

Дунавом од Бездана до Београда

**INSTITUTE FOR BALKAN STUDIES
OF THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS**

SPECIAL EDITIONS 118

DOWN THE DANUBE FROM BEZDAN TO BELGRADE

**Editor
Đorđe S. Kostić**

**Belgrade
2012**

**БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ**

ПОСЕБНА ИЗДАЊА 118

ДУНАВОМ ОД БЕЗДАНА ДО БЕОГРАДА

**Уредник
Ђорђе С. Костић**

**Београд
2012**

Издавач

Балканолошки институт САНУ
Београд, Кнез Михаилова 35/IV
e-mail: balkinst@bi.sanu.ac.rs
www.balkaninstitut.com

За издавача

академик Никола Тасић, директор

Уређивачки одбор

дописни члан САНУ Слободан Грубачић, проф. др Верка Јовановић, доцент др
Десанка Костић, др Ђорђе С. Костић, проф. др Марија Максин, др Сања Лазаревић
Радак, академик Никола Тасић

Рецензенти

дописни члан САНУ Слободан Грубачић
др Чедомир Антић, виши научни сарадник

Лектура и коректура

Александра Ђурић-Миловановић
Владимир Михајловић

Превод резимеа на енглески језик

Ксенија Тодоровић

Ојрема књије

Кос-Арт

Штампа

Чигоја штампа, Београд

Тираж

500 примерака

ISBN 978-86-7179-075-8

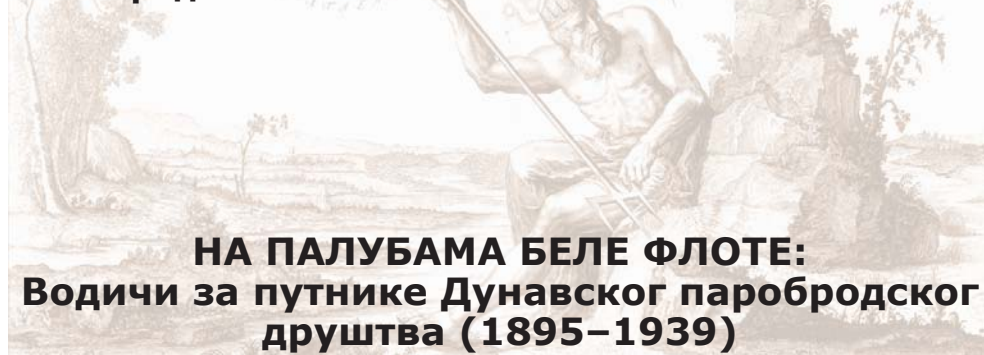
Зборник је објављен захваљујући средствима Министарства науке и просвете,
у оквиру рада на пројекту Балканолошког института САНУ „Дунав и Балкан:
културно-историјско наслеђе” (пројекат број 177006)

Ђорђе С. Костић <i>На њалудама беле флотје. Водичи за њуџнике Дунавској њаробродској друшћива (1895 - 1939)</i>	7
Ђорђе С. Костић <i>On the Decks of the White Fleet. Guidebooks for Travellers Prepared by the Danube Steamship Society (1895-1939)</i>	
Сања Лазаревић Радак <i>Друћачији Балкан: Београд као њресћоница за даве у друћанским њуџојисима (1925 - 1939)</i>	35
Sanja Lazarević Radak <i>A Different Balkans – Belgrade as the Capital of Entertainment in British Travelogues (1925-1939)</i>	
Јелена Тодоровић <i>Дунав - њросћор обликован идејама (Концејџи и њерцејџија џприроде у њуџојисима и џојојрафији XVIII и XIX века)</i>	53
Jelena Todorović <i>The Danube – a Space Shaped by Concepts (Impressions and Perceptions of Nature in the 18th and 19th Century Travelogues and Topography)</i>	
Владимир Михајловић <i>О Гибралћару на Дунаву</i>	71
Vladimir Mihajlović <i>About the Gibraltar on the Danube</i>	
Александра Ђурић-Миловановић <i>Еванђеоски хришћани на Дунаву: развој дајћизма у Новом Саду</i>	83
Aleksandra Đurić-Milovanović <i>Evangelical Christians on the Danube: the Decelopment of Baptism in Novi Sad</i>	

Катарина Томашевић <i>Музичко путовање Дунавом у првој половини XVIII века. - од Петроварадина до Сремских Карловаца -</i>	99
Katarina Tomašević <i>A Musical Voyage down the Danube in the First Half of the Eighteenth Century – from Petrovaradin to Sremski Karlovci –</i>	
Радмила Зотовић <i>Друштвене функције и животно доба особа са надгробних споменика</i>	123
Radmila Zotović <i>Social Functions and Age of Persons Whose Names are Found on Tombstones</i>	
Десанка Костић - Бранко Миљановић - Јелена Лујић <i>Диверзитет рибље флоре Дунава од Бездана до Београда</i>	137
Desanka Kostić - Branko Miljanović - Jelena Lujčić <i>The Diversity of Fish Species in the Danube from Bezdan to Belgrade</i>	
Марија Максин – Саша Милијић <i>Туристичка атрактивност Дунава од Бездана до Београда</i>	153
Marija Maksin - Saša Milijić <i>Tourist Attractions of the Danube from Bezdan to Belgrade</i>	
Ивана Кунц <i>Међународни правни оквир пловидбе Дунавом на прелазу из XX у XXI век</i>	179
Ivana Kunc <i>The International Legal Framework of Navigation on the Danube at the Turn of the Last Century</i>	
Верка Јовановић <i>Марсиљева картографија Дунава од Бездана до Београда</i>	203
Verka Jovanović <i>Marsigli's Cartography of the Danube from Bezdan to Belgrade</i>	
Јелена Мргић <i>Дунав - скица за картографски портрет једне реке</i>	217
Jelena Mrgić <i>The Danube – a Sketch for a Cartographic Portrait of the River</i>	
Литература / Literatura	261
Аутори текстова	287

Ђорђе С. Костић
Балканолошки институт САНУ
Београд

Апстракт. Водичи за путнике Дунавског паробродског друштва штампани и бесплатно дељени путницима беле флоте данас су драгоцени извори за обликовање слике о једној реци и различитим културама на њеном приобаљу од 1895. године до Другог светског рата. И поред тога што су водичи припремани да би се у њима описало путовање целим током реке, од Пасауа па до ушћа у Црно море, редактори су у већем делу ових књижица посебну пажњу посвећивали приобаљу – на првом месту насељима горњег тока Дунава – Регензбургу, Бечу, Братислави, Будимпешти. У опису средњег тока Дунава, од Будимпеште до Оршаве, запажа се преношење, или тачније, прештампавање, истог текста из једног издања водича у други. Разлике у описима места су некада толико минималне да не утичу на обликовање једне опште слике о њему у временском распону од више од две деценије.

Кључне речи: Дунавско паробродско друштво, водичи за путнике, Дунав, путописи.

Почетком августа 1895. године штампан је у најпознатијим новинама царскога града на обалама Дунава, у „Бечким новинама” („Wiener Zeitung”), један оглас Првог привилегованог царско-краљевског дунавског паробродског друштва (Erste privilegierte k. und. k. Donau Dampfschiffahrt Gesellschaft) под насловом „Donau-Führer”.

У њему је, између осталог, писало да књижица под насловом *Die Donau von Passau bis zum Schwarzen Meere* (Дунав од Пасауа до Црној Мора) садржи опис обала Дунава од Пасауа до Сулине, попис бродова којима се плови, основна упутства и информације за пловидбу итд. Али оно што је вероватно за нас још важније одштампано је у последњој реченици огласа: „Свако ко је заинтересован за ову путну књигу може бесплатно

да је добије у дирекцијама Дунавског паробродског друштва у Бечу и Пешти” (Wiener Zeitung, 01. 08. 1895, 6).

Штампања 1895. године у 25.000 примерака ова књижица, која се, као што се из огласа види, могла добити бесплатно, имала је двоструку функцију. Водич је, наиме, био намењен свакоме ко се интересовао за путовање овом великом и дугом европском реком, дакле широј читалачкој публици, као и путницима, који су намеравали да се отисну на једно романтично путовање неком од лађа беле флоте. Поменути водичи су и каснијих година оглашавани по новинама и дељени бесплатно заинтересованим читаоцима (Wiener Zeitung, 01. 06. 1898, 20; 05. 06. 1910, 7).

Овде се пажња неће задржати на историјату Дунавског паробродског друштва, основаног 1829. године, и његовом значају за развој трговине и уопште веза Истока и Запада. Напоменимо само да је Дунавско паробродско друштво било једно од најзначајнијих и најважнијих фирми за привредни развитак Аустријске а потом и Аустроугарске монархије. Друштво је снажно утицало на проширење и продубљивање бродског превоза Дунавом, али се исто тако трудило да током деценија деветнаестог и у годинама до Другог светског рата, задржи статус привилегованог превозника, па је често утицало и на, тако да кажемо, гушење мањих паробродских друштава Југоисточне Европе – мисли се на првом месту на друштва оснивана у Србији, Румунији и Бугарској. (Biedermeier 2004; Darmstädter 1988; Dosch 2009; Heppner 1996).

Слични водичи за пловидбу Дунавом штампани су на немачком језичком подручју, али и на енглеском и француском, на пример, током целог деветнаестог века. Неки од њих представљају мање целине разних водича, за путнике по једној држави или региону Европе, док су се други аутори концентрисали само на Дунав и тако у литератури налазимо три врсте водича по реци (Костић 2005: 9–32; Костић 2009: 223–229).

Издавачка кућа Џона Мареја (John Murray) из Лондона у својим путничким књигама по јужној Немачкој и Аустрији, још од 1937. године, објављује и део који се односи на путовања Дунавом. Ту читалац може да нађе описе бродова, који саобраћају између Беча и Црног мора, кратке белешке о важнијим насељима, по неки детаљ о сачуваним културним споменицима сачуваним на обалама реке и њиховом значају за европску цивилизацију, као и подсећање на разне догађаје, освајања и битке, као део историјске судбине овог дела континента. Ове књиге поменутог издавача биле су изузетно популарне код путника и шире читалачке публике па је све до 1895. године забележено преко десет издања.

Половином деветнаестог века слична структура водича запажа се и у књигама тада два водећа издавача овог жанра на немачком језичком подручју: Карла Бедекера (Karl Baedeker) и Библиографског института (Bibliographisches Institut) из Лајпцига. Током друге половине века они су у други план потиснули све остале европске издавачке куће објављујући своје водиче за путнике и туристе како на немачком тако и на енглеском и француском језику (Baedeker 1873).

Карл Бедекер је у водичима по Аустрији, на пример, обавезно штампао и опис путовања Дунавом од Беча до Сулине, а он се по својој структури и описима није много разликовао од текстова објављених у поменутих књижицама Џона Мареја или свог највећег конкурента на немачком језику, Мајерових путних књижица Библиографског института.

Нешто детаљнији описи путовања Дунавом запажају се тек од 1892. године када Библиографски институт почиње са новом серијом посвећеној само Југоисточној Европи, под заједничким насловом *Турска*, али у којој су и упутства путницима о Србији, Румунији, Бугарској и деловима Турске (Meyer 1892).

Другој групи водича припадају књижице у којима је пажња посвећена само реци и путовању Дунавом. Али, овде се запажају две подврсте оваквих водича.

Прва је само визуелни приказ реке, у којима су сликом представљани Дунав и насеља на његовим обалама. Од књига овога поджанра посебно се издвајају графике које је на основу цртежа бечких уметника као што су Јакоб Алт (Jakob Alt) и Лудвиг Ермини (Ludwig Ermini), припремао и издавао од 1820. до 1826. године Адолф Кунике (Adolf Kunike). Оваква издања постала су изузетно популарна па се и у наредним деценијама штампају графички циклуси са ведутама места и предела на Дунаву (Kunike 1826).

У другу подврсту сврставају се књиге у којима је ток Дунава описиван само вербално. Једно од таквих ранијих дела је и књига Аделберта Милера

Слика 1. Плакат Дунавског паробродског друштва из 1906. године

(Adelbert Müller) штампано у два тома 1841, а потом и 1846. године. Опис тока Дунава подељен је овде у два дела; у првом је посвећена пажња реци од извора до Будимпеште, а у другом тому од главног града Мађарске па све до делте Дунава, односно до његовог ушћа у Црно море. За један водич, књига Аделберта Милера је обимна и пуна информација о приобаљу река, насељима и историјској судбини народа који су на њима живели (Müller 1841).

Већ током треће деценије деветнаестог века ова два поджанра почињу да се сједињују у један и пред читалачком публиком се појављују књижице у којима се речју и сликом представља ток реке која је текла са запада на исток. Током друге половине века у литератури се посебно истиче водич Александра Ф. Хекша (Alexander F. Heksch) под насловом *Illustrierter Führer auf der Donau von Regensburg bis Sulina*, издавачке куће Адолфа Хартлебена (Adolf Hartleben) из Беча, који је од 1880. до 1884. године имао три издања и својевремено био један од најпопуларнијих водича у свом жанру.

Водич Александра Ф. Хекша има, наравно, и своју предисторију. Исти аутор је, наиме, код исте издавачке куће објавио једну од најважнији књига тога доба о Дунаву и његов водич је скраћено и за путнике прилагођено издање овога дела. Поред описа реке, насеља и етничких заједница, издавач је илустровао књигу многобројним цртежима Јохана Јозефа Кирхнера (Johann Joseph Kirchner), па је тако водич Александра Ф. Хекша, спојио вербални и визуелни приказ предела Дунава (Heksch 1881).

Сличне водиче по Дунаву, у речи и слици, дакле, припремао је и Ернст Нојфер (Ernst Neuffer), личност која је била запослена као чиновник у дирекцији Друштва, а његов *Illustrierter Donau-Führer von Passau bis Sulina* из 1886. године постао је, тако, узор потоњим поменутиим водичима Дунавског паробродског друштва (Neuffer 1886).

Објављивани од 1895. па са кратким прекидима, до 1939. године, водичи Дунавског паробродског друштва представљају прве књижице ове врсте штампане у континуитету, више од четири деценије, за путнике и заинтересовану читалачку публику, жељну нових сазнања о великој реци и судбини народа на њеним обалама.

Под насловом *Die Donau von Passau bis zum Schwarzen Meere*, од 1895. до 1918, а потом *Handbuch für Donaureisen*, од распада Аустро-Угарске монархије па све до почетка Другог светског рата, ове књижице, објављиване у форми својеврсних годишњака, драгоцен су извор за изучавање културне историје Југоисточне Европе.

Концепција водича

Према својој структури и садржају путнички водичи Дунавског паробродског друштва могу се поделити у две групе. У првој су књижице штампане од 1895. па све до 1918. године, тј. до краја Првог светског рата и распада Аустро-Угарске монархије, а у другу спадају књиге Друштва за путовање Дунавом објављиване између два светска рата.

Водичи штампани до 1918. године мањи су по обиму и садржини, као и по формату, у односу на оне објављене у другом периоду. Заједничко за све водиче да је у њима, без обзира у којем периоду су се нашли пред читалачком публиком, присутно прегршт разних огласа, од хотела, преко реклама разних транспортних предузећа и фирми, до огласа за вина, киселе воде итд.

На првих неколико страница ових књига, налазе се опште напомене, какве читамо и у данашњим, савременим водичима. Ту су, у сажетом облику, дата основна обавештења о пасошима, које путник треба да понесе, и визама које треба обезбедити уколико се бродом плови од ушћа до Црног мора. Намерник мора да обрати пажњу и на царинску контролу, што се нарочито односи на дуван и цигарете, државни монопол у Аустрији, Србији, Румунији и Бугарској. Стога путник без „плаћања царине може у ове земље да уђе само са 10 комада цигара”. Овде су и најосновнија обавештења о валутама земаља у чије луке пристају бродови Првог дунавског паробродског друштва. У Србији је, на пример, један динар једнак једном франку, а сам сребрни динар се дели „на сто пара, односно сентима”. Сва остала кратка упутства односе се на боравак на самом броду, коришћење кабина, салона за ручавање и спавање, дозвољеног пртљага у тежини од 25 килограма, као и могућности доплате на самом броду за бољу кабину или место на палуби. Следећи, опет краћи текст, представља увод о реци и њеном значају у развоју европске цивилизација од најранијих дана па све до последње деценије XIX и првих година XX века. Дунав је поред Волге највећа река у Европи. То је једина река чији ток иде са запада на исток, „најстарија и највећа

Слика 2. Насловна страна водича из 1895. године

природна саобраћајница са Оријентом”. Овим током се „размењују добра, са Запада на Оријент шаљу се разни производи, а са Оријента на Окцидент пољопривредни производи”. Дунав, заједно са Рајном, је оно што је за Египат Нил, за Индију Ганг – „свете реке, исткане од предања, опеване у песмама слављене у легендама”. На обалама Дунава „нижу се перла до перле” насеља, стара утврђења, духовна средишта, етничке заједнице, смењују се места сукоба и места мира, преплићу се прошлост и садашњост.

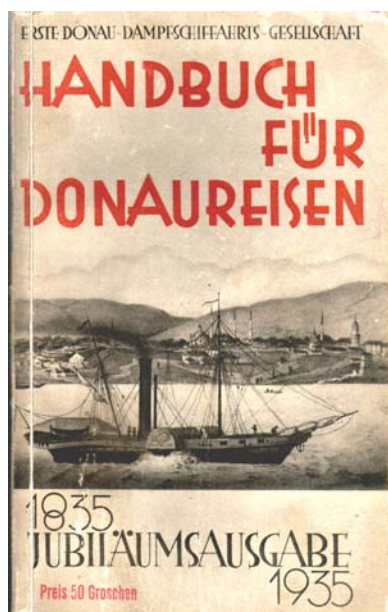
Други део је, у ствари, прави итинерар са описом насеља и места на обалама Дунава дуж његовог тока, од Пасауа, одакле су иначе на своја путовања отискивали бродови беле флоте, до последњег пристаништа на самом ушћу реке у Црно море, до Сулине.

У трећем делу, најзад, читалац може да нађе све потребне информације о путовању бродовима Дунавског паробродског друштва, редове пловидбе, описе пловила и цене превоза.

Између два светска рата у водичима Дунавског паробродског друштва, сада под називом *Handbuch für Donaureisen*, измењена је троделна структура ранијих књижица. После краћег уводног текста о историјату путних књижица Друштва објављиваних у претходних сто година, описа путовања реком са основним подацима о насељима и раздаљинама између њих што одговара итинерару у водичима објављеним до 1918. године, потом основних статистичких података о земљама Подунавља, Аустрије, Чехословачке, Мађарске, Југославије, Румуније, Бугарске али и Турске и њихове туристичке понуде, са многобројним огласима,

рекламним понудама и фотографијама појединих градова и предела, посебну пажњу у овим водичима, од 1935. до 1939. године, привлаче, у ствари, текстови штампани у другом поглављу књига.

Основна тема у радовима десет аутора је Дунав и све оно што је везано за реку, од изгледа крајолика, преко текстова о биљном и животињском свету, ликовној уметности, судбини простора у античко доба до спорта на реци. Као аутори ових прилога потписано је неколико професора и доцента аустријских универзитета, али и

Слика 3. Насловна страна водича из 1935. године

познавалаца одређене проблематике. У текстовима свих аутора уочљива је једна врста аустроцентризма. Нова струјања у сликарству, разиграни музички тонови, поруке књижевних дела, романа, приповедака и песничких стихова, технички изуми, савременији бродови, нове методе у рибарењу или развој спортских дисциплина, све се то спуштало, из некадашње царевине, као валови реке и запљускивало приобаље све до Црног мора. Зато су, у ствари, многобројни сукоби били борба за Дунав, за те таласе који су се незауостављиво, у име политичке, економске и културне превласти, ширили не само обалама већ се разливали целом Југоисточном Европом.

Лепота водича

Као и разни водичи за туристе, објављивани по многобројним издавачким кућама широм Европе, и редактори Дунавског паробродског друштва су се трудили да и њихове књижице, од првог броја из 1895. године, буду ликовно и графички што боље опремљене. Друштво је, стога, уз помоћ уметника разних профила, настојало да од првог издања цртежима а касније и фотографијама једноставно оплемени водиче.

Међу уметницима који су сарађивали са друштвом истичу се познати илустратори тога доба, као што су Фриц Гарајс, млађи (Fritz Gareis), Фриц Лах (Fritz Lach), Хајнрих Мидел (Heinrich Miedel), Плато Аренс (Plato Ahrens). Илустрације поменутих аутора умногоме одсликавају и разне правце у уметности с краја деветнаестог и почетка двадесетог века. Занимљиве су стога, на пример, корице водича из 1898. године у стилу Бечке сецесије или корице у боји књижице из 1907. године. У првим годиштима пажњу корисника водича привлаче многобројне ведуте градова у којима су се задржавали бродови Дунавског паробродског друштва, као и вињете које су у појединим бројевима украшавале сваку страницу књига. Од 1912. године, најзад, у водичима почињу да преовлађују само фотографије заштићене воденим знаком, односно скраћеницом имена Друштва: DDSG. Редактори водича користили су и разгледнице неких градова, Београда или Петроварадина, на пример, да би корисницима и на овај, визуелни начин приближили изглед неког места или предела на реци.

Овим визуелним материјалом редактори су од водича обликовали књижице, које се умногоме издвајају од сличних књига истог жанра; на страницама водича често се међусобно допуњују реч и слика.

Замагљена историја

У поменутом кратком предговору о реци и њеном значају у историји европске цивилизације редактори водича помињу неколико историјских догађаја који су, по њиховом мишљењу, били од изузетне важности за пределе којима је протицао Дунав. Тако се истиче да је Будим у шеснаестом веку постао „бастион великог султана” а за „средњи ток Дунава” дошла су боља времена када су Турци 1683. године претрпели пораз под Бечом. У наредних неколико година прештампаван је предговор, са овим подацима, из једног издања у друго, али већ средином прве деценије двадесетог века текст ће претрпети корените измене. Помен турског присуства у Панонској низи, а самим тим и у Будиму, биће потпуно изостављен, а о великим сукобима који су се водили на обалама реке корисник водича је могао да прочита само једну реченицу: „На Дунаву је вођена одлучујућа битка између турског варварства и европске културе” (DDGS 1896: 4).

Наредне деценије, тачније од 1914. па све до 1917. године, у текстовима се запажа још једна промена. Током средњег века Дунавом су пловили бродови са крсташима који су хитали у Свету земљу док се „четири стотине година касније пред Бечом одиграла одлучујућа битка између крста и полумесеца, а под Београдом је принц Евгеније поставио мост преко којег је прешао и потукао јаничаре” (DDGS 1835: 32).

Путник на броду, којем су ови водичи били превасходно намењени, а који је о реци и њеном значају у цивилизацијском развоју овог дела Европе имао већ нека предзнања, био је вероватно збуњен изостављањем многих историјских чињеница. Али, писцима прилога и редакторима водича то очигледно није сметало. Они су мењали текст, прилагођавали га тренутним политичким односима и интересима у региону, замагљивали историју и прилагођавали прошлост неким новим виђењима и околностима.

Замагљивање историје запажа се и у другом делу водича, у оном у којем су описи насеља и становника на обалама Дунава.

Све до Карловачког мира, до 1699. године, на пример, граница између Османског и Хабзбуршког царства налазила се код Коморана, на обалама Дунава. Али, у водичима о томе нема ни речи. Још драстичнији случај је у описима Будимпеште. Аутори и редактори прилога као да су заборавили да је данашњи главни град Мађарске до 1699. године био центар једног санџака, и да је у њему столовао турски паша. Таквих примера може да се нађе у водичима и у даљем току Дунава. Бачка Паланка је, на пример, до доласка Подунавских Немаца у XVIII веку једно од најважнијих турских упоришта на левој обали реке из које је контролисан пролаз

овим воденим путем. Земун је, такође место које је у XVI и XVII веку имало значајну стратешку улогу. На данашњем Гардошу се налазило турско утврђење, одакле се штитио прилаз Београду, а у граду цамија.

Од онога што се дешавало у Београду, у периоду турске владавине, свуда се помиње, у ствари, само њен крај. Године 1867. последња турска посада напустила је београдско утврђење. Стари део града је још 1895. године, како стоји у водичу, био уређен на стари „оријентални начин”, али у каснијим издањима водича овај опис је избрисан из текста.

Аутори и редактори водича за путнике Дунавског паробродског друштва више пажње су посвећивали историјским догађајима којима су означаване велике победе Хабзбурговаца над Турцима. Код Петроварадина је Турке потукао 5. августа 1716. године Евгеније Савојски (Eugen von Savoyen). У Сремским Карловцима је 26. јануара 1699. године потписан познати Мир. Код Старог Сланкамена је Лудвиг Вилхелм Баденски (Ludwig Wilhelm von Baden-Bade) 19. августа 1691. поразио Турке, а Београд су освајали, током једног века, Вилхелм Баденски, Евгеније Савојски и Лаудон (Gideon Ernst von Laudon). Шта је било после ових освајања и колико се дуго град налазио под хабзбуршком влашћу читалац је могао само да наслућује. Београд је, наиме, 1692, па затим 1740. и 1792. поново био у османским рукама.

Међу поменутих радовима штампаним у водичима између два светска рата посебну пажњу привлачи текст Хајнриха Кречмајера (Heinrich Kretschmeier) о Дунаву као попришту историјских догађаја. Описујући догађаје који су се одигравали и смењивали на обалама реке, о народима који су је насељавали, а потом и нестајали са историјске позорнице, аутор је сву своју пажњу усмерио, у ствари, на Аустрију и њен значај у сукобима између Истока и Запада. Она је била брана хришћанства и Западне Европе од најезде Османлија и њихових аспирација да продру што дубље на територију континента. И у свим тим великим ратовима и локалним сукобима, посебно од битке код Мохача, 1526. године, па до мира у Пожаревцу, 1718. године, борба се „у основи водила око Дунава”. Ко је контролисао његове обале био је господар ситуације. Дунав није само природна спона Запада и Истока, он је најважнија саобраћајница између два супротстављена света, а Дунавско паробродско друштво се труди да буде и најважнији, ако не и једини, судеоник у размени добара Средње и Источне Европе.

Један посебно интересантан поглед редактора водича на политичке и друштвене догађаје који су у другој деценији двадесетог века потресали Европу, мисли се на Балканске ратове, и нарочито на Први светски рат, мора данас да привуче пажњу истраживача. У водичима Дунавског паробродског друштва, припреманим, штампаним и објављиваним

између 1914. и 1917. године, нема ни речи о великим сукобима на континенту. Бродови су и даље пловили носећи на својим палубама безбрижне путнике, који су уз звуке музике уживали у природним лепотама реке и културним споменицима на њеним обалама.

Текстови и белешке о важнијим догађајима који су мењали слику како приобаља Дунава тако често и целе Југоисточне Европе у водичима Дунавског паробродског друштва изванредан су пример како савременици обликују слику прошлости, а често и савремености, неким својим потребама – она се прилагођава или замагљује, у зависности од тренутних политичких интереса и аспирација.

Културно и историјско наслеђе на обалама Дунава

У водичима за путнике Дунавског паробродског друштва културно-историјско наслеђе приобаља Дунава представљено је у неколико равни:

- праисторијско наслеђе и остаци старих култура до доласка Римљана у Југоисточну Европу;
- период римске владавине и оснивање Лимеса, границе између царства и варварских племена;
- средњовековно и османско наслеђе;
- културно-историјско наслеђе осамнаестог века;
- културно-историјско наслеђе у деветнаестом и првим деценијама двадесетог века.

Ови нивои културно-историјског наслеђа представљају мање целине у описима, али чврсто повезане између себе, тако да су увек део неког већег текста о једном месту или пределу, његовој прошлости и садашњости.

О праисторијском наслеђу и остацима старих култура до доласка Римљана у Југоисточну Европу има најмање података у водичима Дунавског паробродског друштва. У њима се све до 1917. године, из једног издања у друго, у опису Београда помиње келтско племе Скордиска, „који су утврдили ово важно стратешко место”.

Редакторе и ауторе је много више занимао период римске владавине приобаљем Дунава и Лимесом, границом између царства и варварских племена. Прегршт података о римском културно-историјском наслеђу представља у водичима Дунавског паробродског друштва једну од најбоље презентованих целина. Путник, али и заинтересовани читалац, могао је тако, у књижицама овога жанра, да се упозна са богатим културним наслеђем предела које је обилазио – са градовима, утврђењима, руинама, остацима мостова и путева итд.

Од Бездана, када је реч о територији данашње Србије, до Београда издвајају се, од већих места, већ својим латинским називима Илок (Cuccium) – белешком да је ту нађена већа количина старог римског новца – као и последње насеље на десној обали Дунава, Земун, односно римски Таурунум. Свакако да ће тек на току Дунава од Београда до Радујевца римско наслеђе у водичима доћи до потпуног изражаја и избити у први план.

Корисник неког од водича за путнике, о којима је овде реч, узалудно ће у белешкама о појединим насељима на Дунаву тражити старе античке појмове, већ уобичајене у литератури, као што су „municipium”, „civitas”, „castrum”, „mansio”, „vicus” итд. Њих су редактори и аутори текстова избегавали да употребе, те се тако у описима насеља јављају појмови као „Stadt”, „Kastell”, „Festung”, „befestigter Platz” итд. Водичи за путнике Дунавског паробродског друштва припремани су и издавани за најширу читалачку публику немачког говорног подручја. Већини корисника стари римски појмови били су, стога, страни. И то је, у ствари, главни разлог зашто се уместо тих старих, сада већ архаичних термина, употребљавају немачки појмови, који, истина, потичу из средњег века, али су тој читалачкој публици ипак били ближи и разумљивији.

Епоха римског културно-историјског наслеђа може се у водичима Дунавског паробродског друштва пратити, као што је назначено, скоро од места до места, па чак и хронолошки ограничити. Али, два следећа нивоа, средњовековна баштина и трагови из периода Османског царства су толико испреплетани да их је некада врло тешко уопште и раздвојити и систематизовати.

У описима леве и десне обале Дунава ређају се само по имену утврђења као што су, на пример, Даљ, Ердут, Черевих, Шаренград, Сотин, али редак је помен када су они настали, ко их је изградио и каква им је била судбина у прохујалим вековима.

Два места на десној обали Дунава чине некако везу између претходног поменутог периода и културног наслеђа осамнаестог века и њима је посвећена посебна пажња. Реч је о Илоку и Петроварадину, односно његовој тврђави, као и Капели мира у којој се одиграо последњи чин потискивања Турака на југ и претварања Дунава у граничну реку.

Од културно-историјског наслеђа деветнаестог и првих деценија двадесетог века аутори и редактори текстова усмеравају свој интерес, углавном, на Београд, главни град Краљевине Србије.

У Београду је путник могао да се прошета Калемегданом, да обиђе Саборну цркву и Митрополијски двор, Народни музеј и Народно позориште, „испред којих се налази споменик кнезу Михаилу Обреновићу”.

Од споменика, који потичу из овога периода, а налазе се у околини Београда, у водичима је читаоцу пажња скренута на Миленијумски споменик, кулу, која и данас краси брдо над старим језгром Земунa, подигнуту поводом прославе хиљаду година од доласка Мађара у Панонску низију.

У свим водичима за путнике Дунавског паробродског друштва, у итинерару са описом насеља и места на обалама Дунава од Пасауа до Сулине, запажају се два приступа.

Прикази приобаља Дунава и природе у првом делу од Пасауа до Будимпеште су исцрпнији, са детаљнијим описима и најмањих места, а нарочито главних градова, Беча, Братиславе или Будимпеште.

Други део од Будимпеште до Сулине представљен је доста овлашно, често само са навођењем имена места или насеља.

У прегледу културно-историјског наслеђа путник је, на овом делу пловидбе од Будимпеште до Сулине, добио најбољу представу о римском културно-историјском наслеђу; оно је представљено као најважнији траг старих култура на обалама Дунава. Мноштвом прилога и кратких бележака о присуству Римљана на реци потиснуто је у други план културно наслеђе Средњег века и периода Османског царства. Као да је у овим прегледима оно сама једна успутна степеницу у развоју, која није заслужила да се пажња путника на њој нешто дуже задржава.

Од наслеђа XVIII века, опет, намерник је добио више информација о важнијим историјским догађајима, као што су многобројни сукоби и битке, на пример, у рату са Турцима. Капела у Сремским Карловцима, и потписивање мировних уговора у њој, била је она тачка око које су се окретали сви будући догађаји. Изградња нових насеља, прегнућа њихових грађана у Апатину, Бачкој Паланци, Новом Саду, Земуну, итд, потиснути су сасвим у други план.

Представљајући наслеђе деветнаестог и првих деценија двадесетог века аутори и редактори водича су сву пажњу, опет, посветили Београду и Земуну. Они избијају у први план као и Капела мира у осамнаестом веку. Београд је сада, крајем једног и почетком наредног столећа, центар свих будућих догађања.

Индустријско и техничко наслеђе

Редактори и аутори прилога у водичима Дунавског паробродског друштва нису имали нарочито интересовање за индустријско наслеђе и техничка и технолошка достигнућа становника насеља на обалама реке, па стога у књижицама све до 1939. године налазимо тек понеки податак о томе.

За путнике је све до 1912. године сигурно било интересантно са брода посматрати како композиција Краљевске угарске државне железнице премошћује ток реке. Воз се, наиме, у Богојеву укрцавао на трајект, и на њему је „савлађивао хиљаду метара широку реку”, да би вожњу даље наставио на другој обали, испод Ердута. Наредне, 1913. године, „река је, коначно, премошћена железничким мостом”.

Ово савлађивање реке градњом мостова, може се посматрати као једно од општих места у водичима. И два моста који повезују леву и десну обалу Дунава неизоставни су у описима Петроварадина и Новог Сада. Први, железнички мост дугачак је 430 метара, а други од баржи повезује два насеља у дужини од 257 метара.

Занимљива је и у водичима описана веза између Земуне и Београда. Земун је, према редакторима, био последња станица на прузи од Будимпеште, и са Београдом је био повезан локалним бродовима. Ни у једном водичу до краја Првог светског рата се не спомиње да је преко реке изграђен мост и да су возови већ од 1885. године повезивали гранично место на десној обали Дунава и главни град Краљевине Србије.

Тек у водичима између два светска рата налазимо податак да се „изнад реке Саве налази viseћи мост, Мост Краља Александра” и да се преко њега прелазило аутобусима, а „од 1935. године и електричним трамвајима”.

Од индустријских погона на обалама Дунава, у водичима се помиње само један, и то тек од 1938. године. У Беочину се, наиме, налази „велика фабрика цемента”.

Од саобраћајних средстава, као што су железница и бродови, у водичима се често спомињу и саобраћајни путеви, од којих посебну пажњу привлаче канали, којима је повезиван Дунав са Тисом. Већ на уласку у данашњу Србију, приликом описа првог пристаништа у Бездану, корисник водича је могао да сазна да су бачким пољима ископани канали, којима се „скраћује бродска веза од Тисе до Дунава”. Канал, иначе, служи као трговачка саобраћајница, „широк је двадесет, а дубок од два до два и по метра”. Један од ових канала поменуће се и између два светска рата у опису Новог Сада. Овде је, наиме, ушће „седамдесет километара дугог канала Александар” који „повезује Дунав са каналом Краља Петра” чији почетак је у Бездану.

Корисник водича и путник Дунавског паробродског друштва није могао да добије потпуни увид у ону област коју данас називамо индустријским и техничким наслеђем, поготово не у местима у којима је оно већ постојало. Реч је, наравно, и о многобројним индустријским погонима, о пивари у Апатину подигнутој још у осамнаестом веку, на пример, од којих је, у многоме, зависио и развој насеља.

Насеља на обалама Дунава

Свако издање водича од 1885. до 1939. године, као што је већ речено, имало је описе приобаља Дунава, односно насеља на реци. Главним градовима у горњем и средњем току Дунава, Бечу, Братислави, Будимпешти и Београду, било је дато, наравно, више простора, него осталим, с тим, што се тај обим умногоме смањивао како се путник удаљавао од Будимпеште. Кратки описи, од по неколико реченица, имала су насеља на левој и десној обали река, и то она са пристаништима у којима су се задржавали бродови беле флоте.

У оваквим итинерарима, најзад, читалац је налазио и прегршт места помињаних само по имену. Она су се ту наша из културно-историјских разлога, као стара утврђења, на пример, или насеља око којих су се одиграли догађаји важни за историјску прошлост региона. У већини водича могу се прочитати и следеће реченице, које су, на пример, прештамповане, са мањим изменама, од 1895. до 1918. године:

„Следе станице Черевих, Футог и Каменица” (DDSG 1916);
или, у књижицима за 1913, 1914. и 1915. годину:

„Следе места Черевих, Футог и Каменица” (DDSG 1916);
а, коначно, 1916. и 1917. текст је скоро идентичан само са мањим допунама:

„Следе места Черевих (бродско пристаниште), Футог и Каменица (бродско пристаниште и железничка станица)” (DDSG 1916).

У неким случајевима чак нема никаквих промена или додатака у текстовима, већ су они годинама идентични. Пуних дванаест година бродови:

„пролазе поред места Ново село, Сотин, Опатовац и Шаренград” (DDSG 1916).

Пажњу путника и корисника водича, када је реч о насељима на реци помињаним у књижицама Дунавског паробродског друштва, привлачили су и називи места. Када се данас пажљиво погледају имена места у књижицама штампаним током неколико деценија, могу се, у појединим случајевима, приметити занимљиве промене.

Од 1895. до 1905. године, на пример, Петроварадин је називан „аустријски Гибралтар”. Године 1911. и 1912. име се донекле мења у „Гибралтар Монархије”, да би, коначно, од 1935. до 1939. у водичима записано да је то „Гибралтар Мађарске”. Име овог утврђења на десној обали Дунава данас може да нам послужи као модел за називе насеља на реци, модел који је зависио од тренутних политичких аспирација у овом делу Европе, а који се мењао у зависности од тога на ком је језику записано неко место.

Од 1895. до 1903, на пример, име места је штампано само на немачком језику и гласило је Peterwardein, а од године 1907. читалац запажа промену. Све до 1917. у водичима се насеље назива на мађарском језику Pétervárad да би у загради било наведено и име из претходног периода Peterwardein. Исти случај запажа се и у имену Новог Сада. Од првог водича из 1895. у наредних осам година прво је штампано име на немачком, а у заградама на мађарском језику Neusatz (Ujvidék), да би од 1907. па све до распада Монархије имена заменила места, и гласила Ujvidék (Neusatz). Исти модел примењен је и за Земун; од 1895. до 1903. Semlin (Zimony), а потом Zimony (Semlin). Можда би ове промене имена могле да се посматрају само као случајности, да се исти примери нису нашли и у именима насеља која нису на самом Дунаву, односно оним која се налазе на неким од притока, као што је случај са Бечејом на Тиси. Од 1895. до 1903. место је називано Alt-Becse, да би се од 1907. уместо немачког назива појавио мађарски Ó-Becse.

Овде је већ истакнуто да се водичи Дунавског паробродског друштва у неким карактеристикама не разликују много од осталих путних књижица штампаних у разним издавачким кућама широм Европе. Мисли се овде на честа прештампавања скоро идентичног текста о неком месту из једног издања у друго. Ово је, наравно, још израженије у водичима као што су ови, о којима је реч, који су штампани у дужем периоду из године у годину. На примеру Апатина, насеља које је увек било пристаниште за флоту Дунавског паробродског друштва, може се лепо видети како су аутори прилога и редактори водича описали место:

„Ова водена дивљина простирала се на дужини од 35 километара до Апатина на левој обали Дунава, једном од искључиво Немаца насељеном трговишту са 12.000 становника” (DDSG 1916).

Исти текст о Апатину прештампаваће из водича у водич све до 1907. године, када се изоставља етничка припадност становника и уместо тога се може прочитати да место насељавају становници „познати као способни лађари и предузимљиве занатлије”. Сличне мање промене присутне су и у опису Апатина између два светска рата. Године 1935. и 1937. место је познато „као типично колонизаторско насеље 18. века”, а у наредним издањима срећу се исте реченице: „прерада кудеље и значајно рибарско трговачко место” (DDSG 1935).

Поменуто је да су већи простор у водичима Дунавског паробродског друштва добијали главни градови, али уз њих се могу одмах сврстати и нека важнија места на обалама реке. На потезу од Бездана до Београда, ту свакако спадају Нови Сад и Земун.

Разлика у описима ових насеља, од 1895. до 1918. године, приметна је већ на први поглед. Текстови о Новом Саду су краћи и са малим

изменама прештамповани су, такође, из године у годину. Од 1895. до 1905. текст није мењан. У Новом Саду живе Немци, Мађари и Срби и укупно их има 25.000, а то је и „седиште епископа грчке неунијатске цркве”. У водичу за 1907. годину, као и у осталим до краја Првог светског рата, више нема ни помена да је у граду епископска столица, не спомињу се по имену ни етничке заједнице које га насељавају већ се само истиче да је он „интересантан по разноликој мешавини становника”. Када је намерник између два светска рата пловио Дунавом и пожелео да нешто прочита у водичу о Новом Саду, добио је сасвим другачију слику о граду – заокруженију и детаљнију.

На 1257 километара узводно од ушћа реке у Црно море налази се Нови Сад, пристаниште бродова Дунавског паробродског друштва, железничка станица на линији од Будимпеште до Београда, са 65.000 становника. У граду су три гостионице, пет кафеа и посластичарница и један биоскоп. Уколико намерник жели да се бави спортом може да плива у купалишту на реци, да весла, игра тенис, а пружају му се могућност за „лов и риболов”. У опширнијем прилогу, за овакву врсту литературе, описана је кратка историја насеља, али посебно је подвучен његов значај као „културног, политичког, привредног центра Војводине, који се раније називао српском Атином”. У Новом Саду је почетком деветнаестог века основана гимназија, нешто касније ту је пренето седиште Матице српске и отворено Народно позориште. Сажети и информативни подаци о томе где путник може да одседне у граду, где да се забави или бави спортом, ловом и риболовом, садржајни преглед историјата Новог Сада, са набројаним културним институцијама у граду, као и о преношењу епископског седишта у Нови Сад, могу се наћи и у осталим савременим водичима за путнике, али у књижицама Дунавског паробродског друштва овај текст представља право освежење. У наредних неколико издања редактори ће задржати исти опис.

Слична пажња у водичима Дунавског паробродског друштва поклоњена је већ од првог издања из 1895. године и Земуну. Град је погранично место, седиште цивилне и војне управе, пристаниште за бродове Друштва; у њему су и два хотела, „Ројал” и „Централ”; одавде се одвија и локални бродски саобраћај са Београдом и Панчевом. Од 1901. године у водичима се појављује још један детаљ. На брду изнад града „на руинама Хуњадијевог утврђења подигнут је 1896. године Миленијумски споменик висок 36 метара”.

У водичима од 1935. године, прилог о Земуну је по својој структури сличан оном о Новом Саду. И овде су набројани хотели, један у граду, три кафеа и посластичарнице, као и три биоскопа, а околина и река пружају могућности за уживање у лову и риболову. Насеље се иначе

развило на остацима римског Таурунума, па потом и турског утврђења, а половином четврте деценије двадесетог века у граду су живели Срби, Хрвати и Немци, ови последњи у предграђу Францтал, односно Земун Нови град. Од 1933. године у Земуну је Пољопривредни факултет са својим лабораторијама и огледним добрима. У њему је седиште Ратне морнарице и Ратног ваздухопловства, а „недалеко од самог града, на левој обали Саве, налази се Београдски аеродром”.

Место је са Београдом повезано аутобусом и електричним трамвајем. У прилогу о Земуну додата је и једна реченица, једна од ретких у водичима, у којима се помињу и сукоби Првог светског рата. Из Земуна су, наиме, царске трупе „продрле на Балкан, али су крајем 1918. године овуда морале и да се повуку”.

Описи насеља на обалама Дунава, на потезу од Бездана до Београда, кратки и сажети, одсликавају само интерес редактора водича Дунавског паробродског друштва за овај део тока реке. Он је у другом плану у односу на горњи ток, од изворишта, или од Улма, одакле су се отискивали бродови, па до Будимпеште. Као да је река и даље била не само природна већ и политичка граница између два непомирљива света, између две различите културе.

Етничка структура становништва

У трагању за подацима о етничкој структури становништва на обалама Дунава од Бездана до Београда читалац и корисник водича је принуђен, у ствари, да сам трага за овим подацима на различитим страницама књига. О тој етничкој структури становништва ограничену слику могао је да стекне само на основу података о житељима неколико насеља на обалама реке, као што су Апатин, Бачка Паланка, Нови Сад и Земун.

Само два места на реци имала су у појединим периодима, онда када су ти подаци презентовани читаоцима, само припаднике једног народа – Немце.

У периоду између 1895. и 1903. године Апатин је „трговиште настањено Немцима” и њихов број је тада износио 12.000. Од 1913. до 1917. број становника је у овом „типичном колонизованом насељу 18. века” порастао за 1.000 и сада је износио 13.000. Пред сам почетак Другог светског рата, а у последња два водича Дунавског паробродског друштва о којима је овде реч, не примећују се нешто веће промене броја житеља у односу на 1917. годину. У њему сада живи 13.400 „швапског становништва”.

Друго место је Бачка Паланка, али подаци који се налазе у водичима

односе се само на период од 1895. до 1903. Ово „немачко трговиште” имало је тада 10.000 становника.

Спуштајући се даље низ Дунав брод је пристајао у Новом Саду, граду на левој обали прекопута Петроварадина. Од 1895. до 1903. године број „Немаца, Мађара и Срба” није се мењао, износио је 25.000 становника. У водичима који су штампани између 1913. и 1917. године Нови Сад се истиче „разноликом мешавином становника” чији је број порастао на 34.000. Од 1935. до 1939. године број житеља се скоро удвостручио, сада је износио 65.000, а овде се убраја и „знатна немачка мањина (Швабе)”.

Сличне промене становништва запажају се и када је у питању последњи град на десној обали на овом одсеку Дунава – у Земуну. Од 1895. до 1900. овде су живели „већином Срби” и њихов број износио је 10.000. Од 1901. до 1912. године слика је потпуно другачија. Град има 16.000 становника и њега настањује „две трећине Немаца и једна трећина Срба и Хрвата.” Између 1913. и 1917. у Земуну живи 17.000 душа. Иако је насеље 1934. године административно постало део Београда редактори водича су ипак навели цифру од 30.000 становника, које су сада чинили „Срби, Хрвати и Немци”.

Насеља на левој и десној обали Дунава, углавном мања места, старе утврде или села, о којима нема никаквих података о броју житеља су: Беоцин, Богојево, Даљ, Ново Село, Опатовац, Петроварадин, Сланкамен, Сотин, Сремска Каменица, Футог, Черевих и Шаренград.

Засебну групу у овом прегледу становништва чине насеља о којима су наведени само подаци о броју житеља без помињања етничких заједница. Реч је о неколико места у којима су пристајали бродови Дунавског паробродског друштва у периоду од 1895. до 1939. године.

Бездан, прва лука на Дунаву на току до Београда, имао је од 1895. до 1903. године 8.000, а у години избијања Другог светског рата 6.450 становника.

О броју житеља главног града Краљевине Србије, а касније и Краљевине Југославије, има у водичима највише података. Од 1895. до 1907. у њему је живело 80.000 становника, а од 1911. до 1917. године тај се број, и поред ратних година, није мењао и износио је 90.600. Између два светска рата, најзад, становништво Београда се увећало више од три пута у односу на ранији период; од 1935. до 1939. ту је било 292.000 житеља.

За Ердут, на левој обали реке, редактори су само у једном случају донели број становника; године 1939. он је износио 1.540.

О Илоку и Сремским Карловцима подаци су донети за исте периоде. Од 1895. до 1903. прво место је имало 4.000, а друго 6.000 житеља. Године 1939, број становника Илока се увећао на 5.800, а Сремских Карловаца смањено на 5.600 душа.

Очигледно је да се уредници водича Првог дунавског паробродског друштва нису ни трудили да нешто више података штампају о етничкој структури становништва насеља на обалама реке. Као да им је најважније било да посебно истакну само она насеља у којима су, као мањина или већина, живели Немци. Изненађује стога да су се највише ограничили само на употребу термина „Немци”. Тек пред Други светски рат у водичима се среће и уобичајен назив за насељенике чији су преци овде стигли још у 18. веку, а то су „Швабе”. Нема, такође, помена још неких места у којима су половину житеља чинили Немци, као што је Футог, на пример. Све остале етничке заједнице, Русини, Словаци итд, потиснути су у други план, или, боље рећи, о њима нема ни помена.

Поглед са брода: река и њена околина

На свом току по Панонској равници околина Дунава није била интересантна за редактора водича, као што је то случај у горњем току од Улма до Беча, или у доњем где се водена маса пробијала кроз кланце и клисуре огранака Карпата. То је свакако разлог зашто редактори водича нису велику пажњу, осим у неколико случајева, поклањали природној околини реке.

Ширећи своје корито по равници река је често плавила околину, стварајући мочварне области али и специјалне резервате природе, богате разноврсном флором и фауном. О таквом једном природном резервату редактори су писали у водичу за 1907. годину. Између Бездана и Апатина, на пример, корито реке пуно је завоја – „један сплет рукаваца” – између којих су „потопљена острва и подводне плодне равнице” насељене „речним птицама и осталом дивљачи, пленом пасионираних ловаца”. Али цело ово подручје дуго, према редакторима, тридесет и пет километара „подстицајно је” и за природњаке, „посебно орнитологе”, за истраживање биљног и животињског света који се једино овде налази.

Читалац водича је скоро у сваком издању могао да нађе краће или дуже описе поменутог станишта, оно је својим природним богатствима очигледно било једно од ретких делова Дунава на његовом току од Бездана до Београда.

Када испод Вуковара река у великом луку скрене према истоку пред путницима ће се указати другачији околиш. Овде почињу „огранци Фрушке горе” и плодног земљишта на којем се гаје шљиве, разно воће, а на падинама се простиру, скоро до хоризонта, виногради, по којима су и позната насеља на десној обали Дунава све до испод Сремских Карловаца.

Редактори водича су очигледно били очарани природним лепотама Фрушке горе, нарочито на потезу од Черевиха до Петроварадина. Микроклима на огранцима поменутих горе, падине обрасле виноградима и бујно растиње допринели су да „природа поприми” медитерански карактер, а „јарки, зелени тонови предела подсећају на баште Италије и Сицилије”.

Лепота околиша очараће путнике и у близини Сремских Карловаца. Природа је место и околину обогатила најлепшим даровима – на плодним равницама простиру се виногради, док су падине према реци обрасле бујним листопадним дрвећем.

Природне лепоте, од којих застаје дах, путник је могао да осети и на крају овог одсека реке, од Бездана до Београда, у Земуну на „циганском брду”, како у водичима називају данашњи Гардош. То је место „најлепшег погледа”, са којег се пред путником открива „живописан предео”. Поглед клизи преко воде, зауставља се на тренутак на Ратном острву да би се, коначно, пред њим указала београдска тврђава на ушћу Саве у Дунав.

Огласи

У водичима за путнике издавачких кућа широм Европе увек су се налазили разни огласи – рекламе хотела, бања, удружења; фирме су нудиле све модерније кофере и ташне за путовања, кабанице и прибор за личну хигијену, на пример. У неким водичима су овакви огласи штампани, на преко стотину страна, као засебно поглавље у књигама. Редактори водича Дунавског паробродског друштва трудили су се да на исти начин попуне странице својих издања, па се тако и у њима налази прегршт разних огласа.

Међу огласима који су могли да привуку пажњу читалаца водича или

путника на једном од бродова бечке беле флоте свакако је била бања у Старом Сланкамену. Реклама овог лечилишта почела је да се објављује у књижицама од 1912. године. Она се налазила на ушћу Тисе у Дунав, где је истовремено било и пристаниште бродова Првог дунавског паробродског друштва. Имала је „60 елегантно уређених соба”, ресторан, а

Слика 5. Оглас за Бању у Старом Сланкамену

госте је три пута дневно својим концертима забављао музички ансамбл. Бања је, иначе, била отворена за посетиоце од првог маја до краја септембра и у њој су се лечили, између осталог, реуматизам, ишијас, парализа, шркофулоза, рахитис, кожне болести итд. Овај доста исцрпан и савремен оглас за посету једној бањи био је, на жалост, и један од два такве врсте, тих неколико година, у водичима Дунавског паробродског друштва.

Године 1911, наиме, у поменутиим књижицама налазимо и рекламу за један београдски хотел. Реч је о хотелу „Гранд”, који се налази у данашњој Чика-Љубиној улици, на месту где је после Другог светског рата изграђена зграда Филозофског факултета. Он је оглашаван као „најбољи и најмодернији хотел у граду” са модерним комфором, изврсном кухињом, одличним вином, точеним пивом и вечерњим концертима. Према овом огласу цена соба је од 3 франка. Занимљиво је да је оглас хотела „Гранд” једини такве врсте у свим годиштима водича Друштва. Исте године када је он први пут штампан у Београду је, према текстуалном делу водича, било још неколико „модерних хотела” који су „препоручивани гостима”, а то су „Империјал”, „Српски краљ”, „Парис”.

Сва познатија насеља у сливу реке трудила су се да, између два светска рата, огласе нешто од своје понуде путницима и туристима – бање, хотеле, разне врсте пива и вина, финансијске установе итд. А истовремено у тим водичима не налазимо ниједан оглас за угоститељске објекте у неком од градова на обалама Дунава од Бездана до Београда. Као да се на поменутом одсеку реке, на његовом току Краљевином Југославијом, ништа од овога није налазило.

Једини оглас који у књижицама из 1932. и 1939. годину привлачи пажњу је туристичка агенција „Путник”, са своја два седишта, једно у Коларчевој 7, а друго у улици Краља Милана 15, и испоставама у неколико градова Краљевине, као и у Бечу и Будимпешти, а од 1939. године и у Берлину. Свеукупна слика оглашавања разних фирми, институција, угоститељских објеката или бања, у водичима Дунавског

Слика 6. Оглас агенције „Путник“

*Kostenlose
Auskünfte
über
Jugoslawien-
Reisen
erteilt die*

PUTNIK A. G.
GESELLSCHAFT FÜR REISE- UND FREMDENVERKEHR
IM KÖNIGREICH JUGOSLAWIEN
HAUPTSITZ:
BEOGRAD, KOLARCEVA 1-1
*Zweigniederlassungen in allen grö-
ßeren Orten Jugoslawiens / Filialen und
Vertretungen in Berlin, Wien und
Budapest*

паробродског друштва штампаних од 1895. до 1939. године, умногоме се не разликује од слике коју налазимо међу водичима најпознатијих европских издавачких кућа ове литературе, као што су Карл Бедкер, Библиографски институт из Лајпцига, Џон Мареј из Лондона или Адолф Хартлебен из Беча. У свима њима до сада је запажен само оглас за хотел „Гранд” из 1911. године.

Док су се разне институције, угоститељски објекти, осигуравајућа друштва, банке, произвођачи напитака и хране, такоређи, утркивали у томе да се њихово име, а често и слика зграде, нађе у некој од оваквих књижица, у градовима и на обалама Дунава, од Бездана до Београда, као да је владала нека врста летаргије. Изгледало је, нарочито између два светска рата, да ништа није било да се покаже, или у нечему да се ужива на реци која је повезивала исток и запад Европе, толико градова, етничких заједница и држава. Читаоци су, на жалост, и на овај начин били ускраћени за неке важне информације о свету који им није увек био близак и познат.

Једно од уживања на броду: храна

За једно од уживања током путовања Дунавско паробродско друштво се трудило да на сваки начин угоди путницима. Поред погледа на пределе са једне од палуба брода, удобних кабина, љубазног особља, увек спремног да пружи сваку помоћ, на броду је путник у сваком тренутку могао да се окрепи пићем и храном. Цена је, наравно, зависила од тога да ли намерник путује првом или другом класом.

Према правилима која су владала на броду ручак је сервиран увек у подне, и путник је у првој класи био послужен супом, рибом, куваним месом са сосом, дивљачи и разним печењима са салатом, компотом, сиром и воћем у зависности од сезоне. За овакав ручак путник је морао да плати, на пример 1901, 1907. и 1912. године, 4 круне.

За путнике који су платили карту друге класе од послужења за ручак издвојено је: супа, кувано месо, гарнирано са сосом, печење са салатом и хлебом, без вина. Цена оваквог obroка варирала је из године у годину - 1901: 2 круне и 40 хелера; 1907: 2 круне и 60 хелера; 1912: 2 круне 30 хелера.

За путнике дубљег џепа је на броду нуђена и нешто издашнија и разноврснија понуда. Они су могли за 5 круна да добију супу, дунавску рибу, кувано месо са сосом, живинско или неко друго печење са мешаном салатом, компотом, слатке послатице, воће, сир, хлеб, али опет без вина.

За време док је служен ручак путник није могао да добије ништа са јеловника, који су штампани у сваком годишту водича. А, храна и пиће на тим јеловницима били су прилагођени за путнике свих националности и вера. Избор је био богатији и разноврснији него у многим ресторанима градова у којима су бродови пристајали.

Ево само неколико примера из јеловника на бродовима беле флоте за путнике прве и друге класе:

Храна	I класа		II класа	
	грош	хелер	грош	хелер
Говедина са сосом и кромпиром	—	90	—	70
Говедина, гарнирана	1	10	1	—
Свињско печење	1	10	—	90
Телеће печење	1	10	—	90
Телећа шницла	1	20	1	10
Бифтек, енглески	1	50	1	40
Бифтек гарниран са јајетом	1	90	1	70

И док је цена хране била различита у зависности од тога којом се класом путовало, цена појединих пића, као што су коњак или шери, на пример, била је иста. Цена осталих напитака опет је зависила од класе којом се путовало:

Пиће	I класа		II класа	
	грош	хелер	грош	хелер
Шљивовица	—	20	—	12
Рум	—	30	—	24
Коњак	—	60	—	60
Шери	1	—	1	—
Вино, 0,3 л	—	42	—	30
Пиво, флаша 0,6 л	—	60	—	52
Пиво, чаша ½ л	—	40	—	30
Пиво, чаша, 0,3 л	—	24	—	20

Супе и бујони, свежа риба из Дунава, кувано месо, разна печења – свињско и телеће – шницле и бифтеци, пилетина припремљена на различите начине, разно поврће и салате, компоти и теста од брашна, кафа, чоколада и чај, шљивовица, рум и коњак, а уз то и шампањац, вино, пиво и сода. Ово је само део разноврсне понуде хране и пића који су се налазили на јеловницима бродова. Путнику је требало омогућити потпуну удобност и задовољство док се налазио на једном од бродова Дунавског паробродског друштва, а без уживања у храни и пићу то није било могуће.

Слика 7. Пристаниште у Земуну, разгледница Дунавског паробродског друштва

Водичи за путнике Дунавског паробродског друштва штампани и бесплатно дељени путницима беле флоте данас су драгоцени извори за обликовање слике о једној реци, и различитим културама на њеном приобаљу од 1895. године до Другог светског рата.

И поред тога што су водичи припремани да би се у њима описало путовање целим током реке, од Пасауа па до ушћа у Црно море, редактори су у већем делу ових књижица посебну пажњу посвећивали приобаљу – на првом месту насељима горњег тока Дунава – Регензбургу, Бечу, Братислави, Будимпешти. У опису средњег тока Дунава, од Будимпеште до Оршаве, запажа се преношење, или тачније, прештампавање, истог текста из једног издања водича у други. Разлике у описима места су некада толико минималне да не утичу на обликовање једне опште слике о њему у временском распону од више од две деценије.

Редактори су своје текстове прилагођавали тренутним политичким и економским односима са земљама у средњем и доњем току Дунава. Од тих односа најчешће је и зависила општа слика овог дела Југоисточне Европе, односно приобаља реке. А та слика се, и поред многобројних промена, тешко мењала у деценијама објављивања водича Дунавског паробродског друштва. У првом плану су, у деловима о прошлости, увек истицани успеси које је Хабзбуршка монархија имала током

вековних сукоба са Османским царством. Величане су значајне битке, код Сланкамена, Петроварадина, или освајања Београда, а тек из неког успутног податка, путник, односно читалац, је могао да сазна да се граница између два велика царства више од једног века налазила у Коморану на обалама Дунава. То замагљивање историјских чињеница представља сигурно једно од општих места у свим водичима Дунавског паробродског друштва.

Слична слика присутна је и у описивању културно-историјског наслеђа. У првом плану је, у свим водичима, римско наслеђе на обалама Дунава или Лимеса. Називи локалитета на латинском језику, податак шта је у тим насељима пронађено од остатака једне старе културе, све је то било за редакторе водича важније од савременог тренутка, крајем деветнаестог и првих деценија двадесетог века, и онога што је неко насеље могло да пружи путнику са брода.

Слика приобаља средњег тока Дунава од Бездана до Београда, од 1895. до 1918. године, одраз је слике интереса једне велике царевине и интерес којима је та слика прилагођавана. У водичима између два светска рата та слика се није, осим у понеким детаљима који нису утицали на њен преображај, много мењала. Водичи су у овом периоду постали обимнији, били су књиге од непуних три стотине страна, исцрпнији у текстовима у којима се, у уводном делу, расправљало о географији, историји, културно-историјском наслеђу, флори и фауни, али неких значајнијих промена није било у односу на водиче издаване у претходном периоду.

S u m m a r y

Dorđe S. Kostić

*On the Decks of the White Fleet.
Guidebooks for Travellers Prepared by the Danube Steamship Society
(1895-1939)*

According to their structure, the guidebooks prepared by the Danube Steamship Society can be divided in two groups. The first comprises booklets published between 1895 and 1918, i.e. until the end of the First World War and the dissolution of the Austro-Hungarian monarchy, and the second contains guidebooks prepared by the Society for Voyages along the Danube, published between the two world wars.

In comparison to those published in the second period, guidebooks printed before 1918 are smaller in format and content. However, regardless of the time when they were used and read, they all contain a handful of advertisements, from those promoting hotels, transport companies and different enterprises, to ads for wine, mineral waters, etc.

Similar to the guidebooks issued by various publishing houses throughout Europe, editors of the Danube Steamship Society endeavoured to make their booklets, from the first issue in 1895 onwards, graphically and visually attractive. In order to achieve this, the Society engaged different artists and later photographers.

Texts and notes about more important events that changed the appearance of the Danube riverside and even the entire South-East Europe, contained in the guidebooks of the Danube Steamship Society are an excellent example of the way how contemporaries fashioned the picture of the past and frequently the present – it was adapted, conformed or clouded, depending on the current political interests and aspirations.

In the guidebooks of the Danube Steamship Society the cultural-historic heritage of the Danube riverine region was represented on several levels: pre-historic heritage and the remains of old cultures after the arrival of the Romans in South-East Europe; the period of Roman rule and foundation of the *Limes*, the borderline between the Empire and the barbarian tribes; mediaeval and Ottoman heritage; cultural-historic heritage of the eighteenth century; cultural-historic heritage of the nineteenth century and the first decades of the twentieth.

These levels of cultural-historic heritage were represented as small parts of descriptions, always interrelated and always a part of a longer text about a place or an area, its past and present.

The descriptions of human settlements along the Danube, from Bezdan to Belgrade, short and condensed, reflected only the interest of the guidebook editors in this specific part of the river course. It was less important than the upper course, from the top or Ulm, from where the ships started, to Budapest. As if the river was still not only a natural but also a political border between two irreconcilable worlds and two different cultures.

Soups and bouillons, fresh fish from the Danube, boiled meat, different roasts – pork and veal – cutlets and filets, chicken prepared in various ways, different vegetables and salads, stewed fruit and pastries, coffee, chocolate and tea, plum brandy, rum and cognac, also champagne, wine, beer and soda-water, This is only one segment of the food and drinks on the ship menus. It was necessary to provide travellers with full comfort and amusement when they were on the cruise and without indulgence in food and beverages it was not possible.

A similar picture is present in the descriptions of the cultural-historic heritage. Roman heritage along the Danube and the *Limes* was the first in all the guidebooks. Names of places in Latin, details about archaeological findings of an old culture, all of that was more important for the editors in the late nineteenth and early twentieth century than the present moment, or the description of what a certain place could offer to the passenger on the ship.

The picture of the riverside in the middle course of the Danube from Bezdan to Belgrade, from 1895 to 1918, was a reflection of a big empire's interests and the picture was conformed to them. In the guidebooks from between the two world wars this picture was not substantially changed, except in certain details which did not influence its transformation. In this period, the guidebooks became more voluminous, books of almost three hundred pages, with more extensive introductory texts which discussed geography, history, cultural-historic heritage, flora and fauna of the region, but without any significant changes in comparison to the guidebooks published in the preceding period.

Стари Сланкамен 1911, разгледница

Сања Лазаревић Радак
Балканолошки институт САНУ
Београд

Апстракт. Сведоци смо говора о Београду као једној од најпривлачнијих туристичких дестинација. Припадност Европи се у овом говору наглашава изнутра, дакле, у самој Србији, док се изван ње указује на постепени процес укључивања у симболичке оквире европског континента. У том смислу, Србија остаје укључена у текст о Балкану као рубно место, те оно на којем је могуће укинути етаблиране нормe и устаљене обрасце понашања. Осврт уназад открива да је реч о обновљеном говору, о сликама дугог трајања које се у пуној снази препознају у првој половини двадесетог века. У раду су издвојене представе о Београду између два светска рата и осветљена она места која се поклапају са значењима која се овом граду приписују и данас.

Кључне речи: Београд, путопис, туризам, забава, оријентализација.

Године 2009. 28. јула, на интернет страници *Srbija Net*, постављен је текст под насловом: *Странци збој њровода хрле у Београд*. Међу разлозима за ласкаву титулу „светски познате туристичке дестинације” коју престоница Србије однедавно носи, наведени су клубови који раде даноноћно, сплавови дуж обала Саве и Дунава, а истакнуто место добиле су кафане у којима је и после 22 часа могуће наручити вечеру. Од туристичке организације Београда сазнаје се да овај град међу странцима има статус метрополе која нуди непрестани ноћни провод, одличну храну и ниске цене.

Неколико дана пре но што смо имали прилику да ово прочитамо, освануо је несвакидашњи чланак у лондонском „Гардијану”, тачније сведочанство једног савременог путописца који у Београду, на обалама Дунава, гарантује „квалитетан”, ноћни провод. Путописац закључује

чланак констатацијом да, ако Београд нешто одиста обећава то су добра забава и ниске цене (*Srbija Net*). На страници водича *Lonely Planet* такође је могуће информисати се о ономе што Београд нуди туристима: то није леп град, али је пун „хедонизма” и „страсти” (*Lonely Planet*). Смештен на ушће две реке, он има занимљива места међу којима се издвајају ресторани и продавнице:

„сваког дана је субота, а сваке вечери петак пун догађаја. Београд је сјајан избор за оне који траже ноћни провод, а увек је могуће одабрати друго место: ноћни клубови, барови, сплавови. Свако је расположен за забаву, игру и јутарњи одлазак на посао”.

Текст на интернет страници завршава се закључком да је Београд пун јефтине хране и пића као и предлозима где се тај потенцијал града може искористити: од Скадарске улице до Аде Циганлије. Премда је о перцепцији балканских земаља тешко говорити независно од призвука ратова, економских и политичких криза, чини се да је један његов аспект дуго занемарен. Балкан дакле, није само место ратова и револуција, него и место ужитка, доколице, забаве. Интерпретација ове забаве у савременом путопису задржава примарно политички карактер. На „туристичкој” интернет страници можемо прочитати и нека нагађања да су Београђани постали склони забави због вишегодишње изложености неподесним режимима који су појединца нагнали да бег од сурове свакодневице потражи у богатом ноћном животу. Говор о Београду као идеалној туристичкој дестинацији која нуди добру забаву не произлази само из његове савремене слике. Чак и у академском дискурсу, у оријенталистичком маниру, Београд, Србија и Балкан стереотипно су представљени наглашавањем хедонизма њихових становника, а тај се хедонизам приписује отпорима модернизацији, или традицији несигурне сутрашњице (Jelavich 1963: 90). Исте представе заступљене су у популарној литератури, у новинским чланцима и одражавају покушаје да се кроз конструисање „карактера”, „темперамента”, „својеврсне природе” на лак и приступачан начин објасне комплексни проблеми. Егзотизовање и очућавање Београда, грађење и коначно обликовање доминантне представе о граду гостопримства и забаве погодује стварању савременог имица престонице која оберучке дочекује туристе и, развија се упоредо са коначним уобличавањем ауто-слике о земљи која је готово две деценије била изолована од остатка Европе, а она била лишена њеног гостопримства. Реч је о представи дугог трајања која се почиње препознавати још почетком двадесетог века да би неке од најзанимљивијих облика добила у међуратном периоду уз краће прекиде опстајући све до данас. Оваква перцепција Београда као идеалне дестинације за лаку забаву, добру храну, или провод до раних јутарњих

часова, захтева бар један „корак уназад” у којем се могу испитати облици које је она добијала у прошлости, у доба када је југословенска престоница била изложена процесу урбанизације, модернизације и како се, говорило европеизације. Представа о граду забаве није производ садашњице, она траје и изнова се јавља сигнализујући потребу за местом на којем је доколица могућа.

У међуратном периоду британски путници издвајају Београд из мноштва балканских градова као престоницу у коју треба отпутовати због добре забаве, необично богатог ноћног живота и места на којем је могуће ослободити се стега које намеће властита свакодневица. Управо двадесетих и почетком тридесетих година двадесетог века, настале су неке од најтрајнијих представа Србије и Балкана путем идејне експлоатације овог дела света, од стране британских путописаца. Тај процес се тицао потреба и моћи индустрије забаве, пре него економских интереса на том подручју (Голдсворти 2005: xv). Добар део Југоисточне Европе је двадесетих и тридесетих година у британској књижевности представљен као место за забаву, било да су то ратови као „игре за децу”, природа која је још увек нетакнута, или посете необичним, а за Балкан карактеристичним загушљивим кафанама, забави, махом резервисаној за мушкарце. Тако балканске престонице, а са њима и Београд, постају место на којем се путник може ослободити властитих моралних стега и у атмосфери ужитка дати себи одушка: учествовати у ратовима и уличним немирима, или се определити за ону пријатну страну која подразумева уживање у кафанском амбијенту, у музици, плесу, прекомерним количинама хране, неуредности и лењости. Но, када је о кафанској забави реч, Београд овде несумњиво заузима прво место, било да је реч о спором и лежерном пијукцању кафе за коју се у овом делу света још има времена, или о ноћном животу који ту још може бити необуздан, те имати унеколико анархичан карактер. Забава и добар провод као облици у којима се троши доколица постали су још једна ознака којом се омогућавало геосимболичко премеравање и планирање света.

Укорењеност представе која кафану доводи у директну, готово „сродничку везу” са Балканом, читаоца путописа може лако навести на закључак да се слободно време у Југоисточној Европи, проводи искључиво у загушљивим кафанама, мемљивим подрумским пивницама, понекад бучним баштама ресторана, или уз храну са роштиља. Таква перцепција „балканске забаве”, „изнутра”, уочљива је данас, када се изнутра, почиње ширити представа о „добром, старом, прљавом Балкану” који нуди типичне укусе и мирисе попут пасуља или кајмака, али надасве, добру забаву повезану са игром, забавом, пијанством, буком (Muršič 2007: 97). Она је присутна споља и увелико обликује балканистички дискурс,

поиграва се менталном мапом Југоисточне Европе, као простором у коме је време само ирелевантна категорија, па се на прво место постављају лагодност, комотно одношење према раду, професионалним одговорностима и политичком животу.

Корени ове представе могу се изнаћи у оријентализацији која обликује „имагинарну” Србију од почетка деветнаестог века, да би, пред почетак Другог светског рата, ове слике добиле нешто другачији, махом „европски” карактер, приближавањем другим облицима забаве, каква су позоришта, биоскопи, плесне дворане, кабарери. Упркос деловању „европеизације”, језик оријентализма овде не изостаје. У Београду, он је увек присутан тамо где има забаве, опуштања, лагодности, алкохолних пића, обиља хране. Са Балканом, Београд постаје део света у којем место налазе јединствена искуства, која прожимају концепти уживања, лењости, хедонизма, део европске фантазије о Другоме (Саид 2008: 16). Убрзо и путници сами постају део тог амбијента – посматрачи који учествују.

У време општег културног слома и кризе, у периоду прохибиције, и стрепње од новог конфликта светских размера Подунавље Србије је било место ходочашћа за путника који тражи место површног узбуђења, а балканска склоност ка таквој забави постаје нека врста „примордијалног квалитета” разних народа, квалитета који ничу из „есенција и судбине” народа на Балкану (Бакић 2006: 56).

„Београдски дух”

Међуратни путопис, углавном називан „модернистичким” одликује се трансформацијом онога што овде условно називамо балканистичким дискурсом. Будући да су слике рата и страдања престале да буду централна тема путописа као у периоду између 1914-1918. идеја прогреса и трансформације друштва почиње заузимати најзначајније место у овим делима.

Отпочињући ентузијастично, са идејом о „новој ери напретка”, међуратни путопис, већ средином двадесетих година почиње одражавати анксиозност, а потом замор капиталистичким односима, целокупном климом која захвата друштво. Стога се у њима препознају романтичарске тежње усмерене на откривање једноставног и недовољно развијеног света у којем је могуће наћи уточиште од градске гужве, буке коју производе машине, песимизма који шири наука. Међу типичним представницима „бекства од модернизма” препознају се Лавет Едвардс, (Lovett Edwards), Малколм Бер (Malcom Burr), Брус Локхарт (Bruce Lockhart).

Овакве слике о Београду, тридесетих година двадесетог века, оставио је слависта и публициста Лавет Едвардс. Циљ његовог путописа *Луѓалица у Јуџославији*, из 1939. године био је охрабрити енглеске путнике да се упусте у разноврсне авантуре на Подунављу Србије, од посете стрмим литицама на Дунаву, преко експериментисања са кухињом и деловањем алкохолних пића до упознавања ноћног живота Србије. Да би се овај део света заиста осетио и разумео, потребно је склонити у страну сва искуства и образце понашања, све етаблиране норме које би добро социјализовани европски путник понео са собом, треба их избрисати и „пробати укусе Балкана”.

Прво што Лавет Едвардс препоручује смелим енглеским путницима, јесу посете београдским ресторанима и кафанама, у којима је понуђен својеврстан „гурманлук Србије”, неизоставни део њене свакодневице, породичног, колико и „кафанског” миљеа, егзотичан начин на који се ту може провести слободно време, што се у путописима препознаје као облик оријентализације.

„Прво што ће путник приметити у Београду, јесте невероватан број бифеа и ресторана, јер Београђанин је гурман. Кафане одговарају свачијем џепу и укусу” (Edwards 1939: 231).

Када је реч о кухињи, она је рефлексивна балканске „нерафинираности” и његовог апсурда, али он нуди посебан, разноврстан, изузетан укус. У

Слика 1. Хотел „Парис”, разгледница

кафани се време проводи, уз чашицу алкохола и јаке укусе „балканске кухиње”. Међу њима, аутор издваја печену прасетину и шкембиће који поред асоцијације на оријентализовану бруталност омогућавају да се добро напуни стомак (Edwards 1939: 232). Ни кафане ни бифеи немају нарочито пријатан изглед, споља често делују неугледно, често прљаво и мало ко би се понадао да у њима има нечега занимљивог, али баш је то, чини се, део тајанствености овог дела света, јер путник никада не може бити сигуран какав ће укус имати понуђена храна, а за осетљиве је, пише Лавет Едвардс, боље да не знају од чега се гозба састоји (Edwards 1939: 232). Но, ту је чар београдске понуде хране и пића, па путник може неометано уживати у ономе што би „код куће” изазвало згражавање. С обзиром да „канибалистичке” асоцијације остављају снажан утисак и провлаче се као наративна нит кроз Едвардсове кулинарске авантуре на Балкану, у њима се концентрише „османско наслеђе”. Мада, сматра Лавет Едвардс, не постоји нешто што би се могло назвати балканском кухињом, извесно је да храна у овом делу света настаје као резултат мешавине различитих укуса из суседства, па и читавог света. Тим мешањем настају јела попут ћевапа, пуњене паприке, кобасица, јаније, ражњића, бројних куваних јела.

Но, набрајање необичних укуса у београдским кафанама, које је у цивилизованом свету немогуће окустити, ту тек почиње, Лавет Едвардс ће наставити са нарацијом о чудним и егзотичним јелима, необичним комбинацијама поврћа, меса, прелива, укуса који подсећају на нешто о чему се само говорило, или што се могло замишљати, поређења са другим јелима која је могуће пробати на Балкану, уз неизоставно наглашавање необично великих порција какве његов дигестивни тракт не може савладати. А чак и „најнеугледнија кафана нуди нешто изузетно” (Edwards 1939: 232). Говор о београдским кафанама и ресторанима започиње и окончава закључком да се ту путник несумњиво може најбоље провести. За Лавета Едвардса, једно је сигурно, балкански Други зна шта је забава.

Иако је упуштање у експериментисање са укусима „чудне хране у Србији”, једна од главних предности које нуди путовање на Балкан, он највише особина дели са „осећајем пијанства”, па, зато Лавет Едвардс препоручује да се пробају изузетни, јаки укуси алкохолних пића.

Док, како примећује, не постоји нешто што би се могло назвати „српском” кухињом, сигурно је да постоје аутохтона пића.

„Српске ракије су одличне и јефтине. Оне коштају пени по чаши, док лоше имитације француских ликера коштају четири или пет пута више. Обична шљивовица није за свачији укус, па препоручујем препеченицу, такозвану „љуту” (Edwards 1939: 233).

Велики број и разноврсност кафана и ресторана, овај путник је склон да припише својеврсном „духу” Београда, карактеру његовог становништва. Комбинација реда и хаоса, тренуци фасцинације и разочарања, чине његово становништво „немарним заљубљеницима у вино, жене и песму” (Edwards 1939: 233). Ово је град препун кафана, јефтиног алкохола у неограниченим количинама у којем има харемских рестрикција и ултра-модерне слободе. У њему становници уз вино остају будни до зоре, нема реда, а на нејасан начин се укрштају црно и бело:

„Штета је што су југословенска вина непозната у Енглеској. За авантуристе који одлуче да отпутују на Балкан, даћу упутства о сортама и познатијим винима” (Edwards 1938: 29).

Кроз наредна поглавља, Едвардс детаљно описује укусе и мирисе које је пробао на путовањима Југославијом. У *Профаном ходочашћу* из 1938. и *Лушалици у Југославији*, из 1939. године, он наставља са описима банатских, бачких, славонских, далматинских, истарских, словеначких, херцеговачких и македонских вина, наглашавајући да се сва она могу наручити у београдским кафанама и то, по, врло ниским ценама, које и наводи.

Шетајући београдским улицама, британски премијер, Харолд Спендер (Harold Spender) осећа дух победе и ентузијазам, а неизоставни део београдске свакодневице чини балканска кафана. За овог путника, посебност београдске доколице није у могућности испијања великих количина алкохола, него у оријенталном мирису и укусу кафе. За њега, специфично балканско пиће остаје мирисна, горка кафа, коју становништво још увек испија у источњачком стилу, споро и опуштено, као да нови век није отпочео:

„Људи седе за малим столовима испред великих ресторана, срчући кафу и споро пијући пиво, са предратном лежерношћу и нарочитим уживањем” (Spender 1925: 118).

Тако је на београдским улицама усавршавана уметност доколице. У атмосфери опуштености и лежерности развијала се вештина вођења лаког разговора (Језерник 2007: 176). Мали столови, попут турских, супротстављају се окцидентално мегаломанским ресторанима, сркање кафе, испијању пива, док на све пада оријентални вео „предратног” у значењу премодерног и лежерног које употпуњује доминантни дискурс о ужитку као ознаци за оријентално. Разлика између начина на који се кафа пила у Лондону и Београду, била је у оријентализованој лежерности. Ове лежерности у испијању кафе није било у Енглеској тридесетих ни четрдесетих година деветнаестог века, јер је индустријализација допуштала само десетак минута за испијање хладне кафе (Hobsbawm 1976: 77). Разлика између Запада и Оријента, наиме, јесте разлика

између „пити” и „сркати”. То „пити” сугерише озбиљност, ужурбаност и трезвеност, насупрот несвесном, препуштеном, лежерном и ефемерном „сркању”.

Енглески конзул у Истанбулу, Дадли Хиткот (Dudley Heathcote) је приликом посете Београду имао прилику да присуствује балу у Краљевом двору, где је посматрао стереотипно,

„фасцинантне појаве жена у прелепим хаљинама насупрот монотоним призорима мушкараца у униформама састављеним од две боје, на којима се чиновници могу разликовати само бројањем звездица, или концентрисањем на друге, чинило му се, тривијалне детаље” (Heathcote 1925: 209).

Ипак, то није све што Београд нуди. Он има оријенталну страну која не настоји да се насилно претвори у Окцидент: она се препознаје у неугледној београдској кафани.

Описујући велику кафану у центру Београда, Хиткот наглашава одсуство хигијене и дисциплине. У оваквој атмосфери нерадо је наручио јело, нешто најједноставније, а на столу се убрзо нашло неколико лоше опраних посуда, без салвета, без прибора за јело (Heathcote 1925: 219–220):

„Било је ту младих Срба, студената са шаловима и шеширима, пушили су луле и пили пиво. Нашао би се и понеки официр са супругом и неки руски емигрант. Конобари су непрекидно односили празне и доносили пуне чаше вина и пива. У атмосфери која је гушила дуванским димом, лица се нису могла разазнати. Све што се чуло били су повици конобарима, по неки артикулисани звук и гласни, непрекидни смех” (Heathcote 1925: 218).

Тек у обичном, задимљеном ресторану, појавило се обично лице Балкана. Дим је прекрио масу која се гурала и викала, лица су постала нераспознатљива, а емоције су експлодирале у том амбијенту. Прљави тањир и неартикулисани повици удаљавали су Београд од Европе а изостанак сјаја онемогућавао је да у њему препозна Оријент (Heathcote 1925: 220–222).

Међутим, Хиткот ће у говор о Београду, увести једну нову категорију и уочити присуство „махнитог плеса”, изазивајући код читаоца асоцијације на далеке светове у којима чланови племенских друштава мењају сагласно стање свести зарад падања у транс и губитка индивидуалности:

„Као оро у Бугарској, или плес румунских сељака, коло доприноси осећању припадности, сродништва у групи, док играчи формирају једну праву, чврсту линију или се простиру попут увојака. И ништа не пружа задовољство као тренутак када његово величанство поведе коло, а тада се и ми укључимо у те веселе покрете, пратећи га,

крећући се док све не кулминира у махнитом галопу” (Heathcote 1925: 208).

То није увек био плес у званичним ситуацијама, у њему је Хиткот учествовао и у ноћним клубовима у којима су се окупљали српски официри и руски емигранти делећи њему, само испрва далеке емоције:

„Онда би почела музика, а на њиховим лицима видео се израз дремљиве екстазе. Осетио сам како је моја свест опхрвана музиком; да је одједном постала, све што могу да разазнам” (Heathcote 1925: 219).

Средином тридесетих година, учесник Првог светског рата, Малколм Бер, вратио се у Београд, где се „највише времена проводило у кафани”. Судећи по његовим утисцима, нашао се у граду, где се највећи део послова, од озбиљних политичких дискусија, преко дружења до гозби, одвијао у хотелима, ресторанима и кафанама. После десетак година цивилизацијског замора у, како је писао, бучном Лондону, Бер се вратио у Београд – место предаха и детиње забаве (Burr 1935: v). Већ првог дана, Београђани су га дочекали као румени људи широког осмеха нудећи обиље хране и алкохола. Описујући гурманлуке и забаве, Бер на прво место поставља стереотипно схваћено словенско гостопримство, које боравак у Београду чини нарочито пријатним:

„Испред мене је био преобиман оброк какав само словенски домаћини могу да припреме, а само неколико да заиста поједе. Здравнице, говори, песме, музика, то, њихово неизбежно коло, учинили су да време протекне брзо” (Burr 1935: v).

Настављајући на рацијом о колу, Бер наглашава његову важност, способност да укине време, једноставност, ритмичност, детињастост, али надасве неодрживост, неку врсту заразности коју повлачи потреба да се врати у прошлост, у стање детиње невиности и једноставности, или крене на пут у земљу где се одрасли радују и смеше као деца, и скакућу уз једноставне мелодије и апсурдне текстове попут оног који је одјекивао његовим сећањима док је писао: *Дуње ранке*, преписујући мелодију која је због своје једноставности и бесмислености, код њега увек изазивала смех. Здравнице, говори, преобимни оброци и конзумација великих количина алкохола, за Бера су резултат унутрашњег конфликта и осећања одбачености које негују такозвани мали народи. Ипак, присуство тог хедонизма малих, словенских народа, илустрација су њиховог менталитета, њихове оријенталне склоности да у свему претерују, било да је реч о количинама хране или потреби да се докаже гостопримство. Њега је, писао је, било у миру и у рату, а у Лондону се радо сећао забавног колективног припремања укусних намирница чак и у условима рата. Ови облици трошења доколице у периоду када се Европа суочава са

убрзаном трансформацијом одражавају тежњу да се побегне у свет једноставности, забаве, што често резултира и путописима у којима се преносе чудни обичаји удаљених народа, њихова једноставност изједначена са неисквареношћу. Београд који је постављен на границу између два симболичка дела света омогућава бекство од индустрије и капиталистичких односа, служећи као подсетник на део света који је „неискварен” комплексношћу.

Међутим, постепено међуратни период доноси нове трендове и нове облике забаве, међу којима се препознају одласци у биоскопе, позоришта и кабареа. Кафана како се именују и ресторани и бифеи наставља да постоји упоредо са овим новим формама коришћења слободног времена као нека врста оријенталног наслеђа, или подсетника да Исток још вреба на границама Европе.

Слика 2.
Кафана „Руски цар”,
разгледница

Пропусница за Европу

Наглашавајући да је кафана на Балкану нека врста замене за религију, Дејвид Футман (David Footman) читаоцу објашњава приврженост кафани као специфичност између простора. Футман систематизује београдске кафане по месту које заузимају; друштвеним слојевима које окупљају, ентеријеру, изгледу људи и функцији коју врше. Кафана апсорбује свакога ко дође на Балкан.

„Кафана ‚Српски краљ‘ окупља средњу класу и гласне Немце који једни друге ословљавају са Herr Generaldirektor и има богату колекцију ружних људи. У водећем градском хотелу Excelsior можете срести хрватске министре, бивше министре и њихове шегрте. У ‚Палас‘ долазе Јевреји – бизнисмени из Будимпеште и Војводине, док је ‚Руски цар‘ резервисан за групу локалних Јевреја. Ту се могу срести и девојке које у кабареима добро зарађују. Ипак за право, стопроцентног Србина, све су то места сумњивог морала, па он одлази другде... Београд има пуно кафана, кафеа и ресторана. Они су јефтине, па у њих одлазе сви слојеви друштва и људи са свих страна Југославије. Чак и најсиромашнији у Србији, даће два динара за кафу у адаптираном подруму или попити шљивовицу за један динар” (Footman 1935: 214).

Толико је кафана у Београду, да се власници више не могу сетити оригиналног имена. Понуда је свуда иста, цене сличне, мада сваки локал окупља „свој круг људи”.

„У Београду постоје чак два ‚Лондона‘, а оба су у истом блоку. Ту је хотел ‚Лондон‘ који окупља Црногорце и подрум ‚Лондон‘ у који сам ја одлазио. Подруми су категорија за себе затварају се у девет часова и наводно не обезбеђују место за седење, али због повезаности са хотелом, мој ‚Лондон‘ је имао чак и башту. Ту можете добити пиво и вино, али се углавном служи шљивовица, обе: мека и препеченица, службе се клековача, комовица и вињак” (Footman 1935: 216).

Све до краја тридесетих година, Београд остаје нека врста центра балканске забаве, али и прво место на које стижу нови облици забаве, они које доносе посетиоци и њихови захтеви. Разлоге за ово, Футман ће наћи у склоности Београђана да се забављају и љубави коју гаје према кафани. Колективним сингуларом Србин, Футман означава особу која воли провод:

„Отишли смо у Нову Скупштину, велику кафану близу нове зграде Парламента. Када Србин иде у провод, највише времена проводи на овом месту. Оно се састоји од једне просторије са ниском платформом на крају. Просторија је пуна људи који пију шприцер.

Скоро сви су мушкарци, Ваздух је толико засићен димом, да се не може дисати. Чудо је да девојке могу да певају. Излази се у 9 часова а остаје до три ујутру, или док полиција посетиоце не примора да поштују јавни ред и мир. Раније се остајало до 5 часова, а преостали гости би тражили још” (Footman 1935: 219).

Пред почетак Другог светског рата, забава у Подунављу Србије добија нове форме удаљујући се од „веселог скакутања уз коло” и приближавајући се ноћном животу који подразумева сценарио, глуму и упућеност у европске политичке токове.

Од свих места за забаву која се могу посетити у Београду, за Дејвида Футмана, кабареи су можда најприхватљивији, упркос томе што се „усамљеном путнику ова места увек чине језивим и гротескним”. Али, то није због природе или карактера овакве забаве, него због неусаглашености кабареа и друштвеног миљеа у који су смештени. На београдским улицама и у његовим ноћима као да нема места за глумце из Бугарске, Мађарске и Аустрије, или су ова места ипак резервисана за придошлице попут конзула и авантуриста са Окцидента.

Међутим, Футман ће приметити да ова окцидентална форма забаве крајем тридесетих година још увек није место на које могу доћи Срби. Кабаре је измештени Окцидент на Подунављу, где се укрштају различите културе, језици, слике и боје (Footman 1935: 225). На ова места долазе глумци из Бугарске и Мађарске, посетиоци из Беча, Руси, Немци, амерички и енглески конзули; на њима се укрштају две супротстављене политичке струје. Они се деле на антинацистичке и пронацистичке (Footman 1935: 227). То је место на којем се „црна кафа” ослобађа свог оријенталног црнила спуштањем капљице млека у ову течност тешког укуса (Footman 1935: 226). Кабаре је место које окупља све измештене пријатеље/непријатеље. У њима се причају само малим групама јасни политички вицеди док ноћ прекрива идеолошка одступања. Ту настају најнеобичније комбинације; спајају су људи различитог порекла, неспојиви парови које углавном повезује једно: материјална сигурност или жеља за њом (Footman 1935: 228). Но живот кабареа у Београду тек почиње, он се полако рађа као нови облик забаве пристигао из жељеног присуства напредне Европе, тек ће нови рат уобличити његову коначну форму, места за театрализацију политичких уверења. За Србе, он је још увек новина, место на које треба завирити, како би се сазнало нешто ново (Footman 1935: 226).

Ово место за забаву и идејну размену или конфликт представљено је као корак Подунавља Србије ка Окциденту. Њихово постојање потврђује жељу да се иде у складу са европским токовима; да се патријархални обрасци доведу у питање и измени карактер забаве и ужитка. То више

није само место на којем се пије љута ракија, у кабареима се пију коктели, оригинална увозна пића, а не лоше копије француских ликера; ту се Балкан сусреће са Окцидентом, постаје његов део, колико и Окцидент постаје унутрашње осећање становника Подунавља Србије на којем се укрштају културни идентитети.

Упркос сугестивном оријентализму, у првој половини двадесетог века, подунавске тачке за релаксацију и ужитак путника нису биле балканизоване у значењу Оријента у Европи. Као место укрштања идентитета, економског, привредног и политичког сусрета, Подунавље нуди читав спектар појава на основу које је могуће испитивати његов значај. Забава и ужитак један су од многих, али неформалних путева сазнавања симболичког значаја реке и процеса који прати њено смештање на менталну мапу света.

Па, упркос стереотипно балканистичким тачкама те забаве, попут обедовања у кафани где се лица не распознају од дима, или храна узима из прљавог посуђа уз коришћење недовољно опраног прибора за јело, или осећања одсуства идентитета које тражи напијање ракијом, провођења времена у кафанама, на баловима, у ресторанима постају „средњоевропска”. Ово је условна и крхка категорија произашла из немогућности налажења једног чврстог идентитета. Оно је широка категорија која попут Окцидента и Оријента има епистемолошку и онтолошку димензију ширећи се изван оба, али измичући и једноме и другоме.

Београд остаје у синонимном односу са местом које нуди забаву и то, јефтину, неограничену, „источноевропску” забаву коју не спутавају унутрашњи канони. Не само Београд, већ читав Балкан виђен је као место на којем је могуће дати одушка нагонима, било да се они огледају у ратовима, побунама, различитим немирима када

Слика 3. Огласи за ресторани у Београду, „Политика”, 1938. године

РЕСТОРАНИ
Стара Скадарлија са рестораном

„Два Јелена“
државна долина ноћних помпонија
Чим падне ноћ, или усе и стрме улице Старе Скадарлије уместо талиганских кола и уморних радника који су тада на починку, као контраст дана, почиње туда тискање елитних народа и нивоалтних аутомобила који прдолде са разних страна Београда. Сви они, као намањени и опијени пијанском музиком чувајот Душка Попаа код „Два Јелена”, која се пролама скадарлијском долином, ујубрно хитају тамо као неком тајном скупу земаљског ужитка.
На модерној и познатипно осветљеној тераси пуној свежине од цвећа и зеленила, уз одличне мезелуке и домаћа јела и Душкову музичку, пије се до зоре.

„НОВИ БЕОГРАД“
у Пара Николе П и
„ТРИ ЛИСТА ДУВАНА“
у Краља Александра И
су најбоље куле весола, песме и разговора. Ту посетници заборавају на све бригае кад асвира најчувенији хармоникаш на Балкану Раде Шамовић са својим одличним оркестром.

„УРОШЕВА ПИВИЦА“
на Терезијама
окупља свако вече људе из оних крајева наше земље. Ту је скуп посетилаца који за мале цене уживају у пријатној музици, гурманским мезелуцима и одличном вину.

Немојте пропустити да посетите
„КАЗБЕК“
на Јелевацкијим, најоригиналнији ноћни ресторан у Југославији где ћете уз добру музику и песме провести незаборавне часове. Кр. Милана 29, Београд.

На заборавете посетити
„ГУРМАНСКИ РЕСТОРАН“
Жоржа Клемансоа 25
који Вам препоручује првокласну кухињу, богат роштиљ и позната јулска пића.

Ресторан „Орао“
Замун, Мисиринев трг 18.
Одлична кухиња, манастирско природно пиће, богат роштиљ, собе за преноћиште.

Код „Ловћена“
право пута Министарства саобраћања. Најбоља пића, гурмански мезелуци у пробиљу, печено са ражњом и свако доба. Изволите се увести, бићете угодени.

воде у понор трагедија, или у храни, пићу, музици, плесу који доносе ужитак. Балканска забава нуди рефлексију, идентификацију са Другим и употпуњавање искуства припадања маргинализованом Другости. Једини начин да се забави и ужива јесте ослобађање од стега властите културе и уживање кроз Другог (Muršič 2007: 100).

Као да је само Други способан за потпуно уживање, јер оно се и постиже привременом аутономијом од властите културе. Тако Балкан престаје да буде само мрачна страна Европе, он је и место имагинарног уживања у забрањеном, јер ако је суштина припадности европској култури означавала контролу над импулсима, Балкан је место на којем им се може дати одушка и, у том смислу то није само место културне Другости, него и простор који се оберучке прихвата све оне који желе да измене сагласну реалност и преовлађујуће стање свести. Он постаје симболички простор когнитивне и афективне свести која се налазе с оне стране уобичајеног или нормалног, свакодневног, „европског” искуства. Оно може бити изазвано алкохолом, прекомерним уживањем у балканском плесу, загушљивим кафанама, у кабареима, или просто померањем граница сопствене културе, померањем онога што је уобичајено. Тако се, бар на тренутак ослобађа уобичајеног просуђивања и сећања, доживљаја времена, ту се губи контрола и мења емоционално изражавање, а емоције постају интензивније (Петровић 1990: 36).

Ослобађање од свакодневног и властитог омогућује да се идентификује са прљавим, лењим, да се искусе емоције попут мржње, љубави, да се осети еуфорија, пијанство, учествује у хаосу, али и да се у исто време остане у „нормалном животу” и следи свакодневна рутина. Може се учествовати у искуству Другога, а да при том жеља за тим искуством и даље буде пројектована на странца.

Порекло овакве слике Београда несумњиво је у оријентализацији која доминира британским путописима о Балкану од почетка деветнаестог века. Као и када је реч о оријентализацији других делова Балканског полуострва, Београд је представљен као унутрашњи Оријент управо стога што је био део Османске империје, а она изједначавана са унутрашњим Оријентом, довољно блиским да би се на њега релативно лако могло отпутовати, али конструисаним у категоријама културно удаљеног простора. Један од кључних стереотипа којим се Оријент распростире на геосимболичкој мапи тиче се хедонистичких склоности и управо је најизразитији у доба империјалног успона. Док се изнутра наглашавао практицизам и нужност рада, споља је тражена лежерност и уживање у слободном времену.

Када је то било потребно, места за ужитак, путници су тражили на Балкану ослобођеном од Османске империје, али још увек перципираном

као геосимболички простор који је принуђен да се носи са османским наслеђем.

Стереотипи који су омогућавали да путник са Запада разуме Оријент, репродуковани су на Балкан који је између два светска рата био место ходочашћа многих путника који нису имали могућности да отпутују на Далеки Исток, или оних који су на Блиском Истоку како је тада називан Балкан испуњавали дипломатску мисију, писали политичке извештаје, или се бавили културом овог полуострва. Оријентализација која отпочиње у деветнаестом веку се у модификованим облицима пресликава на двадесети, а нарочито на двадесете и тридесете године прошлог века када су настале неке од најтрајнијих слика овог региона, оне које и данас доминирају јавним дискурсом.

S u m m a r y

Sanja Lazarević Radak

A Different Balkans – Belgrade as the Capital of Entertainment in British Travelogues (1925-1939)

In the last several years, one could find in the papers and on the Internet titles such as: “Foreigners are Rushing to Belgrade for Entertainment”. People are interested in this city for reasons and qualities not usually considered alluring by tourists such as good climate or cultural monuments. Discourses about Belgrade point out national cuisine, cheap alcoholic drinks, good night entertainment and the absence of aesthetics in architecture and other material cultural characteristics. Although this internal discourse may sound paradoxical, texts written by travellers from different parts of Europe reveal that the capital of Serbia has been represented – from the inside and from outside – as attractive, exciting, touristically desirable. However, it has not acquired this status only recently. Impressions of this city from the first half of the twentieth century show that it is a renewed discourse after the impetus it received in the inter-war period. This is also the reason for our selecting impressions of Belgrade from the 1920s and 1930s when the city was first related to tourism as we know it today. To be interested in a place offering “good entertainment” discloses the exoticism of the traveller and his or her desire to abandon the known and the habitual. Although represented as touristically attractive parts of Europe, Belgrade, Serbia and the Balkans are presented as a margin full of unusual and different features related to non-European regions. Its character is, to the same degree, “Oriental”, retaining the flair of “Near Eastern” and associating to “geographically” and “culturally” distant parts of the world.

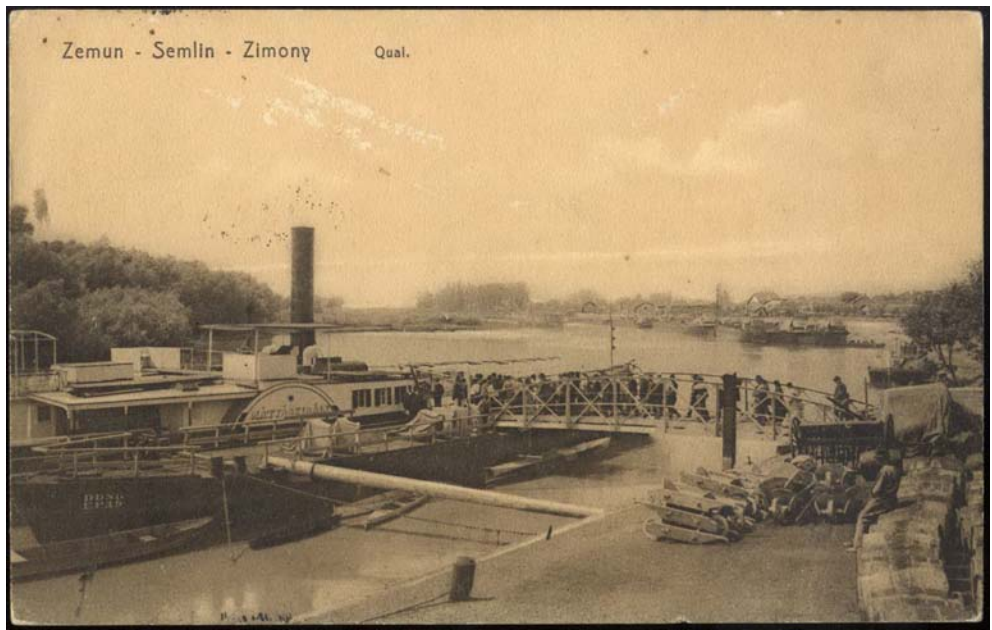
Entertainment spreads from possible indulgence in “unlimited quantities of tasty food”, accessible to different social layers owing to low prices that attract travellers from all parts of Europe. This is accompanied by the same kinds of pleasure found in a “strong drink”, “aromatic coffee” or a programme in a murky cabaret. What the traveller calls “the spirit of Belgrade” lies in “strong” and “unusual” “tastes”. However, the changes in everyday life and new ways of spending leisure time introduced in the 1930s did not change travellers’ impressions of the radical difference of Belgrade entertainment in comparison with the one they knew before.

The opening of cabarets, frequent visits to the theatre and the opera, could not change that kind of entertainment. As a rule, it induced associations to something different, exotic and Oriental, helping the traveller to make mirror images of Europe.

Such impressions can be found in travelogues from the 1920s written by Harold Spender and Dudley Heathcote, as well as in those from the 1930s by David Footman and Lovet Edwards.

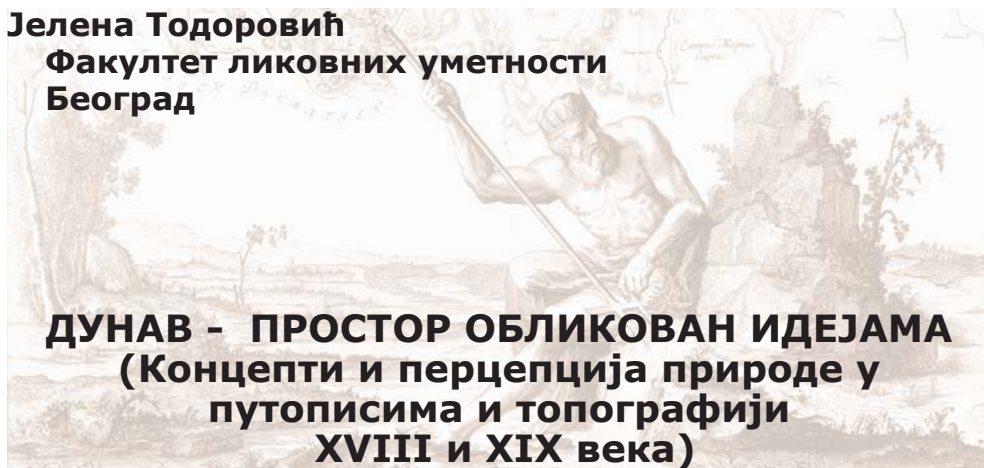
Within the referential framework of the Balkans, Belgrade was the place where one could indulge one's instincts, even take part in wars and revolutions and get immersed in disorder. The Balkan entertainment offered reflection and identification with the Other and turned into a kind of amusement and enjoyment through liberation from the restraints of one's own culture. So, the Balkans became a place of imaginary enjoyment in the prohibited – if the essence of European culture meant strict control of impulses, then the Balkans would be the place where one could give vent to those impulses. And therefore it was not only the place of cultural and symbolic otherness, but the space where the traveller could find possible change of the accorded reality. In the context of the Balkans, Belgrade has remained the space of a consciousness outside the usual and everyday “European experience”. Liberation from the habitual enabled travellers to experience emotions such as hatred, love, to feel euphoria, to refute “normality” and surrender to the unknown. Those were the reasons for representing Serbia in travelogues from the early twentieth century as the place where someone goes to experience through wars and insurrections, the long-dreamt-about adventure (Malcolm Burr). This amusement had different form in times of peace, it was placed under a different kind of control, but still accessible to those who wanted to experience an inversion of cultural reality.

The origin of this kind of representation lies in the Orientalization, dominant in the British travelogues about the Balkans from the early nineteenth century. One of the key stereotypes for placing Balkans in the Orient and only afterwards on the symbolic map of the world was related to hedonism. Therefore, the Balkans is the place for amusement – although free from the Ottoman rule it was still related to the Orientalistic picture of the world. In conformity with this, the Balkans was forced to live with the Ottoman legacy – it was there to define it. The stereotypes that enabled travellers to construct the Orient were projected onto the Balkans, the place of “pilgrimage” for many travellers between the two world wars. The Orientalization begun in the late nineteenth century was reflected onto the twentieth century in modified forms, particularly in the 1920s and 1930s with the appearance of some of the lasting images of this region.

Земун почетком XX века, разгледница

Јелена Тодоровић
Факултет ликовних уметности
Београд

Апстракт. Основни циљ овог текста је да покаже на који начин је представљан Дунав у илустрацијама путописа XVIII и XIX века. У структури путописа Куника, Битија, Херинга, Квина, Елиота, као и топографа попут Манџинија и Марсиљија, можемо видети низ тема које су заокупљале њихове ауторе: од чисте топографске слике преко начина живота, одеће, хране и пића, политичких интрига, уметничких споменика. Друга, много сведенија, али једнако идејно слојевита слика, дата је у визуелним представама, у пејзажима Дунава тога доба. Управо ти портрети Дунава биће разматрани кроз три категорије у овом тексту – кроз Дунав као одраз Аркадије, Дунав као слику лепог и узвишеног и Дунав као простор границе.

Кључне речи: Дунав, представе природе, пејзаж као идејни конструкт, поседништво, Аркадија, лепо и узвишено, простор границе, Бабакај, Голубац, Кунике, Бити, Херинг, Квин, Елиот, Манџини, Марсиљи.

Као највећа пловна река Европе, која спаја велики број култура, етнија, народа, обичаја и поднебља, Дунав је био неисцрпна тема путописаца и гравера XVIII и XIX века. Пловидба низ ток Дунава обећавала је узбудљиво и разноврсно путовање од Беча до Црног мора. Путници су могли да се упознају са изузетном географском, културном, етничком и верском разноврсношћу на релативно малом простору где су се сместила два царства Аустријско и Турско. У структури путописа Куника (A. Kunike), Битија (W. Beattie), Херинга (G. Hering), Квина (M. J. Quinn), Елиота (C. B. Elliott), као и топографа попут Манџинија (Mancini) и Марсиљија (L. F. Marsigli), можемо видети низ тема које су заокупљале њихове ауторе: од чисте топографске слике преко начина живота, одеће,

хране и пића, политичких интрига, уметничких споменика, археолошких налазишта и античких споменика, локалних анегдота... Цео дијапазон интересовања очекиваних у жанровима путописа. Слика Дунава дата у тексту, иако главна, само је једна могућа представа (Beattie 1844; Hering 1838; Kunike 1826; Elliott 1838; Quinn 1835).

Друга, много сведенија, али једнако идејно слојевита слика, дата је у визуелним представама Дунава тога доба. Дунав као природни и цивилизацијски феномен и присуство човека у њему, главне су теме тих слика. Оне отварају низ реалних и имагинарних простора пред посматрачем, који ће бити главна тема овог текста. Но, пре него што започнемо анализу различитих приказа Дунава морамо да дефинишемо нека од кључних питања – шта је то пејзаж? Колики је удео реалног и имагинарног у представи природе? Какве просторе Дунава најчешће приказују путописи XIX века? Шта нам говоре политичке гравире Дунава XVIII века?

Пејзаж у уметности, од првих приказа у класичној антици до данас, увек је био културни конструкт. И поред тежњи ка реалној, истинитој, „правој” слици природе, чији се интензитет мењао у зависности од епохе, пејзаж никада није био реална већ идеализована природа, естетизована представа стварности. Већ сам одабир одређеног исечка природе, сам процес селекције, неминовно намеће артифицијелност представљеног. Око сликара или око фотографске и видео камере у овом случају не представљају кључну разлику – у позадини свега је неминовно уметникова перцепција (Schama 2003). Иако нам је фотографија донела наизглед верну слику природе, таква слика је и даље идејни конструкт. Одабир места, угла и светла под којим се посматра неки предео већ га довољно дефинише, а уједно отвара могућности за цео низ садржаја који у тај исечак природе може да се унесе.

Чињеница да из крајолика „бирамо” део природе који ће „постати” пејзаж говори о томе да то неће бити објективни, универзални, портрет природе, већ ће у створеној слици пресудна бити наша везаност за природни феномен или елеменат, на коме ће се наше око најдуже зауставити. У својој кључној историји пејзажа, *Увођење њејзажа у уметност*, Кенет Кларк (Kenneth Clark) каже да мало која појава повезује људе тако фундаментално, као што је љубав према лепом погледу (Clark 1949)! Али *леј* никако не смемо изједначити са *истиниј*. Са једне стране ту једнакост спречава концепт одабира о коме смо говорили, док са друге стоји цео идеолошки корпус које одређена епоха и заједница уграђује у своју представу природе. Један други научник дао је још прецизнију дефиницију пејзажа и његове функције. Сајмон Шама (Simon Schama) у својој књизи *Пејзаж и Памћење* исказује једну од великих карактеристика

пејзажа – да је пејзаж био слика културе много пре, но што је био слика природе, или што бисмо у случају пејзажа којима ћемо се у овом тексту бавити, могли да кажемо, пејзажи су увек слика културе виђене кроз призор природе (Schama 2003).

Више него било који жанр у уметности пејзажи су били идеални носиоци различитих емоција, бројних идеја и идеологија. Слика природе, фабрикована по дефиницији, омогућавала је неисцрпне могућности уписивања различитих садржаја током историје. Од пејзажа симбола, преко асоцијативног пејзажа, до пејзажа поседништва и мета-пејзажа, конструисана слика природе је дозвољавала и омогућавала много, а пре свега визуелизацију моћи (Mitchell 1994).

Вишеструкост слика природе

Већина пејзажа, неовисно о простору који представљају, били су првенствено портрети одређене територије и симболи њеног поседништва (Andrews 1999; Clark 1949). У тој функцији јављају се још у раним ренесансним портретима (Pope-Hennessy 1966) – Пјеро дела Франческа (Piero Della Francesca), Гирландајо (D. G. Hirlandaio) и првим топографским сликама ренесансних вила и вртова – Вила Капарарола, Вила Медичи – Пођо е Кајано (Strong 2000). Али као и портрети индивидуа, ни портрети поседника нису били засновани, или бар не у потпуности, на истиности. Богати и раскошни вртови, плодна поља и родни воћњаци су једнако припадали жанру политичке утопије, као и високо алегоризоване слике њихових поседника. Такође, поседништво визуелизовано природом могло је да надрасте индивидуалну примену и да са једнаким успехом илуструје концепт колективног припадања и буде симбол националног идентитета. Баш у тој улози пејзажи холандског седамнаестог века, не нуде само пуки приказ природе, већ теже ка глорификацији отаџбине и њене тешко стечене аутономије. Много више него било које холандске политичке алегорије тога доба, пејзажи Хобеме (M. Hobbema), Ројсдела (J. v. Ruisdael), Гојена (J. v. Goyen), Елста (R. K. v. Elst) и Вермера (J. Vermeer) говоре о грађанском поносу новостворене републике.

Друга велика улога пејзажа била је представа утопије, коришћење природе да би се дочарало изгубљено а жуђено златно доба, простори античких митова и идеалне егзистенције човечанства (Genovese 1983; Eliade 1967; Mumford 1967). Пејзажи као визуелизације утопије постали су једна од важних тема ренесансне уметности, а тема пасторале постаје једна од омиљених визуелизација природе (Caftriz 1988; Hunt 1989).

Велики допринос оваквој популарности дала је чињеница да су идеалне слике природе у себи спајале стару хришћанску представу земаљског Раја са, у ренесанси обновљеним, сном о античком Златном добу. У ренесансном сликарству ту спадају дела Ђорђонеа (Giorgione) и Тицијана (Tiziano Vecelli), а у барокном Пусена (N. Poussin), Гаспара Дигеа (G. Dyghet) и Клода Лорена (C. Lorain).

Иако би се очекивало да топографија заузима кључно место међу функцијама које је могао у себи да носи пејзаж, она више представља једну форму која је имала двоструки развитак. Са једне стране топографски приступ пејзажу често је спајан са неким другим функцијама, посебно са поседништвом када је легитимизација поседа захтевала његову детаљну представу. Са друге, топографске представе природе паралелно су се развијале у делима картографа и инжењера, попут оних које ћемо анализирати код Манђинија, и имале су првенствено војно-одбрамбену улогу.

Последња за нас важна функција које је представа природе могла да носи, изузетно је развијена тек у XIX веку и била је део романтичарског мишљења света. Пејзаж као слика узвишеног и његова способност да суптилно одражава емоције људског духа постала је једна од омиљених тема тога доба (Barell 1972; Hussey 1927; Monk 1962).

Портрети Дунава

На који начин функционишу пејзажи Дунава XVIII и XIX века?

Као највећа река Европе, Дунав је спајао два царства и повезивао изузетно разнородне етничке групе и културе. Самим тим путовање Дунавом обећавало је двоструку сензацију његовом посматрачу – препознавање културног модела и визуелног идиома на који је путник навикао и истовремено уживање у другачијем, дивљем и егзотичном. Прву сензацију нудиле су посете Бечу, Пешти, Будиму, манастирима попут Мелка, као и уредна поља и виногради дуж његовог тока кроз Аустрију и Мађарску. Други аспект доживљаја Дунава, лежао је у елементу оријенталног и питорескног које су у једнакој мери обезбеђивале културне и природне специфичности тока Дунава и посета Турској и Румунији.

Један други Дунав, који као намерни контраст уносим у овај текст, дат је у делима картографа и картографа тога доба. Иако је њихова основна примена првенствено војна, у ових делима ми запажамо један свеприсутни жанр елеменат, који сувим топографским приказима дарује изузетну животност. Чак и у случајевима када један једини приказ треба

да носи све војне и стратешке информације, ти прикази не остају само на нивоу пуке дескрипције. Увођењем елемената пејзажа и жанра, који су по суштини више декоративни него дескриптивни, те представе, што ћемо посебно да видимо на примеру Манћинијеве тврђаве, надрастају топографију и постају једна субјективизована слика места.

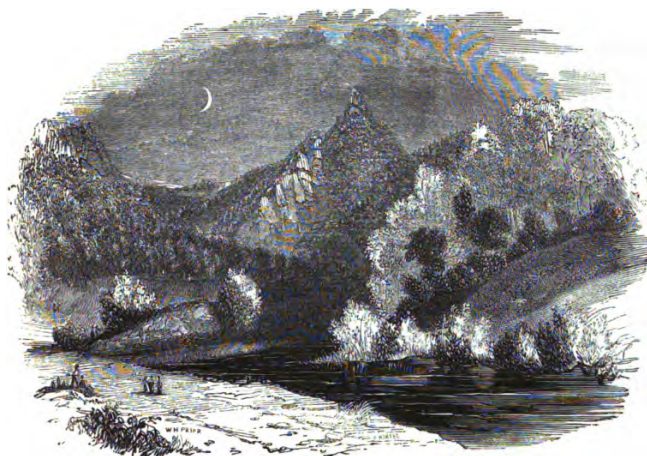
Са жељом да се помире обе сензације и стопе у једну вербалну и визуелну представу Дунава, јасно је да су илустратори путописа и топографи у својим делима стапали све концепте о којима смо говорили. На тај начин у илустрацијама путописа паралелно егзистирају идеје поседништва, концепт утопије као и глорификација идеје питореског – тог лајтмотива романтичарске перцепције природе.

Да би се боље разумели различити слојеви које нам пружају гравире Дунава размотрићемо их кроз неколико идејних целина:

- Дунав – одрази Аркадије – реалност и утопија у пејзажима XIX века;
- *The delightful horror* – Дунав као простор мита и сећања;
- Дунав као простор границе.

Дунав – одрази Аркадије

Када поредимо различите путописе издате у XIX веку, од којих сам за ову прилику одабрала дела Елиота, Битија, Кунике, Херинга и Квина, можемо да уочимо једну свеprisутну тенденцију помирења описног и утопијског приказа. Исту тенденцију са лакоћом уочавамо у визуелним описима, као и у наративној дескрипцији Дунава. Иако бисмо на први поглед могли да се запитамо на који начин утопијски прикази предела могу да функционишу у жанру као што је путопис, потребно је да се вратимо на суштину приказа пејзажа.

Слика 1. Вилијем Бартлет, *Речна сцена*

Пејзаж је увек „монтирана” природа. Већ сам одабир одређеног места онемогућује посматрачу потребну објективност, док са друге стране пејзаж тога времена, па неминовно и онај садржан у путописима, је био уједно *natura naturans* и *natura naturata* – природа каква јесте и природа каква би требало да буде.

Садругестране, глорификација одређеног поднебља кроз утопистички приказ природе обећавала је читаоцу путописа примамљиву сензацију и позив на сопствено путовање дуж Дунава.

Ако погледамо „Речну сцену” (слика 1) из Бартлетових илустрација Битијевог путописа по Дунаву спој утопијског и реалног постаје веома опипљив (Beattie 1844). Иако се сигурно са лакоћом могла утврдити локација ове идиличне сцене у близини Илока, она са собом носи све неопходне елементе утопистичког, можемо рећи аркадијског, виђења природе. На првом месту, хармонизација природе изражена је композицијом и одабиром сцене. Композициони складни приказ споре и достојанствене окуке велике равничарске реке, додатно је истакнут смиреним линијама и дијагоналама, које уместо да стварају драматику, у паралелно распоређеним групама само допуњују једна другу. Све форме на овом малом дрворезу су обле – од благих набора славонских брда, преко скоро меких крошњи дрвећа до доминантних меандара Дунава у првом плану. Одабир ноћи за време догађања ове речне сцене додатно је подвукло смиреност и идиличност пејзажа.

Тема ноћи нас упућује директно на концепт времена, важан аспект у илустрацијама Дунава којим се вреди позабавити макар на кратко. Код Бартлета, као и код других илустрација путописаца његовог доба приказивање времена на илустрацијама путописа је изузетно уопштено. Опште време догађања је доминантно садашње, са повременим, историцистичким алузијама на идеализовану прошлост (Lowenthal 1985). Већина сцена у путописима XIX века је дневна, са идеалним приказом атмосферског времена које је омогућавало најбоље сагледавање одређене висте Дунава или ведуће града. Коришћење ноћних сцена и драматичних временских прилика је веома ретко, и углавном везано за оне сцене које у себи носе преобладајуће идеале утопије или узвишености.

Присуство човека на овом дрворезу, као што је већином случај у другим путописима, скоро је потпуно маргинализовано. Његова главна улога, иако минимализована, је двострука – она омогућава лакше читавање читаоца/гледаоца у приказани предео, а уједно и даје додатни визуелни и емотивни акценат приказаној сцени. У Бартлетовој *Речној сцени* видимо малу групу шетача која смирено ужива у идиличној ноћној сцени. Они нису постављени да би унели наративни или жанр елемент, већ искључиво да би нагласили доминантни осећај отелотворен у пејзажу.

Слика 2. Џорџ Едвардс Херинг, *Београд*

Сличан утопистички приступ видимо на бојеној литографији са ведутом „Београда” Џорџа Едвардса Херинга (слика 2). И ова представа реке је била илустрација путописа *Кроки Дунава* који је Херинг издао после путовања 1838. године (Herring 1838). Иако је ова литографија посвећена једном од кључних градова на Дунаву и важној станици на речном путу, посматрач би у првом тренутку могао помислити да је слика посвећена више Дунаву, а много мање граду и тврђави који се једва назире у позадини.

Компонована са ниским хоризонтом равничарских предела, ова слика је првенствено била портрет неба и портрет Дунава. Она своју композицију и форме у великој мери дугује како утопистичком виђењу природе, тако и marinaма холандских уметника XVII века.

Претапање предела топографије и предела пасторале био је један од омиљених начина на који су путописци дочаравали пределе својим читаоцима.

Интересантно је посматрати претапање реалног и утопијског у Херинговој литографији. Благо уморна брда Калемегдана у другом, и треперави одсјаји на једрима бродова и крилима галебова у првом плану говоре о једном идеализованом виђењу света. Насупрот њима, тек овлаш назначена линија утврђења и високи минарети (којих је у Београду тога доба било чак 80) дају неопходну аутентичност представљеној ведути. Танане назнаке минарета на обзору воде Београда представљају једну од великих фасцинација путописаца тога доба. Код Елиота наилазимо на један скоро мали есеј посвећен овој архитектонској карактеристици:

„Њихове лаке и витке форме, као и њихови врхови покривени сребреним металом који светлуца на сунцу, дају овом српском граду посебну елеганцију; иако се архитектонска лепота минарета не може поредити са лепотом звоника енглеских цркава, нити одговара нашем стилу градње, када их посматрамо у великом броју, минарети Истока дају градовима које красе, много драматичнији ефекат него што звоници пружају нашим градовима” (Elliott 1838: 19).

Да нема ових дескриптивно/топографских одредница, Херингов Дунав би могао да се замени са неком сличном речном Аркадијом. С правом названа *Кроки Дунава*, Херинг је у овој и сличним илустрацијама своје књиге желео да постигне управо тај ефекат – да једној реалној равничарској ведути да обличије предела обликованог идеалима Златног доба. Код Херинга Београд је уистину један *locus amoenus*, нешто што у турбулентној трећој деценији XIX века он сигурно није био.

***The delightful horror* – Дунав као простор мита и сећања**

Речи Хораса Волпола (Horace Walpole), позајмљене за поднаслов, одлично оваплоћују најдоминантнију функцију пејзажа целог XIX века – природе као станишта узвишеног. Све до тога доба природа је била симболизована, научно изучавана, алегоризована, сакрализована и идеализована. Али она је ретко била дивља и необузdana.

И поред широког дијапазона које су овакви третмани природе носили, а које смо укратко описали у уводу текста, те представе природе су биле обрађене, монтиране и у великој мери прилагођене човеку. Са изузетком уметника попут Салватора Розе (Salvator Rosa) природа тих пејзажа је била укроћена. Тек ће романтичарско виђење природе, њену необузданост и силину величати као главну одлику природе. Али ни то није било дивљење дивљини каква јесте, већ каква може да буде када одражава комплексност „кретања душе”.

Теоретичари тога доба, Бурк (Edmund Burk) на првом месту, величају природу као узвишену и питорескну, као слику исконске моћи, као производ случајности а не артифицијелности, као другачију, дивљу и неприступачну (Schamma 2000). Па ипак и те слике су *конструкии састављени од шла воде и камена* како их прецизно дефинише Сајмон Шама.

И поред потребе да прикажу *йраву* природу природе, уметници и путописци XIX века ће непрекидно међу стварним пределима тражити необично и узвишено, док ће природне појаве бити за њих сушта оличења драме, мистерије, опасности и величанствености. То су биле управо

оне карактеристике које Едмунд Бурк наводи као водеће инспирације уметника у *Лейом и узвишеном*.

„...узвишено на тако свеобухватан начин испуњава ум својом суштином, да (ум) не може да у себи садржи никакву другу мисао, нити може да рационално размишља о тој сензацији. Баш из тога потиче огромна моћ узвишеног, уместо да буде плод наших мисли, антиципира их, и носи нас својом неодољивом снагом” (Burke 1976: 257).

Концепт природе као узвишеног није био резервисан само за ликовна дела, већ је дубоко продирао у све аспекте сагледавања света и перцепцију природе. Можемо рећи да је узвишено у великој мери обликовало слику природе XIX века чак и када је та слика требало да буде објективни приказ виђеног.

Управо из тог разлога у путописима Дунава наилазимо на природу прожету узвишеним у два облика: у природним појавама које својом

Слика 3. Вилијем Бартлет, *Сѝена Бабакај*

формом буде страхопоштовање код посматрача, и кроз приказе рушевина које оличавају надмоћ природе над човеком. Неколико топонима дуж Дунава имало је посебну важност као носилац ових концепата – стена Бабакај, рушевине Голупца итд.

Стена Бабакај (слике 3 и 4) је била можда једна од најомиљенијих локација узвишеног. Тешко је одредити шта је било заслужније за такав

посебан статус овог места – да ли драматика ове грандиозне стене усред Дунава, или изузетно питорескна легенда везана за њу. Отмица најлепше агине жене Зулејке, заносни мађарски капетан, потеря, прогон Зулејке на сурову стеновиту тамницу Бабакаја, као и њено више него драматично спасење – давали су сиже достојан Гилберта (Гилберт) и Саливана (Сулливан) и хранили машту тадашњим и будућим путницима Дунава. На примеру Бабакаја најбоље можемо видети како су драматичне природне појаве, стапане са још драматичнијим песудо-историјским садржајем.

Већ уводне реченице Вилијема Битија сажимају сав „божанствени ужас” који је био везан ово место: „она се нагло уздиже у центру реке у свој својој усамљеној величанствености...” (Beattie 1844: 206). Детаљну анализу пејзажа Бити даје после врло исцрпног приказа романтичне легенде где сам неколико пута истиче концепт питорескног као главну карактеристику тог дела Дунава:

„Код Бабакаја предео Дунава постаје много снажнији и упечатљивији, он се пружа у романтичном дефилеу, густо је обрастао шумом, негде надвишен стенама, а негде омеђен суморним вистама и праисконским шумама. Ипак, феудални замак Голубац је место

Слика 4. Албум Адолфа Куника, *Сцена Бабакај*

на коме изгледа као да је концентрисано све дивље и романтично у пределима Дунава” (Beattie 1844: 206).

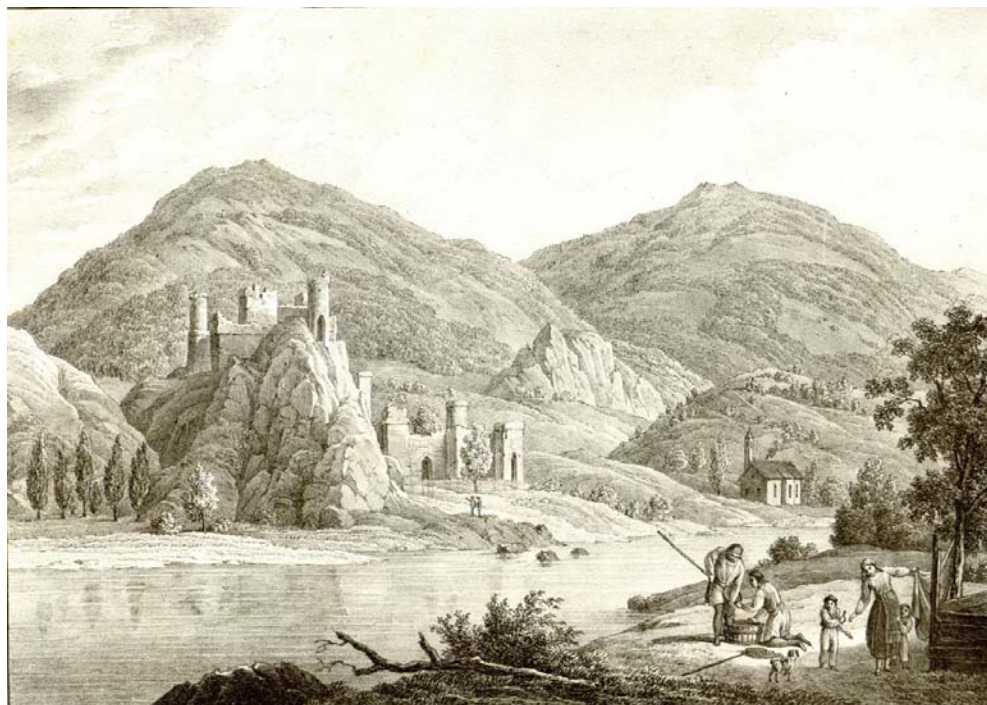
Често коришћење драматичних придева: „изолована грандиозност”, „романтични дефиле”, „злокобне висте”, „прастаре шуме” у потпуности сажима романтичарску идеју природе овде уписану у дунавски пејзаж. Типично за романтичну перцепцију природе, а и света у целини је изузетна драматизација виђеног и учитавање литерарних матрица у природне појаве. Природа је и овде идејна творевина. Човек XIX века види природу првенствено кроз матрицу уметности.

Потпуни ликовни пандан Битијевом тексту имамо у илустрацији Бабакаја која га прати. На интересантан начин ова сцена спаја концепте драматичног и пасторалног. На први поглед благо уморна река, породица која спокојно шета обалом, група на пикнику, излетници у чамцу, као и меко, поподневно светло које обухвата целокупну сцену пружају посматрачу једну хармоничну буколичку сцену. Но, природа нам говори нешто сасвим друго! Застрашујућа камена стена Бабакаја која израста из Дунава, једнако сурови обронци планина у позадини и дрво у првом плану својом снажном дијагоналом нас подсећају како на драматичну и необуздану силу природе која влада Дунавом, тако и на узбудљиву легенду везану за њега.

На представе Бабакаја из албума Адолфа Куника (слика 4) имамо исту дихотомију атмосфере, само се угао гледања мења. Поглед из птичије перспективе, реално недоступан путнику деветнаестог века, доприноси да се *злокобне висте и ѝрасѝаре шуме* сагледају у свој својој застрашујућој величанствености (Kunike 1826).

Рушевине средњовековног града Голупца и пејзаж који га окружује пружале су, по речима Битија врхунску концентрацију свих елемената узвишеног и питорескног у природи. Голубац је поседовао све кључне елементе – драматику, изолованост, грандиозност, изазивао је страхопоштовање и подсећао на неумитни проток времена.

„У својој категорији, ово је једна од најупечатљивијих сцена на Дунаву – а ефекат који она производи у великој мери је појачан потпуном и неоспорном осамом којом доминира. Са десне стране, на путу којим се приближавамо овој величанственој рушевини, уздижу се циновске стене, испресецане удубљењима и похођене орловима који таворе у њиховим неприступачним процепима. Ове стене делују као да су у финој равнотежи са рушевином града чији су први владари били једнако зависни од пљачкашког рада и грабежи, као и грабљивице којима је сада град препуштен” (Beattie 1844: 206).

Слика 5. Волф и Ермини, *Голубац*

Поново треба скренути пажњу на Битијев језик, где се сагледани предео исказује кроз екстремне описа природе – „величанствено”, „џиновско”, „неприступачно”, „праисконска дивљина” – који треба да код читаоца побуде тај величанствени ужас пред несавладивом силом природе.

У природи Голупца, што се јасно види у илустрацијама код Куника и оне које су потписали Волф и Ермини (слике 5 и 6) спојила су се два аспекта од суштинске важности за романтичарски пејзаж – силна и необузdana природа и драматичне рушевине у њеном средишту. И поред чињенице да је и у овај пејзаж унесен жанр елеменат као и у претходној илустрацији, овде суморна грандиозност природе и рушевине града дају главни тон литографији.

Већ сама композиција сцене одређује даљи злокобни и драматични тон. Уместо у другом плану, град је постављен на самом крају речне висте која се отвара пред посматрачем. Са обе стране ток Дунава омеђен је застрашујућим стеновитим кланцем тако да гледалац има утисак да се и сам налази у каменом теснацу. Осећај скучености и претње, доминантан у овој сцени, додатно је истакнут измаглицом што покрива целокупан предео. Присуство човека у овој илустрацији само додатно појачава претећи ефекат суморне грандиозности. Човек је ништаван

Слика 6. Волф и Ермини, Голубац

пред природом, али и пред историјом о чему ће убрзо бити речи.

Али осим узвишеног још један концепт је важан за обликовање овог призора – идеја величанствености рушевине. Почевши од XVIII века, а посебно у XIX у култури и уметности присутна је, може се с правом рећи, опсесија идејом рушевине (Bardion 1985: 84–96; Zucker 1961: 119–130). Добро је познато да је љубав према руинама од XVIII века подстицала стварање артифицијелних рушевина у вртovima широм Европе (Barell 1972). Чак је и фиктивна историја била боља од њеног одсуства! Но посебна пажња усмеравана је наравно на оригиналне остатке прошлости. Рушевина је омогућавала посебан контакт са прошлошћу, а уједно и монументализацију. И то *монументализацију* у њеном најизворнијем смислу – претварала је артефакте прошлости у споменике времена. Рушевина је за човека тога доба била апсолутни естетски идеал. Посебно ако је подсећала на идеализовано и никад досегнуто златно доба класичне антике. Од Пиранезија и Помпеа Батонија, величање рушевине класичне антике постало је естетски идеал уметника и познавалаца уметности.

Рушевина је давала историјску привлачност виђеном пределу, и у њега уграђивала идеју историје (Lowenthal 1985). Рушевина у пејзажу од Пусенових дела на даље, функционише на исти начин на који и патина на

сликама. Даје им ауру прошлости и статус антиквитета. Такође обогаћује одређени предео идејом прошлости, још прецизније идејом историје.

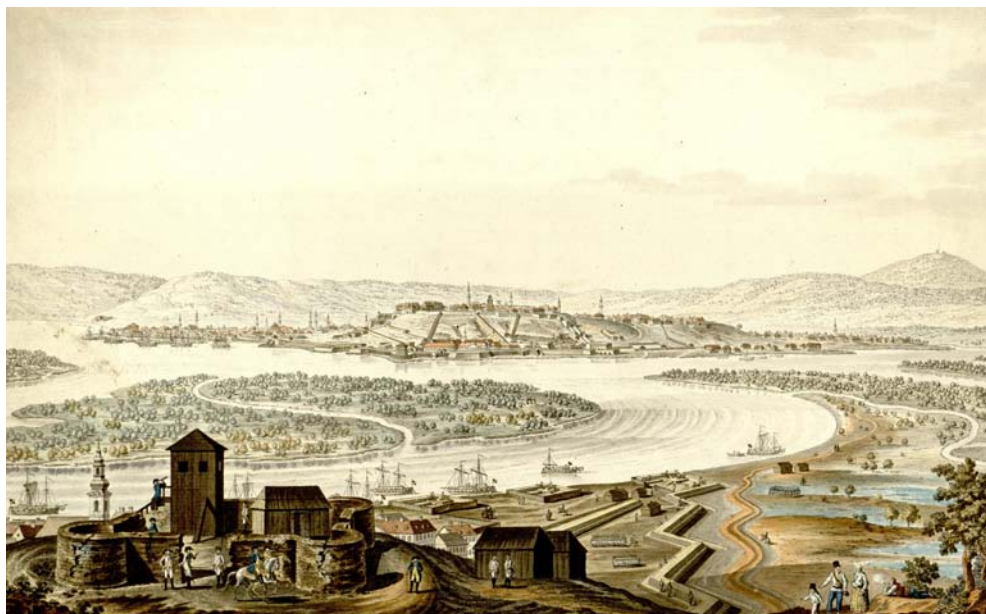
Када говоримо о концепту времена у вези са приказима Дунава, потребно је споменути још величање Дунава и природе као ванвременско. Тенденција да се природа узима као приказ простора који пркоси времену је чест и омиљен топос, али је занимљиво да му ни аутори путописа нису одолевали. Код Битија и Елиота имамо исти концепт Дунава као вечне реке, као пејзажа који је красио Средњу Европу још од Нојеве барке (Beattie 1844: 156; Elliott 1838: 91). Отуд и инсистирање, посебно код Битија, на дивљни приказане природе, на њеној исконској узбудљивости и древности пејзажа.

Дунав као простор границе

На самом крају овог прегледа простора Дунава желела бих, као једну врсту куриозитета и контраста, да прикажем начин на који је функционисао простор пејзажа у служби фактографије. У свом делу *Увођење њејзажа у уметности* Кенет Кларк као једну од кључних категорија пејзажа наводи пејзаж чињенице. Под тиме генерално подразумева топографију, али и друге представе природе који дају преимућство дескрипцији над симболиком. Сврха топографског пејзажа је јасна, он треба да пружи прецизну, географски и стратешки тачну слику одређеног места. У таквим делима природа је искључиво у служби стратегије или поседништва.

Добар пример такве визуелизације дунавског пејзажа видимо код Манђинија, мало познате личности са краја XVIII века. Манђини није био ни уметник ни картограф већ инжењер у војсци Хабзбуршког царства и његова дужност је била да прикаже 1789. године висту Београда пред велике војне операције.

Па ипак Манђини (слика 7) не пружа само чисту фактографију. Његова слика Калемегдана посматраног са земунског утврђења поседује све елементе који су били кључни за војно-стратегијску улогу ове графике. Сви нивои утврђења приказани су са најминуциознијим детаљима као и војне формације које користе простор тврђаве за надгледање територије. Београд је првенствено погранични град и место од изузетне стратешке важности за хабзбуршке војсковође. Но, Манђини уноси један неочекивани елеменат – атмосферу. Приказивањем једноставне жанр сцене у првом плану графике као и присуство дрвета говори да то није само војна мапа већ и доживљај предела. Исту дихотомију у Манићинијевој перцепцији уочавамо када упоредимо дрво које се налази

Слика 7. Манћини, Београд 1789. године

у доњем левом углу графике и приказ природе на осталим деловима ведуте. Док су на обронцима Калемегдана и на околним брдима што окружују Саву и Дунав шуме дате крајње сведено, дрво у првом плану нам више изгледа као елемент који је утекао из неких романитчарских пејзажа тога доба. Чињеница да је ова графика бојена и да је испод ње постављена раскошна посвета још више подвлачи да је ова ведута од самог почетка била виђена не само као топографски приказ већ и као самостално ликовно дело.

Од идеје поседништва, преко концепта узвишеног и утопије овим текстом сам желела да покажем изузетну разноврсност значења која је током XIX века била уписивана у пејзаже Дунава дуж целог његовог тока. Независно од аутора путописа или топографске слике, постојале су вечне теме на које су се сви уметници враћали. Али још више универзалан и ванвременски од свих поменутих концепата био је сам Дунав, идеја коју је Елиот најбоље изразио у свом путопису:

„(...) овде видимо ову огромну масу воде, и видеће генерације које још нису ни рођене. Градови и уметничка дела имају свој кратки век и ишчезну, али велики обриси природе остају” (Eliott 1838: 91).

Текст је настао током рада на пројекту „Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе“ (пројекат број 177006) у Балканолошком институту САНУ.

S u m m a r y

Jelena Todorović

*The Danube – a Space Shaped by Concepts
(Impressions and Perceptions of Nature in the 18th and 19th Century
Travelogues and Topography)*

The aim of this text is to give an answer to the question: what was the function of landscapes in the eighteenth and nineteenth century travelogues on the Danube?

As the longest navigable river of Europe, the one that connects a number of cultures, ethnias, peoples, mores and climates, the Danube was an inexhaustible topic for travellers and engravers in the eighteenth and nineteenth centuries. The voyage down the Danube always promised an exciting and diversified journey, e.g. from Vienna to the Black Sea. Travellers had an opportunity to see and learn about exceptional geographic, cultural, ethnic and confessional diversity in a relatively small space where two empires were located, the Austrian and the Ottoman.

The structure of the travelogues treated in this text – the works by Adolf Kunike, William Beattie, Georg Hering, Michael Joseph Quin, Charles Boileau Elliott, and topographers such as Mancini and Luigi Ferdinando Marsigli – reveals the basic interests of their authors: from a pure topographic representation to life styles, clothes, food and drink, political intrigues, artistic monuments, archaeological finds and classical antiquity, local anecdotes... Although significant, the picture of the Danube contained in each of the texts is only one possible description.

Another, much more reduced but still stratified picture, can be found in exceptional visual representations of the Danube from that period. The main topics of those illustrations are the Danube as a natural and civilizational phenomenon and the presence of man in it and along its banks.

Owing to that, a journey on the Danube promised every observer a double sensation: recognition of the habitual cultural model and visual idiom and, on the other hand, savouring the different, wild and exotic. The first sensation was offered by visits to Vienna, Pest, Buda, monasteries such as Melk...

The other aspect of the Danube experience was related to an element of Oriental and picturesque, equally provided by the cultural and natural specific features of the Danube or visits to Turkey or Romania.

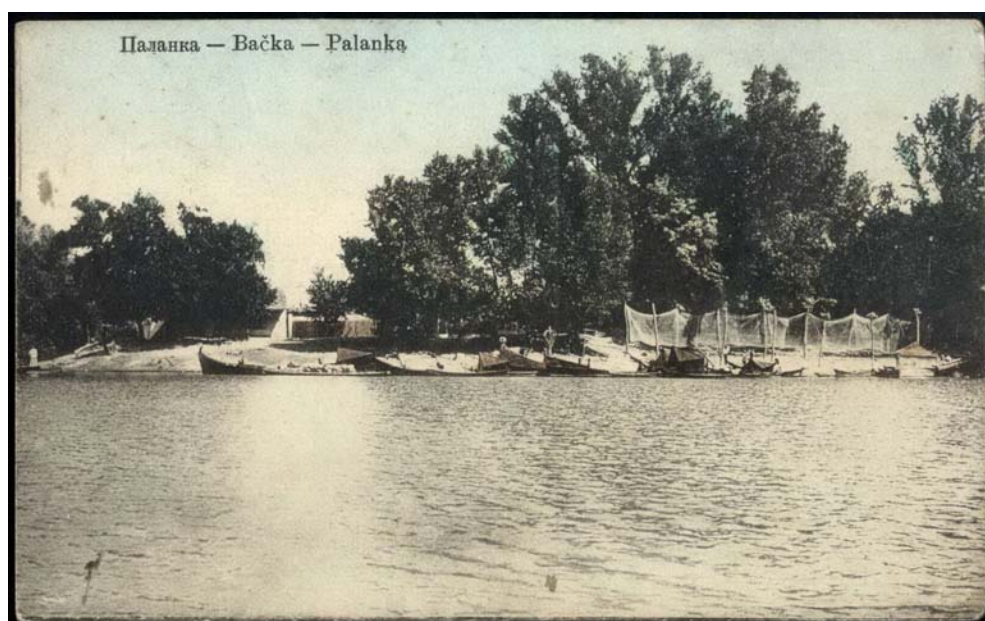
Another Danube can be found in the works of topographers and cartographers of that period. Although their purpose was primarily of military importance, these works reveal an omnipresent genre element which enlivens the dry topographic representation. Even when a single representation should contain all items of military and strategic information, these images were not only descriptions. With the introduction of landscape and genre elements, essentially more decorative than descriptive, those representations surpassed topography and became personalized images of the place, as we shall see in the example of Mancini's fortress.

Wanting to reconcile both sensations and fuse them into a verbal and visual representation of the Danube, illustrators of the travelogues and topographers blended in their works the concepts of ownership, utopia and a glorification of the picturesque – that leitmotif of the romantic perception of nature.

When different travelogues from the nineteenth century are compared, one notices a tendency to reconcile descriptions with utopian representations. The same tendency is easily observed both in the visual and narrative portrayals of the Danube. Although one would be prone to ask how utopian representations of the countryside can function in a travelogue, it is necessary to point out that landscape has always been a picture or a representation of "edited" nature. The very selection of a particular place makes objectivity impossible. Besides, landscapes of that time were simultaneously *natura naturans* and *natura naturata* – nature as it is and nature as it should be. On the other hand, the glorification of a certain terrain through a utopian representation of nature promised the reader of the text an attractive sensation and invitation to embark on a voyage along the Danube.

In order to understand better the different layers offered in representations of the Danube in the given travelogues, this text treats them in the following conceptual wholes:

- the Danube – a reflection of Arcady – reality and utopia in the nineteenth century;
- *delightful horror* – the Danube as the space of myth and memory;
- the Danube as a liminal space.

Бачка Паланка двадесетих година XX века, разгледница

Владимир В. Михајловић
Балканолошки институт САНУ
Београд

Апстракт. Помен Петроварадинске тврђаве у српској јавности, скоро као по правилу, прати и синтагма Гибралтар на Дунаву. Полазећи од питања о улози метафоре уопште, овај рад указује на нека од могућих значења конкретне метафоре о дунавском Гибралтару. Кроз путописе и друга популарна дела током XIX века ова метафора преносила је значења којима је учествовала у успостављању Петроварадинске тврђаве као места (у феноменолошком смислу): упоредо са, као и након изградње овог утврђења симболички је произвођен и *Гибралтар на Дунаву* као гранични камен постављен на симболичком размеђу светова.

Кључне речи: Петроварадинска тврђава, Дунав, метафора, феноменологија простора, прошлост, граница.

Када се данас у Србији говори о Петроварадинској тврђави, споменику неупитног културног и историјског значаја – без обзира да ли се ради о новинском тексту, стручном или научном чланку или пак туристичком водичу – његово име по правилу прати и синтагма Гибралтар на Дунаву.

Овој метафори, њеном односу са местом на коме се налази, као и оном што је представљала Петроварадинска тврђава посвећен је овај прилог.

Да ли је ова метафора само стилска фигура, како нас уче на часовима језика у школама? Да ли је реч о песничкој слици која уноси живост међу наше, изговорене или написане, мисли или се у њој крије некакво дубље значење (или значења)?

Ово су само нека од питања на која овај рад покушава да одговори.

Место Тврђаве

На једном од обронака Фрушке горе, стени која се издиже четрдесетак метара над површином Дунава смештена је Петроварадинска тврђава. Изградња овог ремек-дела оновремене ратне архитектуре започета је 1692. године, када је 18. октобра гроф Карл Еуген Крој (Charles Eugène de Croÿ) поставио камен темељац на месту на коме је касније подигнут Леополдов бастион. Први план тврђаве дело је пуковника Матијаса Кајзерсфелда (Mathias Keyzersfeld), док је други, делимично измењени нацрт израдио гроф Луиђи Марсиљи (Luigi Ferdinando Marsigli) (Гајић 2003: 19; Stoye 1994: 119–20).

Оба плана настала су по узору на планове водећег ауторитета на пољу опседања и грађења утврда током XVII века, француског инжењера Себастијана Вобана (Sébastien Le Prestre de Vauban) (Ђурић 2003). На почетку, радовима је руководио инжењерски пуковник Михаел Вамберг (Michael Wamberg), а након његове смрти (1703) пуковник Гизенбир (Gisenbir) до 1728. године. Ове године окончана је и прва фаза изградње тврђаве која се тада састојала од Горње и делимично Доње тврђаве, мостобрана на левој обали Дунава, четвртастог утврђења (Inselchance) и Хорнверка – дворожног утврђења окренутог према јужној страни. Друга фаза радова трајала је од 1753. до 1780. године. У овом раздобљу Доња тврђава је проширена на Подграђе, док су на горњем платоу сазидане Дугачка и Једноставна тврђава, арсенал Мамула и Сахат-кула. Током ове етапе у изградњи Петроварадинске тврђаве, на предлог мајора Хајнриха Шредера (Heinrich Schroeder) изграђен је разгранат систем подземних тунела на четири нивоа, укупне дужине око шеснаест километара. Поред тога ископан је и ратни бунар, дубок 39 метара, као и резервоар за воду у случају опсаде. Након завршетка радова 1780. тврђава се простирала на површини од 112 хектара и била је, после Вердена, највећа у Европи.

Од овог времена тврђава је имала војну улогу све до 1950. године, када је предата цивилним властима (Гавански 1989; Гајић 2003: 13–15; Ђурић 2003: 68–69).

Након почетног историјског осврта на изградњу и даљу судбину Петроварадинске тврђаве потребно је вратити се метафори и питањима постављеним у уводном

Слика 1. Карта Карловачког мира, 1699, детаљ

пасусу. Овај рад инспирисан је мишљу Гастона Башлара (Gaston Bachelard) према којој, „свакој метафори треба вратити њено површинско биће, треба је извући из уобичајености израза у актуелност израза” (Bašlar 2005: 204). Савремена промишљања о метафори удаљавају се од њене фигуративности. Метафора се више не посматра као стилска фигура с једне, или језичка грешка, односно језичка нелогичност, с друге стране, већ као средство преношења значења; значења коме је крајњи циљ опис и објашњење (Primorac i Ule 2006: 29–30, 35). Здравко Радман указује да је језик, било свакодневни или теоријски, метафоричан (*metaphor laden*) и с тим у вези метафору можемо посматрати пре као функцију ума него као специфичан начин употребе језика (Radman 1995: 16). Другим речима: људи су склони ка мишљењу у метафорама. Суштина метафоре огледа се у кретању од познатог ка непознатом, у успостављању односа међу стварима или појавама не бисмо ли их боље разумели (Tilley 1999). Конкретно, када је реч о простору, који је у основи овог рада, употребом метафоре преводимо га у сопствене оквире. Тиме на својеврстан начин доместикујемо простор, односно чинимо га „нашим”.

Претходна реченица упућује на теоријске концепте у вези са простором којима ћу се служити у овом раду, а који ће у наредним редовима бити детаљније образложени. Овај рад се заснива на феноменолошком приступу простору који указује да простор није и не може бити универзална и објективна категорија (Novaković 2003; 2008; Tilley 1994; Thomas 2000; Uskoković 2005). Ова теоријска перспектива захтева отклон од картезијански схваћеног простора као хомогеног, мерљивог и инертног, односно простора који је схваћен искључиво као позорница за људске активности (Thomas 2000: 491). Физички и математички концепти о простору, кроз квантификовање свеукупног искуства, задовољавају тек један, при том врло ограничен, део човекове потребе за оријентацијом и идентификацијом (Norberg-Šulc 1975: 10). Другим речима, простор је увек ситуационо условљен, неодвојив од контекста у оквиру кога се живи и опажа. Међутим, довођење у питање картезијанског концепта простора, иако би се то на први поглед и могло учинити, нема за циљ некритичко афирмисање релативизма. Овим се простор не своди на утиске и осећања, нити се пориче физичка присутност рељефа. Ипак, сасвим је јасно да нам одређени планински венац данас изгледа потпуно другачије док га посматрамо кроз прозор авиона, него, на пример, сточару из средњег века, иако су физичке карактеристике терена могле остати непромењене. Заправо, феноменолошки схваћен *Urosjor* обухвата и једно и друго. Према Мартину Хајдегеру (Martin Heidegger), простор није објекат који припада спољном свету (*Umwelt*), нити је у потпуности део унутрашњег искуства (Heidegger 1985: 115–28).

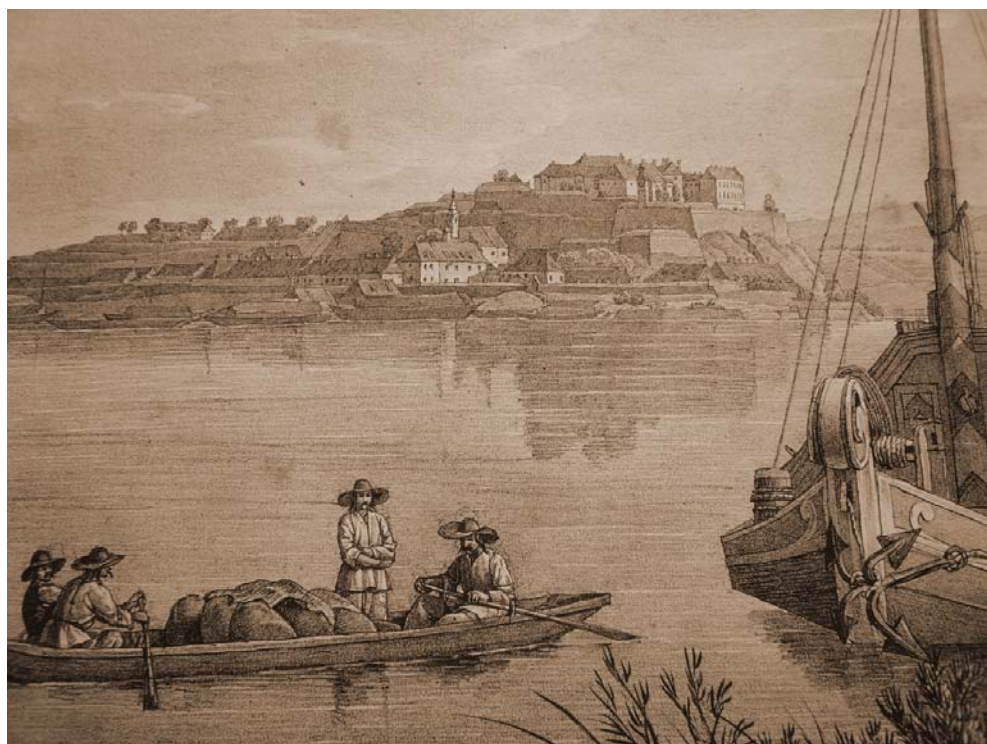
Укратко, постмодерни концепт, поред физичке, укључује и друштвену, историјску, временску па и метафизичку димензију простора, а све у сврху што целовитијег схватања *ѝросѝора* (Uskoković 2005).

Међутим, простор је ипак само шири концепт, док се само *живљење ѝросѝора* одвија у *местѝима*, која су заправо основни елемент оваквог, друштвено произведеног простора. Места претварају *ѝросѝор* у центре значења, а њихова конкретизација одвија се кроз свакодневна искуства (Tilley 1994: 14–15). Први корак у хуманизацији простора, односно стварању места, је његово именовање. Тиме се успоставља однос између физичке локације, с једне, и дескриптивних, класификаторских и означавајућих система културе. Другачије речено, места тиме добијају значај, идентитет и референцу у архиву културе (Novaković 2003: 189).

Угарски Гибралтар

Када је реч о именовању, поједини аутори напомињу да је Петроварадинска тврђава свој ласкави епитет стекла још за време изградње или непосредно након тога (Гајић 2003; Ђурић 2003). Данас је у сваком случају веома тешко, готово немогуће, одредити тачан тренутак настанка метафоре о Гибралтару на Дунаву, а слична је ситуација и по питању њеног аутора. Међутим, ова питања, иако несумњиво интересантна, и нису од пресудне важности за овај текст. Много значајнији је податак да се помињани епитет уз помене Петроварадина и његове тврђаве јавља у бројним путописима (Gross-Hoffinger 1846; Elliot 1839; Wolff 1847; Österreich 1850; Ansted 1862; Spencer 1866; Guide 1896; Schweiger-Lerchenfeld 1896), енциклопедијама (Britannica 1901, 1911; Cyclopaedia 1860), приручницима (Murray 1857; Meyer 1892; Meyer 1898) и другим писаним делима, као што су илустровани часописи на енглеском („The Saturday Magazine”) или немачком језику („Das Pfennig – Magazin für Belehrung und Unterhaltung”; „Die Woche: moderne illustrierte Zeitschrift”) током читавог XIX столећа. Ипак, у највећем броју случајева говори се о угарском, а не дунавском Гибралтару.

У зависности од литерарне форме помињање Петроварадинске тврђаве прати мање или више детаљан опис њеног изгледа, становништва подрађа и војне посаде, као и цртице из историје. Делови текста посвећени прошлости овог места нису нарочито детаљни нити оригинални. Овакво стање могли бисмо приписати особеностима путописне књижевности, с обзиром на то да је у путописима простор (односно *где* и *како*), много важније него време (то јест *када*) (Пековић 2001: 12). У том смислу није реткост да се у путописима историјски осврти наводе из друге, треће

Слика 2. Јакоб Алт, Петроварадин, 1826.

па чак и неке даље руке. Ипак, не смемо тако лако заобићи наративе о прошлости „угарског Гибралтара” које сусрећемо у путописима и другим делима, јер управо је прошлост још један од важних елемената у стварању места и његовог идентитета. У поменутиим делима прошлост Петроварадина и његовог утврђења сведена је на тек неколико, као што је поменуто, цртица.

Живот на простору који заузима данашња тврђава започео је још у праисторији, тачније у палеолиту, између 19.000 и 15.000 година пре нове ере (Михаиловић 2009). Затим су, током I века пре н. е. овај простор населила келтска племена, да би у I веку њиме завладали Римљани, који су око 10. године успоставили провинцију Панонију (Мирковић 1981). На месту данашње Петроварадинске тврђаве налазило се римско утврђење названо Кузум (*Cusum*), које је било део римског одбрамбеног система, познатијег као панонски *лимес*. Након слома римске власти, Кузум су у V веку уништили Хуни, а затим се као господари лесне стене која се издиже над водама Дунава јављају Источни Готи, Гепиди, Авари, Бугари и коначно Византинци, за чије је владавине утврђење било знано под називом Петрикон (Гајић 2003: 7–8). Ново раздобље у историји овог места почиње у XIII столећу, тачније 1235. године када је

угарски краљ Бела IV овде населио монахе цистерцитског реда из старог манастира Троафонтен из Шампање. Они потом на петроварадинској стени успостављају опатију Белакут (Белин студенац), а након провале Монгола 1241. граде и утврђење (Ђираковић 2006; Гајић 2003: 9–10). Коначно, османска војска, под командом великог везира Ибрахима, 13. јула 1526. опседа Петроварадин, који након жестоких борби и освајају две недеље касније – 27. јула 1526. (Гајић 2003: 11). Након нешто више од века и по, тачније 1687. године Петроварадин освајају Аустријанци, испрва накратко, да би га коначно запосели 1691. након чега почиње изградња тврђаве која се и данас налази на овом месту. Нову тврђаву, тек делимично изграђену, Турци су први, а уједно и последњи пут опсели крајем јула 1716. Војском од око 200.000 људи управљао је Давид Алипаша, али је и поред тога поражен од војске принца Еугена Савојског (Eugen von Savoyen) у бици пред зидинама Петроварадина која се одиграла 5. августа исте године (Гајић 2003: 11–13).

Овај приказ прошлости простора на коме је данас смештена Петроварадинска тврђава, иако у потпуности резултат личног одабира, а уз то и веома сумарно представљен, ипак открива велику раскош историје овог места. Међутим у претходно помињаним путописима и другим текстовима може се назрети тек делић богате прошлости угарског/дунавског Гибралтара. Дакле, време је да погледамо о чему говоре историјски извештаји посвећени Петроварадину.

У већини извора о којима је у овом раду било речи, могуће је издвојити највише до три епизоде из прошлости овог места. Прва је она која се односи на античку, односно римску прошлост овог локалитета. Помиње се римско утврђење које је било део одбрамбеног система – лимеса, с тим да се у појединим ситуацијама – као што је, на пример, случај са једним од издања Британике, насеље које се налазило на овом месту погрешно опредељује као антички Акуминкум (Acumincum) – за који знамо да се налази изнад данашњег Старог Сланкамена. Грешка из деветог издања ове енциклопедије поновљена је и у једанаестом, публикованом тек 1911. године. Такође, на исту грешку наилазимо и у делима Чарлса Елиота (Charles Boileau Elliott) из 1839. који Петроварадин опредељује као антички *Acunum* или Оскара Волфа (Oskar Ludwig Bernhard Wolf) из 1847. године.

Друга цртица из историје везана је за личност Петра Амијенског, познатог и као Петар Пустиањак (Pierre l'Ermite) једне од најзначајнијих личности Првог крсташког рата. Петроварадин се наводи или као родно, или као место на коме је овај проповедник из северне Француске подигао утврђење. О утемељености ових навода најбоље говори цитат из *Историје Новог Сага* Мелхиора Ердунхељија:

„(...) из ваздуха је узето порекло му [Петроварадину] од Петра Амијца, као да је овај имао када град градити” (Ердујхељи 2002 [1894]: 44).

Трећи одломак из прошлости Петроварадина је група догађаја која се односи на, већ помињане, сукобе најпре Угара (1526), а затим и Аустријанаца (1687, 1691) са Османским царством. У том контексту, нарочито је истицана величанствена победа Еугена Савојског над Дамад Али-пашом из 1716. године.

Овакви прикази су једним делом последица стања истражености, које је данас неупитно боље него ли током претпрошлог столећа, међутим, чини се да ово није основни и једини разлог. У потрази за критеријумима на основу којих су прављени управо представљени избори требало би се осврнути на теоријске поставке које су током XIX века утицале на дисциплине које се баве проучавањем прошлости. Данас смо, у мањој или већој мери, свесни тога да тумачење прошлости, речима Метјуа Џонсона (Matthew Johnson), „не лебди у безваздушном простору”, то јест да оно ни у ком случају није одвојено од спољног света. Укратко, када тумачимо прошлост, то не чинимо у вакууму, већ у одређеном склопу друштвених и политичких односа – било да смо тога свесни или не; било да нам се тако нешто допада или не (Џонсон 2008: 199–200). Говорећи на примеру археологије, Мајкл Шенкс (Michael Shanks) и Кристофер Тили (Christopher Tille) примећују:

„Археологија, као културна пракса, увек је политичка, увек је морал.” (Shanks & Tilleу, цит. по Џонсон 2008: 200);

а на сличном трагу је и Бјорнар Олсен (Bjørnar Olsen) када каже да:

„Проучавање прошлости представља политичку праксу у нашој сопственој савремености.” (Olsen 2002: 204).

Уколико за тренутак изврнемо угао посматрања и окренемо се питању пристрасности у хуманистичким дисциплинама видећемо да оно осцилује између два пола: први представља само „још један начин порицања чисто објективне науке ослобођене вредносних судова”, док је на другом, „спремност да се истраживање и резултати истраживања подреде истраживачевим идеолошким или политичким убеђењима или нечему што она имплицирају” (Hobsbaum 2003: 139). И док је првом полу ближе савремена теоријска позиција наших дисциплина, стање из XIX столећа више би се поклапало са другим екстремом. У ово време, развој археологије и историје био је, уосталом као и данас, подстицан друштвеним и политичким околностима времена. Међутим, истраживање и/или тумачење прошлости у служби националних интереса није се сматрало нечим чудним. Није се радило о некаквој тајној и субверзивној делатности, већ, напротив, о уобичајеном и устаљеном

начину делања. Отклон од оваквог приступа долази много касније, тек након Другог светског рата, са успостављањем онога што се назива „политичком археологијом” као нечим што је ненормално и удаљено од данашње стварности (Olsen 2002: 201–02).

Уколико се сада вратимо деветнаестовековним представама историје Петроварадина и његове тврђаве приметићемо да, иако временски, али и тематски веома различите, оне ипак имају један заједнички именитељ. Све оне, дакле и епизода посвећена лимесу, као и оне о Петру Амијенском и угарско- односно аустро-турским ратовима указују на граничност. Указивањем на римску прошлост овог места, Петроварадинска тврђава смешта се на границу Римског царства, на границу која је истовремено граница између цивилизованих и оних који то нису, односно – из перспективе Европљана XIX века који су се сматрали чуварима античке баштине – између *нас* и *Друјих* (Бабић 2008; Dietler 2005; Morris 1994; Shanks 1996). Издвајање Петра Пустиняка и Крсташких ратова јасна је асоцијација на још једну границу, ону верску – између хришћанства и ислама. Она је, заједно са евоцирањем сећања на ратове које су хришћанске силе водиле против Османлија, свој наставак налазила у оквирима оног што је Едвард Саид (Edward Said) назвао дискурсом оријентализма, који је успостављао непропустљиве границе између Европе и Азије, или још шире, између Истока и Запада (Said 2008).

Дакле, на једном конкретном примеру, примеру подизања Петроварадинске тврђаве, имамо прилику да видимо како је изградњу пограничног утврђења пратило и формирање симболичке границе. Гранична утврђења, осматрачнице и/или гранични прелази поред практичне, стратегијске функције (за одбрану, односно напад) имају и симболичке улоге. Они су означитељи суверенитета који исцртавају опсеге држава у просторном смислу и показатељи односа њихових политичких моћи (Donnan 2001: 45–46). Граница у ужем смислу је замишљена линија која је плод договора двеју (или више) страна и која је потврђена (најчешће мировним) уговором. Међутим објекти који су дело човека, а који се, по правилу, издвајају и својим природним положајем представљају *месџа* (у феноменолошком смислу) у којима се граница „живи”. Кроз оваква места, граница – чији је појавни облик најчешће тек линија на географској карти – се претвара у „размеђе светова” или „бедем хришћанства”. Осветљавањем само неких, уз то врло свесно одабраних, делова његове прошлости, Петроварадин је, током XIX века постао граница двеју цивилизација; граница чији је континуитет – довођењем у везу са римским лимесом – наводно присутан још од времена када се европска, или прецизније читава западна цивилизација љуљала у колевци.

Слика 3. Јохан Јозеф Кирхнер, Петроварадин 1896.

Током овог процеса Гибралтар је послужио као веома погодна метафора. Ова тврђава, својом монументалношћу, чврстином бедема и бројношћу посаде доминира како над ближом тако и над даљом околином, али и поседује неизмеран, да се послужим Бурдијеовом (Pierre Bourdieu) терминологијом, *симболички капитал* (Bourdieu 2002). Смештена на самом рубу Пиринејског полуострва, она се налази на месту које је сматрано самим рубом античког света – тада познатим под именом Хераклови стубови. Такође, безмало читава средњовековна прошлост Гибралтара прожета је сукобима хришћанских и муслиманских војски. Укратко, помен Гибралтара у контексту Петроварадинске тврђаве требало је да произведе јасне асоцијације на неосвојиву тврђаву на границама „нашег” света.

Како је Гибралтар постао дунавски

Након Првог светског рата и нестанка Двојне монархије, Петроварадин и његова тврђава у политичком смислу престали су да буду (аустро)угарски. Промене на политичкој карти Европе и света пратила је и промена наше метафоре. Ова промена била је двострука: како формална, тако и значењска. Дакле, Петроварадину је ипак остао

Гибралтар, али овај други није постао ни српски, нити пак југословенски, већ је пронађена привидно неутрална форма – дунавски. Крај Првог светског рата и стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (а затим и Краљевине Југославије 1929. године) довели су до брисања границе на којој је Петроварадин био својеврсни гранични камен. Важно је рећи да се овде пре свега мисли на границу у симболичком смислу, тим пре што сама Тврђава заправо никада није била на самој граници. Са обе стране некадашње границе шириле су се идеје о заједништву. Петроварадинска тврђава изгубила је улогу граничара, прво у симболичкој равни, а од 1950. године, као што је већ поменуто, и формалну војну улогу. Овим је дакле, дошло и до измене наше метафоре у значењском смислу: она је, заправо, изгубила значења које је некада преносила оставши, да се послужимо Башларовим термином, *скамењена* у својој новој форми у којој се и данас у потпуности некритички преноси (Bašlar 2005: 204).

Текст је настао током рада на пројекту „Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе” (пројекат број 177006) у Балканолошком институту САНУ.

S u m m a r y

Vladimir Mihajlović

About the Gibraltar on the Danube

When one speaks among the Serbs about the Fortress of Petrovaradin, a monument of unquestionable cultural and historic importance, its name is generally qualified as the *Gibraltar on the Danube*. The text is dedicated to this metaphor, its relation to the place and to the significance of the Fortress of Petrovaradin.

The building of the Fortress began in 1692 and it continued, in two phases, until 1780. Parallel to the process or immediately after the building had been completed, this border fortification (which was not located on the border itself) gradually found its place at the symbolic border of the world. The aforementioned metaphor played an important role in the transfer of meaning. The essence of the metaphor is reflected in the movement from the known to the unknown and in the relationship between things or phenomena in order that they could be understood better. With regard to space, the use of the metaphor helps us to translate it into our own framework, thus domesticating the space and making it „our own“. Space is, here, understood in its phenomenological scope and its physical, social, historic, temporal and metaphysical dimensions. The basic elements of this socially produced space are places that transform the space into centres of meaning and the first step in the production of such places is their nomination. With regard to the naming, one cannot precisely determine today either the exact moment when the metaphor about the Gibraltar on the Danube was coined or its author. In any case, this epithet accompanied Petrovaradin and its fortress in many travelogues, encyclopedias, handbooks and other written works from the nineteenth century and particular significance for this text are the accounts of the past of this place that can be found in those works. Although temporally and thematically quite different, all the episodes from the history of Petrovaradin have one common denominator – they all clearly refer to the border. Therefore, the building of the Petrovaradin Fortress implies that the erection of a border fortification was accompanied by the formation of a symbolic border. By the building of the Gibraltar on the Danube (in phenomenological sense), the border – usually appearing only as a line on a map – could be transformed into „the borderline of the worlds“ or „the bulwark of Christianity“, and therefore

Gibraltar was an appropriate metaphor. Simply, with its symbolic capital (*sensu* Bourdieu) the mention of the Gibraltar in the context of the Fortress of Petrovaradin should produce clear associations with the unconquerable fortification in the borderline of „our“ world.

After the First World War and the disappearance of the Habsburg state from the global map, Petrovaradin and its fortress were no longer (Austro)Hungarian in the political sense. These changes in the political map of Europe and the world effected changes in our metaphor: both in form and in meaning. Petrovaradin remained Gibraltar, but the Gibraltar never became Serbian or Yugoslav. A seemingly neutral form was found – it became Danubian. By the disappearance of borderlines, the Danubian/Hungarian Gibraltar lost its assumed role of a border guard. Thus, the meaning of our metaphor changed – it lost the meaning it used to transfer and remained – let us use a Bachelard's term – *petrified* in its new form, in which it is still uncritically communicated.

Александра Ђурић-Миловановић
Балканолошки институт САНУ
Београд

ЕВАНЂЕОСКИ ХРИШЋАНИ НА ДУНАВУ: Развој баптизма у Новом Саду

Апстракт. Као еванђеоски покрет, баптизам настаје у оквиру европског протестантизма у Енглеској и Холандији почетком XVII века, а захваљујући мисионарским активностима баптистичких проповедника током XVIII и XIX века врло брзо се ширио Европом. Циљ овог рада односи се на представљање динамике ширења баптизма на простору Аустроугарске монархије и оснивања прве баптистичке цркве у Новом Саду 1892. године. Као и друге неопротестантске заједнице, баптисти су се највише ширили у етнички и конфесионално хетерогеним срединама, посебно међу Мађарима и Немцима. Почетком XX века Нови Сад је представљао важан баптистички центар, будући да су се јавна крштења нових верника обављала на реци. Пракса крштења на Дунаву задржала се све до Другог светског рата о чему, како се у раду наводи, извештавају баптистички часописи на немачком језику *Гласник Еванђеља* (*Evangeliumsbote*), *Гласник мира* (*Friedensbote*) и *Гласник кршћењака* (*Täuferbote*).

Кључне речи: еванђеоско хришћанство, баптистичка црква, Нови Сад, крштења на Дунаву.

Еванђеоско буђење на Западу, након реформације, представљало је доба великог успона и ширења многих верских покрета у различитим деловима Европе. Током XIX века промене које наступају у религији у додиру са модерношћу одразиле су се на удаљавање од званичне цркве, раздвајање цркве од државе, као и приступање новим верским заједницама са нагласком на личну религиозност (Parker 1998: 195-212). Тако је, према историчару Хјуу Меклауду, ово био период и секуларизације и оживљавања религије, будући да се велики број људи отуђио од званичне цркве и све више придруживао новим, пре

свега неопротестантским заједницама (McLeod 1990). Иако је настао у Западној Европи током XVII века, баптизам се на просторима Централне и Југоисточне Европе ширио и развијао у XIX веку, имајући свој центар у оквирима немачког говорног подручја.

На простору некадашње Аустроугарске монархије ширење неопротестантизма започето је само двадесет година након његовог појављивања у Немачкој (Kuburić 2001: 17). Тако се најстарија неопротестантска заједница назарена појавила на простору јужне Угарске средином XIX века, потом своје заједнице оснивају адвентисти, баптисти, пентекосталци (Алексов 2010). Велику улогу у ширењу ових еванђеоски оријентисаних неопротестантских заједница на просторе Аустроугарске монархије имало је досељавање протестантског немачког и мађарског становништва. Током XVIII века аустријска царица Марија Терезија и њен наследник Јосиф II, планском колонизацијом јужне Угарске дозвољавају насељавање само римокатолицима. Цар Јосиф II 1781. године доноси декрет под називом „Патент о верској толеранцији”, којим је загарантована слобода кретања сељацима и право да поседују земљу. Колонистима су понуђени бољи услови за живот него у севернијим територијама из којих су углавном долазили. Већина протестантских црквених општина основана је до почетка XIX века, углавном немачких и словачких, док су мањи број чиниле општине мађарских лутерана. Неопротестантске заједнице, за разлику од протестантских, биле су наднационалне по свом саставу, прихватајући вернике из различитих верских и етничких група. Утицај европског баптизма из Немачке допринео је обликовању и настанку прве баптистичке заједнице у Новом Саду, не само међу Немцима, већ и осталим етничким групама Мађарима, Словацима, Србима и Румунима. Овај рад настао је са циљем представљања почетака у развоју једне нове еванђеоске традиције на нашим просторима, са посебним акцентом на конверзији и крштењу у оквирима протестантско-еванђеоске теологије. Рад се састоји из три целине, прва упућује на дефинисање еванђеоског хришћанства које се налази у темељу баптистичке догматике, друга целина односи се на историју баптизма у Европи, док трећи део представља преглед настанка баптистичке заједнице у Новом Саду. Пракса крштења на Дунаву, поред обредног дела имала је и улогу симболичког иступања једне нове и другачије верске традиције у јавни простор. Како је пракса крштења на рекама напуштена након Другог светског рата, рад ће обухватити период од крштења првих верника на Дунаву у Новом Саду 1875. године, до 1950. када се јавна крштења све више замењују крстионицама унутар црква.

Еванђеоско хришћанство

Еванђеоски покрет (енг. *Evangelical movement*, нем. *Evangelikale*) настаје из реформацијске традиције, обухватајући различите протестантске и неопротестантске заједнице широм света. Етимологија речи еванђеоски потиче из грчке речи *εὐαγγέλιον*-еванђелион, са значењем добра вест, односно добра вест о спасењу у Исусу Христу и ширење добре вести другима. Почетком XIX века еванђеоска теологија почиње да наглашава обнављање цркве и верника, као и евангелизацију, односно ширење јеванђеља, што се тумачи као повратак изворима и суштини хришћанства. Тако, еванђеоско хришћанство настаје као „природни развој протестантизма који доживљава неколико верских побуђења, а своју теологију усредсређује на посматрање и развој хришћанског живота” (Бјелајац 2003: 8). Еванђеоски хришћани се убрајају у читав низ различитих (нео)протестантских заједница, које своје историјско порекло имају пре свега у анабаптистичком крилу европске реформације, али и у нон-конформистичком крилу британске реформације. Оно представља оригинално, апостолско, новозаветно хришћанство, уз наглашавање значаја Библије, доживљаја Христа као личног Спаситеља, инсистирања на стварном искуству Светог Духа у доживљају Духовног препорода и светом животу после тога (Vidović 2005: 302). Током XX века еванђеоска теологија развијала се посебно у оквиру апологетике и етике, док њен основни смисао постаје темељно проучавање Библије, уз молитву, нагласак на еванђеља, чекање другог Христовог доласка, живот у заједници верника и слављење Христа (Бјелајац 2003: 8). Поред тога, теологија еванђеоског хришћанства је тринитарна, уз нагласак на дубоку приврженост Библији, њеном свакодневном читању и проучавању, доживљају Христа као личног спаситеља и инсистирању на стварном искуству Светог Духа. Поједина тумачења библијске доктрине утицала су на стварање различитих еванђеоских, посебно харизматских пентекосталних заједница током XIX и XX века. Еванђеоски покрет, током XVIII и XIX века, довео до „пробуђења” међу баптистима, методистима, презбитеријанцима и другим протестантским деноминацијама, не само у Европи и Америци, већ захваљујући мисионарима и у Африци, Азији и Латинској Америци.

Еванђеоско хришћанство има неколико темељних карактеристика, Исус и његово дело за спасење човечанства, Библија, крштење одрасле особе, односно њено покајање, обраћење и вера, ширење јеванђеља и евангелизација људи који не познају Исуса. Британски историчар Дејвид Бебингтон, издваја пет основних елемената који чине основу еванђеоског хришћанства: обраћење или конверзија, Библија изнад црквене традиције,

активизам и ширење јеванђеља, централност крста, одбацивање седам светих тајни и увођење крштења и причести (Bebbington 1989: 2–17). Стриктни скриптурализам, морализам и прозелитизам постају карактеристике већине еванђеоских и неопротестантских заједница. Испреплетан утицај пуританизма, пијетизма и анабаптизма, налази се у основи еванђеоског хришћанства, поред осталих заједничких елемената које налазимо у свим протестантским традицијама као што су оправдање вером, свештенство свих верника, централност Библије.

Баптизам: настанак и развој

Баптизам, као еванђеоски покрет, настаје у оквиру европског протестантизма у Енглеској и Холандији почетком XVII века. Издвајањем из енглеског пуританизма, у додиру са холандским менонитима, бивши англикански свештеник Џон Смит и Томас Хелвис оснивају 1609. године у Холандији прву баптистичку цркву. Под утицајем анабаптиста Хелвис формулише баптистичку доктрину која је основу имала у крштавању одраслих верника. Хелвис 1612. године одлази у Енглеску и оснива прву групу генералних баптиста арминијанске теологије. Нешто касније, 1616. године, Хенри Џејкоб, Џон Латроп и Хенри Џеси оснивају другу групу партикуларних баптиста, који су у свом учењу били радикалнији, усвајајући Калвиново учење да Бог није спасење наменио свим људима, већ само онима које је по своме предодређењу својевољно одабрао. За разлику од њих, генерални баптисти сматрају да је Бог спасење наменио свим људима и да појединац може бити спасен само личном вером. У Лондону је 1644. године било седам баптистичких цркава, партикуларних баптиста, да би се око 1891. године, ове две групе баптиста ујединиле (Peterlin 2007: 37). Посебно баптистичко мисионарско друштво оснива Вилијем Кери 1792. године што је представљало почетак мисионарског рада баптиста. На првом баптистичком конгресу у Лондону 1905. године, оснива се први Светски савез баптиста (Милин 1982: 66–68). У начелима вере баптисти највећу важност приписују личном доживљају Бога и духовном препороду, док се Бог најпотпуније објавио у личности Исуса Христа и путем Светог писма. Баптисти такође верују да се човек не рађа као хришћанин, већ да он то постаје када се на одређени начин суочи са Богом. Тако је према баптистичкој теологији:

„Бог створитељ, одржитељ и владар свега видљивог и невидљивог, а људима се објавио у три лица као Отац, Син и Свети Дух. Исус Христос је јединорођени Божији Син, потпуно Бог и потпуно човек (Богочовек) зачет Светим Духом и рођен од девице Марије. Живео

је безгрешним животом и умро разапет на крсту, као жртва за наше грехе и тиме од људи отклонио Божији гнев и отворио врата откупљењу од греха и помирењу с Богом. Трећи дан је васкрсао, а потом се и вазнео на небо, где је заузео положај с десне стране Богу. Христ ће се поново вратити на земљу да суди живима и мртвима” (Kuburić 2010: 194).

Баптисти верују, да је човек, начинивши први грех, раскинуо заједницу са Богом, тиме су сви људи постали грешници, а како не би били осуђени на вечну смрт Бог им је послао свог Сина како би људе избавио греха. Христос је својом жртвом остварио дело спасења за сваког човека, који вером и покајањем прихвати Христа. Према баптистима, да би човек био спасен мора да „доживи ново рођење”, односно духовни препород који настаје као „резултат деловања Божјег Духа и Божје речи у људском срцу” (Kuburić 2010: 194).

Теолошки контекст преобраћења, као драматичне промене у којој верник постаје свестан својих грехова и поново се рађа кроз Божи опроштај, односи се не само на одбацивање старе природе која је била грешна, већ у обликовању сасвим нове природе односно идентитета верника (Sremac 2010: 133). Према еванђеоској теологији „човек се не може обратити сопственим снагама, али може да се, Божијом милошћу, покаје и обрати Христу, силом Светог Духа” (Sremac 2010: 135). Преобраћење је повезано са крштењем, прецизније воденим крштењем погнуривањем целог тела у воду, што представља јавну и симболичну потврду рођења, умирања и васкрсења Исуса, духовни препород којем само одрасла, свесна особа, може приступити и постати члан заједнице.

Обред крштења обавља се уроњавањем у воду, јер такво крштење, како наводи Јамбрек, „најбоље показује симболички потпуну промену живота” (Jambrek 2007: 236). Као видљиво сведочанство, крштење представља потврду да је верник прошао пут покајања и опроштаја. Крштењем у присуству окупљене заједнице, верници потврђују своју духовну припадност Христу на симболичан начин, учешћем у причести, Вечери Господњој, која представља захвалност за дело спасења и обнову завета с Богом и са заједницом. Припадање заједници, баптисти дефинишу као заједницу крштених верника следбеника Исуса Христа Спаситеља. Баптисти верују да су сви људи грешни и да им је потребно спасење, али да без препорода, крштење нема никакав духовни значај.

Баптистички историчар Валтер Шурден дефинисао је „четири слободе” у баптистичкој теологији: духовна, црквена, библијска и религијска слобода (Shurden 1993). Баптисти се залажу за одвајање цркве од државе и слободу сваког појединца да изабере којој цркви ће припадати. Одбацујући цркву као посредника између Бога и људи,

баптистичка догматика наглашава да се до спасења долази путем личне вере. Заједнице су конгрегацијски организоване и локалне цркве су независне, стога баптистичке заједнице у свету представљају скуп независних баптистичких цркава. Како не постоји хијерахија и јединствена баптистичка теологија међу различитим ограницима баптиста, поједина доктринарна питања као што су есхатологија, одвајање од света, глосолалија, мисионарске активности разликују се међу баптистичким групама.

Баптистички покрет доживљава наглу експанзију у Сједињеним Америчким Државама, посебно током периода „Великог пробудења” (енг. *Great Awakening*), после 1790. године. Иако је настао у Холандији, баптизам се највише развијао у Енглеској, а током XIX века баптистички покрет у почиње да се шири Европом, прво у Немачкој, затим у Данској, Аустрији, Пољској, Мађарској и једним делом у Русији, али и на Балкану (Бјелајац 2010: 91).

Након обраћења у Енглеској, немачки баптистички проповедник Јохан Герхард Онкен враћа се у Хамбург где проповеда и оснива прву баптистичку цркву. У историји баптистичке цркве, Онкен „отац немачких баптиста” имао је велики утицај на развој модерног баптистичког покрета у континенталној Европи.

Оснивање и развој баптистичке заједнице у Новом Саду

Немци из Аустроугарске долазе у контакт са Јоханом Герхардом Онкеном и баптистима, а многи међу њима прихватају баптистичко учење и почињу да проповедају. Ширење баптизма, према америчком историчару Џону Хоперу, одвијало се у неколико праваца. Први правац путем верника који су се „обратили” у другим земљама и вратили се како би проповедали. То је био случај са првим баптистима у Новом Саду, мађарским брачним паром Францом и Маријом Табори, који су се крстили у Букурешту 1862. године и нешто касније, постали колпортери Библијског друштва у Сарајеву (Бјелајац 2010: 92). Други правац ширења баптизма почиње када је 1804. године основано Британско и инострано Библијско друштво (*British and Foreign Bible Society*). Ради ширења Светог Писма бројни колпортери одлазе у различите делове Европе и започињу мисијски рад. Трећи правац, односи се на период после Првог Светског рата, када мисионар Винко Ванцек долази из Сједињених Америчких Држава као евангелизатор међу Србима и Хрватима, успевајући да уједини до тада језички подељене заједнице у јединствен Баптистички савез 1922-1924. године. Поједини историчари, издвајају и утицај

заробљеника који су по повратку из Русије, где су дошли у контакт са баптизмом, ширили „нову веру” у Југославији.

Захваљујући Едварду Миларду који у Бечу оснива Библијски центар, 1868. године у Београд долазе први колпортери. Путем ових мисионара, баптисти су добијали све више чланова у својим заједницама на Балкану, а прва црква оснива се у Новом Саду 1892. године, као мисијска станица будимпештанске цркве. Како су Немци чинили већину у баптистичкој заједници у Новом Саду, богослужења су била на немачком језику. На простору Аустроугарске мисионарски рад баптиста одвијао се међу становништвом које је говорило немачки језик, иако су пастори касније проповедали и на мађарском, словачком, румунском и српском. Према појединим изворима, назарени су прелазили у баптисте, будући да су баптисти мисионарили и у подручјима назаренских заједница. Назарени и баптисти били су први неопротестанти чије су учење, поред Немаца и Мађара лутерана и калвиниста, прихватили православни Срби и Румуни. У развоју новосадске баптистичке заједнице, важну улогу имао је Хајнрих Мајер, који се крстио 1862. године, а непосредно након боравка у Одеси и Галицији, долази у Пешту где по Милардовом наговору постаје библијски колпортер. Мисионарским активностима Хајнриха Мајера, у баптизам све више прелазе и припадници различитих етничких група, па се проповеди одржавају и на словачком, мађарском и српском језику. Након доласка у Будимпешту 1873. године, Мајер почиње да води локалну баптистичку цркву у којој је један од верника био некадашњи назарен Адолф Хемпт из Новог Сада. Након крштења у баптистичкој цркви, Хемпт се 1875. године враћа у Нови Сад и позива Мајера да посети назаренску заједницу (Норпер 1977: 13). Мајер ускоро напушта Британско библијско и инострано друштво и у потпуности се посвећује евангелизацији међу Немцима у Подунављу. Тако су прва крштења у Новом Саду обављана на Дунаву, о чему Хајнрих Мајер сведочи једном пријатељу у писму:

„Господ је излио своју милост на нас 16. новембра 1875. године у Новом Саду на Дунаву. Неколико баптиста, раније назарени, су се пре извесног времена почели састајати, али не озбиљно. Међутим ситуација се изменила. Учеснике ове групе је обузела жалост и кајање због своје раније неодлучности. Неки за своје спасење нису марили, јер су се ослањали на своја добра дела. Сада су оживели. Убрзо након овог крштења, крстило се још 20 особа.”

Мајер је ово крштење обавио тајно, будући да је већ био протеран из Новог Сада као колпортер Библијског друштва (Lehotski 1997: 1). У црквеном архиву у Новом Саду постоји податак да је Мајер ово крштење обавио 16. новембра 1875. године, а да су поред Адолфа Хемпта, крштени

Баптисти на крштењу

Петер и Магдалена Бернхардт и Роберт Лерх. Ови новокрштени верници, како наводи Бјелајац, нису остали у Новом Саду, већ су се одселили у Бечеј, Крчедин, Фекетић. Крштења на Дунаву Мајер је наставио током наредних година, а верници су долазили из околних места. Новосадска заједница, као мисијска станица баптистичке цркве у Будимпешти, 1890. године имала је 17 чланова, а чинили су је Немци, Мађари и Срби. Током наредних мисионарских посета Новом Саду између 1878. и 1881, Мајер је крстио Петера и Елизабет Пфаф, Давида и Ану Солти, постављајући, на тај начин, темеље за развој баптизма у Новом Саду и околини (Норрег 1977: 19). Тако су „први верници ватрено наговештавали еванђеље које су доживели у свом животу. Прихватили су рад са децом и младима. Путовали су где су их позивали. Сами су се селили у нова подручја и постепено око себе окупљали број заинтересованих, пробуђених, обраћених” (Бјелајац 2010: 189).

Проповедник Јулијус Петер, којег је Мајер крстио у Бечу, рукоположен је 1891. године, након чега се организује самостална група новосадских верника. Петер је непосредно пре доласка у Беч, завршио теолошко образовање на Баптистичком семинару у Хамбургу, на којем су се тада школовали многи проповедници из читаве Европе. Доласком Петера у Нови Сад баптистичка црква се осамостаљује и постаје независна од будимпештанске. Мисионарски рад се највише одвијао међу немачким

становништвом, а по потреби, проповеди су превођене на мађарски, словачки и српски. Као и друге неопротестантске заједнице, баптисти су се највише ширили у етнички и конфесионално хетерогеним срединама, посебно међу Мађарима и Немцима протестантима код којих је и писменост била много већа него код осталих група. Верници из околних немачких села долазили су у Нови Сад како би се крстили на Дунаву, иако су почетком 20. века и Словаци приступили овим групним крштењима. Један од проповедника значајан за развој заједнице Јозеф Туроцки, сматран „пиониром међу Словацима”, почиње да води хор и оркестар наступајући на многим јавним местима, као што је Дунавски парк (Lehotski 2009: 15). Према извештају, који Бјелајац наводи, на Светском баптистичком конгресу у Лондону 1905. године, у јужној Угарској је било око сто верника и девет баптистичких цркава (Бјелајац 2010: 96). Баптисти властима нису били превише проблематични, чим би се утврдило да имају другачија уверења од, тада врло бројних, назарена. Од тренутка када су се појавили на просторима јужне Угарске, назарени су долазили у сукоб са властима због одбијања да носе оружје.

Баптисти лаици, окупљали су се по кућама и у словачким насељима, а највећи центар био је Бачки Петровац. После Првог светског рата, баптистички покрет све више напредује, захваљујући бројним верницима који су евангелизовали међу различитим језичким групама. Немачка баптистичка мисија, а касније и група Јужних баптиста из Сједињених Америчких Држава оснивају нове цркве, домове за старе вернике и материјално помажу заједнице у Србији. После Првог светског рата, баптистичка заједница се нагло развија на простору Војводине. Држава, са друге стране, Видовданским уставом из 1921. године признаје постојање баптиста. Баптисти су тада, за разлику од назарена, имали бројна права као и друге признате вероисповести, стога су назарени и пентекосталци захтевали да се изједначе са баптистима, иако држава то није допустила (Бјелајац 2010: 107). Баптисти су захтевали да се њихова деца изузму са православне веронауке, а да ученици похађају баптистичку веронауку (Lehotski 1997). Како би православни верници приступили крштењу у баптистичкој цркви, било је неопходно да поседују захтев за иступање из православне цркве.

Према појединим изворима, до националне поделе заједнице дошло је 1925. године, због утицаја америчких мисионара. Јужне баптистичке мисије и мисије немачких баптиста које су се међусобно разликовале у теолошком образовању и приступима мисионарења. Тако, према Лехотском, инострани мисијски одбор америчких Јужних баптиста шаље људе из наших крајева који су се крстили у Америци, док *Мисија дунавских земаља* (Donauländermission) помаже рад немачких баптиста

(Лехотски 2004: 18). У Нови Сад долази Људевит Беднар, баптистички проповедник из Америке и одржава скупове за нове чланове српско-словачке заједнице. Изградња прве зграде молитвеног дома у Новом Саду започета је 1927. године, када заједница позива проповедника Роберта Шлосера из Пољске како би помогао верницима. Након изградње молитвеног дома, богослужења су се одржавала четвртком и недељом на немачком и српском језику.

Како би обавештавала о раду у подунавским земљама, баптистичка заједница је издавала часописе на немачком језику, *Гласник Еванђеља* (Evangeliumsbote) 1923-1926, који је касније инкорпориран у *Гласник мира* (Friedensbote) из Беча и *Гласник кршћенењака* (Täuferbote) 1930-1942, у којима је подносила извештаје о мисијском раду. Извештаји су често били у форми мисионарског дневника различитих проповедника који су били укључени у евангелизације. Верници су извештавали о крштењима на рекама, каналима и језерима, ширењу „радосне вести” и оснивању нових заједница. Ова два листа била су намењена пре свега заједницама немачког говорног подручја, а излазила су у Бечу, Новом Саду и Букурешту. *Гласник Еванђеља* извештава и о заједницама у Хрватској, пре свега Дарувару, али и о организовању групних крштења на Дунаву верника из Сомбора, Бачког Градишта, Свилојева (Lehotski 2009: 10). Удружење баптистичких цркава у Југославији 1923, чиниле су заједнице подељене на језичкој основи на немачке са центром у Новом Саду, словачке у Бачком Петровцу, хрватске у Загребу и мађарске у Свилојеву. Никола Дулић, пореклом из Бајмока у Бачкој, долази из Сједињених Америчких Држава како би држао курсеве недељне проповедне школе у Новом Саду, а велики број проповедника присуствовао је предавањима, будући да је Дулић говорио мађарски, српски, немачки и енглески (Норрег 1997: 27). Иако подељене, две баптистичке групе у Новом Саду окупљаће се од 1935. године у истој згради на богослужењима, када након завршених студија у Хамбургу, Адолф Лехотски постаје проповедник обе заједнице. До 1923. године, баптисти су имали развијено теолошко образовање у оквиру недељне школе намењено деци, омладинско удружење, часове Библије за жене, одржавајући редовне евангелизације и јавна крштења на рекама уз велики број посетилаца. Баптистичка заједница је боље организована након 1924. године, када се на конференцијама унија окупљају у Новом Саду представници свих језичких група. У новој згради молитвеног дома у Новом Саду 11. септембра 1924. године окупило се преко стотину верника седам националности, изабравши Винка Вацека за председника, Јожефа Калмара за подпредседника и Матијаса Волфа за секретара. Немачки баптисти из Мађарске, Немачке и Швајцарске помагали су развој заједнице и њеном бољем организовању, што је

допринело њеном јачању и отварању нових цркава међу различитим етничким групама. На Генералној конференцији северноамеричких баптиста залагали су се за развој *Ојштие мисије немачких байтистиа у Јујоисџочној Европи* (Allgemeine Mission-Komitee der deutschen Baptisten gemeinden in Süd Ost-Europa) у Будимпешти како би допринели развоју баптизма у подунавским земљама. Повољна ситуација задржала се све до Другог светског рата, када је 538 верника немачке националности напустило земљу, што је за новосадску заједницу, као претежно немачку, представљало велики губитак (Hopper 1997: 86).

Током Другог светског рата, баптистичка заједница поделила се организационо и просторно на Војводину и Србију. Након што су Немци напустили Војводину, број верника у баптистичкој цркви у Новом Саду се смањује, што ће имати велики утицај и на недостатак теолошки образованог кадра који је годинама водио заједницу. Иако су свештеници били ослобођени служења војске, старешина баптистичке заједнице Адолф Лехотски 1944. године одлази у војску и касније у руско заробљеништво. Тако је од 1945-1948. године, старешина новосадске заједнице био Јован Мијић, а од 1948. године поново Лехотски (Бјелајац 2003: 167). Крштења се све више обављају у црквама, где су изграђене крстионице, а мање на јавним местима као што је некада била пракса. Од самог почетка, пракса крштавања на јавним местима, изазивала је велику пажњу околине, будући да је иступање у јавност представљало за баптисте и сведочанство о „новом рођењу”. Крштења су привлачила велику пажњу људи, посебно уколико су обављана зими, када су верници често разбијали лед како би се крштење обавило на том месту (Бирвиш 2011).

Током Другог светског рата оваква јавна крштења била су веома ретка, а једини податак из 1943. године односи се на крштење на Дунаву, које је велики број људи посматрао са обале и из чамаца. Из приложеног фрагмента може се видети да, иако су баптисти били уставом призната вероисповест, однос власти као и околине према њима није био благонаклон:

„Изненада је наишла жандармерија и гласно виче да се престане са крштењем. Проповедник излази из воде и објашњава како су баптисти законом признати још од 1905. године, те да слободно врше своје крштење. Одмах након крштења, проповедник ће отићи у команду, а уједно и у немачко намесништво и жалити се због сметње. Патрола је на то дозволила наставак крштења. Крштеници са браћом и сестрама одлазе у цркву, а проповедник у команду. Окупљена заједница чека и моли се. На крају са проповедником одржавају Господњу вечеру” (Lehotski 1997: 9)

Педесетих година долази до реорганизације баптистичке заједнице, уз снажан нагласак на образовању, новим мисијским станицама, рад са омладином и публиковање књига и часописа, што доприноси развоју баптистичке заједнице у Југославији (Лехотски 2004:19). Историчарка Радмила Радић наводи податак да је 1950. године, баптистичка заједница подељена на: словачко окружје са седиштем у Бачком Петровцу и око хиљаду верника, српско-румунско окружје са седиштем у Новом Саду и око пет стотина верника, мађарско окружје са седиштем у Кикинди са око три стотине верника (Радић 2002: 149). За разлику од назарена, код којих је дошло до опадања броја верника, баптисти организују различита окупљања и евангелизације, па је ширење баптизма шездесетих година започето и у другим деловима Србије, посебно на југу. Међутим положај баптистичке заједнице после шездесетих година, у периоду комунизма и снажне атеизације, постаје изразито неповољан, када поједине зграде баптистичких цркава постају национализоване, а велики број баптиста емигрира у Западну Европу.

Појава еванђеоских верских заједница крајем XIX и почетком XX века била је условљена многим карактеристикама друштвеног окружења у којима су деловали први преобраћени верници и мисионари. Баптизам је, као и остали неопротестантски покрети, био привлачан маргинализованим слојевима становништва и етничким групама на простору Аустроугарске монархије.

Највише верника било је у немачким насељима у околини Новог Сада, као и у самом граду, где се организује прва самостална баптистичка црква. Од самог почетка, у новосадској заједници Немци су чинили већину, а касније баптистима се прикључују Словаци, Мађари и Срби.

Посебно су била значајна јавна крштења на Дунаву, о чему сведоче наведени подаци које налазимо у немачким часописима о подунавским баптистичким заједницама. Река је као место сусрета и укрштања различитих култура одиграла, не само улогу симболичког повезивања, већ је била и важан просторни чинилац у обредима крштења нових верника.

На тај начин Дунав је повезивао баписте у подунавским земљама, било као место окупљања верника из различитих заједница, било да су пловним путевима проповедници долазили бродовима до мисијских центара на Дунаву.*

* Желела бих да се захвалим Баптистичкој цркви у Новом Саду на помоћи око прикупљања литературе, посебно проповеднику господину Петру Пилићу, на указаној могућности да своје истраживање употпуним интервјуима са проф. др Александром Бирвишем и проф. др Рут Лехотски.

S u m m a r y

Aleksandra Đurić-Milovanović

*Evangelical Christians on the Danube: the Decelopment of Baptism
in Novi Sad*

The Evangelical movement (*Evangelikale*, in German) grew out of the church reformation tradition and comprised Protestant and Neo-protestant communities throughout the world. The etymology of the word stems from the Greek ευαγγελιου, meaning *good tidings* and referring to the salvation in Jesus Christ and the spreading of that information to others. In the early nineteenth century, evangelical theology began to emphasize the return to the beginnings and the essence of Christianity. Baptists, as Evangelical Christians, appeared in the Netherlands and England in the seventeenth century, under the influence of Anabaptism and Pietism. Although it began in Western Europe, Baptism spread and developed in the nineteenth century in Central and South-East Europe. Its centre was in the German speaking area.

The text also treats the role of Johann Gerhard Oncken, a Baptist preacher, as an important personality in the spreading of Baptism. After his return from England, Oncken founded in Hamburg the first Baptist church in that part of Europe. After Baptist communities had been founded in Central Europe, primarily in Germany, the first Baptist community was founded in Novi Sad owing to the missionary activities among the Germans in the Austro-Hungarian Empire. Germans from the Empire came into contact with Johann Gerhard Oncken and the Baptists and many of them accepted the creed and began to preach it.

The text presents the history of the first Baptist community in Novi Sad, founded in 1892 as a missionary station of the church from Budapest, and also treats the role of Heinrich Meyer, a preacher, who performed the first baptisms in the Danube and evangelized the neighbouring places. The first Baptists from Novi Sad, the Hungarian couple Franz and Maria Tabory, were baptized in Bucharest in 1862. Since Baptists were a supranational religious community, they soon attracted other ethnic communities, particularly the Slovaks, Hungarians, Romanians and Serbs. Julius Peter, a preacher baptized by Meyer in Vienna, was installed in 1891 and began to organize an independent group of believers from Novi Sad. Shortly before his visit to Vienna, Peter completed his theological education at the Baptist Seminary in Hamburg,

together with a number of preachers from all parts of Europe. After his arrival in Novi Sad, the local Baptist church became independent from the one in Budapest. Missionary work was most frequently done among the German population, but, when necessary, sermons were translated into Hungarian, Slovakian or Serbian.

Like other Neo-protestant creeds, Baptism spread quickly in ethnically and confessionally heterogeneous environments, particularly among the Hungarian and German Protestants. Believers from the neighbouring German villages came to Novi Sad to be baptized in the Danube; in the early twentieth century, Slovaks also joined these group ceremonies. The building of the first prayer house in Novi Sad began in 1927, when the community invited the preacher Robert Schlosser from Poland to help the believers. After the building had been completed, worship services were held in the German and Serbian languages on Thursdays and Sundays. In order to spread information on its activities in the Danubian countries in the inter-war period, the German Baptist mission published journals *Evangeliumsbote*, *Friedensbote* and *Täuferbote* with relevant reports.

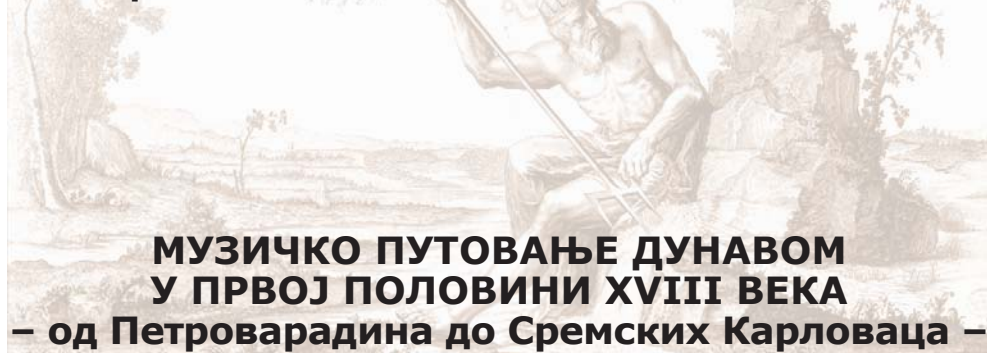
The reports were frequently in the form of missionary diaries written by various preachers. Until the end of the Second World War, the pious reported on baptisms in the rivers, canals and lakes, on the spreading of „good tidings“ and the foundation of new communities. Baptisms in the Danube attracted much attention, particularly if performed in the winter when ice had to be broken in a specific spot. Such public baptisms were rare during the war, and the only record from 1943 refers to the baptism in the Danube when many watched from the banks or the boats.

The river was not only the place where different cultures met and intertwined, it did not only perform symbolic interconnecting, it was an important spatial element in the baptism of new believers. The Danube linked the Baptists in the countries from the Danubian region either as meeting place for the pious from different communities while the preachers travelled along the navigable routes and arrived in their boats to the missionary centres on the Danube.

Петроварадин, прва деценија XX века, разгледница

Катарина Томашевић
Музиколошки институт САНУ
Београд

Апстракт. Централна пажња посвећена је музичком животу Петроварадина и Сремских Карловаца у првим деценијама XVIII века, када су ови градови припадали територији хабзбуршке Краљевине Србије, са Београдом као престоницом. Корените промене у систему организације културног живота Монархије на том подручју сагледавају се из аспекта преображаја музичке праксе, са посебним акцентом на питање порекла барокних стилских елемената. Посебно се разматра специфичност позиције музике у Карловачкој митрополији од времена обликовања нове националне културне матрице по украјинском узору: указује се на промене у оквиру појачке праксе, као и на појаву вишегласног жанра *канџа*, чије се одлике посебно испитују на примерима из прве барокне школске драме – *Траегокомегије* М. Козачинског.

Кључне речи: Универзални барок, Петроварадин, језуити, јавне церемоније, оргуље, Сремски Карловци, српско народно црквено појање, Козачински, *Траегокомегија*, кант.

Када се 1986. године у Милану појавила књига *Danubius*, из пера Клаудија Магриса (Claudio Magris), културна јавност Европе с одушевљењем је поздравила ерудитски напор овог угледног италијанског германисте и професора Тршћанског универзитета, што је, литерарно „пловећи” Дунавом од самог извора до Црног мора, прибележио и синтетисао сва њему доступна кључна знања и личне импресије о вишевековном историјском и културном наслеђу дунавских земаља (Magris 1986). Поставши својеврсни бестселер међу љубитељима и истраживачима историје реке крај чијих су се обала таложиле слојеви европских култура од праисторије до савременог доба, Магрисова књига, писана

на жанровском раскршћу есеја, путописа и романа, доживела је до данас више поновљених издања у Италији, преведена је на више светских језика, а 2007. године објављена је и у српском преводу (Magris 2007). У дубокој сенци комплимената којима је међународна критика штедро обасипала аутора за капиталан допринос афирмисању историје Дунава као главне културне споне између Запада и Истока Европе, могао се зачути и тек покоји усамљен, опрезан, зачуђен и разочаран глас што у ауторовој бриљантној студији „нема ни речи о музици”, од које је историја Дунава неодвојива (Mitrović 2006).

Дунав и музика: хроника на коју се још увек чека

Да се интегрална слика о духовној баштини дунавских земаља збиља не може заокружити без увида у музичке аспекте овог географски широког, но историјски, етнички, религијски и културно веома разуђеног простора, први ће, природно, потврдити историчари музике и етномузиколози. У науци о музици одавно је уочено да су токови Дунава били кључни у вишевековним процесима формирања, ширења и узајамног прожимања посве разноликих музичких култура које су, попут германске, угарске, словенских, османске, јеврејске или грчке, на пример, заједнички непосредно учествовале у формирању мултикултуралног идентитета модерне Европе. О самој реци је, дуж целог њеног тока, испевано небројено много народних песама, а једна стара изрека шаљиво коментарише да само у Мађарској „има више песама о Дунаву него риба у њему” (Mitrović 2006).

Трајна инспирација анонимним и познатим музичарима насељеним дуж његових обала, Дунав је, како у прошлости, тако и данас, био и остао централна спона и између појединих кључних музичких метропола у овом делу света. Споменимо тек неколико најзначајнијих и најпознатијих, ситуираних на горњем и средњем току Дунава: Донауешинген (Donaueschingen), град у коме две шварцвалдске (Schwarzwald) речице Бригах (Brigach) и Берг најзад постају Дунав и у коме се, почев још од 1921. године одржава најстарији и најпознатији фестивал савремене музике у свету; хабзбуршки и аустријски Беч, тај моћни епицентар музичког класицизма, град Хајдна (Haydn), Моцарта (Mozart), Бетовена (Beethoven), романтичара Шуберта (Schubert) и експресионисте Шенберга (Schoenberg), познат истовремено и као престоница валцера одакле се емитује пренос најгледанијег новогодишњег концерта на свету; споменимо, најзад и Београду најближу музичку метрополу Будимпешту, главни град „земље чардаша”, чији је културни идентитет модерног доба

неодвојив од имена славних композитора Франца Листа (Ferenc Liszt) и Беле Бартока (Béla Bartók).

Сви ови градови стасали на дунавским обалама и сва ова знаменита музичка имена већ дуго заузимају најугледније странице општих историја музике и капиталних енциклопедијских издања. Но, упркос томе, као и несagleдиво обимном корпусу литературе о уметничкој музици настајаој у окружењу његових токова од средњег века до данашњих дана, Дунав као да, уствари, још увек чека своју засебну, интегралну музичку историју. И свог амбициозног, савременог „музичког путописца”, спремног да током узбудљиве авантуре израде музичке топографије региона реке која данас протиче кроз чак десет држава, посебну пажњу посвети управо оним крајевима о чијем се богатом и разноврсном музичком наслеђу у светским, али и европским оквирима сасвим неоправдано мало зна. Један од тих крајева одређен је двома локацијама истакнутим у наслову овог Зборника: Безданом и Београдом.

Опредељујући се за музичке теме у овој публикацији, имала сам управо у виду тог будућег „хипотетичног хроничара дунавске музичке историје” и представе које би он, ослањајући се на доступне иностране, али и на националне изворе, могао да стекне о физиономији музичке културе споменуте регије. Док је међународној музиколошкој јавности релативно лако доступан увид у кључне моменте и водеће фигуре музичког живота југословенских и српских градова на Дунаву у XX веку, већ када је реч о претходном, XIX столећу – епохи стварања националних држава на европском тлу, фондус информација о музици регије радикално опада. Идући још дубље ка прошлости, интернационално познати подаци о уметничкој музици на овом делу дунавских обала све су оскуднији, што резултира такорећи потпуном одсуству овог подручја из савремених историјских музичких мапа Европе XVIII века. Управо из тих разлога, определила сам се да у овом раду усмерим пажњу на један сасвим фрагментарно истражен и, рекло би се неоправдано занемарен, а за потоњу европску перспективу српске културе кључан период музичке историје. Реч је о првим деценијама XVIII века, прецизније о периоду између 1718. и 1739. године, када су се, након Пожаревачког мира, простори јужне Угарске, Београд и делови територије јужно од Саве и Дунава нашли обједињени у границама новоформиране Краљевине Србије као административног дела Хабзбуршког царства. Током тих, само двадесетак година, простор хабзбуршке Краљевине Србије био је захваћен крупним променама које су, најзад, довеле до његове привремене интеграције у барокни европски културни и уметнички универзум.

Промене су најбрже и у најснажнијем замаху најпре захватиле престони Београд, древни град изникао на „обалама двеју река”, Дунава и

његове највеће западне притоке Саве. „Наследник” келтског *Singidunuma* и византијске *Alba-e Greca-e*, директни потомак *Griechisch Weissenburga*, под којим именом је циркулисао на гравирама широм Европе од XVI до XVIII столећа, Београд је 1717. године постао најважније стратешко, политичко и културно седиште Краљевине Србије на југоисточном делу хабзбуршког Царства. На њеном се челу као гувернер-генерал најдуже (1720–1733) задржао војвода Карл Александар Виртембершки (Karl Alexander von Württemberg), непосредно заслужан за крупне архитектонске подухвате захваљујући којима је Београдска тврђава постала једно од најјачих војних упоришта у Европи, а сам немачки центар града – који су чинили велелепна управникова касарна, здања језуитског манастира и гимназије, те *Paradenplatz*, простор за војне смотре – учинио Београд модерним урбаним седиштем западањачког барокног типа. Типичан владалац свога доба, љубитељ церемонија и дворских свечаности, Александар Виртембершки је у палати посебно изграђеној за те намене (*Ballhaus*) приређивао раскошне балове и забаве током којих је у целој вароши „друга музика” била забрањена (Поповић б.г.: 59–60). Поседујући, несумњиво, сопствени дворски оркестар, у коме су, могуће је, по потреби били ангажовани и музичари из састава војног ансамбла, војвода је био и поклоник позоришта, чије се представе у првој половини XVIII века нису могле замислити без музичких нумера (Поповић б.г.: 59; Đurić-Klajn 1962: 569; Tomašević 1990). Поред војног оркестра, активног на смотрама и парадама, барокни калеидоскоп музичке физиономије тадашњег Београда употпуњавали су, према доступним подацима, и музичари ангажовани у католичким црквама, оргуљаши, трубачи, тимпанисти и хорски певачи (Vanino 1934: 29). Међутим, житељи ове мултиетничке и мултиконфесионалне престонице, које су поред новопридошлих најбројнијих Немаца, извесног броја Италијана и тек симболично заступљених Француза и Мађара, у највећем броју чинили староседеоци – православни Срби као најбројнији, а потом и други хришћани: Чеси, Јермени, Грци и Цинцари, такође и сефардски и немачки Јевреји – најснажније импресије о актуелној музичкој култури хабзбуршке царевине могли су понајпре да понесу са многобројних јавних, уличних процесија које су представници језуитског реда организовали о католичким верским празницима, у комплетној режији и инсценацији савремених барокних церемонија и спектакала (Поповић б.г.: 21–34; Vanino 1934). Као и у другим католичким градовима Европе тог времена, кретање процесије дуж Главне београдске улице (некад Видинска, а данас Цара Душана и Џорџа Вашингтона), било је увек праћено свечаним хорским литанијама и похвалним, панегиричним

песмама, помпезним звуцима труба и бубњева, а о посебним приликама чак и топовским салвама (Томашевић 1996: 71).

Паралелно са крупним реформама које су хабзбуршке власти ефикасно и доследно спроводиле на целокупној новоосвојеној територији, у истом периоду иницирано је и преобликовање културног идиома српске етнице у оквиру Београдске и, посебно, Карловачке митрополије. Тај нови културни идиом, чији је хибридни карактер настао спајањем идејних и уметничких матрица украјинског и аустријског барока, увео је значајне новине не само у српску црквену појачку праксу, већ је довео и до нових форми и одлика народног музичког мишљења (Тодоровић 2010: 20; Петровић 1986а). Чињеница да су Сремски Карловци већ почев од 1718. године постали званично седиште српске етнице са свим атрибутима главног културног, верског и уметничког центра, чврсто позиционира овај град, у близини чијих је дунавских обала Еуген Савојски (Eugen von Savoyen) коначно пробио турски фронт и широко отворио аустријској војсци пут ка Београду, као једну од најважнијих „лука” барокног доба у пловидби „музичким токовима” Дунава на линији од Бездана до Београда. Динамични токови преображаја музичке традиције српске етнице у Сремским Карловцима током првих деценија XVIII века најприсније су, међутим, везани не толико са револуционарним новинама у престоном Београду, већ са променама које су захватиле музичке праксе суседног Петроварадина. Тај град, чија је специфична стратешка позиција на Дунаву одредила многе преломне догађаје у историји региона, али и Европе на прелому XVII и XVIII века, биће полазна станица овог нашег сажетог „музичког путописа” о барокним пределима дунавске културне историје северно од Београда.

Звуци барокног Петроварадина: од „првих” оргуља до „првог” концерта

У старом делу Петроварадина, у Штросмајеровој улици, тик подно тврђаве, смештена је најстарија сачувана градска црква. У комплексу са истоименим фрањевачким манастиром, црква Светог Јураја – заштитника витезова и војника, један је од најранијих барокних споменика културе на данашњим војвођанским обалама Дунава. Иницијатива за градњу потекла је од агилних представника исусовачког реда, од којих су се први у Петроварадин доселили још 1693. године. Са спровођењем врло амбициозног плана градње цркве, према коме је здање требало да представља реплику главне цркве исусовачког реда *Il Gesù* у Риму, започело се 1701. године. Тринаест година касније, након

церемоније освећења, 20. маја 1714. године, храм Светог Јураја отворио је врата верницима (Клјајић 2004).

Слика 1. Црква Св. Јураја, Петроварадин

Свеликом поузданошћу можемо тврдити да сужитељи Петроварадина тог дана, ако не и раније, слушали музицирање на оргуљама које се с правом могу сматрати *првим познатим* инструментом те врсте на територији данашње Војводине. Јер, архивска документа говоре да су за цркву Светог Јураја већ 1713. године биле набављене мале оргуље, према наводу Јосипа Предраговића тзв. *organum minus, positivum vocant* (Predragović 1939: 7).

Иако смо на ову важну чињеницу већ скренули пажњу у једном ранијем раду (Томашевић 1996: 74), она као да није била позната Ђерђу Мандићу, највећем експерту за историју оргуља у Војводини. У предговору своје капиталне монографије, где је након дугогодишњег истраживања систематично изложио податке о чак 173 инструмента и њиховим градитељима, Мандић наводи да „први сачувани запис о набавци оргуља на овом делу територије Хабзбуршке монархије у XVIII веку потиче из 1716. године” (Mandić 2002: 15). Тада су, на иницијативу гвардијана Марка Драгојевића, за фрањевачки манастир у Бачу биле набављене оргуље на којима је у улози првог оргуљаша музицирао извесни Самуел Штрогел (Самуел Стругел). (Mandić 2002: 15, према:

Свекан 1985: 231). Иако ни наши најновији покушаји да ближе уђемо у траг овом музичару несумњиво немачког порекла нису резултирали плодом, податак и о овим, другим, дакле, најстаријим познатим оргуљама има неоспорну вредност у контексту главне теме овог Зборника. Јер, Фрањевачки манастир у Бачу, са својом богатом историјом која се протеже од 1160. године до данас, припада оној групи културних добара која просторе Горњег Подунавља у границама савремене Србије чини посебно динамичним, разноврсним и значајним у процесима узрастања специфичног амалгама духовне баштине по којој је регион и данас препознатљив на просторима савремене Европе (Špehar 2008).

Реч је, пре свега, о дунавским токовима продора елемената западноевропског културног модела, међу којима је појава инструмента попут оргуља представљала сигуран знак да су већ у првим деценијама XVIII века били створени услови за укључење музичке територије југоисточне Хабзбуршке монархије у свет европског „универзалног” музичког барока (Davidson 2007). О томе, уосталом, сведоче и друга конкретна сазнања о разноликим формама деловања католичке цркве у Петроварадину.

Логичну претпоставку – да је петроварадински католички верски обред у музичком погледу у потпуности кореспондирао репертоару барокних одлика, поткрепљује, на пример, још један податак из 1713. године, о свечаној миси приређеној 31. јула, на дан оснивача језуитског реда Св. Игнација Лојолског (Ignacio de Loyola). Осим певања фрањевачког гвардијана који је том приликом наступао као солиста, током мисе су се могле чути и прикладне хорске композиције (Predragović 1939: 7). Ово су, верујемо, најстарија позната сведочанства о могућој раној рецепцији западноевропског барокног вишегласја у том делу Хабзбуршке монархије, северно од Београда, у коме је иначе још 1630. године француски путописац Таверније (J. V. Tavernier) прибележио да су он и његови сапутници у оквиру вечерње мисе у језитској цркви „слушали лепе вокалну и инструменталну гласбу” (Matković 1892: 178; Самарџић 1961: 186; Petrović 1973).

У Петроварадину су, директно из Беча, за потребе цркве Светог Јураја 1727. године набављени и тимпани, што такође помаже реконструкцију слике о барокној актуелности инструментаријума овога града. Имајући у виду опште одлике барокних музичких ансамбала који су под патронатом језуитских мисионара униформно деловали широм Европе и света, укључујући ту и далеке земље Латинске Америке, основано претпостављамо да је и у саставу петроварадинског оркестра морало бити и гудача, највероватније и флаутиста, обоиста и кларинетиста, а свакако музичара вичних свирању на барокним лименим инструментима:

труби, хорни и тромбону, чија је улога у војним оркестрима барокног доба била доминантна (Jesuit Missions 2012; Baroque military music 2012). То што о овим лако преносивим инструментима у доступним архивским документима из историје петроварадинске централне католичке цркве нема помена, приписујемо једноставним разлозима што за њихову набавку – као у случају оргуља или тимпана, нису морала бити издвојена посебна, немала средства. Такође, да одсуство изворних података може каткад послужити као значајан путоказ приликом реконструисања слике о музичкој прошлости, наводе и наше основане претпоставке да је у Петроварадинској тврђави, где је, као и у Београдској био смештен војни гарнизон, морао постојати и обавезни војни оркестар, чији су чланови по потреби били ангажовани у свим музичким активностима града.

Из потоње историје оргуља у цркви Светог Јураја, значајно је поменути да су почеком четврте деценије, 1732. године, првобитне мале, *positiv* оргуље биле замењене лепшим, великим барокним инструментом. Допремљене су директно из Беча, где су купљене за пет стотина форинти (Predragović 1939: 39). Улога главног оргуљаша била је поверена извесном Леополду, иначе учитељу у петроварадинској исусовачкој школи. Исцрпни школски анали бележе да једне године, због болести, Леополд није могао да учествује у музичком делу свечане мисе, те га је заменио гвардијан фрањевачког манастира (Predragović 1939: 10). Ових тек неколико, на први поглед штурих чињеница, подстичу на даље претпоставке и закључке о стилским одликама и укупном успону музичке уметности на југоисточној дунавској хабзбуршкој територији. Најпре, нове оргуље, у техничком погледу далеко развијенији инструмент, омогућавале су и подстицале извођење комплекснијих композиција, што је посебно било значајно у процесу приближавања актуелном репертоару негованом у развијенијим барокним градовима. Оне су, такође, и од главног оргуљаша, који је, према општој пракси епохе као капелмајстор (Kapellmeister) у потпуности био задужен за свеукупне музичке активности у црквеном обреду (припрема хора, оркестра, компоновање), захтевале далеко вишу техничку спрему и извођачко умеће, као и виши ступањ општег познавања музике. Најзад, чињеница да је капелмајстора у појединим приликама могао заменити и неко други, јасно говори у прилог претпоставци да се и у Петроварадину, налик на друге европске центре језуитске делатности, истакнута пажња поклањала музичкој едукацији и стварању музички образованог нараштаја. Наши досадашњи резултати компаративног проучавања историје музике најближих западних словенских суседа, са посебним освртом на деловање језуитских гимназија у Загребу, Вараждину, Љубљани, Марибору и Цељу, већ су пружили потврду општим знањима о доследном успостављању заједничке барокне културне, па и музичке

матрице на целокупној територији Монархије у првим деценијама XVIII века (Томашевић 1990).

Слика 2. Петроварадин. Црква Светог Јураја данас:
оргуље из прве половине XIX века
(слика преузета из књиге: Ђ. Mandić: *Vojvođanske orgulje*. Novi Sad 2005)

Да је и Петроварадин већ у то доба, не само у стилском погледу, него и по броју активних музичара, у потпуности наликовао малом, али „модерном” барокном музичком центру западног типа, уверавају нас и подаци према којима је музика, у чврстој спрези са другим атрибутима и ефектима барокног помпезног стила, учествовала у преображају физиономије сакралног простора.

Иконографски блиске савременим јавним спектаклима, свечане мисе у цркви Светог Јураја биле су релативно честе, везане, као и у

престоном Београду, уз датуме најзначајних верских празника. Изразито декоративне у визуелном погледу, оне су биле погодне и за демонстрацију тријумфалне моћи саме музике: укључујући се у „драматуршки” кулминационе моменте обреда, за сада анонимним петроварадинским музичарима – хористима, оргуљашу, трубачима и тимпанисти, била је додељена кључна улога у остварењу максимума театралне ефектности сакралног чина. Истраживања истовремене музичке праксе на двору аустријског цара Карла VI потврдила су доминантну улогу ансамбала сачињених од „хорова труба” и тимпана у бечким дворским церемонијама, као и у црквеним ритуалима пракси. С обзиром на то да су до данас сачуване многобројне партитуре композиција намењених овим саставима, претпостављамо да су оне биле дистрибуиране и ка развијенијим музичким градовима на периферији царства, те да су чиниле и репертоар како београдске, тако и петроварадинске главне цркве. Занимљиво је да је на неумерену употребу труба и тимпана у црквеним обредима Хабзбурга оштро реаговао Папа Бенедикт XIV, забрањујући њихову употребу у цркви декретом од 19. фебруара 1749. године. Према том документу, у црквеној инструменталној пракси била је дозвољена само употреба гудача, фагота и оргуља, што потврђује и наше претходне претпоставке о петроварадинском инструментаријуму. Још је интересантније, међутим, то што су се тадашње аустријске црквене власти, знајући у којој су мери били популарни маестозни моменти удруженог оглашавања труба и тимпана, сасвим оглушиле о препоруке из Рима (Jones 1996: 18–30).

Сасвим у духу универзалног барока, у петроварадинској цркви је била успостављена и пракса коришћења „специјалних ефеката”, са циљем да посматрачи, у сусрету са „немогућим”, „остану без даха”. Празник Вазнасења Христовог био је права прилика да се и у цркви Св. Јураја посегне за ондашњом најсавременијом сценском техником и реквизитима, по којима су иначе барокне продукције школских драма у језуитским колегијама биле надалеко познате широм Европе. У постизању пуног ефекта „волшебног” и „узвишеног”, на афективну моћ музике најозбиљније се рачунало: док би се, уз помоћ посебно конструисаног механизма скулптура ускрслог Спаситеља лагано уздизала према своду цркве и ту нестајала у једном отвору, а окупљене вернике би у том часу „небо” засуло сличицама религиозне садржине, хор је од почетка до краја „миракла” непрекидно певао несумњиво вишегласне композиције посвећене чину Васкрсења (Predragović 1939: 31; Лешић 1987: 74).

Пун ефекат спектакла, те идеалне форме за пропаганду и инструментализацију верске, политичке и државне моћи, оствариван је, међутим, тек изласком у јавне просторе, на тргове и улице града

(Тодоровић 2010). На први писани документ о својеврсном „јавном концерту” у Петроварадину наилазимо, међутим, тек у опису свечаности које су 17. јуна 1732. године биле приређене поводом канонизације Светог Ивана Фрање Региса (S. Jean François Régis). Врхунац светковине наступио је у вечерњим сатима, изласком петроварадинских музичара на трг испред цркве Светог Јураја. Већ сутрадан, музичари су били ангажовани да предводе процесију дуж главне улице овог етнички мешовитог града, чији су житељи, како бележе исусовачки извештаји, без обзира на вероисповест, са великим интересовањем пратили раскошну церемонију (Predragović 1939: 10).

Музика у јавним процесијама: мапирање моћи на симболичкој путањи Петроварадин – Сремски Карловци

Као и другде у Европи, на моћно дејство музике у јавним, церемонијалним облицима своје делатности, католичка црква озбиљно је рачунала већ од првих дана успостављања хабзбуршке власти у свим подунавским градовима новоосвојених територија, па и у Петроварадину. Поседујући одлике спектакла и будући ефикасан инструмент легитимизације новог поретка, јавне верске процесије имале су посебно значајну улогу у процесима „симболичке редефиниције града” и утврђивања нових тачака моћи које оличавају тек формирану власт (Тодоровић 2010: 17). Пошто су, међутим, прелазне деценије XVII и XVIII века непрекидно биле обележене ратним тензијама, те су главни напори Хабзбурга стратешки били усмерени пре свега на фортификацију града, пун замах симболичког преображаја Петроварадина и његове шире регије могао је наступити тек у годинама после знаменитих војних успеха Еугена Савојског. Функцији посебно свечаних, визуелно декоративних и најмасовнијих процесија које су почев од 5. августа 1717. редовно биле организоване у знак сећања на годишњицу аустријске победе код Петроварадина, ускоро ћемо посветити пуну пажњу.

У првим деценијама XVIII века, поред језуита, којима је у граду била поверена доминантна улога, у Петроварадину су били активни и фрањевци, чија је црква самостално, или удружена са језуитском, такође организовала атрактивне јавне процесије са свим атрибутима спектакла. Индикативно је да је њихово крајње одредиште било у непосредној близини самог центра Сремских Карловаца. У процесијама су активно учешће узимали и представници занатлијских цехова, о чијем се угледу у вароши могло закључити на основу места које би им у поворци било додељено. За нашу тему, али и као веродостојан прилог за социологију

музике XVIII века, посебно је интересантан податак да су у овим процесијама – испред бачвара, кројача, зидара и тесара, као водећи цех ступали управо музичари (Predragović 1939: 31; Lešić 1987: 74). То указује на два битна момента: најпре, да је у граду, поред црквених и војних, било и слободних музичара, те да су музичари као сталез, а музика као професија, били високо друштвено цењени.

Петроварадински војни оркестар стекао је, ипак, чини се, највећи углед у граду захваљујући водећој улози у процесијама које су језуити традиционално сваке године, на дан 5. августа, од 1717. до 1773. године, организовали на потезу од цркве Св. Јураја до такозване „Госпе од мира”, тј. „Текијске госпе” – првобитно капеле, а потом и цркве смештене на путу према Сремским Карловцима, седишту српске Митрополије. Из обиља интересантних података о историји ове најзначајније верске и државне церемоније у региону, која је у почетку тек била посвећена победи Еугена Савојског, а временом прерасла у широко распрострањен култ слављења *Снежне ѿосје*, издвојићемо тек неколико чињеница, које убедљиво говоре у прилог тезама о значају и функцији цикличног понављања обрасца ритуала у правцу стварања традиције на новим просторима (Тодоровић 2010: 13).

Нема сумње да су у конструкцији новог култа, успостављеног са крајњим циљевима симболичке редефиниције града и демонстрације моћи у непосредној близини православног српског верског седишта, католички поглавари до максимума искористили све расположиве

„коинциденције”, податке о, могуће је, истинитим догађајима, али и фиктивна предања о „чудима” којима је приписана врхунска заслуга за ширење Монархије према југу. Захваљујући околности да се датум пресудне битке подударио са датумом који је још од XIV века, посебно у Риму, био везан за прославу *Снежне ѿосје* (или *Госје од снејова*), те је једна од четири папске базилике – *Santa Maria Maggiore* временом и постала позната под именом *Madonna della Neve*, био је учињен први корак ка

Слика 3. Црква *Снежне ѿосје* на Текијама

утемељењу култа који до 1716. године практично није уопште био заступљен у хабзбуршким крајевима (Vicchi 2011: 124). Истинитост следећих аргумента који су послужили у процесу инаугурације новог култа већ је теже доказива: према једном веровању, принц Еуген Савојски, велики поштовалац Богородице, у знак захвалности за победу наручио је да се за текијску капелицу изради верна копија слике Мајке Божије чији се оригинал налази у споменутој римској базилици. Према, пак, другом предању, ту верну копију римске слике пронашли су хабзбуршки војници већ на самом бојишту, непосредно после победе. Најзад, према трећем веровању, које се до данас одржало као локална легенда, на сам дан битке, у жеку лета, Петроварадин је захватила велика снежна мећава која је директно помогла аустријској војсци да надвлада двоструко бројније турске трупе.

Зналачки рачунајући, дакле, на деловање „политике сећања” и „политике мита” у успостављању једне потпуно нове традиције, исусовачки клер је подједнако вешто и зналачки осмислио инсценацију новоустановљене, типично барокне церемоније. Сваког 5. августа, на дан *Снежне ѿсије*, рано ујутру, испред цркве Светог Јураја била би формирана свечана поворка. Носећи крст, предводили су је фрањевци. За њима су посебно извајану статуу Богородице носиле девојке у белим одеждама, док је тик иза њих ступао војни оркестар, чији је задатак, између осталог био и да темпом музике „диктира” темпо кретања ходочасника ка текијској цркви. Занимљиво је поменути да је број ходочасника који су пристизали и из околних хабзбуршких градова нагло порастао после 1730. године, када је „*novoizabrani papa Klement XII (...) na dan Snežne gospe podelio potpun oprost svim hodočasnicima, uz obične uslove*” (Crkva Snežne Gospe 2012). По доласку на одредиште, у самој капели је током XVIII века служена свечана, како извори казују – „певана” Миса, после чега је установљен обичај да окупљени верници испред цркве певају популарне народне напеве у част Богородице, познате као „Маријине песме” (Predragović 1939: 19; Томашевић 1996: 75–76).

Заслугом петроварадинских језуита једанпут успостављен са врло прецизно одређеним политичким циљем, култ *Снежне ѿсије* се, као мит о чудотворној моћи заштиничке текијске капеле током истог столећа до те мере учврстио међу верницима да није ишчезао ни пошто је исусовачком реду 1773. године био потпуно забрањен рад. Напротив, прилагођавајући се поступно идеологијама нових времена европске модерности, он већ дуго, са многобројним варијантама „Маријиних песама”, представља изузетно успешан пример екуменизма, окупљајући све до данас, сваког 5. августа, подједнако и католике, и православце, и протестанте, заправо све хришћане из разнобојног конфесионалног мозаика Подунавља у прошлом и садашњем добу.

Музика на барокној сцени Сремских Карловаца: сусрет Истока и Запада

У време када се, међутим, средином друге деценије XVIII века поступно, али истрајно учвршћивала традиција масовних, свечаних и музиком богато озвучених католичких поворки које су, полазећи подно Петроварадинске тврђаве напредовале лаганим, али сигурним кораком дуж Дунава, низводно према Сремским Карловцима, извесно је да црквени поглавари српске Митрополије нису могли бити ни равнодушни, а камоли беневоолентни посматрачи те недвосмислене локалне демонстрације врховне моћи католичког клера у Царевини: у ритуални „поход” ка „Текијској госпи”, јасно је био учитан текст поруке о даљим политичким и верским аспирацијама Монархије. Коначни циљеви програма и стратегије деловања језуита међу хабзбуршким становништвом других вероисповести у правцу унијаћења нису, уосталом, били никаква тајна, те је неопходност хитрих корака у правцу радикалне реформе цркве, друштва и укупног културног модела већ у првим годинама после Велике сеобе била препозната као основни предуслов националног и верског опстанка српске етнице у оквирима Царства. Које су све значајне кораке српски Митрополити – Мојсеј Петровић и Викентије Јовановић, захваљујући помоћи из царске Русије предузели у првим деценијама XVIII века, добро је познато из опште и културне историје Срба тог периода, те ћемо се ми овде искључиво задржати на избору података који употпуњују слику о основним одликама и преображају српске музичке праксе под истовременим дејством промене националне културне парадигме ка украјинском моделу и снажне интерференције с географски блиским, барокним музичким окружењем.

Иступање барокних музичких ансамбала у јавне градске просторе, које смо тек узгред споменули у контексту музичке историје хабзбуршког Београда, а детаљно приказали на примеру Петроварадина и потеза према Сремским Карловцима, може се сматрати једним од кључних покретача промена које су почетком XVIII века захватиле музичку традицију Срба насељених на територијама северно од Београда. Њихов непосредни сусрет са тонално утемељеним барокним вокалним вишегласјем, инструменталном музиком, маестетичним звуцима војних ансамбала, те упознавање потпуно нових вокално-поетских и инструменталних, периодично структурираних форми музичког мишљења, као и њихов живот у шароликом мултиетничком окружењу које природно подстиче сусрете и дијалоге разноврсних фолклорних музичких идиома и дијалеката, по себи нису могли остати без адекватних одјека и одговора,

без озбира на чињеницу што се музичка култура у Срба путем писаних извора почела ширити тек у XIX веку.

Значај Дунава као главне комуникационе споне између Беча – престонице Царства и градова на његовим југоисточним територијама у првим деценијама XVIII века не може се преценити: заједно са новим житељима хабзбуршке Краљевине Србије, претежно немачким колонистима (Jankulov 1961), који су собом донели и своје народне инструменте, традиционалне напеве и игре, реком су пристизали и образовани музичари, који би потом опет из Беча наручивали нотне партитуре, конструкционо сложене инструменте попут оргуља, оснивали оркестре или се придруживали већ постојећим, упознавали и временом усвајали и сопственом музичком искуству прилагођавали напеве домицилног становништва. Без озбира на православну вероисповест, без обзира и на специфичну статусну позицију свога града у оквиру Царства, ни Срби у Сремским Карловцима нису могли, све да су и хтели, остати имуни на природне процесе прожимања коезистентних музичких култура.

Неколико кључних новина по којима се препознаје барокни период српске музике на простору Хабзбуршке монархије – настанак новог, тзв. *српској народној црквеној појања*, појава вишегласја и нових вишегласних форми, усвајање елемената тоналног мишљења, као и преображај старије вокалне фолклорне традиције ка мелопоетским облицима који ће постати карактеристични за стил српске грађанске лирике на прелазу XVIII и XIX века, свакако су барем делимично имале своје непосредно порекло у спонтаном усвајању „званичног музичког говора и језика”, као и мањинских фолклорних дијалеката етнија које су нашле свој „заједнички дом” под окриљем Монархије Хабзбурга. Уз низ прописаних услова и ограничења, она је српским житељима Царства већ почетком XVIII века омогућила увид у тада савремене цивилизацијске, уметничке, па и музичке токове културе европског Запада, који су за Србе на турским територијама јужно од границе хабзбуршке Краљевине још дуго низ предстојећих деценија задржали смисао пуне *terrae incognitae*.

Међутим, за укупан преображај културне матрице Карловачке Митрополије ка актуелним формама универзалног европског барока, као и за спонтано и безболно прихватање нових елемената музичког израза, ипак је било пресудно окретање једноверној кијевској Русији и утемељење кључних институција верског и културног живота по украјинском узору. Детаљно спроведена музиколошка истраживања посвећена питањима посредовања украјинског модела у процесима преображаја српске музичке традиције у XVIII веку (Петровић 1986; Томашевић 1990; Петровић 1997; Томашевић 1997), јасно су потврдила

аналогне налазе историчара књижевности (нпр. М. Павића) и ликовних уметности (Д. Медаковића, Д. Давидова, М. Тимотијевића, Ј. Тодоровић), да су прихватање одлика и жанрова украјинског музичког барока дали пун легитимитет продору појединих елемената западноевропског музичког мишљења које су Срби у истим деценијама делимично могли асимилovati и из непосредног, али иноверног хабзбуршког окружења.

Поступна разградња темеља српске средњовековне појачке праксе првобитно изнедрене у оквиру византијских канона, и то у правцу прихватања тонских одлика и облика мелодијске изградње карактеристичних за *Кијевски росијев*, помени панегиричних хорских *Виваџа* у текстовима описа раскошних верских и државних церемонија, као и визитација са учешћем Митрополита и највиших представника црквеног клера, почетак неговања изразито тонаних, периодично грађених трогласних вокалних композиција познатих под именом *канџи*, усвајање форме народне божићне драме *вершеџа* заједно са њеним, уху веома пријемчивим строфичним напевима који се и дан данас радо певају, нарочито у војвођанским крајевима, („Вси јазици”, „Шедше трије цари”, „Јегда приде конец виека”), све те побројане новине биле су недвосмислени симптоми наступања посве нове музичке „естетике” у првој половини XVIII века, чије извориште јесте било на северу – у украјинском Кијеву, али на чијим је источним основама изграђен мост ка новој епохи приближавања српског народа и његове музике цивилизацијском кругу Запада (Петровић 1986; Томашевић 1990). Мада је, с обзиром на потоње неповољне историјске и политичке околности моменат пуне интеграције српске уметничке музике у породицу западноевропских модерних музичких нација морао бити одложен за такорећи пуних две стотине година, само неколико примера из једног јединог, но, по свему судећи – преломног културног догађаја из хронике карловачке Славјано-латинске гимназије (*Collegium slaveno-latino carloviциense*), показале у којој је мери далекосежан био радијус дејства укупних реформи спроведених у Митрополији током прве половине XVIII века.

„Траедокомедија” Козачинског и прва позната песма у историји српског театра

Реч је о премијерном извођењу *Траедокомедије* из пера првог ректора и угледног професора школе Мануила Козачинског (Мануил Иванович Козачинский, 1699–1755), већ на крају прве (1734) или треће (1736) године од оснивања школе (Ерчић 1980; Ауторизоване дискусије 1986).

Заузимајући прворазредно место у новијој историји српског школства, драмске књижевности и позоришта, у историјске прегледе српске музике овај догађај, као и сам драмски текст *Траедокомедије* улазе не само по првој познатој изворној епизиоди – „Тужбалици мајке цара Уроша”, већ и као јединствен пример потпуног остварења типично барокног школског позорја, чија је схоластичка и панегирична природа била потврђена извођењем двеју хорских нумера – *канџом* „Нишчему Лазару” („колективни” коментар приказа библијске сцене о богаташу и Лазару на крају XII чина), и завршним *канџом* „Преславна Србије”, који у драматуршком смислу означава сам кулминациони моменат комада (сам крај, тј. Епилог XIII чина).

Логично је претпоставити да се Козачински већ убрзо по доласку у Сремске Карловце уверио да међу ученицима школе има и даровитих, музикалних певача, чим се нашао охрабрен да већ током конципирања драмског текста предвиди и споменуте музичке моменте будућег извођења. Учинио је то чврсто се ослањајући и на одлична „театарска” знања стечена у Кијеву, где се школовао директно под надзором угледног Теофана Прокоповича, ректора Академије и аутора теоријског списа *Поетика* (*Поетика*, 1705), у коме су била сабрана најважнија упутства за писце и редитеље кијевске школске драме. Приликом комплексних припрема које су претходиле Карловачкој премијери *Траедокомедије*, извесно је да је посебна пажња морала бити поклоњена „музичким пробама” са солистом одабраним да у улози мајке цара Уроша отпева први *канџ* – „Тужбалицу”, као и са камерним хором коме је било поверено тумачење других двеју певаних нумера. Штавише, према кијевској сценској естетици, као и на основу Прокоповичевих сугестија из *Поетике*, врло је могуће да је за припрему извођења хорских нумера било потребно осмислити и својеврсну балетску кореографију, јер се од певача очекивало да наступ оплемене складним и дискретним сценским кретњама.

Да је сама премијера комада имала смисао прворазредног спектакла познато је на основу потоњих сећања Јована Рајића, тада ученика школе и учесника представе, коме припадају и све заслуге што је, на основу његовог преписа, драмски текст *Траедокомедије* уопште и дошао до нас. Чини се, међутим да је магија певаних стихова оставила најдубљи и најтрајнији утисак, јер су, судећи по преписима текстова у рукописним песмарицама XVIII века, па и касније, сва три *канџа* наставила свој живот у усменом и писаном предању народа.

Изузетно је срећна околност да је варијанта првог *канџа* из *Траедокомедије* још увек била радо певана у Сремским Карловцима средином XIX века, када је Корнелије Станковић, наш први школовани

музичар, започео пионирски подухват прикупљања и бележења српског, како црквеног, тако и фолклорног музичког наслеђа. Мелографски запис Канта Матери – „Ти создавиј оком”, послужио му је потом за компоновање истоимене солопесме и једноставних, орнаменталних варијација, које су нашле своје место у ауторовој другој књизи *Србских народних њесама* објављених у Бечу, 1863. године. По својим музичким карактеристикама

Ти создави око
Ti sozdavi oko

Текст:
Мануил Козачински
(1699–1755)

Adagio con molto espressione

mf *f*

Ти соз - да - ви о - ко, при - зри на мя Бо - же,
Ti soz - da - vi o - ko, pri - zri na mja Bo - že,

не у - та - ит бо ся од те - - - бе нич - то - - - - - же.
ne u - ta - it bo sja od te - - - be nič - to - - - - - že.

Ти создави око, призри на мя Боже,
Не утаит бо ся од тебе ничтоже.

Вукашине гордельиве, царства клети враже,
Убил еси сина моего едина.

Я бѣдная мати, слези проливаю,
Что неимам сина моего едина.

Ti sozdavi oko, prizri na mja, Bože,
Ne utajit bo sja od tebe ničtože.

Vukašine, gordeljive, carstva, kleti vraže,
Ubil jesi sina mojego jedina.

Ja bjednaja mati, slezi prolivaju,
Čto ne imam sina mojego jedina.

Слика 4. Нотни пример: Корнелије Станковић: „Ти создавиј, оком”.
Србске народне песме, II, Беч, 1863.
(Из књиге: К. Станковић: Песме за глас и клавир. Световне песме за мушки и мшовити хор. Сабрана дела, књ. 2. Музиколошки институт САНУ, Београд – Завод за културу Војводине, Нови Сад 2007)

– формалној структури реченичног типа, молској мелодијској основи, као и чврстој ритмичкој контури, прва позната песма из историје српског театра најречитије сведочи о коренитим променама које су, посредоване жанром украјинског *канџа*, већ у првим деценијама XVIII века преусмериле развој националне музике ка тековинама европског Запада (Петровић 1986а; Томашевић 1997: 194–197).

Мада су мелодије преосталих двеју хорских нумера из *Трагедокомедије* највероватније заувек изгубљене и предате забораву, нема сумње да се жанр *канџи* усталио као доминантна вокална форма сремскокарловачке барокне праксе. У то нас, уосталом, уверава и знаменити пример из Орфелиновог дела *Поздрава Мојсеју Пућнику* из 1757. године (Ђурић-Клајн 1981; Петровић 1986б).

Извесно је, такође, да је његово усвајање дало почетне импулсе вишегласном певању код Срба, чиме је истовремено био положен и темељ развоја изузетно значајне и плодне традиције националне хорске уметности, чији су квалитети, још од Корнелијевог и Мокрањчевог доба били и остали високо цењени широм Европе и света.

Два нова барокна храма: звучи новог појања и најстаријих очуваних оргуља

Мозаик информација о музичком животу Сремских Карловаца – месту сусрета и живог дијалога музичких култура Истока и Запада барокног доба, употпунићемо податком да је у самом центру српске Митрополије, недуго по приспећу највећег таласа немачких породица 1739. године, као и формирања њиховог насеља у околини Капеле мира („Schwabendorf”, и данас „Швапска”), такорећи истовремено била започето и у врло кратком року довршено подизање двеју значајних цркава: православне Саборне цркве Светог Николаја, изграђене између 1758. и 1762. на иницијативу Митрополита Павла Ненадовића и римокатоличке цркве Светог Тројства, довршене 1768. године. Оба храма у архитектонском смислу припадају истој, барокној епохи. Оно по чему су се, између осталог, од доба самог настанка – средином XVIII века, па до данашњег дана суштински разликовали, јесте музика негована под њиховим сводовима. Ако су православни и до данас, широм света остали верни искључиво вокалној пракси током богослужења, католички обред Запада је још од XII века развијао традицију учешћа инструмената у цркви, међу којима су оргуље пре свих добиле „благослов”. Као и у оближњем Петроварадину, као, уосталом и широм хабзбуршког Подунавља северно од Београда, за цркву Светог тројства у Сремским Карловцима оргуље су биле наручене

још и пре но што је градња цркве била довршена: из записника из 1763. године дознаје се тек толико да им је вредност била 200 форинти (Мандић 2005: 205). Мада подаци о градитељу, нити место порекла инструмента нису установљени, оно по чему сремско-карловачке оргуље заузимају посебно место у историји овог града и савремене Војводине, јесте да је реч о најстаријем очуваном барокном инструменту који је и данас у употреби.

Слика 5. Сремски Карловци. Црква Светог Тројства,
оргуље из прве половине XVIII века
(слика преузета из књиге: Ђ. Mandić: *Voždanske orgulje*. Novi Sad 2005)

На самом крају овог нашег музичког путовања Дунавом, од Петроварадина до Сремских Карловаца, покушавамо да замислимо звуке једног давног недељног јутра у самом центру барокне Митрополије: пошто су звона обеју цркава утихнула и службе почеле, из Саборне цркве допире ехо неког новог појања у настанку, појања које ће након више од једног века од заборава отргнути мелографски записи Корнелија

Станковића, док се из оближње цркве Светог Тројства, уз пратњу оргуљских хармонија, оглашавају једноставни вишегласни напеви блиски немачком народном духу.

Ово имагинарно „сећање”, заједно са причом о музичком животу два града чија историја потврђује да се прожимање модела Запада и Истока од XVIII века с правом може сматрати константом културног развоја и у региону дунавског тока од Бездана до Београда, поклањамо оном нашем, на самом почетку споменутом, будућем „путописцу” музичке хронике Дунава. Како у прошлости, тако и данас, Дунав самим собом гради мостове између давно минулих и модерних времена, непрекидно доприносићи узрастању раскошног музичког портрета европске културе.

Текст је настао током рада на пројекту „Идентитети српске музике од локалних до глобалних оквира: традиције, промене изазови” (пројекат број 177004) у Музиколошком институту САНУ.

S u m m a r y

Katarina Tomašević

*A Musical Voyage down the Danube
in the First Half of the Eighteenth Century
– from Petrovaradin to Sremski Karlovci –*

The main attention in this text is focused on musical life in Petrovaradin and Sremski Karlovci in the first decades of the eighteenth century when these towns belonged to the Habsburg Empire. Crucial changes that took place in the organization of cultural life in that region are observed as transformations in musical practice and a special emphasis is placed on origins of the Baroque stylistic elements. Also, the text treats the specific position of music in the Archbishopric of Karlovci from the time when a new cultural matrix was introduced after the Ukrainian model.

Historians of music and ethnomusicologists would be the first to confirm that an integral picture of intellectual heritage from this geographically spacious, but historically, ethnically, confessionally and culturally very diverse area could not be complete without the musical aspects. The scholarship has recorded that the Danube had a key role in the long processes of fashioning, spreading and intermingling of very different musical cultures, such as Germanic, Hungarian, Slavic, Ottoman, Jewish and Greek, which together directly participated in the shaping of multicultural identity of modern Europe. Numerous folk songs have been composed about the river itself, along its entire course, and one old saying humorously comments that in Hungary „there are more songs about the Danube than the fish in the river“.

A constant inspiration to anonymous as well as eminent musicians who have lived along its banks, the Danube has been the central link between the key musical centres in this part of the world.

Despite the enormous body of literature on artistic music that originated in the regions around the Danube from the Middle Ages to the present day, the Danube itself is, in a way, still awaiting its integral musical history. It is also hoping for an ambitious, contemporary recorder of „musical travel experiences“ who would be ready to embark on this exciting adventure and make a musical topography of the region where this river flows through ten countries. The traveller should pay special attention to those areas whose rich and diverse musical heritage is unjustifiably little known in the world and Europe.

Alongside the major reforms carried out efficiently and consistently by the Habsburg authorities in the entire conquered territory, there was an initiative to reshape the cultural idiom of the Serbian ethnica in the Archbishopric. This new cultural idiom – a hybrid produced by the linking of conceptual and artistic patterns of the Ukrainian and Austrian Baroque, brought along important novelties not only in Serbian liturgical singing but also in new forms and characteristics of popular musical thinking.

The oldest preserved church in this area stands in the old part of Petrovaradin, just below the fortress. The church is located within the complex of the Franciscan monastery of St. George – the protector of knights and soldiers. It is one of the oldest cultural monuments on the present day banks of the Danube in Vojvodina.

It can be reliably said that the population of Petrovaradin listened to the music played on the organ in that church. This organ can be rightly considered *the first known* instrument of that kind in present day Vojvodina.

The importance of the Danube as the main communication route in the early eighteenth century between Vienna – the capital of the Empire – and the cities situated in the south–east territories cannot be overestimated: together with the population who were primarily German colonists and who brought along their folk instruments, traditional arias and dances, the river also brought educated musicians who would, then, order from Vienna sheet music, structurally complex instruments such as the organ, found orchestras or join the existing ones, learn and gradually adopt or adapt to their own musical experience, the arias of domicile inhabitants. Regardless of their Orthodox Christian faith, regardless of the specific status of their town in the Empire, the Serbs in Sremski Karlovci could not, even if they wished, stay immune to the natural processes of interpenetration of the coexisting musical cultures.

The mosaic of information on musical life in Sremski Karlovci – the meeting spot and place of a lively dialogue of eastern and western musical cultures of the Baroque – can be supplemented by the fact that in the very centre of the Archbishopric, not long after the arrival of the largest wave of German families in 1739 and their settlement in the vicinity of the Peace Chapel (Schwabendorf), the building of an Orthodox and a Catholic church was initiated. The Catholic church was finished in 1768. Like in the neighbouring Petrovaradin or in the broad area of the Danubian part of the Empire north of Belgrade, an organ had been commissioned for the Trinity church in Sremski Karlovci before the building was completed. A record from 1763 states that the price was 200 forints. Although the maker and the origin of the instrument are not known, the organ from Sremski Karlovci keeps its specific place in the history of the town and present day Vojvodina, because it is the oldest preserved Baroque instrument still in use.

Сремски Карловци 1936. године, разгледница

Радмила Зотовић
Археолошки институт
Београд

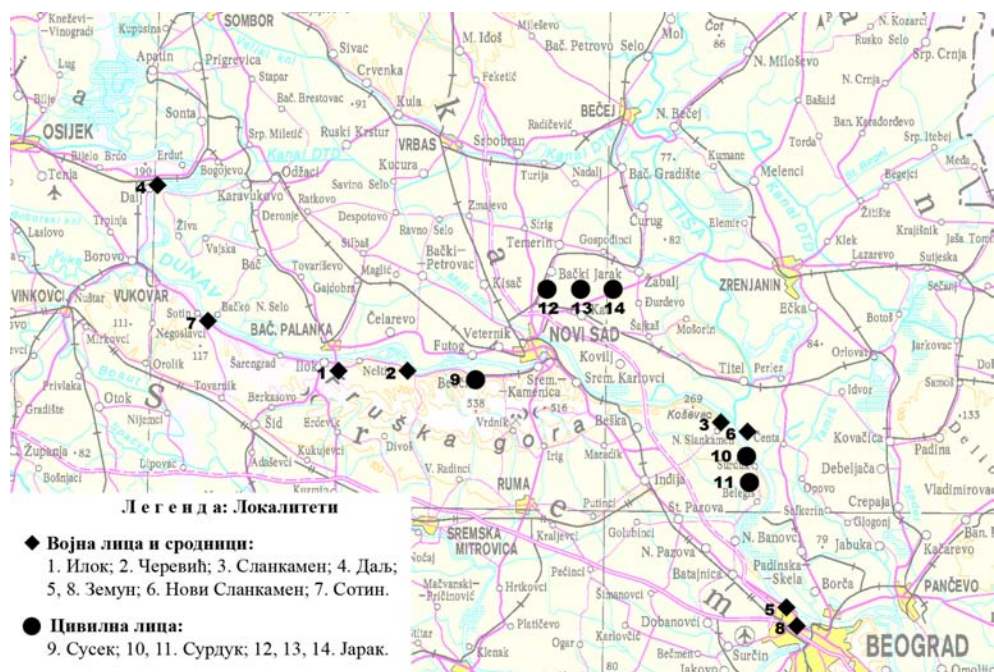
ДРУШТВЕНЕ ФУНКЦИЈЕ И ЖИВОТНО ДОБА ОСОБА СА НАДГРОБНИХ СПОМЕНИКА

Апстракт. На делу горњег тока средњег Дунава, од Бездана до Београда, није до сада констатован већи број надгробних споменика из римског периода; до сада је утврђено укупно четрнаест надгробних споменика, од којих два припадају типу саркофага. Од укупног броја, осам надгробних споменика се односи на преминула војна лица или њихове сроднике, а шест на цивилно становништво. Од војних функција, које се могу убројати у више војне чинове, на надгробним споменицима са овога подручја наводе се: *decurio alae Aravacorum*, *protector ducenarius* и *centurio legionis IIII Flaviae felicitis*. На надгробним споменицима цивилног становништва констатована су три декуриона колоније, од којих један декурион колоније Сирмијума, а друга два декуриони колоније чије име није наведено на надгробном споменику, док на једном од констатованих надгробних споменика код поменутог оца преминуле деце није очувана или није наведена друштвена функција.

Кључне речи: Дунав, надгробни споменици, војна лица, цивилно становништво.

Део горњег тока средњег Дунава од Бездана до Београда не броји велики број до сада констатованих надгробних споменика из римског периода. На овој територији утврђено је укупно 14 надгробних споменика, од којих два припадају типу саркофага (к. бр. 1, 8). Од тог броја, осам надгробних споменика се односи на преминула војна лица или њихове сроднике, а шест на цивилно становништво.

На надгробним споменицима на којима се помињу војна лица или припадници њихових породица од важнијих војних функција на првом месту треба констатовати два војна витеза (к. бр. 1 и 3), као и једног *princeps praefectus Scordischorum* (к. бр. 6). Од осталих војних функција помиње се један обичан војник, *miles* (к. бр. 2), један ветеран (к. бр. 8),

Карта 1. Локалитети

један декурион але Аравакорум (к. бр. 4), један центурион легије *IV Flavia felix* (к. бр. 7), а међу сродницима један *protector ducenarius*, супруг преминуле *Aurelia Bittelliana*-е (к. бр. 5). Прво што се може уочити јесте да сви ови споменици припадају широком временском распону, односно периоду од краја I, односно периода Флавијеваца, па до III века.

На подручју Србије војни витезови нису забележени у већем броју. Наводе се на надгробним споменицима из Пожаревца (Mirковић 1986: 118–119; Вулић 1900: 110–116; Вулић 1903: 47–54), Равне (Вулић 1900: 32; Вулић 1900: 141; Шаšel 1986: 37–38; Петровић 1975: 138; 143), Рациарије (Петровић 1975: 143), Сремске Митровице (Mirковић 1971: 69–70; Mirковић 1971, 72–73; Holder 1980: 265; Lörincz 2001: 206), Беле Цркве (Душанић 1995: 46; СЦЛ XVI: 2), и Петроварадина (Симољевић 1955: 165; Шаšel 1963: 101). Статистички подаци за подручје Србије говоре да је број војних витезова у односу на цивилне био већи. На подручју Војводине свих шест констатованих војних витезова припада реду војних витезова, а на тлу централне Србије од једанаест констатованих витезова пет је било војних (Zotović 2007: 15). Интересантно је такође навести да је и у другим западним провинцијама број војних витезова био већи од цивилних, а да је више од половине војних витезова имало везе са муниципалним животом. Укључивање војних витезова на тлу данашње Србије, па тако

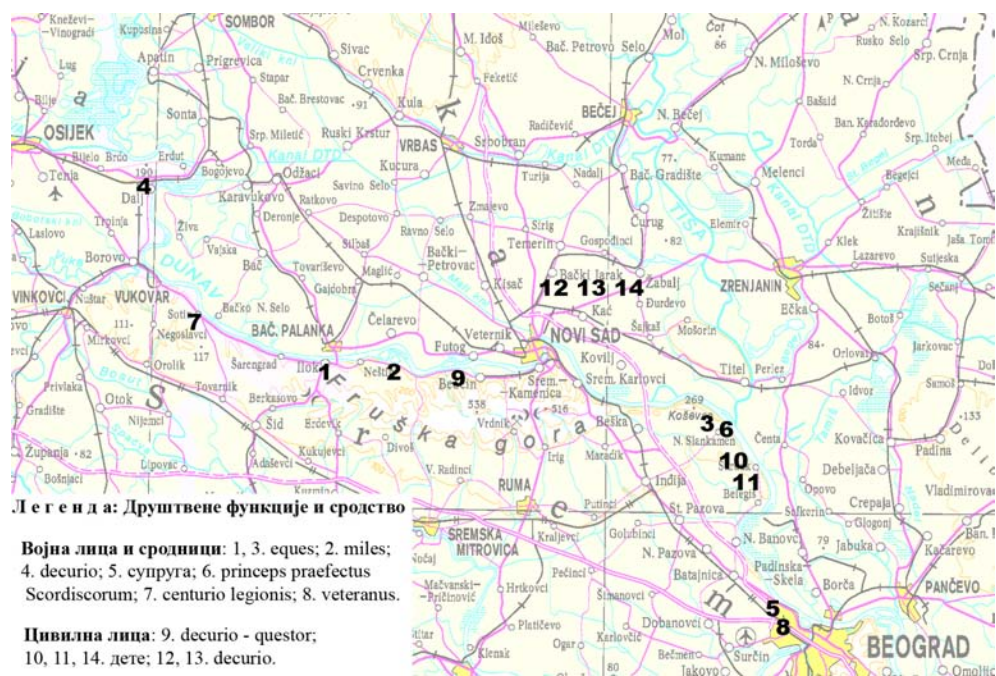
и на овом подручју, у муниципални живот, није извесно (Zotović 2007: 15).

Интересантно је уочити да први са листе војних витезова на подручју Дунава (к. бр. 1), припада периоду III века, када се витешки сталеж са ранга високе аристократије „спустио” на ниво обичног грађанског слоја велике финансијске моћи, захваљујући којој се и стицао ранг витешког реда. На ово упућује не само извршено датовање споменика, већ и животно доба поменутог војног витеза, који је у деветнаестој години живота окончао свој животни век. Такође је врло интересантно да се међу његовим сродницима на надгробном споменику помиње само мајка. Ономастичка формула поменутог витеза наводи на помисао да има везе са италским пореклом, бар у крвном сродству, док је име његове мајке наведено у једноставној двочлавној формули. Може се претпоставити да је поменути витез син из ванбрачне везе његове мајке и војног лица са високим чином, а да је отац могао да обезбеди сину због свог економског статуса звање витеза као веома младом војном лицу. Други витез је преминуо у тридесетпетој години живота, што представља просечан животни век, како се уобичајено сматра, у периоду римског царства. Очигледно да није имао потомства као ни ближе сроднике, јер су као његови наследници на надгробном споменику наведени његови саборци.

Функција *princeps praefectus Scordischorum* извесног *T. Flavius Proculus*-а, спада у ретке и неуобичајене функције војног или прелазног карактера од војне ка цивилној управи у првом периоду успостављања чвршће римске власти на освојеним територијама. Функција принцепса праефектуса представља војну функцију над, у овом случају, племеном Скордиска, коју је поменути вршио, судећи према његовој ономастичкој формули, у периоду владавине Флавијеваца. Функције војног карактера овога типа на тлу Србије, осим поменуте, до сада нису познате (Zotović 2002: 15). Сличне функције, као функције *princeps* или *praepositus et princeps*, познате су са подручја Делмата (CIL III, 2776), Јапода (CIL III, 14234) и Десидијата (Споменик СКА ХСIII: 10). Ово све у свему говори да је војна управа над освојеним територијама, односно племенима која су на њима живела, била почетан облик управе над њима, а пре прелазних облика управе немуниципалног и муниципалног карактера, до коначног управљања путем административне управе муниципалних центара.

Од других војних функција које се могу убројати у више војне чинове на надгробним споменицима са овога подручја наводе се: *decurio alae Aravacorum* (к. бр. 4), *protector ducenarius* (к. бр. 5), и *centurio legionis III Flaviae felicis* (к. бр. 7). Декурион у војној служби представља први војни чин изнад обичног војника, *miles*-а, и носиоцу ове функције

омогућава добијање римског права грађанства, уколико га пре тога није имао (Alföldy 1967: 9-10; Domaszewski 1967: 57). Функције протектора и центуриона спадају у више војне чинове, за које је, на првом месту, неопходна способност војног командовања и одлучивања. Функција центуриона није тако ретка и јавља се у већем броју на надгробним споменицима на подручју Србије, док функција протектора дученариуса, тј. дученариуса, представља ретко констатовану функцију на епиграфским споменицима, и до сада је налазимо само на споменику из Сремске Митровице (CIL III 3249; Brunšmid 1906-1907: 128; Mirković 1971: 68) и једном са подручја Равне (Šašel 1968: 36-37; Петровић 1975: 62; Петровић 1995: 99-100). Протектор дученариус са овога подручја наводи се као супруг преминуле, која је поживела двадесет година, а заједно са њиховим сином, што представља интересантну потврду породице војног лица вишег војног ранга. Исто имамо и код декуриона але Аравакорум, где се као његови сродници наводе супруга, ћерка и брат, а као наследници брат и ћерка. Декурион але је службовао тридесет година, а једини је пример где је споменик подигнут за живота, њему његовој супрузи и ћерки од његових наследника. Његов брат *Flacus* био је такође декурион, највероватније војни, функција војног декуриона није честа на епиграфским споменицима на територији данашње Србије (Зотовић 2007: 80-81). Центурион је поживео највероватније негде око

Карта 2. Друштвена функција и сродство

35 година. Преостала два натписа се односе на обичне војнике: *miles cohortis II Alpinorum vexillarius* (к. бр. 2), *veteranus legionis III Flaviae Felicis* (к. бр. 8), који су на надгробном споменику наведени без сродника, а преминули су у тридесетој и осамдесетој години живота. Ако погледамо године живота код војних лица, видећемо да се животни век појединаца креће у распону од деветнаест до осамдесет година.

На надгробним споменицима цивилног становништва констатована су три декуриона колоније, од којих један декурион колоније Сирмијума (к. бр. 9), а друга два декуриони колоније чије име није наведено на надгробном споменику (к. бр. 12 и 13), док на једном од констатованих надгробних споменика код поменутог оца преминуле деце није очувана или није наведена друштвена функција (к. бр. 10 и 11). Први од њих, декурион колоније Сирмијум, *T. Flavius T. filio Quirina Severo Gogaeno*, имао је двојну функцију, декуриона и квестора дуовира, а доживео је животно доба од 58 година. На надгробном споменику је очувано да је у сродству са њим била његова ћерка *Flavia Severina*. У случају цивилних лица није тако често, нарочито уз мушке особе одраслог доба, навођење сродства са децом, а без мајки, јер ванбрачна деца су ипак остајала пре са мајком него са оцем, па се тако и у овом случају може закључити да се ради о удовцу или пак разведеном човеку. Исти случај имамо и на надгробном споменику који отац *Aurelius Vitalianus* подиже својој деци (к. бр. 10 и 11), од којих је син *Aurelius Inteulus* поживео четири године, док је за друго дете, због оштећености споменика, неизвесно да ли се ради о сину близанцу који је у том случају живео такође четири године, или пак о другом детету. На трећем надгробном споменику цивилног становништва са ове територије наведена је породица извесног преминулог *C. Iulius C. filius Civilis-a*, декуриона колоније (можда такође Сирмијума?), који је живео педесет година. Његов син, који је према крвном сродству вероватно син његове супруге из претходног брака или ванбрачне заједнице, *C. Iulius C. Filius Florus*, поживео је двадесет година, и за то време постао, такође, декурион колоније, очигледно по систему наслеђивања функција градске управе, по такозваном систему, „са оца на сина” (Alföldy 1992: 72). Његова сестра је пак преминула у дванаестој години живота.

Ако погледамо просечан животни век одраслих особа цивилног становништва, видећемо да је он на овом подручју изнад просечног животног доба од тридесет до тридесет и три године, како се до сада уобичајено сматра за период Римског царства. Мали број споменика на овом подручју не пружају могућност за дубљу анализу истога. Интересантно је уочити, прво, да се и на овако малом броју надгробних споменика може констатовати велика смртност деце, двоје од четири и

једно од дванаест година. Друга интересантна чињеница је да иако се ради о малом броју споменика они пружају податке о правно–наследничким односима у оквирима брачних и ванбрачних заједница. Очигледно да је Дунав у широком периоду антике био подручје које је нарочито било „интересантно”, као што је и очекивати, за војно деловање, а касније и досељавање војних лица, чак и са удаљених подручја о чему сведочи помињање војних јединица као што су *cohortis I Britannicae turma Montani, alae Aravacorum*, а мање, бар, према записима са споменика, цивила и њихових породица.

КАТАЛОГ СПОМЕНИКА

Војна лица

1.

Име: *M. Q. Val(erii) Severiani*

Године живота: *vix(it) ann(is) XVIII me(n)s(ibus) VIII d(iebus) VIII*

Друштвена функција: *equ(iti) coh(ortis) III pretorae (!)*

Сродство: мајка *Flavia Ianuaria*

Лит.: CIL III 3265; Marsigli 1826, 2: Tab. 46; Pinterović 1958: 29–31; Cermanović-Kuzmanović 1965: 100, n. 21; Mirković 1971: 83–84, n. 87; Dautova-Ruševljan 1983: 26–27, n. 169; Душанић 1995: 38, n. 2; Zotović 2007: 149, n. 2.

Лок.: Илок (околина).

Дат.: *t. p. q.* период после Severa (Mirković: *op. cit.*).

Коментар: саркофаг.

Слика 1. Каталoшки број 1.

2.

Име: ---*Dalmata*

Године живота: *ann(orum) XXX*

Године службе: *stipendiorum XVI*

Друштвена функција: *mil(es) coh(ortis) II Alpinor(um) vex(illarius)*

Сродство: -

Лит.: CIL III 3261; Brunšmid - Kubitschek 1880: 108; Mócsy 1957: n. 225; Holder 1980: 297, n. 1042; Душанић 1995: 40, n. 2; Lörincz 2001: 229, n. 235; Zotović 2007: 140, n. 3.

Лок.: Черевих

Дат.: -

3. Име: *Vitssucius*

Године живота: *ann(orum) XXXV*

Године службе: *stip(endiorum) XV*

Друштвена функција: *eq(ues) imag(inifer) coh(ortis) I Brit(annicae) tur(ma) Monta(ni)*

Сродство: -

Наследници: *Bodiccius imag(inifer) et Albanus h(eredes)*

Лит.: CIL III 3256; Mócsy 1957: n. 228/1; Душанић 1995: 40, n. 3.

Лок.: Сланкамен

Дат.: -

4.

Име: *Ti. Cl. Britti filio Valerio*

Године живота: *-vívus*

Године службе: *anno stipendiorum XXX*

Друштвена функција: *decurioni alae Aravacorum*

Сродство: супруг *Cl. Ianuariae*

ћерка *Cl. Hispanillae*

брат *Flacus dec(urio)*

Наследници: *Flacus dec(urio) frater et Hispanila filia heredes*

Лит.: CIL 3271; Dautova-Ruševljan 1983: 31, n. 223; Душанић 1995: 42, n. 1.

Лок.: Даљ

Дат.: -

Слика 2. Каталогски број 4.

5.

Име: *Aur(elia) Bittelliana (?)*

Године живота: *vix(it) an(nis) XX*

Друштвена функција: -

Порекло: *ex provin(cia) Ital(ia)*

Сродство: супруг *Aur(elius) Florus pr[o]t(ector) duc[en(arius)]*

син *Florentino*

Лит.: Dušanić 1961, 127; Dušanić 1967: 80, нар. 118; Šašel 1978: 164, n. 1049; Dautova-Ruševljan 1983: 28, n. 196; Душанић 1995: 43, n. 8; Zotović 2007: 143, n. 1.

Лок.: Земун.

Дат.: III в. (V.Dautova-Ruševljan, *op. cit.*)

6.

Име: *T. Fl(avius) Proculu[s]*

Године живота: *an[n(orum)] XXXXI*

Друштвена функција: *pr(inceps) praef(ectus) Scor(discorum)*

Сродство: отац *T. Fl(avius) [D]ulcis*

Лит.: Mócsy 1957: 488sq; Душанић 1965: 89; Dušanić 1967: 70; нар. 56–58; Душанић 1995: 39, n. 10; Zotović 2007: 144, n. 1.

Лок.: Нови Сланкамен

Дат.: -

7.

Име: *M. Domitio M. f(ilio) Viminaci[o]*

Године живота: *vixit annis [XXXV...]*

Године службе: *sti[p(endiorum)] XVIII*

Друштвена функција: *.....(centurioni) l(egionis) IIII] F(laviae) f(elicis)*

Сродство: -

Лит.: CIL III 10250; Brunšmid - Kubitschek 1880: 104; Brunšmid 1908/9: 229, n. 372; Mócsy 1957: n. 222; Mirković 1971: 85, n. 91; Душанић 1995: 40, n. 1; Zotović 2007: 147, n. 5.

Лок.: Сотин

Дат.: крај I в. или период Хадријана (Mirković, *op. cit.*)

8.

Име: *C. Iul(ius) Serenus*

Године живота: *ann(is) LXXX m[ens]ibus [.] d(iebus) V*

Друштвена функција: *veter[anus] l(egionis) IIII F(laviae) F(elicis)]*

Сродство: супруга *Aurel(iam) Reg[am?]*

деца: *Jul(ius) Heracliam et S[ere?]nillam*

Лит.: Вулић 1933: 31, н. 86; Cermanović-Kuzmanović 1965: 103, н. 39; Душанић 1967-1: 210–212, н. 8; Dautova-Ruševljan 1983: 29–30, н. 209; Ферјанчић 2002: 266, н. 218; Zotović 2007: 141, н. 1.

Лок.: Земун

Дат.: III в. (Dautova-Ruševljan, *op. cit.*)

Коментар: саркофаг

Цивилна лица

9.

Име: *T. Fl(lavio) T. fil(io) Quir(i)n(a) Severo Gogaeno*

Године живота: *annorum LVIII*

Друштвена функција: *dec(urioni) colon(iae) Sirm(iensium) questo(ri) II viro praefecto fabrum*

Сродство: ћерка *Fl(avia) Severina*

Лит.: CIL III 3685; 10249; Mirković 1971: 84, н. 89; Душанић 1995: 38, н. 3; Zotović 2007: 136, н. 12.

Лок.: Сусек

Дат.: -

10.

Име: *Aurelius Inteulu[s]*

Године живота: *vix(it) ann(is) IIII*

Друштвена функција: -

Сродство: отац *Aurel(ius) Vitalianus*

брат види др. 11.

Лит.: Brunšmid 1910-11: 137, н. 768; Šašel 1986: н. 3007; Душанић 1995: 39, н. 11.

Лок.: Сурдук

Дат.: -

Слика 3. Каталожки број 10.

11.

Име: -

Године живота:III

Друштвена функција: -

Сродство: отац и брат *види др. 10.*

Лит.: *види др. 10.*

Лок.: *види др. 10.*

Дат.: *види др. 10.*

12.

Име: *C. Iul(ius) C. fil(ius) C]ivilis*

Године живота: *ann. L*

Друштвена функција: *dec(urio) col(oniae)*

Сродство: супруга *Anicia A[l]ina*; ком. Душанић 1995: 43, можда *A[lb]ina*
син и ћерка *види др. 13 i 14.*

Лит.: CIL III 3242; Brunšmid 1908-1909: 181–182, n. 383; Mirković 1971:
80–81, n. 77, Pl. XI, 3; Душанић 1995: 42–43, n. 7; Zotović 2007: 137, n.

13.

Лок.: Јарак

Дат.: -

Слика 4. Каталoшки број 12.

13.

Име: *C. Iul(ius) C. fil(ius) Florus*

Године живота: *ann(orum) XX*

Друштвена функција: *dec(urio) col(oniae)*

Сродство: родитељи *види др. 12.*

сестра *види др. 14.*

Лит.: *види др. 12.*

Лок.: *види др. 12.*

Дат.: *види др. 12.*

14.

Име: *Iuliae Festae*

Године живота: *ann(orum) XII*

Друштвена функција: -

Сродство: родитељи *види др. 12.*

Лит.: *види др. 12.*

Лок.: *види др. 12.*

Дат.: *види др. 12.*

Текст је настао током рада на пројекту „Романизација, урбанизација и трансформација урбаних центара цивилног војног и резиденцијалног карактера у римским провинцијама на тлу Србије” (пројекат број 177007) у Археолошком институту.

S u m m a r y

Radmila Zotović

Social Functions and Age of Persons Whose Names are Found on Tombstones

In the territory of the upper course of the Danube in Serbia, from Bezdán to Belgrade, fourteen tombstones have been found; two of them are sarcophagi. Eight of that number were erected for soldiers or their relatives and six for the civilians.

The military persons were of the following ranks: *eques*, *princeps praefectus Scordisorum*, *protector ducenarius*, *centurio*, *decurio alae*, *miles* and *veteranus*, and the civilians held the following functions: *decurio colonie*, *questor II viro*, *praefectus fabrum*. Only the rank of *princeps praefectus Scordisorum* belongs to the period of military rule over the conquered territories while the other functions belong to a later period, primarily the third century.

The functions of *eques*, *protector ducenarius* and *decurio alae* have already been registered in a small number in the territory of Serbia, while the functions of *miles* and *veteranus* are the most usual and most frequent on epigraphic monuments, just like the civilian functions of *decurio* and *questor II viro*.

The ages of the soldiers indicate that the life span was between nineteen and eighty years of age.

In the case of one civilian a threefold function is quoted, that of *decurio*, *questor II viro* and *praefectus fabrum*.

The average age of grown-up civilians was in this area above the average age of thirty to thirty-three, as has been considered usual for the period of Roman Empire. The small number of tombstones in this region does not allow for a more profound analysis. It is interesting however, that even such a small number of tombstones indicates a high mortality of children, two at the age of four and one twelve years old. The other interesting fact is that regardless of the small overall number, these tombstones offer information about inheritance regulations in legal and illegitimate matrimonial alliances.

Obviously, in classical antiquity the Danube was a particularly interesting area for military actions and, as could be expected, there was a subsequent arrival of military personnel, even from very distant territories, as in the following records: *coh(ortis) I Brit(annicae) tur(ma) Monta(ni)*, *alae Aravacorum*. Judging by the tombstones marking the graves of civilians and their families, they moved over in smaller numbers.

In the catalogue annexes to this text, there is a list of military persons and civilians, including their social functions and age, as recorded on the tombstones. Every unit contains the name of the deceased, age, his social function, relationship, place where the monument was found, time of the erection of the tombstone and the most important literature on the monument.

The text also contains two maps: one showing the sites where the monuments here treated were found (map 1) and the other (map 2) showing social functions and relationships of the deceased.

Апатин 1902. године, разгледница

**Десанка Костић
Бранко Миљановић
Јелена Лујић**

**Природно-математички факултет,
Департман за биологију и екологију
Нови Сад**

ДИВЕРЗИТЕТ РИБЉЕГ ФОНДА ДУНАВА ОД БЕЗДАНА ДО БЕОГРАДА

Апстракт. На подручју Војводине више деценија уназад спроводе се комплексна хидробиолошка и ихтиолошка истраживања. На потезу Дунава од Бездана до Београда налазе се три Специјална резервата природе: Горње Подунавље, Дунав II - Карађорђево и Ковиљско-Петроварадински рит, као и Парк природе Бегечка јама. Истраживања су вршена и у кориту Дунава. Највећим диверзитетом ихтиофауне одликује се Горње Подунавље у коме је половином деведесетих година прошлог века забележено присуство 55 врста риба, што чини готово све рибље врсте које су нађене у водама Војводине. Од овог броја, 8 врста су унесене (алохтоне) из Северне Америке или са Далеког истока („Кинески комплекс”). На свим локалитетима Дунава од Бездана до Београда могу се срести: *Esox lucius* – штука, *Leuciscus idus* – јаз, *Aspius aspius* – буцов, *Blicca bjoerkna* – крупатица, *Abramis brama* – деверика, и *Carassius gibelio* – бабушка. Овим локалитетима треба у будућности поклањати пажњу у циљу заштите биодиверзитета јер од 55 врста риба, на листи заштићених или строго заштићених врста налази се 35.

Кључне речи: ихтиофауна; Специјални резервати природе: Горње Подунавље, Дунав II - Карађорђево, Ковиљско-Петроварадински рит; Парк природе Бегечка јама.

На подручју Војводине више деценија уназад спроводе се комплексна хидробиолошка и ихтиолошка истраживања. Према литературним наводима који ће бити наведени даље у тексту, у Дунаву, пре свега у његовим плавним подручјима у овом региону, регистровано је 55 врста риба из 13 породица (фамилија) и 2 надреда. Од овог броја, 8 врста, припадника 3 фамилије су унесене (алохтоне) из Северне Америке или са Далеког истока („Кинески комплекс”). Будући да су углавном значајно присутне у Дунаву и уопште у нашој ихтиофауни, треба их споменути. То су: *Carassius gibelio* (*Carassius auratus gibelio*) – бабушка (сребрни караш)

(сл.1), *Pseudorasbora parva* – амурски чебачок (сл. 2), *Stenopharyngodon idella* – бели амур, *Hypophthalmichthys molitrix* – бели толстолобик, *Arystichthys nobilis* – сиви толстолобик (сл. 3) (сви са Далеког истока), док су из вода Северне Америке доспели: *Lepomis gibbosus* – сунчаница (сл. 4), *Ictalurus nebulosus* – амерички (патуљасти) сомић (сл. 5) и *Micropterus salmoides* – пастрмски греч. Све ове врсте су унесене стихијски или циљним порибљавањем и углавном су се добро прилагодиле, а неке, као бабушка, сунчаница и амерички сомић, чак и пренамножиле. Поједине од њих (као нпр. бели и сиви толстолобик, бели амур) на први поглед дају добре економске ефекте у рибњацама, али када доспеју у отворене воде, кроз компетитивне односе за простор и храну, остављају за собом негативне последице на домаћу ихтиофауну. Најдрастичнији пример за то је шаран – *Cyprinus carpio* који има готово идентичан спектар хране као и бабушка (сребрни караш) – *Carassius gibelio*. Осим тога, због специфичног начина размножавања бабушке чију је икру на развој подстицала између осталих и сперма шарана, због чега су се рађале само

Слика 1. *Carassius gibelio*
бабушка (сребрни караш)

Слика 2. *Pseudorasbora parva* - амурски чебачок

Слика 3. *Arystichthys nobilis* - сиви толстолобик

Слика 4. *Lepomis gibbosus* - сунчаница

Слика 5. *Ictalurus nebulosus*
– амерички сом

женке, ова унесена врста је готово потпуно истребила домаћу (Kostić 1997; Kostić 1998; Popović 2002).

Последњих двадесетак година спроводи се, како домаћа, тако и међународна законска регулатива у циљу заштите биљног и животињског света укључујући и ихтиофауну. На основу присуства врста које заслужују одговарајући степен заштите, многа подручја су крајем прошлог и почетком овог века стекла одређен статус.

У 1993. години сачињена је листа колоуста и риба које су заштићене као „Природне реткости” и за њих је одређен први степен заштите (Vrste 1993). У Дунаву са његовим главним плавним подручјима (Горње Подунавље и Ковиљско-Петроварадински рит) живи 6 врста риба које су на тој листи. То су: *Rhodeus sericeus* – гавчица (сл. 6), *Gobio kessleri* – Кеслерова кркуша, *Misgurnus fossilis* – чиков (сл. 7), *Gymnocephalus cernuus* – балавац, *Zingel zingel* – велики вретенар и *Zingel streber* – мали вретенар. Њихов опстанак у природним стаништима је угрожен и ако се не би предузеле одређене мере заштите, врло брзо би ишчезле. Стога се називају рањиве врсте (Budakov 2000; Simonović 2001).

Слика 6. *Rhodeus sericeus* – гавчица

Слика 7. *Misgurnus fossilis* – чиков

Одређен број врста риба налази се, такође, на „Прелиминарном списку врста за црвену листу кичмењака Србије”, а среће се на овом потезу Дунава. Осим већ споменутих као „Природне реткости”, на овом списку су и *Acipenser ruthenus* – кечига, *Esox lucius* – штука (сл. 8),

Слика 8. *Esox lucius* – штука са бодорком (*Rutilus rutilus*) као пленом

Слика 9.
Cyprinus carpio – шаран

Слика 10. *Sander lucioperca*
– смуђ

Barbus barbuis – мрена, *Cyprinus carpio* – шаран (сл. 9), *Barbatula barbatula* (*Orthrias barbatulus*) – бркица, *Anguilla anguilla* – јегуља, *Lota lota* – манић, *Gymnocephalus schraetser* – пругасти балавац, *Sander (Stizostedion) lucioperca* – смуђ (сл. 10) и *Sander (Stizostedion) volgensis* – смуђ камењар. Њихов опстанак је угрожен деградационим променама у животној средини, а бројност им је толико мала, да постоји опасност од нестанка (Janković 1995; Budakov, 2000; Simonović, 2001).

Законска регулатива у смислу заштите живог света се наставља па је 2010. године ступио на снагу *Правилник о њројлашењу и заштити заштићених и сиреој заштићених дивљих врста дивљака, животиња и љива* (Pravilnik 2010). У Дунаву и његовим плавним подручјима у нашој земљи, поред наведених, на листи заштићених врста риба налазе се и: *Rutilus rutilus* – плотичица, *Leuciscus cephalus* – клен, *Leuciscus idus* – јаз, *Aspius aspius* – буцов, *Alburnoides bipunctatus* – плиска, *Abramis brama* – деверика, *Abramis sapa* – црноока деверика, *Abramis ballerus* – кесега, *Vimba vimba* – плавнонос, *Pelecus cultratus* – сабљарка, *Chondrostoma nasus* – скобаљ, *Gobio gobio* – кркуша, *Gobio uroscopus* – танкорепа кркуша, *Gobio albipinnatus* – говедарка, *Cobitis taenia* – вијун, *Silurus glanis* – сом, *Perca fluviatilis* – греч и *Cottus gobio* – пеш, док су на листи строго заштићених: *Leucaspis delineatus* – белка, *Tinca tinca* – лињак, *Carassius carassius* – караш и *Gymnocephalus baloni* – Балонов балавац.

Одређен број врста предложен је, такође, за *Црвену књију Међународне уније за очување њројде*. То су кечига, велики и мали вретенар.

Од наведених врста, кечига, штука, мрена, шаран, јегуља, манић, лињак, сом, смуђ и смуђ камењар су економски значајне. Њихова бројност драстично опада услед нерационалног риболова (количина и величина јединки и непоштовање ловостаја), деградације станишта (уништавање подручја на којима се обавља мрест), изразитог антропогеног утицаја и већ споменутог присуства унесених врста (Budakov, 2000).

На потезу Дунава од Бездана до Београда налазе се три Специјална резервата природе: Горње Подунавље, Дунав II - Карађорђево и Ковиљско-Петроварадински рит, као и Парк природе Бегечка јама.

Наведеним заштићеним екосистемима се све више поклања пажња у циљу очувања биодиверзитета, па ће се у овом раду детаљно приказати њихова ихтиофауна.

Интензивнија ихтиолошка истраживања на наведеним подручјима спроводе се последњих двадесетак година. Материјал је сакупљан апаратом за електрориболов и рибарским мрежама различитих промера окаца у периодима високог и ниског водостаја.

Специјални резерват природе Горње Подунавље

Резерват се налази на ободу Панонске низије у плавној зони Дунава, на његовом горњем току кроз републику Србију и АП Војводину. Простире се на левој обали Дунава од 1367. до 1433. речног километра и заузима површину од 19.648 ha (Рањковић 2004). Подручје резервата је сложени мозаик водених и копнених екосистема. За Специјални резерват природе проглашен је 2001. одлуком Владе Републике Србије.

Прва темељнија истраживања ихтиофауне овог подручја су вршена осамдесетих година минулога века и тада је констатовано 18 врста риба припадника 6 породица (Maletin 1988). Забележени су следећи представници: Acipenseridae: *Acipenser ruthenus* – кечига; Esocidae: *Esox lucius* – штука; Cyprinidae: *Rutilus rutilus* – бодорка (сл. 11), *Leuciscus idus* – јаз, *Aspius aspius* – буцов, *Barbus barbus* – мрена, *Alburnus alburnus* – уклија (сл. 12), *Blicca bjoerkna* – крупатица, *Abramis brama* – деверика, *Abramis ballerus* – кесега (сл. 13), *Carassius gibelio* – бабушка, *Cyprinus carpio* – шаран, *Hypophthalmichthys molitrix* – бели толстолобик, *Aristichthys nobilis* – сиви толстолобик, *Chondrostoma nasus* – скобаљ; Siluridae: *Silurus glanis* – сом; Anguillidae: *Anguilla anguilla* – јегуља; Percidae: *Sander lucioperca* – смуђ.

Слика 11. *Rutilus rutilus* – бодорка

Слика 12. *Alburnus alburnus* – уклија

Слика 13. *Abramis ballerus* – кесега

Доминантно учешће у улову имала је деверика.

Од 18 врста 3 (бабушка, бели и сиви толстолобик) су унесене, док 5 врста (кечига, штука, шаран, сом и смуђ) имају економску вредност.

За сваку похвалу је да је десетак година касније, вероватно због начина излова и водостаја, констатован значајно већи диверзитет ихтиофауне јер је забележено присуство 55 врста риба, што чини готово све рибље врсте које су нађене у водама Војводине (Budakov 1997). Осим констатованих у претходном периоду истраживања, из фамилије Сурпинидае регистроване су: *Rutilus pigus* – плотичица, *Leuciscus leuciscus* – кленић, *Leuciscus cephalus* – клен (сл. 14), *Scardinius erythrophthalmus* – црвенперка (сл. 15), *Stenopharyngodon idella* – бели амур, *Leucaspis delineatus* – белка, *Tinca tinca* – лињак (сл. 16), *Alburnoides bipunctatus* – плиска, *Abramis sapa* – црноока деверика, *Vimba vimba* – плавонос, *Pelecus cultratus* – сабљарка, *Rhodeus sericeus* – гавчица, *Gobio gobio* – кркуша, *Gobio uranoscopus* – танкорепа кркуша, *Gobio albipinnatus* – говедарка, *Gobio kessleri* – Кеслерова кркуша, *Pseudorasbora parva* – амурски чебачок, *Barbus barbus* – мрена, *Carassius carassius* – караш. Док је из фамилије Перцидае у претходном периоду забележен само смуђ, сада је регистровано мноштво врста: *Perca fluviatilis* – греч (сл. 17), *Gymnocephalus cernuus*

Слика 14. *Leuciscus cephalus* – клен

Слика 15. *Scardinius erythrophthalmus* – црвенперка

Слика 16. *Tinca tinca* – лињак

Слика 17. *Perca fluviatilis* – греч

– балавац, *Gymnocephalus schraetser* – пругасти балавац, *Gymnocephalus baloni* – Балонов балавац, *Sander lucioperca* – смуђ, *Sander volgense* – смуђ камењар, *Zingel zingel* – велики вретенар, *Zingel streber* – мали вретенар. По први пут су на овом подручју забележени представници следећих фамилија: Balitoridae (*Barbatula barbatula* – бркица); Cobitidae (*Cobitis taenia* – вијун, *Misgurnus fossilis* – чиков); Ictaluridae (*Ictalurus nebulosus* – амерички сомић); Gadidae (*Lota lota* – манић); Centrarchidae (*Lepomis gibbosus* – сунчаница, *Micropterus salmoides* – пастрмски греч); Gobiidae (*Neogobius fluviatilis* – главоч пескар, *Neogobius kessleri* – Кеслеров главоч, *Neogobius gymnotrachelus* – главоч тркач и *Neogobius (Proterorhinus) marmoratus* – мрамораста главоч) и породица Cottidae (*Cottus gobio* – пеш). Као и у претходном периоду, такође су били присутни представници фамилија: Acipenseridae, Esocidae, Siluridae и Anguillidae.

Осим споменутих унесених врста, у овом истраживању су забележени још бели амур, амурски чебачок, сунчаница, пастрмски греч и амерички сомић.

Овакво богатство ихтиофауне, као и чињеница да је ту евидентирано 6 врста које спадају у групу „Природних реткости”, 16 врста које су на „Прелиминарном списку врста за Црвену листу кичмењака Србије”, као и 3 врсте предложене за *Црвену књију Међународне уније за очување природе*, били су разлог да се покрене статус заштите локалитета, што је и резултовало 2001. године, проглашењем, како је већ наведено, за Специјални резерват природе.

Специјални резерват природе Дунав II – Карађорђево

Специјални резерват обухвата део реке Дунав од 1303-1315. речног km и плавна подручја у тој зони, Бачко-Новосељски горњи и доњи рит, Букински рит, док су код Бачке Паланке Тиквара и Форланд. Овај сектор Дунава представља његов средњи ток и има све карактеристике равничарске реке.

Специјални резерват природе постао је 1997. уредбом Владе Републике Србије.

На овом подручју Дунава регистровано је 11 врста риба из 4 породице (Pujin 1997). Забележено је присуство кечиге – *Acipenser ruthenus* (Acipenseridae), штуке – *Esox lucius* (Esocidae), сунчанице – *Lepomis gibbosus* (Centrarchidae), а наравно, најбројнија фамилија су шаранске рибе (Cyprinidae) са представницима: *Leuciscus idus* – јаз, *Scardinius erythrophthalmus* – црвенперка, *Aspius aspius* – буцов, *Barbus barbus* – мрена, *Blicca bjoerkna* – крупатица, *Abramis brama* – деверика, *Carassius gibelio*

– бабушка и *Aristichthys nobilis* – сиви толстолобик.

Најбројнија је била бабушка.

Од наведених врста на „Прелиминарном списку за црвену листу кичмењака Србије” налазе се кечига, штука и мрена. Прва је предложена и за Црвену књиу Међународне уније за очување њприроде.

Парк природе Бегечка јама

Овај парк се налази узводно од места Бегеч. Каналом је спојена са Дунавом на 1276,2. km. Настала је природним стварањем некадашњег рукавца Дунава чија је површина воденог огледала удиректној зависности од водостаја Дунава. При високом водостају површина Бегечке јаме је око 250 ha. Због специфичног биљног и животињског света 1999. проглашена је за Парк природе.

Бегечка јама је последњих петнаестак година привукла пажњу истраживача (Maletin 1997; Vučković 2002). У њој је половином деведесетих година прошлог века констатовано 16 врста риба из 6 фамилија: Esocidae: *Esox lucius* – штука; Cyprinidae: *Rutilus rutilus* – бодорка, *Scardinius erythrophthalmus* – црвенперка, *Leuciscus idus* – јаз, *Carassius gibelio* – бабушка, *Abramis brama* – деверика, *Abramis ballerus* – кесега, *Blicca bjoerkna* – крупатица, *Alburnus alburnus* – уклија, *Cyprinus carpio* – шаран, *Aspius aspius* – буцов, *Stenopharyngodon idella* – бели амур; Siluridae: *Silurus glanis* – сом; Ictaluridae: *Ictalurus nebulosus* – патуљаста или амерички сомић; Centrarchidae: *Lepomis gibbosus* – сунчаница; Percidae: *Sander lucioperca* – смућ (Maletin 1997).

Пет година касније изостале су 3 врсте: кесега, бели амур и сом, али су присутни кечига – *Acipenser ruthenus* (Acipenseridae), греч – *Perca fluviatilis* (Percidae), лињак – *Tinca tinca* и *Leuciscus cephalus* – клен (Cyprinidae), тако да је тада укупно регистровано 17 врста из 5 фамилија (Vučković 2002).

У првом истраживачком периоду најзаступљенија је била бабушка, а неколико година касније бодорка (Maletin 1997; Vučković 2002).

Сем бабушке, од унесених врста, у оба рада били су присутни још сунчаница и амерички сомић, а 1997. и бели амур.

У оба периода истраживања од економски значајних врста риба констатовани су штука, шаран и смућ, у првом је изловљен и сом, а у другом кечига (Maletin 1997; Vučković 2002).

Присуство кечиге, штуке, шарана и смућа су свакако допринели да Бегечка јама стекне статус Парка природе (Budakov 1999).

Специјални резерват природе Ковиљско-Петроварадински рит

Специјални резерват је смештен на левој обали Дунава, између 1228. и 1239. km, непосредно поред места Ковиљ. Захвата површину од око 5.000 ha. Чине га многобројни меандри, рукавци, мртваје, речна острва – „аде”, обалске гредице и пешчане дине, настали као последица наглог опадања водостаја Дунава. Ковиљско-Петроварадински рит је шумски комплекс испресецан ливадама, шеварима, трстицима, барама са акватичном мочварном вегетацијом (Bukurov 1951). Уредбом Владе Републике Србије, а на предлог Завода за заштиту природе Србије (Budakov 1995), ово подручје је 1998. године проглашено за Специјални резерват природе.

Будући да се налази у близини Новог Сада, локалитет је привлачио највећу пажњу истраживача, тако да су вршена вишедеценијска истраживања, што се закључује по броју објављених радова.

Први резултати везани за ихтиофауну објављени су 1983. године, а односе се на период од 1977. до 1980. године (Budakov 1983). Истраживања су настављена и половином осамдесетих година двадесетог века (Maletin 1988). У оба рада у Ковиљском рити је забележен сличан састав ихтиофауне. Заједничке фамилије и врсте су: Esocidae: *Esox lucius* – штука; Cyprinidae: *Rutilus rutilus* – бодорка, *Scardinius erythrophthalmus* – црвенперка, *Leuciscus idus* – јаз, *Carassius gibelio* – бабушка, *Abramis brama* – деверика, *Abramis ballerus* – кесега, *Blicca bjoerkna* – крупатица, *Cyprinus carpio* – шаран, *Tinca tinca* – лињак; Siluridae: *Silurus glanis* – сом; Centrarchidae: *Lepomis gibbosus* – сунчаница; Percidae: *Perca fluviatilis* – греч, *Sander lucioperca* – смуђ, *Gymnocephalus cernuus* – балавац. У првом периоду забележени су и *Aspius aspius* – буцов, *Abramis sapa* – црноока деверика и *Carassius carassius* – караш (сви из породице Cyprinidae), док су у другом истраживачком периоду из фамилије Cobitidae регистровани *Misgurnus fossilis* – чиков и *Cobitis taenia* – вијун.

Десетак година касније на подручју Ковиљског рита регистровано је 20 врста риба из 7 фамилија (Maletin 1997). Из породице Cyprinidae осим констатованих у претходном периоду, забележено је и присуство: *Pseudorasbora parva* – амурски чебачок, *Aspius aspius* – буцов, *Alburnus alburnus* – уклија и *Hypophthalmichthys molitrix* – бели толстолобик. Регистрована је, такође, породица Ictaluridae са унесеном врстом *Ictalurus nebulosus* – амерички сомић.

Ихтиофауна овог Специјалног резервата природе је била најсиромашнија крајем деведесетих година прошлог века јер је тада регистровано 12 врста риба из 5 породица (Popović 2000; Kostić 2002). У односу на претходни период, изостају јаз, лињак, деверика, кесега,

сом, смуђ и балавац, као и припадници фамилије Cobitidae, али су сада присутни и: *Aspius aspius* – буцов, *Alburnus alburnus* – уклија, *Leuciscus cephalus* – клен (фамилија Cyprinidae) као и *Ictalurus nebulosus* – амерички сомић (Ictaluridae).

Слично стање констатовано је и годину касније (Maletin 2001), а готово идентична ситуација била је и 2006. године када је утврђено 13 врста риба у оквиру 6 фамилија (Kostić 2007). Забележени су штука, бодорка, јаз, црвенперка, крупатица, деверика, бабушка, буцов, уклија, вијун, амерички сомић, сунчаница и греч. Током 2007. године из улова изостају црвенперка и вијун, али су зато присутни чиков, балавац и смуђ, тако да је укупан узорак чинило 14 врста риба из 6 породица. На овом локалитету истраживања су настављена и у 2008. години, када је осим споменутих врста први пут регистрован *Neogobius fluviatilis* – главоч пескар, припадник фамилије Gobiidae. Посебно је значајно, што се после дужег временског периода појавио и шаран. Овоме је допринело смањење бројности бабушке која је прошла период аклиматизације и у последње време се налази у фази натурализације.

Погоршању стања ихтиофауне Ковиљско-Петроварадинског рита крајем деведесетих година прошлог века и на почетку новог миленијума допринео је драстичан антропогени утицај.

Током читавог истраживачког периода који траје више од 20 година доминантно место у улову имала је бодорка.

У истом периоду од унесених врста присутне су бабушка и сунчаница, док је амерички сомић регистрован касније (Popović 2000; Kostić 2002; Kostić 2007). Његово присуство је 2008. било значајно.

Од економски значајних врста стално је присутна једино штука. Осамдесетих и деведесетих година сретао се шаран (Maletin 1988; Popović 2000; Kostić 2002), а касније ишчезава, да би, како је наведено, 2008. био поново регистрован. Још је гора ситуација са сомом који је изловљаван само осамдесетих година прошлог века (Maletin 1988).

Од наведених врста регистрованих током двадесетак година треба истаћи чикова и балавца који су, како је наведено на почетку рада, 1993. године заштићени као „Природне реткости”, док су штука, шаран и смуђ на „Прелиминарном списку за црвену листу кичмењака Србије”.

Корито Дунава кроз Војводину

У периоду и високог и ниског водостаја у Дунаву кроз Војводину половином осамдесетих година прошлог века забележено је укупно 29 врста риба припадника 9 фамилија: Acipenseridae: *Acipenser ruthenus* -

кечига; Esocidae: *Esox lucius* – штука; Cyprinidae: *Rutilus rutilus* – бодорка, *Scardinius erythrophthalmus* – црвенперка, *Leuciscus idus* – јаз, *Carassius carassius* – караш, *Carassius gibelio* – бабушка, *Abramis brama* – деверика, *Abramis ballerus* – кесега, *Blicca bjoerkna* – крупатица, *Alburnus alburnus* – уклија, *Cyprinus carpio* – шаран, *Tinca tinca* – лињак, *Aspius aspius* – буцов, *Barbus barbus* – мрена, *Pelecus cultratus* – сабљарка, *Hypophthalmichthys molitrix* – бели толстолобик, *Aristichthys nobilis* – сиви толстолобик; Anguillidae: *Anguilla anguilla* – јегуља; Gadidae: *Lota lota* – манић; Siluridae: *Silurus glanis* – сом; Cottidae: *Cottus gobio* – пеш; Centrarchidae: *Lepomis gibbosus* – сунчаница; Percidae: *Perca fluviatilis* – греч, *Sander lucioperca* – смуђ; *Gymnocephalus cernuus* – балавац, *Gymnocephalus schraetzer* – пругасти балавац, *Zingel zingel* – велики вретенац, *Zingel streber* – мали вретенац (Maletin 1988).

У периоду високог водостаја констатовано је значајно процентуално учешће кечиге (38,95 %), а потом следи крупатица, док су током нижег водостаја највећу бројност имали јаз и деверика.

У том истраживачком периоду биле су присутне 4 унесене врсте: бабушка, бели и сиви толстолобик и сунчаница.

Од економски значајних врста риба, сем кечиге, били су заступљени штука, шаран, сом и смуђ, при чему је процентуална заступљеност штуче и смуђа била значајна (8.45 %, односно 7.08 %), с обзиром да су у питању грабљивице које се налазе на врху пирамиде исхране.

Десетак година касније стање се значајно мења јер је забележено упола мање како фамилија, тако и врста (15 врста риба из 5 фамилија) (Maletin 1997). Присутне су следеће фамилије и врсте: Acipenseridae: *Acipenser ruthenus* – кечига; Esocidae: *Esox lucius* – штука; Cyprinidae: *Rutilus rutilus* – бодорка, *Leuciscus idus* – јаз, *Carassius gibelio* – бабушка, *Abramis brama* – деверика, *Blicca bjoerkna* – крупатица, *Alburnus alburnus* – уклија, *Cyprinus carpio* – шаран, *Aspius aspius* – буцов, *Barbus barbus* – мрена, *Rhodeus sericeus* – гавчица; Siluridae: *Silurus glanis* – сом; Percidae: *Sander lucioperca* – смуђ, *Gymnocephalus schraetzer* – пругасти балавац.

Међу наведеним врстама највећу заступљеност имала је крупатица – *Blicca bjoerkna* (49.75 %).

Од алохтоних врста забележно је присуство једино бабушке, а економски значајне врсте које су се јавиле у претходном периоду биле су и сада заступљене, али са много мањим процентуалним учешћем (по 0.5 % за сваку врсту).

Анализирајући ихтиофауну корита Дунава, закључује се да су велики број врста заштићене као “Природне реткости” или се налазе на „Прелиминарном списку за црвену листу кичмењака Србије”, или су предложене за Црвену књиу Међународне уније за очување природе.

Из наведеног се може закључити да се на свим локалитетима Дунава од Бездана до Београда могу срести: штука, јаз, буцов, крупатица, деверика, и бабушка и да је по диверзитету ихтиофауне најбогатији Специјални резерват природе Горње Подунавље.

Како је већ споменуто, законска регулатива у смислу заштите живог света се наставља, па стога приказаним локалитетима треба у будућности поклањати пажњу у циљу заштите биодиверзитета јер од 55 регистрованих врста риба у Дунаву од Бездана до Београда укључујући и плавна подручја, на листи заштићених или строго заштићених врста налази се тридесет и пет (Pravilnik 2010).

S u m m a r y

Desanka Kostić - Branko Miljanović - Jelena Lujčić

The Diversity of Fish Species in the Danube from Bezdan to Belgrade

There are three Special Natural Reserves on the Danube from Bezdan to Belgrade: Gornje Podunavlje, Dunav II-Karađorđevo, the Kovilj-Petrovaradin marshland and one Natural Park – Begečka Jama. Gornje Podunavlje and the Kovilj-Petrovaradin marshland are the main floodable regions and therefore exceptionally important for ichthyofauna, particularly for the spawning places of the fish.

Intensive ichthyological studies in these areas and in the riverbed of the Danube have been in progress for the past twenty years. The results are based on the samples gathered by the electro-fishing device and fishing nets with meshes of different sizes, at times of both low and high water levels.

During the period of research, the following has been registered in the Danube and primarily in its floodable areas in this region: fifty-five sorts of fish from thirteen families and two superorders. Eight sorts from three families are allochthonous brought from North America and the Far East (the “Chinese complex”). They should be mentioned since they are significantly present in the Danube and in our ichthyofauna in general: *Carassius gibelio* (*Carrassius auratus gibelio*) – crucian carp, *Pseudorasbora parva*, *Ctenopharyngodon idella*, *Hypophthalmichthys molitrix*, *Arystichthys nobilis* (all from the Far East), and *Lepomis gibbosus*, *Ictalurus nebulosus*, *Micropterus salmoides* (from North America). All of these species were imported either randomly or purposefully and have generally adapted well. Some of them, such as *Carassius gibelio*, *Lepomis gibbosus* and *Ictalurus nebulosus*, have bred too quickly. Some species *Hypophthalmichthys molitrix*, *Arystichthys nobilis* and *Ctenopharyngodon idella* bring good economic effects to the fish ponds, but when they reach open water they leave behind negative effects on the local ichthyofauna because of competition for food and space. The most drastic example is the carp – *Cyprinus carpio* – which has an almost identical specter of food as *Carassius gibelio*. Moreover, owing to its specific breeding, the imported *Carassius gibelio* has almost extinguished the local species, where the sperm of the carp, among others, induced the growth of roe and the breeding of females only.

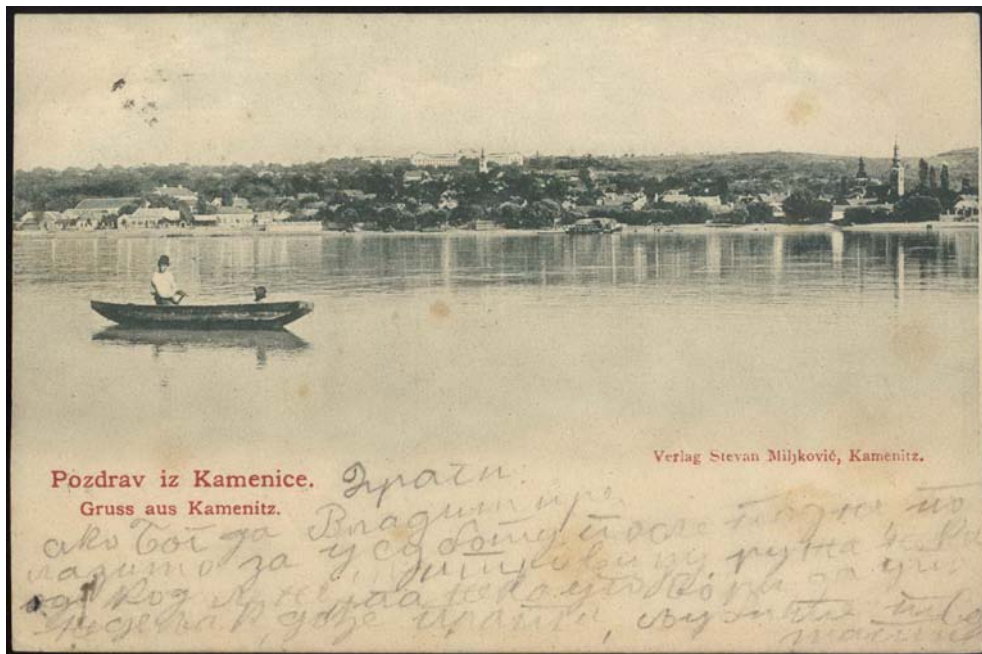
In the last twenty years both the local and international regulations have been applied in the protection of the flora and fauna, including ichthyofauna. In the late twentieth and at the beginning of the twenty-first century, some areas, including the aforementioned ones have acquired a specific status owing to the presence of the species that require a certain degree of protection.

A list of cyclostomes and fish, protected as “Natural rarities”, was made in 1993 and the first degree of protection was determined for these species. Six sorts of fish from that list live in the Danube and its main floodable areas (Gornje Podunavlje, the Kovilj-Petrovaradin marshland): *Rhodeus sericeus*, *Gobio kessleri*, *Misgurnus fossilis*, *Gymnocephalus cernuus*, *Zingel zingel* and *Zingel streber*. Their survival in their natural habitat is endangered and they would perish very quickly if certain protective measures are not undertaken. Therefore they are called vulnerable species.

A certain number of fish species is in the “Preliminary list of species for the red list of the vertebrae of Serbia”. They can also be found in this area of the Danube. Beside the already mentioned “Natural rarities”, this list contains the sturgeon (*Acipenser ruthenus*), pike (*Esox lucius*), barbel (*Barbus barbus*), carp (*Cyprinus carpio*) *Barbatula barbatula* (*Orthrias barbatulus*), eel (*Anguilla anguilla*), eel-pout (*Lota lota*), *Gymnocephalus schraetser*, perch (*Sander – Stizostedion – lucioperca*) and the squint (*Sander – Stizostedion – volgense*). Their survival has been endangered by the degradation of the environment and their number is so small that they can easily perish.

The Special Natural Reserve of *Gornje Podunavlje* excels in the diversity of ichthyofauna. Fifty-five sorts of fish were registered there in the mid-nineties, comprising almost all the species living in the waters of Vojvodina.

Special natural reserves: Gornje Podunavlje, Dunav II-Karadordevo, the Kovilj-Petrovaradin marshland and one Natural Park – Begečka Jama represent immeasurable natural wealth and more attention should be focused on them, particularly in view of the fact that legal regulations concerning the protection of the animate world have been continued and “The Rules on Identification and Protection of the Protected and Strictly Protected Wild Species of Plants, Animals and Fungi” went into effect in 2010. Thirty-five species out of the registered fifty-five fish species are listed as protected and strictly protected species. Apart from the already mentioned “Natural rarities” the following are also listed as protected: *Rutilus pigus*, *Leuciscus cephalus*, *Leuciscus idus*, *Aspius aspius*, *Alburnoides bipunctatus*, *Abramis brama*, *Abramis sapa*, *Abramis ballerus*, *Vimba vimba*, *Pelecus cultratus*, *Chondrostoma nasus*, *Gobio gobio*, *Gobio uranoscopus*, *Gobio albipinnatus*, *Cobitis taenia*, *Silurus glanis*, *Perca fluviatilis* and *Cottus gobio*, while the list of strictly protected species contains the following: *Leucaspis delineatus*, *Tinca tinca*, *Carassius carassius*, and *Gymnocephalus baloni*.

Сремска Каменица 1903. године, разгледница

Марија Максин

**Универзитет Сингидунум, Департман за
туристички и хотелијерски менаџмент
Београд**

Саша Милијић

**Институт за архитектуру и урбанизам Србије
Београд**

ТУРИСТИЧКА АТРАКТИВНОСТ ДУНАВА ОД БЕЗДАНА ДО БЕОГРАДА

Апстракт. У раду се полази од кратке анализе атрактивности и интерпретације туристичких ресурса, јер се процењује да су то кључни разлози великог дебаланса израженог на целом току Дунава и у његовом приобаљу између разноврсности и бројности природних и културних туристичких ресурса, с једне стране, и ниског нивоа њихове активiranости и оствареног нивоа туристичке атрактивности, с друге. Потенцијали и очекивани значај Дунава за развој туризма анализирани су у просторном и секторском планском основу на националном и покрајинском нивоу управљања. Потенцијална и остварена туристичка атрактивност кључних туристичких ресурса анализирана је за ток и приобални појас Дунава од мађарско-српске границе до Београда. Полазећи од планског основа и кључних туристичких ресурса, предлаже се диференцијација анализираниог сектора Дунава и његовог приобалног појаса на две просторне целине и приоритети за остваривање планиране туристичке атрактивности овог приоритетног туристичког простора Србије.

Кључне речи: атрактивност, интерпретација, примарни туристички простор, међународни пловни пут, природни и културни туристички ресурси.

Река Дунав је паневропски коридор VII, то јест једини европски водни транспортни коридор, са значајним и мало искоришћеним потенцијалима међународног пловног пута Е-80 кроз Србију (588 km, или четвртина укупне дужине пловног пута од 2.415 km) и са потпуно неискоришћеном најатрактивнијом наутичком деоницом на целом току Дунава, који уједно представља основу наутичких путева Србије.

Туристичке вредности Дунава (националног и међународног значаја) сврставају га у један од примарних туристичких простора Србије. Његов значај повећава потенцијал овог туристичког простора да интегрише три

туристичка кластера (Војводину, Београд и Југоисточну Србију), односно да повезује више дестинација са различитим учешћем целогодишње туристичке понуде.

Значајни и разноврсни туристички ресурси Дунава и његовог приобалног појаса још увек нису искоришћени и може се говорити само о потенцијалној, уместо о оствареној туристичкој атрактивности Дунава.

У овом раду се анализирају кључни туристички ресурси и разлози оствареног ниског нивоа њихове атрактивности за туристе. Један од кључних проблема јесте занемаривање значаја презентације и интерпретације туристичких ресурса за доживљај посетилаца и остваривање потенцијалног нивоа атрактивности. Због тога се у раду кратко разматра атрактивност и интерпретација туристичких ресурса.

У овом раду анализиран је плански основ успостављен на националном и покрајинском нивоу управљања у домену просторног планирања и планирања развоја туризма. Постојећи плански основ и бројне студије и истраживања о Дунаву и његовом приобаљу требало би анализирати и интегрисати у просторни план и стратегијски мастер план за Дунавски појас у Србији и користити за дефинисање акционих и имплементационих планова и програма развоја туризма у потенцијално најатрактивнијим зонама и локалитетима.

Полазећи од анализираног планског основа и кључних туристичких ресурса, са аспекта потенцијалне атрактивности за развој туризма предлаже се диференцијација подручја Дунава од Бездана до Београда и његовог приобалног појаса на две високовредне и међусобно различите зоне. Имајући у виду досадашњи низак ниво остварене атрактивности Дунава указује се и на приоритете активирања и остваривања туристичке атрактивности Дунава на разматраном сектору од мађарско-српске границе до Београда.

Атрактивност туристичких ресурса

Аутентичност/јединственост туристичке дестинације заснива се на атрактивности простора. Атрактивност простора за развој туризма валоризује се, како на основу атрактивности и интерпретације туристичких ресурса, тако и квалитета доступности и уређености простора.

Келер истиче да је процес глобализације створио ситуацију у којој су очекивања потенцијалних туриста у погледу комфора и квалитета, а све више и одрживости услуга уједначена за све дестинације, с једне

стране, и у погледу аутентичности засноване на локалним атракцијама и искуствима која су јединствена и типична за различите дестинације, с друге (Keller 2002).

У задовољавању потреба људи за променом свакодневног и упознавањем новог, различитог окружења и начина живота опредељујућа је аутентичност туристичке дестинације. Аутентичност/јединственост туристичке дестинације, схваћена као различитост у односу на друге дестинације, заснива се на постојећим и потенцијалним природним, културним и креираним или изграђеним туристичким атракцијама. Што је значајнија атрактивност – већи су потенцијали за развој дестинације (Keller 2002). Вивер заступа став да нема консензуса око дефиниције туристичких атракција и атрактивности простора, али да је неспорна њихова централна улога у развоју туризма (Weaver 2006).

Према FAS методологији UNWTO, издвајају се туристички атрактори, фактори и подршке. Атрактори су природни, културни и креирани или изграђени (под једним називом „man-made”) туристички ресурси који континуелно привлаче значајан број туриста. Туристички фактори су природни туристички ресурси који привлаче мали број туриста у односу на потенцијалну атрактивност, јер још нису адекватно припремљени за укључење у туристичку понуду дестинације. Укључују и хумане (културне традиције, знање и вештине, ниво плата и услови рада у туризму, технолошку развијеност) и капиталне факторе (доступност кредита, развијеност предузетништва и инфраструктуре, способност привлачења капитала), који су неопходни за активирање потенцијала природних туристичких ресурса. Подршке обухватају комплементарне услуге, транспорт (доступност туристичких атрактора и природних фактора) и туристичке садржаје који доприносе атрактивности туристичких ресурса и дестинације (UNWTO 2010).

Основна одлика туризма у Србији је разноврсност и бројност природних и културних туристичких ресурса на релативно малој територији, с једне стране, и низак ниво њихове активiranости и оствареног нивоа атрактивности за туристе, с друге. Тај дебаланс је нарочито изражен на целом току и у приобаљу Дунава. Познато је да је Дунав први по броју туриста на крстарењу рекама у свету. Од скоро 500.000 туриста на међународним туристичким бродовима до кључне туристичке дестинације на нашем делу Дунава стиже свега десетина туриста на крстарењу – 442 крузера са 58.000 путника до Београда 2011. године (ТОБ 2011).

Сматрамо да је један од кључних проблема занемаривање значаја презентације и интерпретације туристичких ресурса за доживљај посетилаца и остваривање потенцијалног нивоа атрактивности. Најбољи

примери неатрактивне туристичке презентације и интерпретације су тврђаве на Дунаву, пре свега у Новом Саду и Београду. Помак се назире у најави виртуелног музеја на Дунаву и реализацији фестивала културе који би требало да започне пројектом „Странци у Београду” на Београдској тврђави (Миџибабић 2011). На целом току Дунава кроз Србију издваја се археолошки парк Виминацијум као културни атрактор, управо због атрактивне презентације и интерпретације за туристе.

Туристичка интерпретација

Туристичка интерпретација представља вид комуникације који омогућава посетиоцима боље разумевање и доживљај вредности туристичких ресурса. Предмети интерпретације су разноврсни и многобројни и могу се сврстати у три велике групе: природне, створене и апстрактне. Културни туристички ресурси припадају створеној и апстрактној групи предмета интерпретације. У основи ове две групе предмета налази се подела културног наслеђа на материјално/опипљиво и нематеријално/неопипљиво наслеђе. Апстрактним предметима сматрају се моралне вредности и етикеција, обичаји, религијски обреди и ритуали, музика и плес, усмена и писана књижевност (рефлексивног, уметничког, историјског, научног или документарног карактера), културна дешавања, историјски догађаји, итд. Предмет интерпретације може имати изузетан туристички потенцијал који долази до изражаја једино кроз добро осмишљену и на одговарајући начин реализовану интерпретацију. Такође, предмет интерпретације који не поседује значајан туристички потенцијал може постати атрактиван захваљујући снажној интерпретацији. Међу принципима интерпретације посебно издвајамо следеће (Tilden 1977):

- свака интерпретација која не уважава искуства, захтеве и жеље посетилаца није у стању да посетиоце веже за предмет интерпретације;
- интерпретација није исто што и информација, иако свака интерпретација у себи садржи информацију и објашњава скривено значење садржано у информацијама које се односе на предмет интерпретације;
- интерпретација представља комбинацију разноврсних уметности и вештина које омогућавају да се посетиоцима на што бољи начин протумаче туристички ресурси; користе се цртежи, слике, фотографије, аудио и видео материјали, макете, модели, реплике итд, као и реконструкција одређених аспеката живота и рада (одређене

цивилизације, знамените личности и сл.);

- главни циљ интерпретације није да намеће мишљење посетиоцима, већ да их подстакне на размишљање, тј. не треба да одговори на сва кључна питања везана за предмет интерпретације, већ треба да на поједина питања пружи само наговештаје како би се пробудила знатижеља и посетиоци подстакли да истражују истоветне или сродне тематике садржане у предмету интерпретације.

Продубљавање тумачења туристичког ресурса остварује се преко четири димензије туристичке интерпретације: (i) метонимијска димензија – пружа опште информације и мало познате чињенице о туристичком ресурсу и служи као полазни корак у формирању наративних тема; (ii) метафоричка димензија – развија наративне теме везане за ресурс и његове елементе, својим тумачењем продубљује и превазилази појмове садржане у туристичком ресурсу; (iii) предмет интерпретације у савременом социокултурном контексту – посматра наративне теме кроз призму модерних социокултурних тековина; (iv) кључни проблеми интерпретације.

Развијена су два основна вида туристичке интерпретације: посредна и непосредна интерпретација. Посредна туристичка интерпретација подразумева тумачење туристичких ресурса путем посебних инструмената који обављају улогу „интерпретатора” у контакту са посетиоцима, међу којима су кључни: аудиоводичи, аудио-визуелни инструменти, инфо-панои, штампане и електронске публикације. Непосредна туристичка интерпретација подразумева тумачење туристичког ресурса у директном контакту интерпретатора са посетиоцима. Сматра се да је интерпретатор у „класичној” улози или у улози познате историјске личности кључан метод непосредне туристичке интерпретације. Друга опција су посетиоци у улози интерпретатора, када под вођством интерпретатора један део посетилаца учествује у реализацији одређених интерпретативних активности (Carter 2001; Heritage 2005).

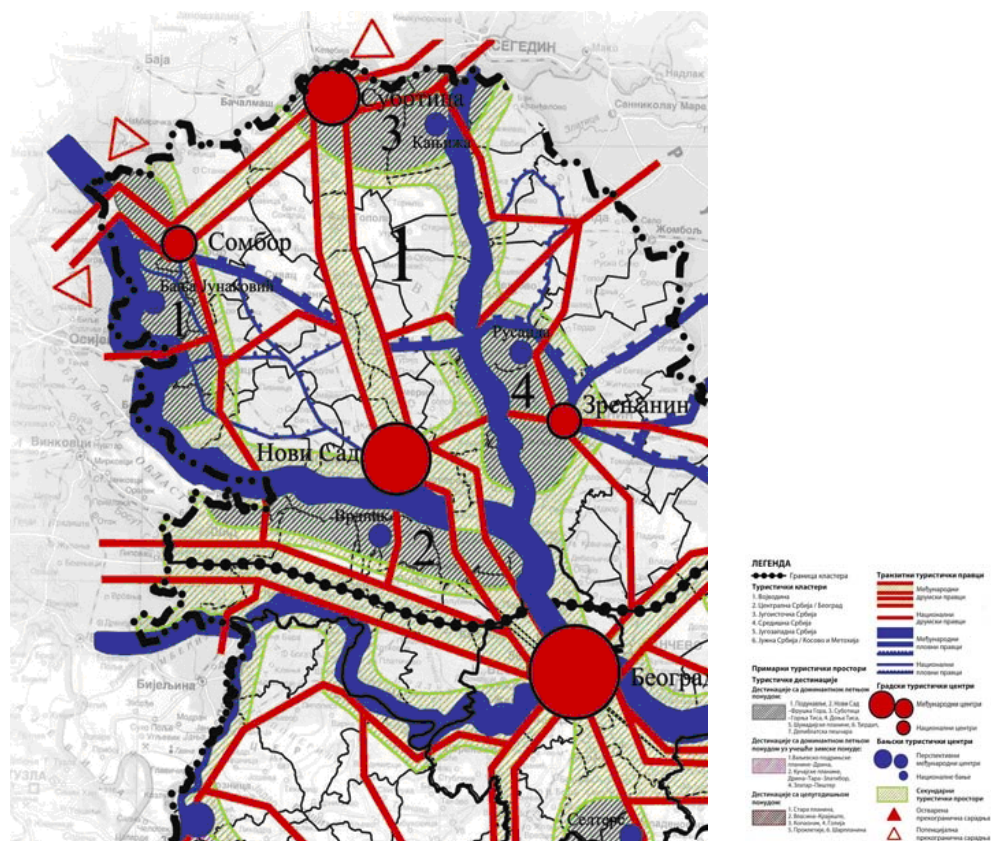
Туристички значај и атрактивност Дунава

Туристички потенцијал и значај Дунава у планском основу

У овом раду анализиран је само плански основ успостављен на националном и покрајинском нивоу управљања у домену просторног планирања и планирања развоја туризма. Постојећи плански основ и бројне студије и истраживања о Дунаву и његовом приобаљу требало би анализирати и интегрисати у просторни план и стратегијски мастер

план за Дунавски појас у Србији и користити за дефинисање акционих и имплементационих планова развоја туризма у потенцијално најатрактивнијим зонама и локалитетима на Дунаву.

Просторним планом Републике Србије издвојени су Дунав, његове притоке Сава, Тиса и главни ДТД канал као међународни пловни тоуринг туристички правци (PPRS 2010). Међу примарним туристичким дестинацијама Србије дуж Дунава од Бездана (тј. мађарско-српске границе) до Београда су Горње Подунавље и Фрушка Гора (дестинације са мањим учешћем целогодишње понуде) и градски туристички центри Београд и Нови Сад (дестинације са комплетном целогодишњом понудом), док је Сомбор сврстан у градове националног туристичког значаја, а Јунаковић Бања перспективно у бањска туристичка места националног значаја (слика 1).

Слика 1. Примарни туристички простори дуж Дунава од Бездана до Београда (Извор: Тематска карта „Просторно-функционално структурирање туристичког простора Србије”, *Нацији просторној илани Републике Србије*, март 2010).

У приоритете просторног развоја туризма до 2014. године издвојени су: Београд на рекама, Фрушка гора са Новим Садом и Сремским Карловцима (реhabилитација Националног парка и туристичких места) и тоуринг („touring”) пловни правац коридора VII Дунав (опремање за пловидбу, наугички туризам и тематске путеве/туре).

Детаљније сагледавање активирања туристичких ресурса и развоја туристичких атрактивности Дунава и његовог приобаља презентовано је у *Предлоју реионалној њросћорној ѡлана АП Војводине*, који је новембра 2011. године упућен у процедуру доношења (РПП АПВ 2011). Новину у односу на туристичке производе утврђене Просторним планом Републике Србије и стратегијама развоја туризма за Србију и Војводину, представља предвиђени развој туристичког производа екотуризам, пре свега на простору заштићених природних добара. Предочени су кључни туристички ресурси примарних туристичких дестинација Горње Подунавље – Дунав, специјални резервати природе Горње Подунавље и Карађорђево, канал ДТД, Бездан, Бања Јунаковић, Доња Брањевина, тврђава Бач, манастир Бођани, туристички ресурси Сомбора, салаши и др; и дестинације Нови Сад и Фрушка Гора – Дунав, Национални парк Фрушка Гора, Специјални резерват природе Ковиљско-Петроварадински рит, паркови природе Тиквара и Бегечка јама, Петроварадинска тврђава, туристички ресурси Новог Сада, Сремских Карловаца и Бачке Паланке, Бања Врдник, Фрушкогорски манастири, дворци у Челареву и Кулпину, виногорја, салаши и др. (РПП АПВ, 2010:145).

Сћрајтеијом развоја ѡуризма Републике Србије позиционирање Србије на туристичком тржишту везује се за Дунав: „Где Дунав среће Балкан” (Стратегија 2006). Слично је и са позиционирањем Војводине које се везује за искуство Дунава, осталих река и мирујућих вода: „Водено благо, панонски ужитак”. Дунав, Фрушка Гора, Фрушкогорски манастири, Петроварадинска тврђава, градови и градска језгра, догађаји (међу којима на првом месту ЕХИТ) издвојени су у ресурсној и атракцијској основи туризма Војводине, док су Фрушка Гора/Нови Сад, Горње Подунавље и Карађорђево у приобалном појасу Дунава сврстани међу кључне дестинације. Поред наугичког туризма, предвиђен је развој следећих кључних туристичких производа: специјални интереси, планине и језера, догађаји и рурални туризам.

Полазећи од туристичких ресурса, *Маркећини сћрајтеијом ѡуризма Војводине* предложен је допуњен и детаљан портфолио туристичких производа. Поред пет кровних туристичких производа утврђених Стратегијом развој туризма Републике Србије, издвојена су још два целовита туристичка производа: тематски путеви и градски туризам (Маркетинг 2009).

Детаљнија структура туристичких производа предложена је по окрузима међу којима и за Западнобачки и Јужнобачки округ (табела 1).

Туристички производи општина/градова Западнобачког округа	Позиционирање Западнобачког округа	Туристички производи општина/градова Јужнобачког округа	Позиционирање Јужнобачког округа
Културно-историјски споменици Грађевине и тргови Спортски лов и риболов Наутички програм Бициклизам – Панонски пут мира Манастири и цркве Музеји и галерије Познати људи и догађаји Термални извори Етно куће и салаши Резерват природе Горње Подунавље Манифестације и фестивали Гастрономија	Отворен и неконвенционалан, истинска лепота у којој царује ритски јелен и храст лужњак	Културно-историјски споменици Геолошка налазишта и локалитети Фрушкогорски манастири Дворци и тврђаве Национални парк Ергеле Етно-куће Етно село Тигањица Резерват природе Засавица Спортски лов и риболов Винарске куће/подруми, винске туре Наутички програми Пешачке и бицикличке стазе Програми здравља Термални извори Познати људи и догађаји Сајмови и изложбе Манифестације и фестивали Гастрономија	Посебност, шарм, култура, забава, рај за ловце и риболовце, најлепше плаже на Дунаву, Нови Сад – барокни град

Табела 1. Структура туристичких производа и позиционирање Војводине (Извор: *Маркетинг стратегија туризма Војводине*, Секретаријат за привреду АПВ, 2009: 149).

Туристички ресурси и атрактивност Дунава

Кључни туристички ресурси дуж тока Дунава кроз Србију и у његовом приобаљу су:

- акваторија Дунава са адама и сталним спрудовима представља потенцијално веома атрактиван ресурс за наутичаре на рекреативној пловидби Дунавом, а са рукавцима и морфо-хидролошким елементима инундационе равни представља моћан еколошки коридор, међународног ранга, који омогућава упознавање и проучавање биодиверзитета, егзистенције и миграција популација живог света;
- природне вредности (националног и међународног значаја) са 35 заштићених подручја и око 20 у поступку, или планираних за заштиту, које захватају око 80 km² акваторије и око 260 километара обале Дунава;
- културне вредности, од археолошких налазишта из периода неолита (Старчево, Винча, Лепенски вир и др.), римског пута и моста у Ђердапу и римских утврђења (Виминацијум, Диана и др.); средњовековних утврђења (Бач, Петроварадин, Београд, Смедерево, Голубац, Рам, Фетислам) и друго материјално и нематеријално културно наслеђе;
- диверзитет природних и културних предела у приобаљу.

Са аспекта развоја туризма траса међународног пловног пута има прворазредни значај за међународне туристичке (крузинг) бродове, а делом и за јахте и чамце свих категорија. Посебна предност коју пружа Дунав на свом току кроз Србију је могућност растерећења међународног пловног пута од присуства рекреативних пловила установљавањем „малих пловних путева”, то јест „пловних путева за рекреативну пловидбу” који се могу уређивати и развијати упоредо са међународним пловним путем. На овај начин могуће је избећи могуће конфликте и инциденте на међународном пловном путу, а туристе на рекреативној пловидби провести најатрактивнијим приобалним зонама акваторије Дунава.

На сектору Дунава од Бездана до Београда могу да се издвоје два основна акватичка предеона типа – акваторија окружена ритовима и акваторија са адама и спрудовима, међу којима је највећи архипелаг ада између Београда и Панчева. Шири заштитни појас међународног пловног пута са приобаљем (до одбрамбених насипа) је од прворазредног значаја за лоцирање марина, пристана и сидришта, као и за уређење плажа, риболовних и бициклистичких стаза и за друге видове туристичког коришћења. У овај појас улазе и ритови или форланди који су углавном обрасли шумом и аде. Атрактивност овог појаса смањује архитектонско загађење простора непланском изградњом кућица за одмор на понтонима, „сплавова” или сојеница, као и локална неуређена сметлишта и наплавине отпада.

Пловидбене карактеристике релевантне за развој туризма на Дунаву на сектору од мађарско-српске границе до Београда су да је то деоница слободног тока или сектор спонтаних вода (од Петроварадина р. km 1257 до Бездана р. km 1433), где постоје изражени проблеми дубине и

ширине корита пловног пута (осим делимично узводно од Београда до Новог Сада). На овом сектору је потребно задовољити класу VI међународног пловног пута. Постоји 20 тзв. „уских грла”, која у данашњим условима ограничавају пловидбу. На потесу од р. km 1430 до р. km 1250 регистровано је 12 деоница са неповољним морфолошким карактеристикама (са неповољним ширинама или дубинама пловног пута или комбиновано), 7 деоница са неповољном закривљеношћу трасе пловног пута (са полупречницима кривина мањим од 1000 m) и монтажно-демонтажни железничко-друмски мост у Новом Саду (због неповољног габарита пловног отвора и неповољног положаја мостовских стубова у односу на пловни пут, који ће се елиминисати уклањањем монтажно-демонтажног моста, након изградње новог трајног моста на месту бившег „Жежељевог” моста). Најкритичније локације су у зони Апатина (значајна меандрирања са тенденцијом промене главног тока, неповољна ширина пловног пута на релативно дугачком потезу), локација Вемељ-Петреш (оштра речна кривина), локација Стаklar (недовољан полупречник кривине) и локација Мохово (специфична по неповољној ширини пловног пута и местимично неповољној резервној дубини; с обзиром на стеновито речно дно не спада у прву категорију приоритета). Уклањање ових препрека захтева значајна финансијска средства.

На овом сектору Дунава значајне су везе са пловним рекама (Тисом, Бегејем, Дравом и Савом) и пловним каналским системом Дунав - Тиса - Дунав, државним путевима, бициклическим стазама (у првом реду са Еуровело 6) и пешачким стазама (у првом реду са планираном европском пешачком стазом 7 на деоници од Апатина до Сремских Карловаца). Различитим модалитетима транспортних инфраструктурних система омогућава се доступност атрактивних и потенцијално атрактивних туристичких ресурса у ширем приобалном појасу Дунава и њихово интегрисање у туристичку понуду Дунава.

За активирање туристичких ресурса Дунава неопходна је развијена научна инфраструктура. На делу Дунава од мађарско-српске границе до Београда неразвијена је и неквалитетна мрежа путничких пристаништа, марина и привезишта. Постојећа мрежа (у већим градским и појединим туристичким центрима) не испуњава све услове прописане регулативом и није усклађена са размештајем туристичких ресурса, активности и изграђених садржаја.

У свим значајнијим насељима на Дунаву постоје објекти за пристајање путничких пловила, било да је реч о пловним понтонима или о деловима оперативне обале опремљене уређајем за везивање пловила и укрцавање-искрцавање путника. Главна путничка пристаништа су у Новом Саду и

Београду, с тим да се путнички бродови морају зауставити ради пријаве у пристану у Бездану. Путнички пристани се налазе још и у Бездану (р. km 1425), Апатину (р. km 1401,5) и Земуну (р. km 1167,9). Постојећа инфраструктура путничких пристаништа и пристана је у већини случајева непотпуна и импровизирана, што утиче и на релативно скроман интерес страних туристичких организација за посету појединих лука, односно градова и туристичких локалитета. Ове објекте треба уредити и опремити на савремен начин, у обиму који одговара интересовању туриста за искрцавање и обилазак туристичких атракција у приобаљу. За реализацију путничких пристаништа и пристана могућност представља и приватно-јавно партнерство.

На целом току Дунава кроз Србију регистровано је 54 марине и привезишта (38 привезишта и 16 марина). На сектору од мађарско-српске границе до Београда марине се налазе на следећим локацијама:

Марина „Апатин“ у Апатину, изграђена 2009. године, представља савремен објекат који испуњава најстроже критеријуме (р. km 1.402,20); „Стари Сланкамен“ у Сланкамену (р. km 1.215,00); „Земун“ (р. km 1.173,0), „УС Земун“ (р. km 1.172,3), „Marinero“, (р. km 1.172,20); „Nautec“ у Земуну, (р. km 1.172,10); „Бонд“ (р. km 1.172,00), „Свети Никола“ (р. km 1.171,65), „Гога“ (р. km 1.171,60), „Храбро срце“ (р. km 1.171,10); Дорћол-„Стара централа“, (р. km 1.169,00), „Карабурма“ (р. km 1.164,00), „Лепи Мика“ (р. km 1.163,90), „Shark“ (р. km 1.163,70) и „Галија“ у Београду, (р. km 1.163,50).

Већина ових марина располаже малим бројем везова за госте (најчешће за 2-5 гостујућих пловила). Изузетак су марина у Апатину (60 везова за госте) и марина Земун (10 везова). Основни недостатак мреже марина је њихова превелика концентрација око Земуна и Београда. За разлику од марина, постојећа привезишта су знатно равномерније распоређена дуж Дунава. Марине и привезишта углавном располажу основном неопходном опремом за прихват и опскрбу спортских чамаца (вез, одлагање чврстог отпада, снабдевање електричном енергијом и пијаћом водом, радионицама за поправку мотора и корита пловила), док опрема за прихват отпадних вода није реализована.

У приобаљу Дунава од мађарско-српске границе до Београда налази се 12 заштићених подручја природних вредности површине веће од једног хектара (табела 2, слике 2 и 3), и то: један националан парк (Фрушка гора), два парка природе (Тиквара и Бегечка јама), један предео изузетних одлика (Велико ратно острво), 4 специјална резервата природе (Горње Подунавље, Карађорђево, Багремара, Ковиљско-Петоварадински рит) и 5 споменика природе (Стари парк код Сонте, Парк челаревског дворца, Каменички парк, Парк Дворска башта, Мачков спруд), као и

већи број споменика природе (претежно појединачних стабала или група стабала).

Назив и врста заштићеног подручја (ЗП)	Општина	Управљач	Значај Категорија ЗП	Укупна површина (у ha)	Дужина обале Дунава у ЗП (у km)	Еколошки статус
Специјални резерват природе Горње Подунавље	Сомбор, Апатин	ЈП Војводинашуме Петроварадин	Изузетан Национални Категорија I	19605	62,0	IBA IPA PVA Emerald Ramsar СрEMS
Споменик природе Стари парк код Сонте	Апатин	-	Локални Категорија III	2	-	-
Специјални резерват природе Карађорђево	Бачка Паланка	ВУ Карађорђево	Велики Регионални Категорија II	2955	2,5	СрEMS
Парк природе Тиквара	Бачка Паланка	ЈП ПП Тиквара Бачка Паланка	Локални Категорија III	508	6,0	Emerald СрEMS
Специјални резерват природе Багремара	Бачка Паланка	ЈП Војводинашуме Петроварадин	Изузетан Национални Категорија I	118	-	-
Споменик природе Парк челаревог дворца	Бачка Паланка	Пивара Челарево Карлсберг Србија	Локални Категорија III	7	-	-
Парк природе Бегечка јама	Нови Сад	ДТД Рибарство Петроварадин	Локални Категорија II	379	5,0	-
Споменик природе Мачков спруд	Нови Сад	-	Локални Категорија III	4	0,5	-

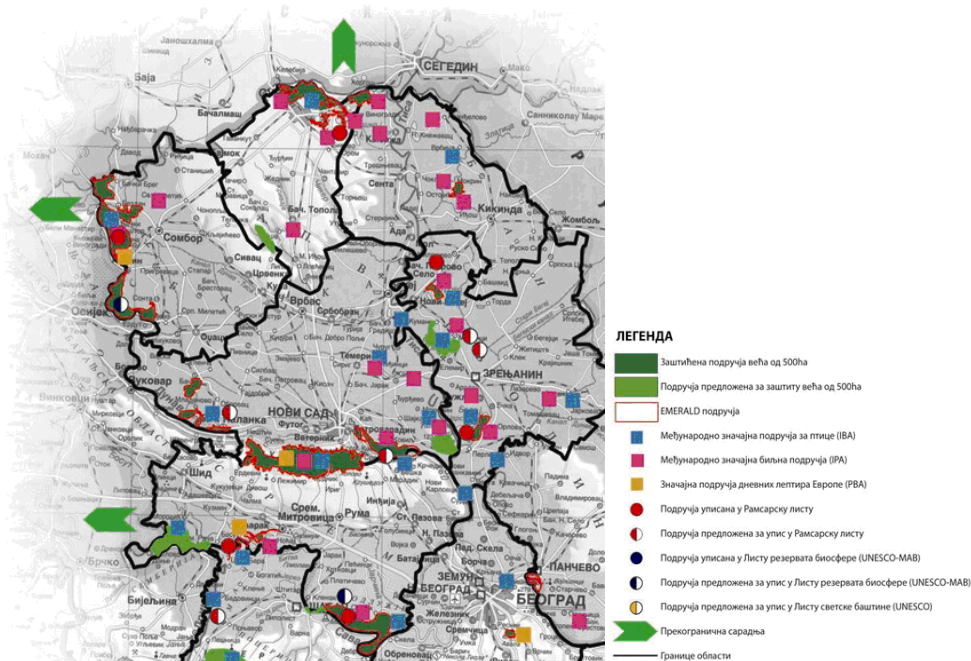
Назив и врста заштићеног подручја (ЗП)	Општина	Управљач	Значај Категорија ЗП	Укупна површина (у ha)	Дужина обале Дунава у ЗП (у km)	Еколошки статус
Национални парк Фрушка гора	Бачка Паланка Беочин Нови Сад Сремски Карловци Инђија	ЈП НП Фрушка гора, Сремска Каменица	Изузетан Национални Категорија I	25393	-	IBA PVA Emerald СрEMS
Споменик природе Каменички парк	Град Нови Сад	ЈКП Градско зеленило, Нови Сад	Локални Категорија III	34	-	-
Споменик природе Парк Дворска башта	Сремски Карловци	Српска православна црква	Локални Категорија III	7	-	-
Специјални резерват природе Ковиљско-Петроварадински рит	Нови Сад Сремски Карловци Инђија Тител	ЈП Војводинашуме Петроварадин	Изузетан Национални Категорија I	5895	29,0	IBA IPA Emerald- СрEMS
Предео изузетних одлика Велико ратно острво	Земун, Град Београд	ЈКП Зеленило Београд	Локални Категорија III	168	6,0	СрEMS

Табела 2. Заштићена подручја природних вредности дуж Дунава, од мађарско-српске границе до Београда
(Извор: Концепт Просторног плана подручја посебне намене међународног пловног пута Е-80 – Дунав (Паневропски коридор VII), Институт за архитектуру и урбанизам Србије, ЈП Завод за урбанизам Војводине, 2010: 32–33).

Заштићена подручја у поступку проглашења (површине око 540 ha, слике 2 и 3) су:

- Специјални резерват природе Тителски брег, површине око 350 ha, општина Тител;
- Споменик природе Рибарско острво, површине око 180 ha, општина Нови Сад;
- Споменик природе Лесни профил Чот у Старом Сланкамену, површине око 5 ha, општина Инђија;

- Споменик природе Стратиграфски стуб Филијала у Беочину, површине око 5 ha, општина Беочин.

Слика 2. Заштићене и предвиђене за заштиту природне вредности дуж Дунава, од Бездана до Београда
(Извор: Тематска карта „Заштита природног наслеђа”, *Нацрт њросторној џлана Републике Србије*, март 2010).

За заштиту су планирана следећа подручја (површине око 2780 ha, слике 2 и 3):

- Богојевачки рит, површине око 180 ha, општина Оџаци;
- Храстове шуме уз Мостонгу, површине око 80 ha;
- рит између Плавне и Бачког Новог Села, површине око 450 ha, општина Бач;
- ритови Подунавља, површине око 550 ha, општине Оџаци и Бач;
- Слатине јужно од Дорослова, површине око 70 ha, општине Апатин и Оџаци;
- Букински рит-Шаренградска ада, површине око 850 ha, општина Бачка Паланка;
- Фрушкогорски лесни плато/источни део, површине око 100 ha, општина Инђија;
- Потамишје, површине око 300 ha, општина Зрењанин;
- Дунавски лесни одсек између Сурдука и Земунa, површине око 200 ha, општине Инђија, Стара Пазова и Земун.

Природне вредности		Непокретна културна добра (НКД)	
Заштићена подручје		од изузетног значаја	
Подручје у поступку заштите		од великог значаја	
Подручје планирано за заштиту		остала НКД	

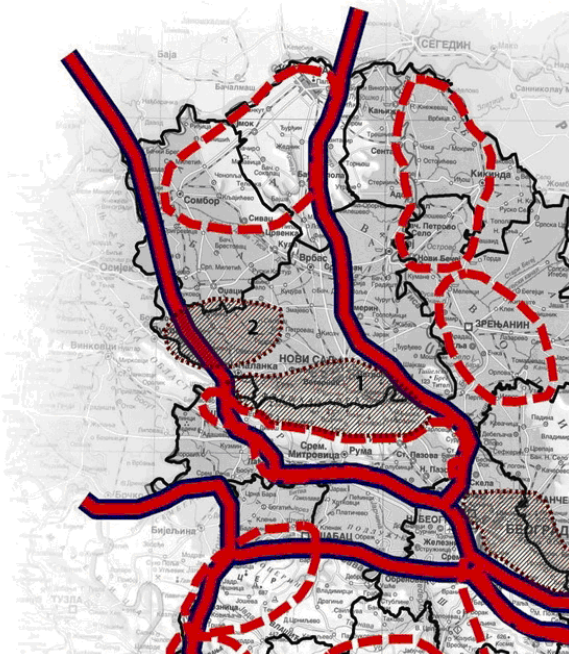
Слика 3. Природни и културни туристички ресурси у приобалном појасу Дунава, од мађарско-српске границе до Београда.
(Извор: Карта „Посебне намене”, Концепт Просторног плана подручја посебне намене међународног пловног пута Е-80 – Дунав (Паневропски коридор VII), Институт за архитектуру и урбанизам Србије, ИП Завод за урбанизам Војводине, 2010).

На основу Закона о заштити природе, започео је поступак доношења Уредбе о еколошкој мрежи којом се оквирно утврђују централна подручја те мреже и еколошки коридори. Централна подручја (СрЕМС) меродавна за анализирано подручје су: Горње Подунавље, Карађорђево, Фрушка гора, Тителски брег, Ковиљски рит, Дунавски лесни одсек и ушће Саве. Као кључни еколошки коридор, међународног значаја, утврђен је водоток Дунава са обалским појасом, а међународни еколошки коридор је и Тиса. Значајне коридоре представљају делови основне каналске мреже хидросистема ДТД, укључујући и токове Бегеја и Мостонге.

Подручја са међународним заштитним статусом или кандидати за стицање тог статуса су:

- Међународно значајна подручја за птице, ИВА подручја (Important Bird Areas), установљена по програму BirdLife International – Горње Подунавље, Карађорђево, Фрушка гора, Тителски брег, Ковиљски рит, Дунавски лесни одсек, ушће Саве.
- Међународно значајна биљна подручја, ИРА подручја (Important Plant Areas), установљена по програму Plantlife International (PlantEuropa) – Горње Подунавље, Слатинска подручја око Дорослова, Фрушка гора, Ковиљско-Петроварадински рит, Тителски брег, Велико ратно острво.

- EMERALD подручја идентификована/установљена као део мреже подручја (Emerald Networ of Areas of Special Conservation Interest – AcCI) значајних са становишта примене Конвенције о очувању европске дивље флоре и фауне и природних станишта (Бернска конвенција) у Србији – Горње Подунавље, Тиквара, Фрушка гора, Ковиљско-Петроварадински рит, Панчевачке аде.
- Рамсарска подручја – уписано је Горње Подунавље, а Ковиљско-Петроварадински рит је кандидат за упис у листу Рамсарских подручја (List of Wetlands of International Importance of the Convention on Wetlands) на основу Конвенције о мочварама које су од међународног значаја нарочито као станишта птица мочварица (Рамсарска конвенција).
- Резервати биосфере – подручје планирано за установљење резервата биосфере по програму UNESCO „Човек и биосфера” (MaB) је Горње Подунавље.
- Подручја прекограничне сарадње – Горње Подунавље (посебно у оквиру активности на формирању прекограничног резервата биосфере Дунав-Драва-Мура) и Фрушка гора (Концепт 2010).
- Културно наслеђе Дунавског појаса интегрални је део европског културног наслеђа, што би требало да буде полазиште његове презентације, интерпретације и укључивања у европске путеве културе.

Слика 4. Културна подручја и међународни путеви културе дуж Дунава, од Бездана до Београда

(Извор: Тематска карта „Заштита и одрживо коришћење културног наслеђа”, *Нацрт просторног плана Републике Србије*, март 2010).

ЛЕГЕНДА

- Непокретна културна добра уписана на UNESCO листу светског културног наслеђа
 1. Ступица
 2. Рас и Сокобањ
 3. Средновековни споменици на Босуту (истовремено и на UNESCO листу светског наслеђа у опасности)
 4. Лексикона - Felix Wolfdiela
- Међународне културне стазе (палеонтолошка, римске, османске, аустроугарске)
- Културна подручја
- Стратешки приоритети до 2011. године
 1. подручје Фрушке горе, Сремски Карловац и Петроварадински рит
 2. Подручје Бања, Босана, Плавне и Карађорђева
 3. 4. Приобалје Дунава са римским лимесом и средновековним тврђама и подручје Великацкиња
 5. Подручје Царичиног града
 6. Шале подручје Нова и Младина
 7. Подручје Гомеч и Новог Пазара

Према Просторном плану Републике Србије, два приоритетна подручја треба да уживају посебан третман – подручје Фрушке Горе, Сремских Карловаца и Петроварадинске тврђаве и подручје Бача, Бођана, Плавне и Карађорђева (слика 4).

У приобалном појасу целог тока Дунава кроз Србију за 1186 објеката и остатака потврђено је или се претпоставља да имају карактер културног добра. До сада је категорисано свега 40 непокретних културних добара (11% укупног броја) и регистровано 374 добра (43%).

На сектору од мађарско-српске границе до Београда налази се разноврсно културно наслеђе: археолошки локалитети, историјска насеља или делови насеља, сакралне грађевине и споменици, фортификацијске грађевине, резиденцијални комплекси, градско и народно градитељство – урбано и рурално наслеђе, индустријски и технички објекти, историјско-меморијална подручја, вртна и парковска архитектура и др. (табела 3 и слика 3, Концепт 2010).

На прелиминарној листи (Tentative List) UNESCO светског наслеђа налази се Град Бач са околином од 2010. године, који ће Република Србија предложити за упис на основу Конвенције о заштити светске културне и природне баштине (WHS 2011).

Дуж овог сектора Дунава предвиђен је развој европског Дунавског културног коридора и пута културе Тврђаве на Дунаву који на анализираном подручју почиње са тврђавом у Бачу.

Врста непокретног културног добра	Категорисано добро		Регистровано добро	Добро које ужива предходну заштиту
	Културно добро од изузетног значаја	Културно добро од великог значаја		
Археолошка налазишта	Чипска шума, Челарево, Калварија, Тителски плато, Бело брдо код Винче	Турски шанац у Б. Паланци, Градина код Новог Раковца, Калакача код Бешке, Михаљевачка шума код Чортановаца	4	174
Фортификацијске грађевине	Споменици културе – Београдска и Смедеревска тврђава	Споменик културе Стари Сланкамен, Прос. културно-историјска целина Петроварадин	2	-

Врста непокретног културног добра	Категорисано добро		Регистровано добро	Добро које ужива предходну заштиту
	Културно добро од изузетног значаја	Културно добро од великог значаја		
Историјска насеља или делови насеља	Просторне културно-историјске целине – градско језгро Сремских Карловаца, Топчидер, Кнез Михајлова улица и простор око Доситејевог лицеја у Београду	Просторно културно-историјска целина Јодна Бања и јеврејски комплекс објеката у Новом Саду, старо језгро Земуна, Косанчићев венац у Београду, Стара чаршија у Гроцкој	Просторне културно-историјске целине – центар Апатина, Скадарлија и Копитарева градина у Београду	3
Сакралне грађевине	Споменици културе – Алмашка и Успенска црква у Новом Саду, Саборна црква у Сремским Карловцима, Црква Св. Николе у Старом Сланкамену, Саборна црква у Београду	Споменици културе – римокатоличка црква Св. Петра и Павла у Бачком Моноштору и још 18 споменика	31	70
Резиденцијални комплекси	Споменици културе – Манастир Бојани, Манастир Беочин, Раковац, Патријаршијски двор, конаци Кнеза Милоша и Кнегиње Љубице у Београду	Споменик културе Манастир Ковиље, Прос. културно-историјска целина Дворац Марцибањи-Карачоњи у Сремској Каменици	6	-
Народно градитељство – рурално наслеђе	1	2	1	3

Врста непокретног културног добра	Категорисано добро		Регистровано добро	Добро које ужива предходну заштиту
	Културно добро од изузетног значаја	Културно добро од великог значаја		
Грађевине јавне и стамбене намене у градским насељима	-	14	32	149
Индустријски и технички објекти	-	-	2	8
Историјско-меморијална подручја (споменици)	Знаменито место Батинске битке у Бездану, још 3 спом.	3	-	-

Табела 3. Културно наслеђе дуж Дунава, од Бездана до Београда
(Извор: Концепт Просторног плана подручја посебне намене међународног пловног пута Е-80 – Дунав (Паневропски коридор VII), Институт за архитектуру и урбанизам Србије, ЈП Завод за урбанизам Војводине, 2010: 36).

Поред непокретних културних добара, туристички ресурс су музеји и галерије у Београду, Новом Саду и Сомбору, међу којима потенцијално највећу атрактивност за стране туристе могу да имају Кућа цвећа и Музеј Николе Тесле у Београду.

Када се ради о креираним и изграђеним туристичким ресурсима, осврт се даје само за догађаје, међу којима је најатрактивнији ЕХИТ фестивал. Међународне манифестације и догађаји најзаступљенији су у Београду и Новом Саду, док је на Дунаву интернационална регата од Апатина до Брзе Паланке. На највећем делу приобалног појаса Дунава од мађарско-српске границе до Београда преовлађују догађаји локалног или регионалног значаја – Златни, Бачки и Сомборски котлић (Крчедин, Сомбор, Бач), Апатинске рибарске вечери, Шункафест (Крчедин) Бодрогфест (Бачки Моноштор), фестивали куглофа и националног колача (Сремски Карловци), Етнофестивал (Бездан), лов на шакале (Беочин-Черевих) и др. Традиционални занати су организовано обновљени и презентовани туристима једино у општини Сомбор.

Наведени ресурси туристичке понуде дају изузетне могућности да се формирају тражени, међународно конкурентни туристички производи, односно портфолији туристичких производа који ће репрезентовати туристичким ресурсима богато приобаље Дунава кроз Србију. Предност Дунава је што може да укључи туристичку понуду на удаљености до

100 km од пристаништа, пристана и марина, уколико се припреме довољно атрактивни туристички производи за путнике на пропутовању Дунавом.

Који од ових ресурса би могли да се сврстају у атракторе, према UNWTO FAS методологији?

Иако нема доступних података за сваки туристички ресурс, нарочито за заштићена подручја природних вредности јер се ни у једно не наплаћује улаз, може се проценити да је једини природни атрактор на анализираном подручју Национални парк Фрушка Гора, док би културни атрактори били ЕХИТ фестивал и други фестивали и догађаји у Београду и Новом Саду, Петроварадинска и Београдска тврђава и Фрушкогорски манастири са Сремским Карловцима. Сви поменути атрактори, изузев ЕХИТ-а, само су делимично искористили свој потенцијал, те њихову туристичку презентацију, интерпретацију и понуду активности треба значајно унапредити. У природне факторе се убрајају Дунав, Специјални резерват природе Горње Подунавље и влажна станишта дуж Дунава (UNWTO 2010).

Шта нам то говори? Изузетни потенцијали за развој туризма на Дунаву и у приобалном појасу још увек су недовољно активирани.

Уместо закључка – приоритети развоја туристичке атрактивности Дунава

Дунав представља један од примарних туристичких простора Србије који интегрише три туристичка кластера (Војводину, Београд и Југоисточну Србију), односно повезује више дестинација са различитим учешћем целогодишње туристичке понуде. Дунав је најзначајнији туристички пловни правац који је потребно уредити и опремити за пловидбу и наутички туризам и на коме је потребно установити тематске путеве/туре као што су: наутички пут, пут културе, вински пут, римски лимес, ритови Подунавља, аде и спрудови Дунава, градови и паланке на Дунаву, народи/живот и обичаји на Дунаву.

Подручје Дунава и његовог приобалног појаса може се са аспекта потенцијалне атрактивности за развој туризма поделити на две туристичке просторне целине – Горње и Средње Подунавље. Заједничко обележје ове две целине су предели ритова са очуваном типичном флором и фауном (орнито и ихтио) који представљају доминантно „еколошку зону Дунава”, туристички ресурс који може да задовољи и најпробирљивије захтеве европске урбане туристичке клијентеле.

Горње Подунавље је претежно еколошка зона на сектору Дунава од Бездана до Новог Сада и Бешке, која ће развој примарно заснивати на туристичкој

валоризацији биодиверзитета. Представља очувано аутентично Подунавље, богато ритским зонама, рукавцима, каналима и акваторијом значајних површина. У овој целини може да се развија портфолио састављен од следећих међународно конкурентних туристичких производа: комплекс наутике и бродског тоуринга, специјални интереси, рурални туризам приобалних села и салаша, здравствени туризам (Јунаковић Бања), градски туризам Новог Сада и Сомбора, догађаји, пословни и МИЦ-е производи, планине и језера (НП Фрушка Гора). Са аспекта наутике најзначајније локације на Горњем Подунављу су Барачка и Бешка. Барачка (зимовник са могућим сидриштем, пристаном и Марином) се налази на улазу Дунавом из Мађарске у Србију, са улазом у Велики и Мали канал хидросистема ДТД, мостом преко Дунава за везу Бездана и Батине у Хрватској, као и са изузетним архитектонским здањем музеја Батинске битке које би могло да прихвати и функцију примарног визитор центра (центра добродошлице) Дунава на овом улазу у Србију.

Мастер планом развоја туристичке дестинације Горње Подунавље (2007) дат је сет атрактивних програма за активирање Карапанце, Моношторског рита, Бајског канала и села Бачки Брег, Колут, Бездан са Бањом, Бачки Моноштор са термалним водама и села Купусина.

Озбиљнији развој туризма у овој просторној целини могућ је једино у спрези са хрватским ритским зонама суседног Копачког рита и Националног парка Драва-Дунав на мађарској територији. Карађорђево представља ексклузиван комплекс који треба повезати са наутичким путевима Дунава. Низводно се налази Бачка Паланка са Парком природе Тиквара, Специјалним резерватом природе Багремара и Парком челаревског дворца. Низводно од Новог Сада до моста Бешка протеже се Ковиљско-Петроварадински рит. Дуж десне обале Дунава од Илока преко Дунава на линији Бачке Паланке па до Чортановца и Бешке пружа се Национални парк Фрушка Гора. Бешка је укрсна тачка Дунава – коридора VII са коридором X и има могућност поринућа и извлачења наутичких пловила из Средње и Северне Европе.

Туристички атрактивни урбани центри у приобалном појасу су: Нови Сад, Сремски Карловци, Сомбор и Бач. Са аспекта развоја наутичког туризма потенцијално атрактивна су урбана насеља Апатин и Бачка Паланка, као и бројна сеоска насеља.

Део Средњег Подунавља је претежно урбано-индустријска просторна целина на сектору Дунава од Новог Сада до Београда и даље до Голупца. Представља целину са изразитом тенденцијом развоја привреде, али и туризма.

На десној обали Дунава ограничење за развој туризма представљају скоро континуелна викенд насеља која су запосела готово све атрактивне локације и која се прожимају се руралним насељима од Чортановца до

Гроцке и даље до Голупца. Дуж леве овале Дунава пружају се еколошки атрактивна подручја Ковиљско-Петроварадинског рита, аде и спрудови, ушће Тисе са форландима према Дунаву и везом са највећим рибњаком Европе Бело Блато/Ечка и строгим природним резерватом Царска Бара и Стари Бегеј. Београд (са Земуном и Гроцком) јесте центар урбаног и наутничког туризма Средњег Подунавља (Концепт 2010).

Приоритети за остваривање туристичке атрактивности и развоја туризма Дунава и приобалног појаса од Бездана до Београда би требало да буду:

- уређење међународног пловног пута (коридора VII) и међународних „рекреативних пловних путева”;
- стављање у функцију јединственог пловидбеног система коридора VII и спрегнутих пловних путева каналског система Дунав-Тиса-Дунав, Драве, Бегеја, Тисе и Саве;
- формирање Еуро Региона „Зелени Дунав” у трилатералној сарадњи Мађарске (Мохач и Баја), Хрватске (Осијек и Бели Манастир) и Србије (Апатин и Сомбор) на сектору северно од ушћа Драве, као јединственог еколошки очуваног подручја које представља „Амазонију” у срцу Европе; тиме би се трајно сачувала Велика Ритска зона тог дела Дунава коју чине подручје посебних природних вредности Копачки рит; Специјални резерват природе Горње Подунавље и Национални парк Дунав-Драва;
- уређење, презентација и интерпретација кључних природних и културних туристичких ресурса на Дунаву и у приобалном појасу;
- развој мреже центара туристичке понуде као што су: центар добродошлице за Дунав, Горње и Средње Подунавље, визитор центри за дестинације Горње Подунавље и Фрушка Гора и поједина природна и културна добра (Царска Бара, Ковиљско-Петроварадински рит, тврђава Бач, музеј Батинске битке и др.), други типови центара са забавно-едукативним садржајима или за различите активности (бициклисти, ловци, риболовци и др.);
- развој наутичке, пешачке и бицикличке инфраструктуре за приступ и повезивање потенцијално атрактивних туристичких ресурса и друге туристичке понуде у приобалном појасу Дунава, итд.

Уређење, презентација, а нарочито интерпретација природних и културних туристичких ресурса јесте први приоритет за повећање туристичке атрактивности Дунава и развој туризма. Изузетан туристички потенцијал Дунава и приобалног појаса може доћи до изражаја једино кроз добро осмишљену и на одговарајући начин реализовану интерпретацију. И остали туристички ресурси који не поседују значајан

туристички потенцијал могу постати атрактивни захваљујући снажној интерпретацији.

Међу приоритетима је развој поменуте мреже центара туристичке понуде, наутичке и друге саобраћајне инфраструктуре на Дунаву и у приобалном појасу. Приоритет има изградња нових и опремање постојећих пристана за прихват туристичких бродова на локацијама са најатрактивнијим и најзначајним природним и културним туристичким ресурсима, као и адекватнији размештај и уређење марина. Изградња пристана са одговарајућом инфраструктуром планирана је у Богојеву (улаз у Специјални резерват природе Горње Подунавље), Бачком Новом Селу (приступ тврђави и насељу Бач и Карађорђево) и Тителу/Сланкамену (ушће Тисе, приступ Царској Бари). Марине су планиране на локацијама Бачка Паланка и Нови Сад (Концепт 2010).

Текст је настао током на пројекту „Одрживи просторни развој Подунавља у Србији” (пројекат број 036036) у Институту за архитектуру и урбанизам Србије.

S u m m a r y

Marija Maksin - Saša Milijić

Tourist Attractions of the Danube from Bezdan to Belgrade

The river Danube is a pan-European corridor VII, in other words, the only European water transport corridor with important but little exploited potentials of international navigable route E-80 through Serbia (588 km, or one fourth of the total length of the navigable route of 2415 km) and with a totally unexploited most attractive nautical part of the entire course of the Danube which is, at the same time, the understructure of the nautical routes of Serbia.

This text analyzes the key tourist resources and reasons for the realized low level of their attractiveness to tourists. One of the main problems is the neglected importance of presentation and interpretation of these resources for a full experience of visitors in order to reach the potential level of attractiveness. Therefore, the text makes a brief survey of the attractiveness and interpretation of tourist resources.

With regard to its potential attractiveness for the development of tourism the Danube region and its riverside belt can be divided in two touristic spatial wholes – the upper and middle Danubian regions. Their common characteristics are marshlands with the preserved flora and fauna (ornitho- and ichthyo-), the dominant “ecological zone of the Danube”, and a tourist resource that can satisfy even the most discriminating requirements of the European urban tourist clientele.

Gornje Podunavlje or the upper Danubian region in Serbia is predominantly the ecological zone of the Danube from Bezdan to Novi Sad and Beška; its development will be based primarily on touristic evaluation of the biodiversity. It is a preserved authentic Danubian region, rich in marshlands, river branches, canals and large aquatoria, suitable for the following internationally competitive tourist offers or products: the complex of nautical and boat touring, special interests, rural tourism of villages and at homesteads, health tourism (Junaković Banja), urban tourism (Novi Sad and Sombor), various events, promotional products, hill sides and lakes (Fruška Gora National Park). The most important locations for nautical tourism are Baračka and Beška in the upper Danubian region. Baračka (winter port, anchorage with wharf and marina) is located on the Danube when it enters Serbia from

Hungary, with possible access to the *Dunav-Tisa-Dunav* hydrosystem canal, the bridge over the Danube for connections between Bezdán and Batina in Croatia, and the exceptional architecture of the Museum dedicated to the battle of Batina which could also become the primary visitor or welcome centre at this entrance of the Danube into Serbia. The General Development plan of the upper Danubian region in Serbia offers a set of attractive programmes to activate Karapandža, Monoštorski Rit (Monoštor Marshlands), Bajski Kanal and the villages of Bački Breg, Kolut, Bezdán with Banja, Bački Monoštor with thermal waters, as well as Kupusina. Beška is the point of intersection of the Danube corridors VII and X where ships from Central and Northern Europe can either be launched or pulled out. Attractive tourist urban centres in the riverside area are: Novi Sad, Sremski Karlovci, Sombor and Bač. Potentially attractive towns for the development of nautical tourism are Apatin and Bačka Palanka, and a number of villages.

The part of middle Danubian region in Serbia is predominantly an urban-industrial whole in the area from Novi Sad to Belgrade and farther on to Golubac, with good economic and touristic resources. The following are earmarked priorities in the development of tourism on the Danube and on its banks from Bezdán to Belgrade:

- to regulate the international navigable route (corridor VII) and international “recreational navigable routes”;
- to make operable the unified navigable system of corridor VII and the connecting navigable routes of the canal system Danube-Tisa-Danube, Drava (Dunav-Tisa-Dunav, DTD), Begej, Tisa and Sava;
- to establish the Euro Region “Green Danube” in tri-literal cooperation between Hungary (Mohacs and Baja), Croatia (Osijek and Beli Manastir) and Serbia (Apatin and Sombor), north of the mouth of the Drava river, as a unified ecologically preserved area, the “Amazon basin” in the heart of Europe; this would help preserve (*Velika Ritska zona*) the Big Marshlands such as Kopački Rit, the area of specific natural features;
- to regulate, present and interpret the key natural and cultural tourist resources on the Danube and its banks;
- to improve the network of tourist centres, such as a welcome centre for the Danube, for the upper and middle Danubian regions, a visitor centre for destinations in *Gornje Podunavlje*, Fruška Gora and individual natural and cultural sites (Carska Bara, Kovilj-Petrovarad marshland, the fortress of Bač, the Museum of the Battle of Batina, etc.), also other types of centres dedicated to entertainment and education or other activities (cycling, hunting, fishing, etc.);
- to improve nautical, hiking and cycling routes and infrastructure in order to make them accessible and thus connect the potentially attractive tourist resources and other tourist activities in the Danube riverside areas.

Апатин 1933. године, разгледница

Ивана Кунц
Дунавска комисија
Будимпешта

МЕЂУНАРОДНИ ПРАВНИ ОКВИР ПЛОВИДБЕ ДУНАВОМ НА ПРЕЛАЗУ ИЗ XX У XXI ВЕК

Апстракт. Током прошла два века било је у области пловидбе на Дунаву доста важних билатералних и међународних договора који се нису тицали само подунавских држава, већ су заинтересоване стране биле често ван дунавског басена, а њихов је интерес, по правилу, био и пресудан. Савремени тренутак на почетку XXI века такође указује на ту тенденцију, пре свега кроз проширени интерес за убрзанији развој транспорта на пловном путу Дунава ка Црном мору, уз решавање сложених питања заштите животне средине приобаља. Неколико важних момената у развоју Подунавља се може уочити анализом међународно-правног режима пловидбе на Дунаву.

Кључне речи: Дунав, пловидба, речни транспорт, Комисија, Конвенција, Стратегија, Ревизија, пловни путеви.

Иако по својој дужини од 2.411 километара представља формално другу реку европског континента, по могућем економском потенцијалу, свом значају кључне транспортне артерије, животно важног ресурса воде, историјско-културне баштине дуж обала и драгоцених природних станишта, Дунав данас игра посебно важну улогу у савременом животу народа десет земаља Централне и Југоисточне Европе. Политичка, економска и технолошка реалност даје за право да се на прелазу из XX у XXI век поново над Дунавом замислимо. Време је да поставимо питања, као много пута у историји, шта од њега очекујемо, да ли нас дели или спаја, да ли му можемо помоћи да постане чврста саобраћајна веза два континента, а истовремено остане инспирација путописаца, уметника и љубитеља природе.

Током прошла два века било је у области пловидбе на Дунаву доста важних билатералних и међународних договора који се нису тицали само подунавских држава, већ су заинтересоване стране биле често ван дунавског басена, а њихов је интерес, по правилу, био и пресудан. Савремени тренутак на почетку XXI века такође указује на ту тенденцију, пре свега кроз проширени интерес за убрзанији развој транспорта на пловном путу Дунав-Црно море, уз решавање сложених питања заштите животне средине приобаља. Неколико важних момената у развоју Подунавља може се уочити анализом међународно-правног режима пловидбе на Дунаву.

Пловидба на Дунаву до средине XIX века

Историја пловидбе представља вишевековну историју народа који су населили древне обале Дунава. Назив реке, „Danuvius” (бистра вода) потиче од келтских речи, и у античко доба тај назив је носила од извора до тзв. Гвоздене капије (данашњег Ђердапа I), а потом се јединствени назив Дунав усталио на целој дужини тока.

Слика 1. Трајанова табла,
(фотографија Ивана Кунц)

Речна пловидба на Дунаву је изгубила на значају распадом Римског царства и формирањем Византијске државе, у којој је река имала превасходно стратешку улогу у војним походима против северних суседа. Трговачки бродови у том периоду полако нестају, а римска, како бисмо је данас назвали „инфраструктура”, била је запуштена и разрушена. Крај VI и VII века обележава ширење насеобина словенских и других племена на обалама Доњег и Средњег, а германских племена на Горњем Дунаву. Појављују се поново бродови носивости 40–60 тона, оспособљени за пловидбу на реци и мору, тако да у VIII и IX веку почиње да оживљава

трговина на Дунаву, али и у приморским државама Црног мора. Епоха феудализма, због војних конфликта међу градовима и кнежевинама, доноси потребу за утврђивањем специјалних споразума, везаних за право коришћења пловног пута Дунава. То је допринело стварању многобројних фискалних баријера у периоду од XIII до XV века. На појединим деловима реке су била огромна ограничења за пловидбу страних бродова, посебно на територији германског утицаја.

Крајем XV века на Средњем и Доњем Дунаву главну улогу добија Турска за коју пловни пут представља транспортну магистралу, важну за испуњење војних циљева, тако да трговина и пловидба на овим деловима тока реке знатно слаби. У XVII веку почиње знатан утицај западноевропских држава са Горњег Дунава на развој пловидбе у целини, а посебно на успостављање међународног права на основу међудржавних споразума о пловидби, односно двостраних договора. Посебно се тада добро снашла Аустрија у добијању услова од Турске за слободну пловидбу бродова под својом заставом, ради трговине са другим државама на Дунаву. Енглеска, такође, успева да добије право слободне пловидбе по Дунаву, сагласно договору закљученом са Турском 1675. године. Ти споразуми су се примењивали строго на Средњем и Доњем Дунаву. Режим пловидбе аустријских бродова на Горњем Дунаву је утврђен међудржавним договором Аустрије и Баварске.

Деветнаести век карактерише распад Турске империје и излаз Русије на Црно море. Према мировном договору, потписаном између Русије и Турске, руским бродовима се дозвољава слободна пловидба, односно Русија добија највеће привилегије у трговини, не само на реци, већ и на мору. Почетком XIX века, после низа споразума утврђена је граница Русије на делти Дунава и потврђена је могућност слободне пловидбе за бродове Турске и Русије на Доњем Дунаву. Русија практично отвара ушће Дунава за бродове са другим заставама; тада се појављују грчки бродовласници који посебно развијају трговину на Дунаву са румунским кнежевинама. Уопште, развој капиталистичких односа и појава великих градова у подунавским државама оживљава спољну трговину на Дунаву. Међутим, навигациони услови на делу Дунава код Катаракте нису дозволили пролаз већих бродова, па је то условило да практично између Средњег и Доњег Дунава нема великог транспорта.

Први пароброди на Дунаву се појављују 1818. године, а 1830. се организује регуларна пловидба на линији Беч – Будимпешта путничко-теретним паробродом „Франц I”, дужине 48 m и ширине 6,2 m. Тада отпочиње и оснивање првих паробродских друштава. Године 1829. у Аустрији се оснива Прво дунавско паробродско друштво (DDSG), које је временом постало једно од водећих бродарстава у Европи, а које и

дан-данас успешно привређује. Године 1835. оснива се и Привилеговано краљевско баварско-витенбершко паробродско друштво. У том периоду почињу радови на побољшању услова пловидбе на појединим деловима пловног пута Дунава, као последица значајног раста дунавске флоте са 400 бродова 1835. године до чак 1.300 бродова 1840. године, односно великог раста обима превоза терета реком.

Интензиван развој међународног речног саобраћаја на унутрашњим пловним путевима Европе побудио је водеће западноевропске државе тога времена да усагласе основне међународне принципе пловидбе на рекама. Осам држава је на Бечком конгресу 1815. године потписало акт о праву и слободи пловидбе на западноевропским рекама, што је касније за последицу имало и успостављање међународно-правног режима пловидбе на Дунаву. Суштина новог правног приступа у Европи јесте потпуна слобода пловидбе и трговине на рекама, уз поштовање јединствених правила у циљу развоја трговине. Такав приступ је у XIX и XX веку довео до многих међународних договора и конвенција о слободној пловидби европским рекама.

Први правни документ везан за примену правила из акта Бечког конгреса је Конвенција која се односи на пловидбу Дунавом, а дејствује на деловима Дунава који припадају Русији и Аустрији; потписана је у Петрограду 1845. године. Споразум о слободи пловидбе био је потписан такође између Русије и Баварске 1853. године. Тада се и завршио један

Слика 2. Карта слива Дунава из 1856. године, издање Дунавске комисије 2004.

дужи период само двостраних правних договора, везаних за пловидбу између појединих утицајних држава на Дунаву.

Пловидба на Дунаву од средине XIX до средине XX века

Од средине XIX до средине XX века пловидба Дунавом се регулише међународним споразумима уз учешће неприбрежних (неподунавских) држава. Париским трактатом из 1856. године седам европских држава (већина неподунавских земаља: Русија, Аустрија, Француска, Велика Британија, Пруска, Сардинија и Турска) објављују да је Црно море отворено за трговачку флоту свих нација, а Дунав заједно са ушћем постаје међународни пловни пут на коме се примењују правила донета актом Бечког конгреса.

Тако су се велике државе обавезале да неће спречавати слободну пловидбу, да ће се вршити полицијска и санитарна контрола, уз минимално ограничење кретања бродова. Париским договором је на двогодишњи период основана Европска дунавска комисија (ЕДК) која се састојала од представника страна потписница. Комисија је добила задатак да спроведе хидротехничке радове од Исакче (данашња Румунија) до ушћа Дунава у Црно море, како би се омогућила пловидба за тадашње габарите бродова и побољшала веза река-море. Установљена је и друга, тзв. Речна комисија, са идејом да трајно обезбеђује слободну пловидбу, доноси правила за речне бродове, као и полицијска правила за контролу бродова, али и спроводи радове на одржавању пловног пута на читавом току Дунава и после престанка рада ЕДК.

Таква Речна комисија није могла да одговори ономе због чега је основана и престаје са радом већ 1858. када се на II Париској конференцији одлучује да ЕДК заврши започете хидротехничке радове на ушћу Дунава. Тако је 1860. године први пут уведена такса на пролаз бродова на ушћу, како би се обезбедила средства за регулационе радове Сулинског канала, као и за регулационе објекте на ушћу рукавца Свети Ђорђе. Рад ЕДК је продужен на III Париској конференцији на још пет година, а међународни акт о пловидби на ушћу Дунава је потписан 1865. у Галацу од стране Русије, Аустрије, Велике Британије, Италије, Пруске и Турске, чиме су успостављена правила пловидбе између Исакче и Црног мора на дужини од 56 морских миља. Уведене су тарифе за покривање расхода за све хидротехничке радове.

Генерално, у то време се врше истраживања морфолошких процеса у речном кориту и дају одређена хидротехничка решења за два канала, Сулински и Свети Ђорђе, у делти Дунава (већ на почетку је од првих

пројектаната одбачена варијанта регулисања трећег – Килијског рукавца).

Основни циљ свих тих првих пројеката уређења делте Дунава је био што бржи и дубљи пролаз морских бродова у пловни пут Дунава. Друга тешка деоница за пролаз бродова кроз тзв. „уско грло” је у другој половини XIX века представљао део Дунава под називом Катаракт или Гвоздена капија (данашњи Ђердап I), односно део пловног пута од града Молдова-Веке до града Турну Северина. ЕДК је од 1889. до 1898. године организовала велике обимне хидротехничке радове за побољшање услова пловидбе на том проблематичном сектору, односно од 944,6 km до 946,7 km Дунава; изграђен је познати Сипски канал, дужине 2,1 km и ширине 73 m.

Лондонска конференција 1871. је продужила мандат ЕДК до 1883. године, а Берлинским трактатом је проширена надлежност ЕДК све до луке Галац, тако што јој је дата независност од територијалних власти на Дунаву. Године 1881. ЕДК добија и своју званичну заставу. Лондонским трактатом 1883. продужује јој се мандат на још 21 годину и тиме се њена надлежност, везана за обезбеђење међународне слободне пловидбе Дунавом, протеже и у XX веку.

У другој половини XIX века, све до почетка Првог светског рата, може се запазити интензиван развој флоте и речног транспорта на Дунаву. По статистици ЕДК види се да је из Дунава у Црно море 1900. године пловило 1.018 бродова под 13 различитих застава, а општи превоз терета износио је 1.228 хиљада тона.

У то време је на Доњем Дунаву функционисало укупно пет бродарских друштава, а међу њима и Руско-црноморско-дунавско бродарство. Тада настају и прва бродарска друштва Румуније, Србије и Мађарске. Године 1900. метална корита бродова су скоро у потпуности заменила дрвена, а јавља се и први самоходни брод носивости 500 тона. Пред Први светски рат, Дунавска флота се састоји од 83 путничка брода, 298 „боксера” и 2.601 барже, укупне носивости од 1.609 хиљада тона. После првих војних дејстава ЕДК је практично престала са радом.

Версајским мировним договором 1921. године, између осталог, закључена је и конвенција, којом се регулисао режим пловидбе на Дунаву, између Велике Британије, Аустрије, Белгије, Бугарске, Чехословачке, Француске, Немачке, Грчке, Мађарске, Италије, Румуније и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Конвенција је потврђивала да је пловидба слободна и отворена за бродове под свим заставама на основу равноправности на целом пловном путу од Улма до Црног мора, тј. на међународном пловном путу. То је подразумевало и делове притока Дунава: Мораве, Драве, Тисе, Мориша. При томе су установљене две

комисије, прва – наследница ЕДК (у којој су представници Велике Британије, Италије, Француске и Румуније) која је обухватала морски део Дунава, надлежна од Браиле до Црног мора, и друга – сасвим нова Међународна дунавска комисија (МДК) која је деловала на осталом делу пловног пута Дунава узводно од Браиле и свим притокама.

Поред тога, образована је специјална речна администрација са седиштем у Оршави, састављена од представника Краљевине Југославије и Румуније, а уз присуство МДК; била је надлежна за побољшање услова пловидбе на проблематичном сектору, делу између Турну Северина и Молдова Веке.

Почетком двадесетих година развија се Југословенско речно бродарство и Чехословачко дунавско речно бродарство, настаје велики картел немачких бродарских компанија, Аустријског и Мађарског паробродског друштва, а 1935. године се оснива Бугарско речно бродарство. Пред Други светски рат на Дунаву је у транспорту учествовало 18 паробродских друштава, од чега седам њих не припада прибрежним државама (Француска, Италија, Белгија, Велика Британија, Грчка, Холандија и САД). Дунавска флота је имала 111 путничких пловила, а од укупно 2.862 теретних пловила била је 51 самоходка. Највећа количина превезеног терета на Дунаву у том периоду је достигнута 1939. и износила око 16 милиона тона.

На Бечкој конференцији 1940. године одлучено је да престаје да важи Париска конвенција из 1921. и да се распушта МДК, а уместо ње се формира нова администрација на чијем је челу „Речни савет” са седиштем у Братислави.

Војна дејства током Другог светског рата су у потпуности уништила флоте, луке, мостове и сигналне ознаке на Дунаву. На крају рата је пред државама Дунавског басена био тежак задатак обнављања потпуно разорене флоте и успостављања безбедног пловног пута. Јавља се потреба успостављања новог међународно-правног оквира пловидбе на Дунаву.

На састанку Савета министара спољних послова, утврђеног Постдамском конференцијом 1946. године, СССР, Кина, САД, Велика Британија и Француска, усаглашавају послератне мировне договоре, међу којима је и формулација о режиму пловидбе на Дунаву.

Међународна дипломатска конференција о пловидби на Дунаву одржава се у Београду 1948. на којој је после дугих и тешких преговора, уз подршку САД, Енглеске и Француске, била потписана Конвенција о режиму пловидбе на Дунаву – Београдска конвенција – од стране овлашћених делегација СССР, Бугарске, Мађарске, Румуније, Украјине, Чехословачке и Југославије. Ратификована је у парламентима током 1949. године у свим државама потписницама и ступила на снагу 11. маја

1949. Депозитар Београдске конвенције била је Југославија (Конвенција 1948; Convention 2010).

У дугој историји пловидбе Дунавом, практично је први пут примењен принцип међународног права, према коме се пловидба уређује општим сагласјем прибрежних држава, при чему се Конвенцијом промовише слободна пловидба Дунавом без дискриминације, како бродова под заставом подунавских, тако и неподунавских држава.

Конвенција из 1948. се састоји од пет глава, обједињује 47 чланова и садржи два прилога, као и Специјални допунски протокол. Примену Београдске конвенције обезбеђује Дунавска комисија (ДК) коју чине представници земаља потписница. Службени језици ДК су у почетку примене Конвенције били француски и руски. Аустрија се присајединила Конвенцији 1960. године. Услед измењених политичких и економских околности, долази до усаглашавања Додатног протокола 1998. године, када се Конвенцији прикључује и Савезна Република Немачка, а уводи се и трећи службени језик – немачки (Протокол 1998). Руска Федерација као сукцесор СССР-а остаје чланица ДК до данас, иако није прибрежна држава. Република Србија, као сукцесор СРЈ, остаје чланица ДК. У међународно-правном оквиру Београдске конвенције одвија се и данашња пловидба на Дунаву.

Слика 3. Карта слива Дунава 1948, издање Дунавске комисије 2004.

Савремени међународно-правни режим пловидбе на Дунаву

Период после ступања на снагу Београдске конвенције, карактерише велики раст превоза терета и људи у басену Дунава, тако да је 1960. године достигнут обим транспорта од 21 милион тона, 1970. износи 55,5, а 1990. чак 90,3 милиона тона (ДК 2003). Истовремено се седамдесетих и осамдесетих година усавршава Дунавска флота и прелази се на ефективнији систем организације транспорта пловила, тј. прелази се све више на систем пловидбе уз помоћ гурача и бродских састава без посаде, чиме се доприноси значајном порасту носивости пловила. Томе је веома допринео развој унифициране правно-економске регулативе која се односи на превоз терета, потписане од бродарских друштава Бугарске, Мађарске, Румуније, СССР-а и Чехословачке.

Познати Братиславски споразуми (БС) су се односили на сарадњу у области такси, општих услова превоза, агентирања, као и међусобну помоћ бродова приликом хаварија. Крајем XX века Братиславски споразуми су допуњени правилима превоза крупно-тонажних контејнера, договорима о међусобним ремонтима бродова, као и општим механизмима сарадње на Дунаву, тј. односима бродара, власника терета и оних којима се терет доставља. Тако почетком XXI века потписници БС постају бродарства свих подунавских држава, осим Молдавије.

Не треба заборавити никако да је још шездесетих година XX века дошло до енормног развоја превоза на релацији „Дунав – море” уз велики промет у лукама у делти Дунава и добру повезаност са другим црноморским, средоземним лукама и лукама Персијског залива. За то су посебно биле заинтересоване земље које нису имале излаз на море, као што су Аустрија, Мађарска и Чехословачка.

Године 1960. Совјетско дунавско бродарство (СДП) отвара међународну путничку туристичку линију „Од Алпа до Црног мора” која повезује путничка пристаништа Пасау (Аустрија) и Измаил (Украјина) на Дунаву; и прелазом на морске бродове омогућава обилазак Истамбула и Јалте. Већ почетком седамдесетих година XX века је почео транспорт мешовито речно-морских бродских састава на релацији дунавских лука и иранске луке Пахлави, повезујући Црно море, Азовско море, унутрашње пловне путеве система Дон – Волго–Донски канал – Волга и Каспијско море.

Почев од осамдесетих година XX века Украјинско дунавско бродарство (УДП) постаје водећа бродарска компанија која ефективно превози контејнере по међународним ИСО стандардима, као и аутомобиле. Генерално, тих година Дунав постаје део савремених маршрута које повезују државе Западне Европе са земљама Блиског

и Средњег истока. Власници бродарских друштава су у том периоду регуларно реализовали ефикасан превоз и имали су гарантован стабилан приход.

Период од шездесетих до осамдесетих година XX века, доследном применом Београдске конвенције и залагањем држава у оквиру Дунавске комисије, може се сматрати најинтензивнијим у развоју економских веза држава целог Дунавског басена, техничког усавршавања дунавске флоте и успостављања нових организационих форми транспорта, односно општег развоја националних речних привреда. Резултат тога је био историјски максимум у 1987. години када је достигнут обим превоза од 91,84 милиона тона. Готово истовремено се јавља и велики развој путничког транспорта, односно дошло се до максимума од 6.640.000 путника у 1985. години. Показатељи промета у дунавским лукама, који се према статистици Дунавске комисије односе на 30 основних лука, указују на велики раст од 1950. до 2000. године, са 18,3 милиона тона долази се на 54,2 милиона тона превезеног терета; скоро утрострученог промета на Дунаву за пола века (ДК 2003).

Слобода пловидбе за трговачке бродове и терете свих држава утврђена

Слика 4. Лука у Братислави, електронско издање Дунавске комисије 2009.

је Београдском конвенцијом и видљива је у конкретним статистичким подацима Дунавске комисије о бродовима који пролазе кроз Сулински канал. Треба нагласити да годишње кроз канал прође, осим пловила подунавских земаља, стотине бродова под заставама многих других држава, од турских, грчких и малтешких, па све до далекоисточних и латиноамеричких бродова.

Велика стагнација и смањење, како теретног тако и путничког транспорта, после 1987. године се јавља услед енормно смањених економских активности у земљама Источне Европе, услед политичких промена у подунавским земљама, ратних догађаја у Југославији, а посебно услед НАТО бомбардовања Србије. Почетком априла 1999. НАТО је срушио три моста у делу југословенске луке Нови Сад, мост на 1254,1. km, на 1255,0. km и мост на 1257,6. km Дунава, тако је пловидба била у потпуности спречена. На 57. Сесији ДК је одлучено да се све учини како би се поново успоставила пловидба на Дунаву (Протокол 2001). Тада је група стручњака названа „Пловни пут у Југославији” преко ДК, заједно са југословенским надлежним органима разматрала све могућности, мере, рокове и финансијска средства за рашчишћавање корита реке Дунав код Новог Сада. ДК је активно посредовала у обнављању спречене пловидбе у делу Дунава у тадашњој Југославији. Може се из свега закључити да су, поред разарања које је укупна југословенска путна привреда претрпела у том периоду, губици речних привреда свих подунавских земаља били изузетно велики, тако да су интереси држава чланица да се што брже омогући безбедна пловидба Дунавом били велики. На основу оцене у ДК утврђено је да су само у 1999. години дунавска бродарска друштва изгубила више од 320 милиона евра. Дунавској комисији је мандат у тој ситуацији дат на основу члана 4. Београдске конвенције, који је примењен први пут у историји. Наиме, према том члану Конвенције, уколико држава чланица није у стању да сама изведе и финансира радове на успостављању слободне пловидбе на својој територији, може да се обрати за помоћ Дунавској комисији. У том случају је ДК посредовала код Европске комисије и први пут се у полувековној историји позвала на члан 4. Београдске конвенције. У 2000. години је Дунавом било превезено свега 27,1 милиона тона терета.

Значај и надлежности Дунавске комисије

Дунавска комисија (ДК) је у складу са чланом 5. Београдске конвенције састављена од представника сваке државе чланице. Узимајући у обзир последњи усаглашени Додатни протокол од 26.

марта 1998. године, данас се у њој налази 11 земаља: Аустрија, Бугарска, Хрватска, Мађарска, Молдавија, Немачка, Руска Федерација, Румунија, Словачка, Србија, Украјина. Конвенција је предвидела да се седиште ДК налази у Румунији у месту Галац, али се оно преселило у Будимпешту 1954. године, на предлог тадашње Југославије и Мађарске. У складу са чланом 16. Београдске конвенције, представници земаља чланица су под дипломатским имунитетом, а службене просторије, архива и документи ДК су дипломатски заштићени (ДК 2004; Convention 2010).

Територијална област коју Конвенција обухвата се према члану 8. првобитно односила на Дунав од Улма до Црног мора кроз Сулински канал, да би се Додатним протоколом из 1998. ово изменило на део Дунава од Келхајма до Црног мора кроз Сулински канал. Дунавска комисија се може сматрати међународним телом које има првенствено обавезу примене Београдске конвенције, али и координационим центром држава-чланица у обезбеђењу слободне пловидбе бродова свих застава на Дунаву. Она има и стални задатак да побољшава услове пловидбе у интересу свих подунавских земаља. Комисија има свој печат и заставу. Делатност ДК се регулише не само Београдском конвенцијом, већ и тачно одређеним Правилима процедуре ДК. Највиши органи ДК се састају на сесији која се сазива једном или два пута годишње на нивоу сталних представника, по правилу амбасадора земаља чланица. Прва сесија је била одржана од 11. до 17. новембра 1949. у Галацу. Председник, потпредседник и секретар чине руководство ДК које се бира на период од три године по систему ротације. Решења ДК се према члану 11. Конвенције прихватају гласањем већине присутних држава-чланица, док кворум представља пет земаља. Текуће послове који се налазе у надлежности ДК испуњава Секретаријат ДК. Под руководством генералног директора, иначе представника једне од земаља-чланица, одвија се рад свих саветника – по један из сваке државе – стручњака за поједине области из делатности ДК, бираних сесијом на период од шест година. Основни послови Секретаријата ДК према важећој Конвенцији односе се на постизање одређених техничких стандарда пловидбе у складу са економским интересима држава чланица и усаглашавање основних правила пловидбе на Дунаву. Секретаријат прати и превоз опасних материја на Дунаву, унификује правила речног надзора, сагледава услове пловног пута од Келхајма до Црног мора кроз Сулински канал и саставља општи план радова на Дунаву на основу пројеката и предлога држава чланица, односно специјалних речних администрација. Секретаријат ДК сакупља податке националних хидрометеоролошких и статистичких служби на Дунаву и размењује све информације значајне за пловидбу и бродарства. У новије време се све више јавља потреба за решавањем проблема загађења воде

Дунава; анализира се утицај измене климе на пловидбу, отварају питања еколошке заштите приобаља. Техничка група Секретаријата ДК ради под непосредним руководством главног инжењера, односно обухвата укупно шест уско специјализованих саветника.

Због великог интереса показаног у неколико последњих година, на 60. сесији 2002. године су допуњена Правила процедуре ДК чиме је омогућен посебан статус земљама посматрачима које присуствују састанцима, радним и експертским групама ДК. На 61. сесији је одлучено да се статус посматрача може дати и другим међународним организацијама. Основни услови за статус посматрача јесу да земља, односно међународна организација, има могућност да практично помогне побољшању услова слободне пловидбе, уз услов територијалне близине транспортном коридору Рајна – Мајна – Дунав (Протокол 2003).

До 2011. године су статус земаља посматрача добиле: Холандија, Турска, Француска, Чешка, Грчка, Кипар, Белгија и Црна Гора као и међународне организације: ЕЕК/ОУН, Рајнска комисија, Савска комисија, Комисија за заштиту басена Дунава, Комисија за црноморску сарадњу и Европска комисија. На 77. сесији ДК, 15. и 16. децембра 2011. Бивша Југословенска Република Македонија је предала захтев за статус посматрача.

Савремени навигациони услови на Дунаву

Слив Дунава, са око 120 својих притока, пролази данас кроз десет подунавских држава, али обухвата и територије још осам европских земаља – Пољске, Чешке, Швајцарске, Италије, Словеније, Црне Горе, Босне и Херцеговине, Албаније и БЈР Македоније. Дужина целог басена Дунава, посматрано са запада на исток, износи 1690 km, а ширина је 820 km, па се са правом може рећи да, у склопу система са Рајном и Мајном, Дунав представља економску жилу куцавицу читаве Европе. Делтом дужине од 75 km (запад – исток) и ширине од 150 km (север – југ), Дунав се прво преко два рукаваца – Килијског и Тулчинског, а потом из Тулчинског рукавца кроз канал Светог Ђорђа и Сулински канал, слива у Црно море. Сулински канал (у целини припада Румунији) и данас представља главни пловни пут који повезује Дунав са морем, и на тај део делте се односи Београдска конвенција. Растојања на Дунаву се мере у km од ушћа узводно и обележена су обалним знацима. Део Дунава дужине од 170 km, односно од Сулине до Браиле, сматра се „морским сектором” Дунава, тако да је тај део реке све до Галаца обележен у морским миљама (у Галацу је последња ознака mm 80). У свих десет држава, кроз које протиче, Дунав чини и природну границу са суседним земљама,

Слика 5. Басен Дунава 2000. године, Дунавска комисија

а на обалама је велики број значајних градова, од којих су и четири главна града: Беч, Братислава, Будимпешта и Београд. Према физичко-географским карактеристикама дели се на Горњи Дунав дужине од 620,5 km који се простире од ушћа канала Рајна – Мајна – Дунав (на 2411,5 km) до насеља Генју у Мађарској (на 1791. km), којим почиње Средњи Дунав и допире до места Турну Северин (на 931. km), потом следи Доњи Дунав, све до ушћа Сулине у Црно море (0. km). Та три дела се даље деле на 9 навигационих сектора у оквиру којих су пловидбени услови слични.

Европском класификацијом унутрашњих пловних путева дефинисаном Европским споразумом о најважнијим унутрашњим пловним путевима од међународног значаја (АГН), усаглашеном у ЕЕК/ОУН, опредељени су навигациони услови и технички параметри флоте, односно габарити пловних путева. Усаглашеним препорукама Дунавске комисије нови габарити пловног пута су утврђени за Дунав по секторима и потврђени на 77. сесији 2011, у циљу побољшања услова пловидбе у перспективи.

У послератном полувековном периоду су у потпуности поштоване препоруке ДК током изградње важних хидротехничких објеката на појединим деоницама, а такође при изградњи или одржавању низа бродских преводница којих је на Дунаву данас укупно 18 (пет у Немачкој, једна на заједничком делу Дунава између Немачке и Аустрије, девет на

аустријском делу, једна на словачком и две на заједничком делу Дунава између Србије и Румуније).

Изградњом Ђердапа I уклоњено је и најпроблематичније место за пловидбу током вишевековне историје пловидбе на Доњем Дунаву (Катаракт и Гвоздена капија). Увођењем у експлоатацију 1984. године канала Црна вода – Констанца, на територији Румуније, добијен је још један крак пловног пута Дунава, чиме је скраћено повезивање са Црним морем чак за 397 km у односу на пловидбу Сулином.

Увођењем у експлоатацију 1992. године канала Рајна – Мајна – Дунав дошло је до коначног обједињења водно-транспортне магистрале између Северног и Црног мора у дужини од 3.503 km, што дефинитивно увећава значај Дунава у укупној транспортној мрежи Европе. Кључне тачке великог европског речног система су повезане: Ротердам – Мајнц на Рајни, Мајнц – Бамберг на Мајни, Бамберг – Келхајм на каналу Мајна – Дунав и Келхајм – Сулина на Дунаву.

Украјина на својој територији још од 1957. године настоји да обезбеди још једну везу Дунава са Црним морем кроз Килијски рукавац, а потребни радови су коначно успешно изведени у последњих неколико година. Треба нагласити да Београдска конвенција, за сада, нема никакво дејство на том делу делте Дунава. Намере Украјине и радови, које она спроводи у циљу безбедне и слободне пловидбе на ушћу Дунава, изазвали су озбиљну расправу држава у процесу ревизије Конвенције о режиму пловидбе. Могући договор, наиме, држава чланица Дунавске комисије о будућем дејству ревидиране Конвенције на целој делти Дунава, постаје основни узрок негодовања Румуније и блокаде процеса договарања. Услед чврсте позиције Румуније у процесу ревизије Београдске конвенције траје до данас озбиљан спор две подунавске земље које излазе на Црно море.

Процес ревизије Београдске конвенције

Прелаз из XX у XXI век карактерише тежња ка успостављању јединствене мреже унутрашњих пловних путева Европе категорије „Е”, чиме се активно баве државе у оквиру Европске конференције министара транспорта, Европске економске комисије (ОУН) и Европске комисије (ЕУ). Концепција о јединственој мрежи пловних путева је одражена у већ споменутом Споразуму АГН, усаглашеном у оквиру Комитета за унутрашњи водни транспорт ЕЕК/ОУН. Споразум подразумева приоритетни развој пловних путева и речног транспорта Европе, са посебним акцентом на Дунав, коме се на Европској конференцији министара транспорта 1994. године даје статус Паневропског

транспортног коридора VII (TNT-T мреже европских коридора). На конференцији у Ротердаму 2001. министри транспорта 11 земаља (10 подунавских и Чешка Република), као и представник Европске комисије (ЕУ) потписују Меморандум о развоју Коридора VII, с циљем, пре свега, унапређења инфраструктуре. Меморандумом се транспортни коридор утврђује као унутрашњи пловни пут Дунава, канал Дунав – Црно море, Килијски и Сулински рукавци, канал Сава – Дунав (пројекат у перспективи, предвиђен од стране Хрватске), канали Дунав – Тиса – Дунав, као и одговарајућа лучка инфраструктура која је на располагању на тој мрежи пловних путева. Меморандум садржи посебно, у форми прилога, списак „области од посебног интереса”, односно унапређење инфраструктуре унутрашњих пловних путева, развој флоте и лука и усавршавање технологије управљања транспортом на Дунаву. Ротердамском декларацијом 2001. је за координацију заједничког рада заинтересованих страна предвиђено оснивање Извршног комитета транспортног Коридора VII са седиштем у Бечу.

Према иницијативи Пакта за стабилност Југоисточне Европе, четири нове државе, настале после распада Југославије – Србија, Босна и Херцеговина, Хрватска и Словенија – почињу у Брчком 2002. године договоре о стварању услова да река Сава добије статус међународног пловног пута; Оквирни споразум о сливу реке Саве ступа на снагу 2004, а на основу тог документа почиње са радом 2005. године Савска комисија са седиштем у Загребу.

Истовремено у Међународном пловидбеном конзорцијуму „Велики европски прстен”: Дунав – канал Дунав – Мајна – Мајна – Северно море – Килски канал – Балтичко море – Волго балтички канал – Волга – Волго Донски канал – Дон – Азовско море – Црно море – Дунав, расте, такође, интерес за убрзани развој транспорта на Дунаву.

У складу са новим европским стратешким опредељењима, пре свега ЕУ чланица, у циљу убрзаног развоја пловидбе на Дунаву и планова пребацивања дела саобраћаја са друмова на реку, али и потребе сарадње европских народа у економији, енергетици, екологији, туризму и култури, дуж те кључне европске саобраћајнице, 13 европских држава са Европском комисијом и Пактом за стабилност у Југоисточној Европи, у Будимпешти 2002. године, потписују Декларацију о оснивању процеса сарадње на Дунаву.

У светлу тих нових идеја и измењених политичких околности треба посматрати и улогу Дунавске комисије на почетку овог века, као једне од најстаријих међународних организација. Посебно треба нагласити да је од 2007. године практично 6 од укупно 11 чланица Дунавске комисије истовремено и у Европској унији. У првој деценији овог века је неминовно

дошло до размимоилажења или до преклапања регулатива везаних за одређене техничке стандарде на Дунаву, које захтевају ЕУ директиве на једној страни, и Београдска конвенција из 1948, односно националних регулатива држава чланица ДК, углавном базираних на Конвенцији, на другој страни.

На експертским састанцима ДК се, не једном, увиђало да се многе ЕУ директиве не могу директно применити на Дунаву, па се проблем успостављања високих и једнаких стандарда пловидбе јавио и код многих подунавских чланица Европске уније. Конструктивним дискусијама, техничким аргументима и политичком вољом свих подунавских земаља, дошло је до приближавања ставова, компромиса и постепене хармонизације прописа везаних за пловидбу и еколошку заштиту вода Дунава, посебно током 2010. године.

На 60. сесији Дунавске комисије 2002. године договором држава се обнавља рад Припремног комитета за дипломатску конференцију у циљу модификације Конвенције о режиму пловидбе на Дунаву у складу са новим геополитичким околностима. Важан нов моменат у ревидираном тексту, који је још увек на столу чланица ДК, јесте присаједињење Конвенцији у својству „уговорних страна” нових неприбрежних држава Француске и Турске, као и Европске комисије.

Нацрт новог текста Конвенције са измењеним додатним протоколом је практично усаглашен, првенствено у правцу даљег одвијања слободне пловидбе, на основу недискриминације и заједничке добробити уговорних страна, уз поштовање суверених права и економских интереса националних држава. Све будуће уговорне стране се обавезују на развој Коридора VII у оквиру паневропских саобраћајних праваца. Ревидираном Конвенцијом је предвиђена интеграција унутрашње пловидбе на целом европском континенту, у циљу јачања економских и културних веза, како између самих уговорних страна, тако и са другим земљама.

Остало је отворено питање на који начин ће Европска комисија, као уговорна страна, гласати при доношењу одлука Дунавске комисије, као засебна страна, или у име свих држава чланица Европске уније истовремено, односно колико ће у том случају вредети њен глас. За сада нема назнака да ће се саме чланице ЕУ одрећи свог сувереног права гласа у оквиру рада Дунавске комисије.

Други важан моменат у тексту модернизоване Конвенције јесте немогућност договора око 1. члана Конвенције, односно територијалне распрострањености, због већ поменутог става Румуније. Наиме, нов нацрт предвиђа да се Конвенција односи на пловни пут Дунава између Келхајма и Црног мора (а не Сулинског канала као у важећој Конвенцији),

тако да је то предмет убрзаних дипломатских разговора са овлашћеним преговарачима Румуније.

Перспектива пловидбе Дунавом

Документ Европске комисије „Саопштење ЕК другим институцијама ЕУ”, који се односи на Стратегију Европске уније за Дунавски регион, финализован 2010. године, настао је из разумевања да је „најинтернационалнији слив на свету” данас највећим делом на територији ЕУ после два таласа проширења 2004. и 2007. године, а и из потребе њеног повезивања са регионом Црног мора, Кавказа и Централне Азије. Дунавски регион, према том документу, представља петину површине ЕУ и обухвата око 100 милиона становника. Документ је у складу са Европском стратегијом до 2020. и прокламованим циљевима социоекономског развоја, конкурентности, управљања ресурсима, заштите животне средине и модернизације транспорта у Дунавском региону. Овај регион се сматра виталним за Европу у целини јер обухвата и земље које нису чланице ЕУ. Дунавска стратегија је урађена по узору на Балтичку и има амбиције да од подунавског региона начини атрактиван простор за улагање у XXI веку, односно „достизање најсавременије зелене технологије, омогући рад на бољем усклађивању политика и финансирања за побољшање утицаја на терену и превазилажење фрагментација” (ЕС 2010).

Дунавска стратегија анализира прилике у региону и подвлачи солидну образовну структуру људи, упечатљиву културну, етничку и природну разноликост, велика природна богатства, драгоцене водне ресурсе. У основи, најважнија је теза да је подунавски регион место где се ЕУ отвара према истоку и да постојеће транспортне и економске везе морају да буду развијеније. У оквиру Стратегије су промовисана 4 „стуба”. Први стуб је повезивање Дунавског региона унутрашњим пловним путевима (третирано је посебно), а потом друмским, железничким и ваздушним везама (ова три вида саобраћаја су третирана заједно). Тај стуб подразумева и подстицање одрживе енергије и промовисање културе, туризма и контаката међу људима. Други стуб представља „заштиту животне средине”, трећи „изградњу просперитета”, а четврти „јачање” Дунавског региона. Ефективна побољшања захтевају координисано планирање, финансирање и имплементацију пројеката у Региону.

Стратегија је фокусирана на развој транспорта са циљем, између осталог, повећања теретног транспорта на реци за 20% у 2020. години у односу на 2010, као и уклањања „уских грла” на пловном путу, како би се

према класификацији АГН Споразума постигла VIb категорија дунавског пловног пута до 2015. године. Подвлачи се и развој мултимодалних терминала у дунавским лукама у циљу повезивања унутрашњих пловних путева са железничким и друмским саобраћајницама до 2020. године.

Други део документа Стратегије Европске уније за Дунавски регион је Акциони план којим Европска комисија допуњује своје саопштење и којим се „прелази са речи на дела”. Наиме, њиме се утврђују конкретни приоритети за макро-регију Дунава. У тај део Стратегије укључени су примери пројеката које су дефинисале саме државе у региону.

Дунавска комисија је у разраду Стратегије била укључена само у делу који се односи на списак приоритетних пројеката за велике радове на Дунаву, а у циљу успостављања безбедне пловидбе и уклањања „уских грла”, односно дефинисања одговарајућих габарита пловног пута за предвиђену дунавску флоту према европској класификацији. Ту се надлежности Дунавске комисије у односу на Стратегију и завршавају.

Слика 6. Пресек коридора VII и X
(Master Plan and Feasibility Study,
Inland Waterway Transport for Serbia, Witteveen Bos, 2005).

Потреба стратешког опредељења Републике Србије за развој пловидбе Дунавом

Као средишња земља у Дунавском региону Република Србија представља важну спону европских путева, а посебно својим пловним путем на Дунаву у дужини од 588 km. У складу са таквим географским положајем и својим привредним интересима, Србија би требало да се у наредном периоду добро позиционира и ојача сопствену улогу у остваривању подунавске сарадње. Имајући у виду досадашње планове Европске уније, преточене у Стратегију за Дунавски регион и жеље да он постане јединствени саобраћајни, културни и природни простор, Србија би могла да кроз активно учешће у наредном периоду у раду Дунавске комисије реализује своје економске и политичке интересе, иако није чланица ЕУ, посебно у хармонизацији прописа пловидбе, уз прихватање одређених еколошких захтева.

Конвенција о режиму пловидбе из 1948. представља још увек правни оквир сарадње десет подунавских држава и Руске Федерације, а учешћем у ревизији Београдске конвенције, Србија се прилагођавала новонасталим околностима у европском речном транспорту и придружила модернијем приступу стандардима пловидбе, карактеристичним за XXI век. Предложени текст нове ревидиране Конвенције о режиму пловидбе на Дунаву треба да буде усвојен на Дипломатској конференцији која, према начелно постигнутој сагласности, треба да се одржи у Београду у блиској будућности.

Имајући у виду да је Србија депозитар Конвенције, постоји неспорни правни основ да управо Србија ту конференцију сазове и да задржи статус депозитара. Учешћем у процесу ревизије Београдске конвенције, остварењем улоге домаћина и задржавањем статуса депозитара, Србија на најдиректнији начин показује заинтересованост за интензивнији развој речног саобраћаја у склопу целокупне транспортне политике у региону и Европи.

Република Србија би надаље требало посебно пажљиво да прати све напоре у унапређењу унутрашњих пловних путева Европе, стремљења ЕУ ка Црноморском басену; да посебно уложи труд у обезбеђењу повољнијег положаја за своју речну привреду у укупном европском транспорту. Узимајући у обзир значај Коридора VII за развој европског транспорта робе, у складу са својим великим потенцијалом и географским положајем, Србија треба да развија националну флоту, информационе услуге на пловним путевима, подржава развој лука и унапређује мултимодалне технологије транспорта. Истовремено, постоји могућност опрезног и делотворног рада на детаљним анализама свих предности и последица

прихватања одређених европских споразума, везаних за пловне путеве и њихову уградњу у националну регулативу. Република Србија може да изнесе све ставове везане за пловидбу и артикулише своје интересе на Дунаву кроз рад Дунавске комисије у Будимпешти и Комитета за транспорт ЕЕК/ОУН у Женеви.

У Србији је неопходан максимални напор да се после болних година за речну привреду, условљених санкцијама, ратним дејствима и посебно после НАТО бомбардовања, врати значај и улога водног транспорта, посебно у светлу европских трендова пребацивања других видова транспорта на овај еколошки прихватљив и јефтинији вид речног транспорта. Уз релативно мала инфраструктурна улагања у речни саобраћај, позитивни ефекти у привреди Србије би били значајни. Плановима и пројектима развоја њене укупне мреже пловних путева од скоро 1.600 km, уз неопходну сарадњу са другим подунавским земљама и уз искуство Руске Федерације на огромној мрежи пловних путева у европском и азијском делу њене територије, разменом информација у оквиру Дунавске комисије, економски ефекти би били брзо достигнути.

Унапређењем речног транспорта на Дунаву значајно се могу оживети туризам и унапредити културна сарадња у региону, а интензивнијим деловањем подунавских земаља у решавању заједничких еколошких проблема у XXI веку, може се обезбедити неопходна заштита националних интереса Србије у оквиру европске породице народа.

S u m m a r y

Ivana Kunc

*The International Legal Framework of Navigation on the Danube
at the Turn of the Last Century*

The international legal framework of navigation on the Danube at the turn of the last century, comprising the navigable river course from Kelheim to the Black Sea through Sulina Canal, was delineated in the Convention on the Regime of Navigation on the Danube, i.e. the Belgrade Convention from 1948, whose depositor was Yugoslavia, Serbia today. The Belgrade Convention was practically the first to apply the principle of international law by which the navigation was organized by the coordination of bordering countries. It also promoted free navigation on the Danube without any discrimination of the ships sailing under the flags of Danubian or other countries.

In the long history of navigation on the Danube in the last two centuries there have been many bi-lateral and international agreements that regulated the terms of navigation, not related only to the Danubian countries. Interested parties were frequently outside of the Danube basin, and sometimes their influence on the navigation was crucial. A significant influence of West European states from the upper Danube on the development of navigation in Europe in general began in the seventeenth century. Their influence was particularly strong in the establishment of international legal regulations based on international or bi-lateral agreements on navigation.

The first half of the nineteenth century was marked by an intensive development of international water transport along internal navigable routes of Europe. This instigated the leading West European states of the time to coordinate essential international principles of river navigation. The subsequent consequence of this was the establishment of navigation rules on the Danube. The 1850s brought an end to a long period of bi-lateral agreements between influential Danubian states related to navigation on that river.

From the 1850s to 1950s navigation on the Danube was regulated by international agreements with participation of influential European countries, mostly non-Danubian. The Black Sea became open for merchant fleets of all nations and the Danube together with its delta, became an international navigable route. The first international body for the improvement of navigable routes on the Danube was founded in the 1850s – the European Danube

Commission (EDC) and on several occasions its jurisdiction was prolonged by big powers of the time. The EDC was active until the First World War, when it was succeeded by the International Danube Commission (IDC), operative until 1940.

The international organization called the Danube Commission (DC) was founded by the Belgrade Convention in 1948 and its seat was first in Galați, and then moved to Budapest in 1954. The DC has eleven member-states today, ten are Danubian and the eleventh is the Russian Federation. However, the contemporary international legal framework of navigation on the Danube has remained within the principles of the Convention from 1948. The Belgrade Convention specified free navigation for all merchant ships and cargoes and is reflected in the statistical data of the DC. In the second half of the twentieth century the Belgrade Convention was consistently applied and the Danube Commission was intensely engaged in the development of economic ties between the countries from the entire Danube basin, also strongly supporting the technical improvement of the Danube fleet and the establishment of new organizational forms of transport, in other words, supporting the general development of national waterpower engineering.

In the light of new development ideas the end of the twentieth century, just like the second half of the nineteenth, was marked by a greater interest of non-Danubian countries to take part in the Danube Commission, at least as observers. The proposed new text of the Belgrade Convention provides for France, Turkey and the European Commission to join the present day member states.

The strategy of the European Union for the Danube basin, promoted in 2010 with goals of socio-economic development, competence, management of the resources, environment protection and modernization of transport in the Danube region, leaves the international legal framework of navigation on the Danube unchanged.

In accordance with its geographic position and its economic interests, the Republic of Serbia, although not a member of the European Union, could secure for itself a more favourable place in the overall European transport and thus realize its economic interests on the Danube.

Üdvözlét
az „Imre“-gőzösről.

Újvidék - Pétervár.

Ramenitz, am 28. Sept. 1900.

Spoločina hvala za tvoje: ja sam u Ramenici
svešten prispio. Tavo su svi pusti ruzice. Imasam po
dva, u najljub Kupci. Kao da cu 17 sad svaki put
sati. Kores zivis? Dal se idu za tvojim? Sta je nova u
Bjelovaru? Tvoje veoma su ty. Da uradim pozdrava
vnu tibi kao i svojim pozdratima, oz /

Verlag J. Singer, Hoffotograf, Neusatz, Nachdruck verboten.

[Handwritten signature]

Петроварадин 1900. године, разгледница

Верка Јовановић
Универзитет Сингидунум
Београд

Апстракт. Луиђи Фердинандо Марсиљи спада међу оне личности XVIII века чији је рад данас незаобилазан у проучавању Дунава. Његова књига, објављена, 1726. године први је научни подухват о овој европској реци у којој је аутор приказао рељефне карактеристике приобаља, особине речног корита, положај насеља и њихових назива, градове, одбрамбена утврђења, античке локалитете, флору и фауну, на којој је вршио метеоролошка и астрономска осматрања. Потоњи картографи XVIII и XIX века умногоме су се ослањали на његова истраживања и радове о Дунаву.

Кључне речи: Дунав, Луиђи Фердинандо Марсиљи, картографија.

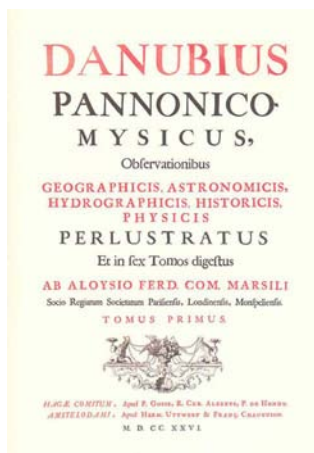
Међу личностима које су током протекла три века путовале Дунавом и остављале белешке, цртеже и географске карте о овој реци, издваја се угледни светски путник гроф Луиђи Фердинандо Марсиљи (Luigi Ferdinando Marsigli). Овај Италијан пореклом, а у служби Бечког двора, објавио је 1726. године у Хагу једно од најдрагоценијих и најважнијих дела о Дунаву, под насловом *Danubius Pannonico-Mysicus*, у шест томова (Стефановић 2003; Мргич 2011).

Марсиљијев рад представља извор многих података који доприносе стицању знања о ондашњем степену познавања географије, астрономије, хидрографије, физике, историје и картографије панонског Дунава.

Захваљујући раду Марсиљија савременици су почетком XVIII века добили потпунију картографску грађу Дунава у Панонском басену.

На садржајно богатим аустријским картама Подунавља у XVIII веку, приказао је Марсиљи рељефне карактеристике приобаља, особине

речног корита, положај насеља и њихових назива, градове, одбрамбена утврђења, античке локалитете.

Слика 1. Насловна страна Марсиљијеве књиге објављене 1726. године у Амстердаму

Називи на Марсиљијевим картама

У књизи, која нас овде највише интересује, картографске садржаје, подељене у секције, прати систематично представљена сигнатура сеоских насеља и називи цивилних и војних утврђења.

Цртајући ток Дунава аутор је топониме леве и десне обале означавао синхроно, као на пример: Ердут (Erdöt), Белегиш (Bellekis), Земун (Zemlin), Београд (Belgrad) на десној обали и Апатин (Apatin), Панчево (Pancsova), Ковин (Csovina) на левој обали.

У делу реке Дунава од Бездана до Новог Сада топоними на Марсиљијевим картама су једнаки савременим, попут назива за област као што је Барања, насеља Мохач, Дарда, река Карашица, Petervardein (Петроварадин), на десној обали Дунава, као и Моноштор, Sentova (Сонта), Futak (Футог), на левој страни реке.

Топоними су изабрани и представљени називима регија (Барања, Панонија), већих насеља, кастела, манастира, римских утврђења и античких локалитета. Черевих (Zerevitz), Баноштра (Banostra) и Футог (Futak) указују на истоветност са данашњом српском етимологијом ових топонима у приобаљу Дунава.

Табела 1. Насеља на обалама Дунава, од Бездана до Београда, означена на Марсиљијевој карти

Десна обала	Лева обала
<p>[SECT. IX.]</p> <p>Kuliket. Pagus. Marok. Pagus. Veresmarton. Pagus. Daras. Pagus.</p>	<p>[SECT. IX.]</p> <p>Sentova. Pagus. Berek. Pagus. Kulut. Pagus. Sterbtze. Pagus. Monostor. Pagus. Vragnos. Pagus.</p>
<p>[SECT. X.]</p> <p>Almas. Pagus. Erdöt. Arx; fed magnam partem destructa. Bucovar. Ad Confluentes Vuka fluvii, in edito Arx eminens. Illok.</p>	<p>[SECT. X.]</p> <p>Apatin. Pagus. Buginovitz. Pagus. Bukin. Pagus. Palanka. Vicus, e regione Illok fitus.</p>
<p>[SECT. XI]</p> <p>Banoftra. Pagus. Zerevitz. Pagus, cum Arcis alicujus rudibus. PETRIVARADINUM. Carlovitz. Rudera templorum adhuc ostendens locus; sed nuperâ Pace, ibidem, cum Turcis initâ, celebris. KERZEDIN Romanarum Antiquitatum rudera. Salankamen. Urbis rudera, Tibisci Ostiis opposita. Bellekis. Oppidum.</p>	<p>[SECT. XI]</p> <p>Futak. Pagus. CSENEI. Antiquum Romanorum Fortalicium, ex quo, celebris ille Romanorum Agger, incipiens, ad Tibiscum porrigitur. Kobila. Pagus. Monasterium.</p>
<p>[SECT. XII.]</p> <p>Banovtza. Pagus. Zervinka. Pagus. Zemlin. Pagus. BELGRAD.</p>	<p>[SECT. XII.]</p> <p>Borgia. Pagus, e regione Belgrad, ultra quingentos passus a Danubio remotus.</p>

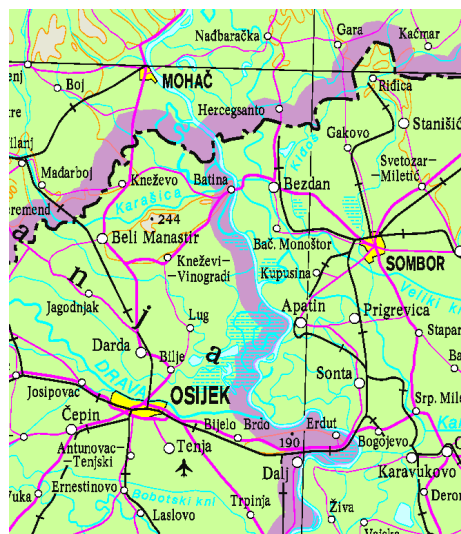
Анализирајући називе река, Дунав је на картама из XVIII и XIX века, најчешће бележен као Donau или Danubius док су насеља попут Београда имала различите називе Beograd, Belgrad, Belgrado, Singidunum, Singidon, Alba Greka, Nandor Alba.

Упоређујући топониме приказане на Марсиљијевој карти из 1726. године и на савременим картама Дунавског слива кроз Србију, уочавају се бројни словенски називи који су оригинално настајали или су преименовани римски антички називи.

Табела 2. Имена насеља од античког периода до данас

Садашњи називи	Називи на Марсиљијевој карти	Римски антички назив
Илок	Ilok	Cuccium
Сланкамен	Salankamen	Acumincum
Петроварадин	Petrivaradinum	Cusum
Земун	Zemlin	Taurunum
Београд	Belgrad	Singidunum

Картографски приказ меандарског корита Дунава и непосредног приобаља у његовом најсевернијем делу тока кроз Србију, од

Слика 2, 3. Дунав, најсевернији део у Србији (црним троугловима означена Дарда) (на Марсиљијевој карти из 1726. године и карти Војногеографског института из 2003. године)

Мађарске границе до Богојева на Марсиљијевој карти, али и на карти Војногеографског института, насталој 277 година касније, садржи прецизну хидрографску мрежу и многе истоимене називе попут Дарде, Барање, итд. (слика 2, 3).

Петроварадин, Сланкамен и Београд на картама Марсиљија

Изградња Петроварадинске тврђаве, односно замка на обали Дунава, била је планирана као одбрана од татарске провале, када су изграђени многи утврђени градови Угарске. Тврђава већи значај добија приликом продора турске војске. Османлије успевају да је освоје 1526. године када јој додељују статус касабе формирајући објекте и установе исламске управе. Тек 1691. године, аустријска војска под командом грофа Лудвига Баденског (Ludwig Wilhelm von Baden-Baden) осваја Петроварадинску тврђаву. Према плановима француског војног архитекте Себастијана Вобана (Sébastien le Prestre de Vauban), по чијим пројектима је у Европи изграђено око 300 утврђења, аустријски војни инжењери започињу 1692. године са подизањем потпуно нове тврђаве.

На карти Марсиљија Петроварадин је прецизно позициониран на десној обали Дунава са називом *Peterwardein*, док је на каснијим картама попут војне аустроугарске карте из 1910. године, овај топоним троструко означен и то: Петроварадин (српски), *Peterwardein* (немачки) и *Petervárad* (мађарски). У садржају Марсиљијеве карте са великом прецизношћу је означаван правац тока Дунава, речно корито, меандри, рукавци, притоке и особености рељефа (слика 4, 5).

Слика 4, 5. Дунав код Петроварадина
(на Марсиљијевој карти из 1726. године и војна аустроугарска карта из 1910. године)

Низводно одавде налази се ушће реке Тисе код Сланкамена. У његовој близини су, као што се на детаљу карте може видети, насеља Тител, Сланкамен и Белегиш. Ту је, потом, и неколико речних острва (ада), попут Сурдука (Surduk Insula) (слика 6).

Слика 6. Дунав на ушћу Тисе код Сланкамена (на Марсиљијевој карти из 1726.)

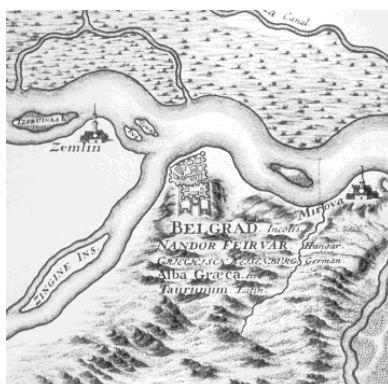
У поређењу са картама каснијег периода, до најновијих хидрографских карата слива Дунава, корито реке Тисе је измењено пресецањем последњег меандра при ушћу, а подигнут је и насип који спречава поплаве и разливање вода.

Слика 7. Дунав на ушћу Тисе код Сланкамена (на војној аустроугарској карти из 1910. године)

Аустроугарске карте су, наравно, детаљније. Оне садрже референце попут кота насеља или других изабраних тачака (слика 7).

Обале Дунава код Београда, град и приобаље били су тема описа и картографских приказа од праисторије до данас. Детаљно картографско представљање долине Дунава кроз Србију и Београд је било најчешће подстакнуто војним разлозима а велики део карата је замишљен као простор на коме су бојишта. У периодима између ратних сукоба, Аустрије и Турске током XVII и XVIII века, Аустрија је интензивирала слање службеника, официра, мисионара за прибављање нове географске грађе. Тако су, у осталом, настајали многи путописи, карте долине Дунава и детаљни планови градова.

Слика 8. Дунав код Београда
(на Марсиљијевој карти из 1726. године)

На Марсиљијевој карти Дунава код Београда су приказане морфолошке особености самог корита реке са адама као што су Велико и Мало ратно острво, Лидо, Ада Хуја. Пажљиво су уцртани река Сава, Ада Циганлија

Слика 9. Дунав код Београда
(на војној аустроугарској карти из 1910. године)

и узвишен, брежуљкаст, рељеф шумадијске десне стране Дунава као и рукавци, барски терени и каналска мрежа на левој панонској равници. На карти је, такође, унета геометријски правилна форма Доњег и Горњег града – Калемегдана, а исписани су и многи називи Београда и Земуне из којих се види припадност времену и владарима (слика 8).

Када се Марсиљијеви цртежи упореде са већ поменутом аустроугарском картом из 1910. разлике су одмах приметне. И у овом случају, као и у приказу Дунава код Сланкамена, аустроугарске карте су, наравно, детаљније. На њима се налазе многобројне референце којих нема код Марсиљија, као што су, на пример, коте насеља или друге изабране тачке (слика 9).

Прикази Дунава после Марсиљија

Од Марсиљијеве карте до данас Дунав код Београда, односно и река и град, били су тема војних и цивилних изучавања, описа, анализа, цртежа, картографских садржаја до најсавременијих електронских *on-line* приказа простора Дунавског слива са степеном детаљности и тачности који се мери у милиметрима. Стога је, како почетком XVIII века, када је Марсиљи путовао Дунавом, тако и у каснијим деценијама и вековима, Београд на ушћу Саве у Дунав увек пажљиво приказиван. Стратешки положај места и његове околине помно су изучавани и приказивани, како на картама Марсиљија, тако и код потоњих картографа.

„Не сме се пренебрећи ни чињеница да је Балкан, ма колико имао стратешки положај, ипак у географском па и ширем смислу, био „деп' Европе, подручје на којем се увек и претежно војевало. Зато су европски картографи, с једне стране, далеко више били заинтересовани за своје земље, као и за оне које су биле анектиране, односно под њиховом управом...” (Живковић 1990, предговор).

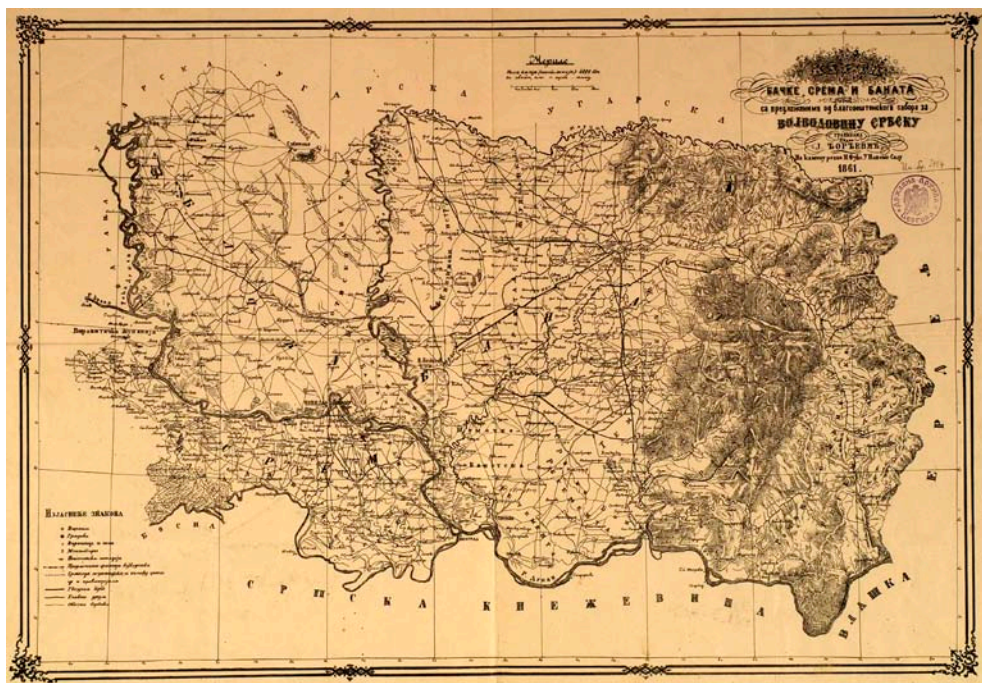
Територија Србије и слива реке Дунав су биле теме европских картографа скопчане са војним и цивилним циљевима, али и са развојем напредних техника и графичких поступака током XVIII и XIX века.

Картографи су наилазили на тешкоће у приказивању територије Србије током XVIII и XIX века. То је простор честих ратова, турских и аустријских освајања. У том периоду аустријска војска шаље своје људе да „уходе”, прикупљају податке на терену и на тим основама је урађен познати *Јозефински йремер*. Велику препреку у постизању тачности при изради карата представљао је језик и групе сугласника који се тешко изговарају, различити називи за исте топониме, некодификовани правописни облици у нашем језику, итд.

Према доступним изворима који се односе на Србију и реку Дунав, у изради карата и графичког представљања тих територија у XVIII веку, коришћена је техника бојеног бакрореза.

Политички догађаји у Хабзбуршкој монархији у XVIII и XIX веку су имали различите исходе по питању организовања територија под њиховом влашћу.

У циљу остварења политичких и територијалних захтева урађена је занимљива карта „Војводине Србске”. На предлог Благовештенског сабора, карту Срема, Баната и Бачке урадио је Ј. Ђорђевић 1861. године.

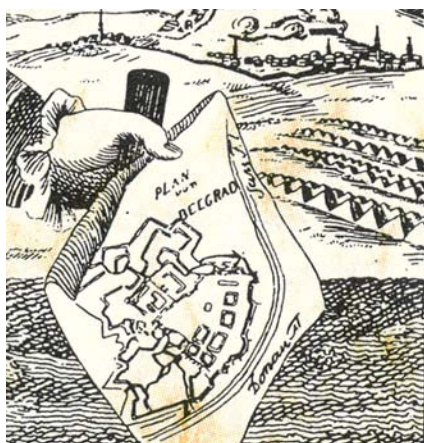
Слика 10. Карта Војводине Србске, Банат, Срем и Бачка, Ј. Ђорђевић 1861. године

Размера карте, клесане на камену, означена је као мерило, пола палца или 1 аустријска миља са легендом и знаковима за вароши, градове, манастире, поштанске штације, границе, путеве. На карти, од Даља узводно до ушћа реке Драве, Дунав је гранична линија према Вировитичкој жупанији, а одатле узводно до Бездана са Барањом. Сви топоними си писани ћириличним писмом.

Река Дунав приказивана је на бројним тематским па и политичким картама које су представљале графичке компоненте историјских текстова и писаних дела о простору Војводине током ранијих векова до данашњих дана.

Аустријске војне и политичке аспирације су употпуниле картографску слику Београда и долине Дунава у XIX и касније у XX веку. Штампане студије *Über Serbien*, аутора Адама фон Вајнгартена (Adam von Weingarten) са потпунијим приказима орографије и хидрографије па и хидрографије Дунава, допринело је подстицању развоја модерне картографије и географије.

Историјско, материјално и културно наслеђе Београдске тврђаве забележено на мапама, плановима и многим картографским скицама које су настајале током XVIII, XIX и XX века чини је једном од најбогатијих локација на дунавском путу ка Црном мору. Из тог периода, потиче највећи број цртежа, прецизних планова, картографских приказа Дунава и пробаља код Београда.

Марсиљијевим картографским приказивањем Дунава сабрано је мноштво графичких бележака о природним условима, топографији, рекама, утврђењима, положају насеља. Пажљивим цртањем он је бирао и јасно наглашавао оно што се природно истицало на левој и десној обали и приобаљу реке без обзира на административну поделу територија и припадност различитим народима и владарима.

Марсиљијева карта је имала размерник на оквиру карте, али без конвенционалне легенде у данашњем смислу. Карте и планови ондашњег доба, па и Марсиљијева карта је имала вињете које су представљале тадашња ремек дела.

Пре Марсиљијеве карте на којој је приказан Дунав многи аутори су стварали картографска дела на основу описа, извештаја и других доступних извора. На територији Аустроугарске догађаји и промене су се знатно брже одвијале. Елементи, тачност и садржај карата су се

усложњавали. То се најбоље види из планова градова, попут Београда из 1720. и карата у славу Пожаревачког мира из 1718. године или карта, бакорез слива Дунава у Банату и Србији аутора Матеуса Зојтера (Matheus Seuter).

Дунав је својим положајем и дугим током кроз Србију имао посебно место у картографији најранијих цивилизацијских епоха и низу каснијих картографских и географских студија које су настајале у другим државама попут Аустрије и Венеције. Историјски догађаји су били од пресудног утицаја на картографско приказивање територија кроз које протиче Дунав.

Цртежи, карте и детаљни планови су примарно настајали у војним центрима, најчешће ради премера, израде карата и катастара изабраних територија. За разлику од војних интереса и циљева, читав низ картографских приказа настао је као резултат интересовања научника, истраживача земаља Балканског полуострва. Али, детаљни прикази Дунава, приобаља реке, унети топоними, цртежи културно-историјског наслеђа, Луиђија Фердинанда Марсиљија и данас су драгоцени извори за изучавање како картографских приказа Дунава, тако и свеукупног богатства ове европске реке.

S u m m a r y

Verka Jovanović

Marsigli's Cartography of the Danube from Bezdan to Belgrade

Count Luigi Ferdinando Marsigli, an eminent world traveller, stands out among those who travelled along the Danube in the past three centuries and left records, drawings and maps about the river. This Italian (by origin), in service of the Viennese court, published in 1726 in The Hague one of the most precious and important works about the Danube, entitled *Danubius Pannonico–Mysicus*, in six volumes. Marsigli's work is the source of numerous data that enlarge our knowledge of the current understanding of geography, astronomy, hydrography, physics, history and cartography of Pannonic Danube.

Thanks to this work, Marsigli's contemporaries in the eighteenth century received a more complete cartographic material on the Danube in the Pannonic basin.

In contentually rich Austrian maps of the Danubian region in the eighteenth century, Marsigli represented relief characteristics of riverine areas, features of the river bed, the position of human settlements and their names, towns, fortifications, sites from classical antiquity.

In his drawings, Marsigli marks the toponyms on the left and right banks synchronically, e.g. Erdöt, Bellekis, Zemlin, Belgrade on the right bank and Apatin, Pancsova, Csoviná on the left.

When one compares the toponyms represented in Marsigli's map from 1726 and the contemporary maps of the river basin through Serbia, one notices numerous Slavic names, indigenous or renamed ancient Roman toponyms.

Marsigli's cartographic representations of the Danube gathered together a number of graphic notes about natural conditions, topography, fortifications, positions of settlements. By carefully drawing, he chose and clearly emphasized what was naturally accentuated on either bank and in the adjacent region, regardless of the administrative distribution of territories and their relatedness to different nations and rulers.

Marsigli's map has a scale in the margin but no conventional chart titles in the contemporary sense of the term. Like other maps and plans of that period, Marsigli's map has vignettes, small masterpieces of the period.

Before Marsigli's map of the Danube, many authors drew maps based on descriptions, reports and other available sources. In Austro–Hungarian lands, events and changes were very quick, so that the elements, correctness and contents of maps became more complex. This is obvious in the plans of towns like Belgrade from 1720 and maps that glorified the Peace of Požarevac in 1718, or the Mateus Seuter's map/etching, of the Danube in the Banat and Serbia.

By its position and the long flow through Serbia, the Danube had a special place in the cartography of the earliest civilization epochs as well as in the series of later cartographic and geographic studies produced in Austria and Venice. Historic events had a crucial influence on cartographic representations of the territories through which the Danube flows.

Drawings, maps and detailed plans were originally produced in military centres, most frequently for the purposes of surveying and drawing of maps and cadastres of the chosen territories. Contrary to military goals and interests, a series of cartographic representations was made to satisfy the interests of scholars and researchers of the countries in the Balkan Peninsula.

Нови Сад 1932. године, разгледница

Јелена Мргић
Филозофски факултет
Београд

Апстракт. Символички језик визуелне и литерарне комуникације између картографа и „гледаоца” непрестано се мењао умножавањем представљених информација, уређених по одређеном начелу (математичком, природословном и догађајном). Добар део историјске картографије Дунава баштина је појединих „националних” историја ове струке, у којој су дуги низ векова водећу улогу играли картографи и њихови ученици из италијанских, немачких и аустријских земаља. Практичне потребе трговаца, руку под руку с интересима и знатижељом владара, државника, амбасадора, војних стратега, али и духовних авантуриста жељних узбуђења, подстицале су интересовање за прикупљање старих предлога уз нову интерпретацију података и нову ликовну презентацију.

Кључне речи: Дунав, картографија, библиографија карата

Визуелне представе једне тако моћне природне силе попут реке Дунав, некоћ зване *fluvius Europae maximus* док је Волга није претекла, никад није било лако извести. Требало је сагледати не само њен главни, величанствени ток од извора на Шварцвалду на западу, до увира у Црно море (*Pontus Euxinus*) на истоку, већ и све њене побочне реке – хранитељке, од великих до малих и најмањих, и све их поименце именовати. Дунав је и *Istros* и *Danubius* и *Duna* и *Dunărea* и *Dunai* и *Tuna*. Затим је ваљало ухватити пером и бојом, дакле, заробити и суспрегнути сву силу таласа и струја који подривају и круне обале и ваљају стене правећи вирове, аде и спрудове, блата, чретове, ритове и мртваје, и најмлађе копно Европе које се тка тамо где река посустаје пред морем. И онда уписати има ли ту којег станишта, и чије је, ког је језика, и где је добар прелаз, можда и мост, а где је граница. И све то означити читким симболима да се трговци,

теклићи, генерали, амбасадори, ходочасници и авантуристи снађу и да, не дај боже, не залутају и нестану.

Вазда практични Римљани сматрали су да се Дунав може укротити у бедем Царства – *limes*, оно безбедно на десној страни, а варвари на супротној, и изгледало је као да то беше довољно да их задржи (Mirković 2005). Али, као што се артерија крвотока не може поделити, ни река се није дала – узводно и низводно су непрестано бродили људи, роба и вести, остављајући мало или нимало трагова у повести и у самом кориту реке (Karović 2008: 281–289; Serban 2009: 331–342). Река одвајкада тече, а стално се мења начин на који су домороци, колонисти, научници, инжењери, политичари и ини, мислили, певали, сањали и писали о њој, понеки су је вајали и цртали, а да већином нису никад стали на њене обале (Bernini, *La Fontana dei Quattro Fiumi*, у: Christian 1986: 352–56). Изузеци се, као и увек, издвајају и памте по богатству забележеног искуства и импресија (Marsigli 1726; 2004; Kanitz 1875-1882; Magris 1986).

Картографски прикази Дунава су тематски врло разнородни и препуни слојевите симболике, значења и тумачења, од географске спознаје митског и реал-политичког простора и граница Европе, као одраза индивидуалне и колективне фантазије, до културних, верских, друштвених и идеолошких наноса. Развојни пут картографије дунавског тока следи општи напредак природних, техничких и хуманистичких наука. Мапирање целе екумене или појединих региона, држава и народа било је доскора само практични вид ‘географије’ као хорографског и топографског есеја, у коме је требало да се одреди њихов положај у физичком простору, а затим да се опишу све појаве и представи сва знања која су до тада сакупљена из старих књига и бележака ретких посматрача. И тако од Страбона и Птолемеја до Александра фон Хумболта (Alexander von Humboldt) (Mayhew 2001: 383-401). Симболички језик визуелне и литерарне комуникације између картографа и „гледаоца” непрестано се мењао умножавањем представљених информација, уређених по одређеном начелу (математичком, природословном и догађајном), али и сходно променама *Zeitgeist*-а, са свим што он носи са собом. Муке цртача су биле су све веће, како у смислу техничког изазова, тако и у погледу садржаја, јер су антички ауторитети, а пре свих наново откривени Птолемеј, готово свакодневно оспоравани извештајима путника, посланика и шпијуна, и требало је довести у сагласје тад већ митске пејзаже и давно ишчезле народе с најновијим вестима које су пристизале (Ђирковић 1991: 11–17).

Замајац производњи карата даје наравно штампарска преса, моћно оружје у борби за спас хришћанских, односно правоверних душа, владарске идеологије и пропаганде. Пад Београда и пропаст Угарске

на Мохачком пољу јасно су оцртали правац продирања Османлија у Подунављу, и тим пре је што хитније требало обавестити хришћанску Европу докле се примакла османска претња. Већ прва ратна карта Лазаруса (Lazarus), а потом и мапе Лацијуса (Latzius), Жамбокија (Zsamboki), Зинда (Zinda) и Гасталдија (Gastaldi) пружају општи поглед на центар „ратне позорнице” (*theatrum belli*) која се премешта тик пред капије Беча (Калић 1986: 423–435; Szatmáry 1987; Томовић 1991: 37–41).

Добар део историјске картографије Дунава баштина је појединих „националних” историја ове струке, у којој су дуги низ векова водећу улогу играли картографи и њихови ученици из италијанских, немачких и аустријских земаља. Током „владавине атласа” (XVI и XVII век), чија је продукција своје седиште имала у картографским радионицама Ортелијуса (A. Ortelius), Меркатора (G. Merkator), Јансона (J. Janszoon) и Блауа (J. Blaeu), поред „пресликавања” старих мапа Подунавља, делови дунавског слива приказани су на листовима Европе, Германије, Баварске, Аустрије, Мађарске, Славоније, Илирика и Трансилваније. Сâм Дунав је главни предмет приказивања на посебним картама у де Јодеовом *Огледалу свеџа* (G. de Jode, *Speculum orbis terrarum* 1578), Меркаторовом и Блауевом *Атласу* (1595) (Warwick: 1995). Није више, међутим, било довољно изнова прецртати Лазарову или Лацијусову мапу, већ се у насловима јасно истиче реклама да је карта „нова”, „скоро допуњена и исправљена”, па и „најновија”, „најтачнија”. Лукративна продукција слика екумене захтевала је добар слух за тржиште, његове потребе, очекивања и укус.

Практичне потребе трговаца, руку под руку с интересима и знатижељом владара, државника, амбасадора, војних стратега, али и духовних авантуриста жедних узбуђења, подстицале су интересовање за прикупљање старих предлогака уз нову интерпретацију података и нову ликовну презентацију. Један бенедиктинац, уз то и сâм картограф и географ, овако је 1713. сведочио о интимном искуству за цртаћим столом:

„Прављење мапа је њакав извор задовољства (пр. ау.): ту у једном цугу видим, као с небеских висина, многе градове и читаве земље најудаљених полова света; опајам где су војни логори пријатеља и непријатеља, какве кретње предузимају, где то плове флоте и крстаре бродови и куда се креће светска трговина... Ето, и ја док трепнух оком, одох на мапи тамо где дуго или никад нећу ићи; коначно видим и где ја то на овом свету живим, какве су границе мојој домовини...” (Odilo von Guetrather, у: Heinz 1994:164).

С друге стране, јавља се нови вид писмености, географско-картографске. Племство и, у све већем броју, богато грађанство, жели и

наручује богато урешене „књиге мапа”, које због тежине своје опреме стоје на посебним дрвеним држачима, на почасном месту у библиотеци, често уз глобус, који не заостаје у мајсторству израде. Као статусни симболи, атласи су бестселери свог времена, па је тако Ортелијусов доживео 46 издања у само три деценије. Белине неуцртаних крајева испуњавају се китњастим вињетама и текстом, не би ли се умањио страх од непознатог које тамо пребива. Увођењем земљописа у наставни курикулум, атласима и новим текстуалним уџбеницима смањује се формат на величину правих приручника, које је било „сасвим згодно носити са собом”. Јохан Кристоф Вајгел (Christoph Weigel) штампа 1719. године „пригодан школски и путни атлас”, док је Елијас Бек (Elias Beck) објавио 1735. карту Дунава од извора до ушћа, и то у 29 делова на склапање, наменивши је онима који „иду у рат у Угарску, као и љубитељима новела” (Weigel 1719; Baesk 1735).

Објективно хидрографско и топографско приказивање Дунава, његови притока, народа и предела није одувек била јасно прокламована нити свесно формулисана намера, и низ векова је протекао док се веродостојно географско знање прикупљало, увећавало, а затим даље преносило и ширило. Исправке и допуне старих карата било је могуће урадити тек након детаљних проматрања и прецизних инструменталних мерења на терену. Први помаци су начињени у горњем дунавском сливу до Беча и Пожуна, докле је било могуће безбедно крстарити и премеравати, те је и изворишни део Дунава код сеоцета Донауешингена релативно брзо био утврђен и поуздано убициран већ у првим атласима (Wawrik 1989; ib. 1994; Zögner 1996).

Иако господар највећег дела дунавског слива до краја XVII века, Османско царство никад није понело епитет „Дунавске монархије”, премда је река играла велику улогу у политичком и привредном животу царства. Делови „Европске Турске”, те тако и средњи а затим и доњи ток Дунава су, онако како је напредовала хришћанска армија, добијали на пуноћи садржаја. На старим, прецртаваним картама, његов ток низводно од Беча приказан је скоро у правој линији, у општем смеру северозапад – југосток, што је бочно следила и долина Тисе, остављајући између територију Бачке са старим називом „Cumanorum campus” и „Bach-meghe deserta” (пуста Бачка). У безбедности средње Европе, Зигмунд фон Биркен (Siegmond von Birken), палатин немачког цара, даровити песник и лингвиста, изнедрио је 1664. књижицу обимног наслова и велике научне амбиције *Der Donau Strand mit allen seinen Ein- und Zuflüssen, angelegenen Königreichen, Provinzen, Herrschaften und Städten auch derer selben alten und neuen Namen vom Ursprung bis zum Ausflusse in Dreyfacher Land Mappe vorgestellt auch samt kürzer Verfassung einer Hungar(ischen) und*

Türkischen Chronik und Heutigen Türken-Kriegs. Основни текст историјског земљописа прате ведуте претежно подунавских градова (Улм, Линц, Беч, Пожун, Острогон, Будим, Београд), које је, као и карте, урадио чувени нирнбершки картограф и гравер Јакоб Зандрарт (Jacob von Sandrart). При тираж од две хиљаде примерака плануо је у само пар недеља по објављивању, и овај бестселер је укупно имао двадесет допуњених издања (Birken 1664). То сведочи како о знатној куповној моћи, тако и о духовној глади да се цео крајолик европског копна све тамо до Цариграда детаљно упозна.

Велики Бечки рат (1683–1699) донео је преокрет не само у територијалним аквизицијама Хабзбуршке монархије, већ и у самом поимању и употреби визуелних представа географског простора, који је уједно и политички и културни и верски и идеолошки и привредни. Карта је реални репрезент владарева моћи, њен физички одраз, инструмент успешне владавине и пропагандно средство у борби са супарницима, које год вере и нације. Математичко-картографска револуција се са француског двора прелива у Беч, и цар жели да има јасан преглед свег пространства своје врховне власти, свих вазала, копнених и водених путева и граница, свих пореских обвезника, свих рудних богатстава. Надаље, овладати простором и територијом непријатеља било је немогуће без веродостојних и прецизних података са терена у служби планирања војне стратегије, тако да се издваја војна картографија и такве карте најчешће нису биле за објављивање (Buisseret 1992; Biggs 1999: 374–405).

Несумњиво највеће заслуге за „откриће” средњег и доњег Подунавља, у рангу Магелана (F. Magellan) и капетана Џејмса Кука (James Cook), припадају грофу Луиђију Фердинанду Марсиљију (Luigi Ferdinando Marsigli), званичном картографу и војном извиђачу Еугена Савојског (Eugen von Savoyen), и његовом сараднику нирнберншком картографу Јохану Кристофу Милеру (Johann Christoph Müller). Стотине извиђачких, топографских, војно-стратешких мапа насталао је током Марсиљијевих путовања дуж и преко линије фронта низводно од Беча. Круна картографског подухвата била је карта разграничења између две империје након Карловачког мировног споразума (1701) – оријентисана од југа ка северу, мапа је приказивала дотада најдужу и прву модерну, праву граничну линију која је физички постављена у реалном географском простору у виду густог низа међника и међашних хумки, са државним граничним прелазима и контумацима. Не мање значајна је научна исправка дотадашњег приказивања правца тока Дунава јер су тек сада веродостојно оцртане главне дунавске окуке код Ваца и дуж Фрушке горе, затим петља кроз „Гвоздену капију”, и главни пловни рукавци дунавске делте (Mrgić 2011a).

Гроф Марсиљи је био много више од картографа – овај полихистор и аутодидакт саставио је у духу једне „природне историје” обимно и досад непревазиђено спомен-дело у част реке која га је фасцинирала: *Danubius Pannonico-Mysicus* (Marsigli 1726; 2004). У шест томова фолио формата, цео дунавски слив је рашчињен на делове, са минуциозно приказаним топографско-хидрографским одликама терена, биљног и животињског света, почев од облика и дубине корита, брзине речних струја, типова речног наноса и профила обале, преко обалске вегетације, меандара и мочвара, до врста дунавских риба и птица (Mrgić 2011b).

Успех хришћанске војске подстакао је праву лавину штампаног картографског материјала о „позорници рата”, а највећи број издавача је, у борби за тржиште, истицао у наслову да су њихове карте урађене на основу Милеровог предлошка и посматрања грофа Марсиљија, што је требало да додатно појача аутентичност и веродостојност мапе. Милерова карта Угарске (1709) и Марсиљијеви извештаји имали су снажан одјек у француској научној картографији коју предводи математичар Касини (Cassini) и Делилова (Delille) радионица у Паризу, под директним покровитељством двора. Читав оквир карата често је обрубљен ведутама нетом ослобођених подунавских градова – Будим, Острогон, Вишеград, Печуј, Петроварадин, Сегедин, Београд, Осијек и други. Убрзо Хоман (Homann) и његови наследници преузимају водећу улогу на тржишту у креирању и продаји живописних, барокно раскошних атласних композиција. (Heinz 1994: 153–165; Patay 1987: 69–80; Parshall 1998: 19–36).

Следећи велики корак у дунавској картографији наступа са систематским земљишним премеравањима и детаљним снимањима Хабзбуршког царства, затим хидраулично-хидротехничким плановима о регулацији водотокова у Панонској низији, укључујући и појаву првих пројеката о изградњи канала Дунав – Тиса. Кључну улогу у иступању Аустрије на позорницу светске трговине требало је да одигра Дунав, будући да је овај „водени аутопут” био најјефтинији начин транспорта „белог злата” (соли) из Ердеља, затим зачина с Блиског истока, памука, свиле, порцелана, кафе и чаја, егзотичних животиња, и чега све не... Основане су две испоставе „Источне компаније” – у Београду и Цариграду, а крајем 18. века је један рајнски бродоградитељ конструисао нови тип брода прилагођеног за пловидбу Дунавом, па и Савом (Petrović 1982).

Драстичне промене у животу реке и на самој реци, уносе пароброди на Дунаву, што је нашло одраза и у тематској картографији. Како би се омогућио редован, поуздан и ничим ометан саобраћај, било је неопходно успоставити мрежу мерних станица за праћење водостаја реке, утврдити

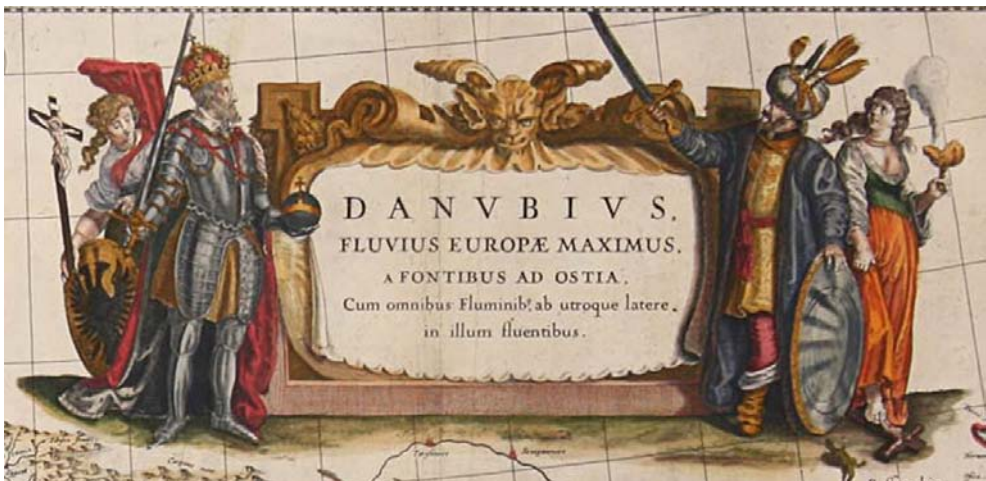
његове сезонске осцилације, учртати аде, спрудове и плићаке, уклонити речне воденице, изградити и означити на карти пристаништа где су бродови допуњавали гориво и путнике. С таквим циљевима, пословно-научним, развија се посебна врста картографије намењена производњи тачних и поузданих навигационих карата Дунава. После много одлагања, *Дунавска паробродска компанија* основана је 1830, а већ 1835. један енглески путник, новинар Мајкл Квин, објавио је догодовштине на путешествију паробродом. Књига је доживела такав успех код читалаца да је убрзо преведена на француски и немачки (Quin 1835). Квин као да најављује и једну нову врсту путника – туриста, што ће условити и појаву стручних водича, од којих су они у продукцији Карла Бедекера (Karl Baedeker) временом постали синоним за путовање – *бедекери* (Костић 2003; ib. 2005).

Слобода пловидбе и трговине целим током Дунава постигнута је релативно касно, и у етапама. Најпре је то право стекла Аустрија Београдским миром (1739), а Русија тек више од три деценије касније (1774). Прва Дунавска комисија основана је Париским уговором (1856), с циљем да надгледа слободу међународне пловидбе и трговине целим пловним током од Улма низводно, и да ради на уклањању природних и вештачких препрека. Контрола и извођење неопходних радова препуштена је Аустроугарској монархији након Берлинског конгреса, и током последње деценије XIX века заиста су изведени значајни пројекти на регулацији дунавског тока кроз клисуру Ђердапа, где су катаракти, стене и вирови представљали велику опасност за пловидбу. Живописно сведочанство о спуштању низ ове брзакe у простом, „нешивеном” чуну забележио је у свом путопису Ото Дубислав фон Пирх (Otto Dubislav von Pirch) (Pirch 1830; Веселиновић 1983, 241–259).

Замашни хидротехнички подухвати савременог доба, попут канала Рајна – Дунав, и Дунав – Тиса – Дунав, али пре свега изградња хидроелектране Ђердап и акумулационог језера, представљају драстичне интервенције у природном еко-систему Подунавља, од промене режима површинских и подземних вода, преко измене флоре и фауне, до пораста нивоа загађености дуж готово целог тока, и све то као данак индустријализацији и „општем прогресу”. Нова Међународна комисија за заштиту реке Дунав (ICDPR), израсла из еколошке с(а)вести, створена је 1994. године. Дунавски слив је предмет константног посматрања, изучавања и специјалистичког картирања с акцентом на области еколошких хазарда и девастације природне средине, али и стварања и очувања природних резервата (Копачки и рит Нере, Ђердап и рамсарско подручје Делте). Европска истраживачка организација DEHI (*Danube Environmental History Initiative*) осмишљена је као мрежа

научника ангажованих у пројектима који су фокусирани на историјско испитивање сложених интеракција природе и људи у пространим дунавским крајолицима (Schmid 2009: 59–79).

Уместо штампаних медија, већина актуелних информација и најсавременијих картографских приказа налази се на интернет страницама научних организација којима је река Дунав у центру проучавања и бриге. Богате збирке рукописних и штампаних историјских мапа Дунава и подунавских земаља расуте су широм европских и светских библиотека и музеја, укључујући Музеј града Београда и картографску збирку Народне библиотеке Србије. Ова величанствена река носи отиске свих времена прошлих, а нека сведочанства су сачувана у њеним визуелним представама. Историјска, социолошка и културолошка контекстуализација мапа као врсте медија, њихове форме и садржаја, у корелацији са проучавањем и саме личности картографа, наручиоца и „читалаца”, представља предмет неког будућег мултидисциплинарног истраживања.

KARTE ДУНАВА ОД XVI ДО XX БЕКА
Danubius, fluvius Europae maximus

1507.

Tabula moderna Polonie, Ungarie, Boemie, Germanie, Russie, Lithvanie.

Rome, 1507. – Marcus de Benevento.

Ca. 1:3.000.000, 1 map : colored copperplate, 57 x 39 cm.

From: “Cosmographia Claudii Ptolemaei”, Marcus Beneventanus. Marcus de Benevento and Giovanni Cotta.

[before 1513]

Tabula moderna Germaniae.

Strassburg, [before 1513]. – Martin Waldseemüller.

Ca. 1:3.000.000, 1 map : woodcut, 54 x 39,5 cm.

From: “In Claudii Ptolemei Supplementum”. – Martin Waldseemüller.

1528.

Tabula Hungariae.

Ingolstadt 1528, Lazarus – Peter Apian.

Ca. 1:1.000.000, 1 map on 4 sheets : woodcut, 78 x 54,7 cm.

1542.

Beschreibung des Erchherzogtumb Oesterreich ober Enns durch Augustin Hirschvogel [1542].

Antwerpen, 1593. – Augustin Hirschvogel.

Ca. 1:342.000, 1 map : copperplate, 49 x 38 cm.

From: “Speculum Orbis Terrarum”, Gerard de Jode.

1550.

Landtafel des Ungerlands, Polands, Rüssen, Littaw, Walachei und Bulgarei.

Basel, 1550. – Sebastian Münster.

Ca. 1:4.800.000, 1 map : woodcut, 33 x 26 cm.

From: “Cosmographei oder beschreibung aller laender, herschafften, fürnemsten stetten, geschichten, gebreüche[n], hantierungen etc. / ietz zum drittem mal trefflich sere durch Sebastianum Munsteru[m] gemeret und gebessert, in weldtliche[n] und naturlichen historien.”

1557.

[The Szigeth Battle 1556, West Hungary between the Danube, the Raab and the Drava Rivers].

Basel, 1557 – Wolfgang Lazius.

Ca. 1: 325.000 – 800.000, 1 map : coloured woodcut, 48 x 39 cm.

With the text in Latin and German: “Rei contra Turcas gestae anno M.D.L.VI brevis descriptio”, “Wahrhaffte beschreibung deß rhumreichen von Gott verlihenen siegs wider den erfeind der Christenhait”.

1559.

Nova descriptio totius Hungariae Pyrrho Ligorio Neap. auctore. Romae M. D. LVIII. Michaelis Tramezini formis, cum privilegio Summi Pont. & Veneti Senatus ad decenium.

Rome, 1559 – P. Pirro Ligorio..

Ca.: 1: 1.700.000; 1 map : copperplate, 39,5 x 47 cm.

[ca. 1560]

Arch: [iducatus] Austriae Infra Anisum.

[Wien], [ca.1560]. - Wolfgang Lazius.

Ca. 1:400.000 – 600.000, 1 map : dry-point, 47,5 x 37,5 cm.

[1562-1563]

Austriae chorographia, auctore Wolfg. Lazio Viennesi Austrio M. D. consiliar, et Historico Regio. / [...] In observantiae humiliae testimonium, et partim Academicae, partie domesticae confuctudinis monumentum, Offero ac dico Mathias Bernegger, Austr. 27 Martij A. C. 1620. / Typis Iacobi ab Heyden, Argent.

Wien, [1562-1563] – Wolfgang Lazius – Straßburg, Jacob van Heyden, 1620.

1567.

Hungariae totius uti ex compluribus aliorum geographicis chartis a Matthia Zunthio Norico delieneata est recens editio 1567.

Antwerpen, 1578 – Matthäus (Matthias) Zündt.

Ca. 1:342.000, 1 map : copperplate, 49 x 38 cm.

From: “Speculum Orbis Terrarum”, Gerard de Jode.

1571.

Ungariae loca praecipua recens emendata atque edita per Joan Sambucum.

Wien, 1571. – Johannes (Pannonicus) Sambucus (János Zsámboki).

Ca. 1:820.000 – 1.200.000, 1 map on 3 sheets: copperplate, 88,5 x 55,5 cm

Dedication: “Erzherzog karl von Innerösterreich”.

1573.

Hvngariae descriptio cum priuilegio Wolfgango Lazio auctore

Ca. 1:1.400.000, 1 Map: Copperplate, 32 x 49 cm.

From: "Theatrum oder Schawplatz des Erdbodems", Abraham Ortelius, Antwerpen, 1573.

Austriae ducati Chorographia Wolfgango Lazio auctore.

From: "Theatrum oder Schawplatz des Erdbodems", Abraham Ortelius, Antwerpen, 1573.

1578.

Tractus Danubii qui alias Ister cognominatur fluminis permagni totoque terrarum orbe celebratissimi... per Christianum Sgrothum, Ioannes à Deutecum, Lucas à Deutecum fecerunt.

Antwerpen, 1578. – Christian Sgrooten, Johann and Lucas van Deutecum. (Deutechom).

Ca. 1:2.100.000, 1 map on 2 sheets : copperplate, 32 x 96 cm.

From: "Speculum orbis terrarum", Gerard de Jode.

1579.

Hvngariae descriptio cum priuilegio Wolfgango Lazio auctore.

Antwerpen : Plantijn, 1579. – Wolfgang Lazius.

Ca. 1:1.400.000, 1 Map : Copperplate, 32 x 48 cm.

From: "Theatrum orbis terrarum", Abraham Ortelius.

Vngariae loca praecipua cum imp. [et] regie m.t priuilegio / recens emendata atqve edita, per Ioannem Sambucvm Pannonivm, imp. m.s historicvm.

Antwerpen : Plantijn, 1579. – Johannes (Pannonicus) Sambucus (János Zsámboki).

Ca. 1:1.600.000, 1 Map : Copperplate, 33 x 49 cm.

From: "Theatrum orbis terrarum", Abraham Ortelius.

Dedication at the top left: "Sereniss. principi D. Carolo archiduci, Maximiliani II. fratri, dicatum".

1585.

Hvngaria cum priuilegio / per Gerardum Mercatorem.

Ca. 1:1.300.000, 1 Map : Copperplate, 35 x 43 cm.

From: "Germaniae tabule geographicae", Gerard Mercator, Duisburg, 1585.

1592.

Hvngariae loca precipua / recens emendata, atqve edita, per Ioannem Sambucvm Pannonivm imp. m.s historicvm ; [von] Q[ua]d anno domini 1592.

Ca. 1:2.800.000, 1 Map : Copperplate, 20 x 28 cm.

From: "Geographisch Handtbuch", Matthias Quad, Köln : J. Bussemacher, 1600.

Dedication at the top left: "Sereniss. principi D. Carolo archiduci, Maximiliani II. fratri dicatum".

1593.

“Speculum Orbiss Terrarum” – Gerardi de Iudaeis (de Jode), Antwerpiae: Hungariae totius uti ex compluribus aliorum geographicis chartis a Mathia Zinthio Norico delineata est recens editio.

Germaniae totius nostrae Europae celeberrimae regionis, descriptio singularis.

Bavariae utriusque cum Inferioris tam Superioris vera et amussim. descriptio / Ioannes à Deutecum fecit.

Austriae Ducatus seu Pannoniae Superioris Chorographia Germana summa fide ac industria elaborata a Wolfgango Lazio.

Beschreibung des Erzherzogumb Oesterreich ober Enns Augustin Hirsvoegel.

Croatiae et circumiacentis regionis versus Turcam nova delineato. reverendissimo in Christo Patri ac dno. Laerino Torrentio, episcopo Antverpiensis dno. et Praestuli suo / Cornelius de Iudaeis D.D.

1595.

Deß Konigreichs Ungern Fürnembster theil / Geographische beschreibung : Darzu ein kurtze Chronologia gemacht / was sich alda / Seyt hero Anno Christi 909 Biß auff den Monat September, deß 1595. Jahrs / gedenckwürdig verlauffen.

Ghent, 1595 – Laevinus Hulse (Levinus Hulsius).

Ca. 1:650.000, 1 Map, 58 x 38 cm.

Hungaria : Cum Privilegio / Per Gerardum Mercatorem.

Duisburg, 1595. – Gerard Mercator.

Ca. 1:1.300.000, 1 Map : Copperplate, 43 x 35 cm.

From: Atlas Sive Cosmographicae Meditationes De Fabrica Mundi...

Dedication: “Wilhelmo Et Ioanni Wilhelmo, Ducibus Iuliacensibus” – Gerard Mercator.

1624.

Nova et recens emendata totius regni Ungariae una cum adiacentibus et finitimis regionibus delineatio / C J Visscher ; Joannes à Duetechum jun: fecit.

Amsterdam, 1624 – Claes Jansz Visscher and Johann van Deutecum.

Ca. 1:1.200.000, 1 Map : Copperplate, 33 x 54 cm.

1626.

The Mape of Hungari newly augmented by Iohn Speede anno Dom. 1626.

1 map: copper etching; 33,5 x 43 cm.

From: “Prospect of the most famous parts of the world” – John Speed, London 1627.

Along upper border views of “Presburg”, “Ofen”, The Habsburg Coat of Arms, “Comorra” and “Raab”; along the side borders are people shown in their costumes of Renaissance time.

1633.

Maximi totius Europae fluminis Danubii cursus per Germaniam Hungariamque nova delineation.

Amsterdam, 1633 – Henricus Hondius.

Ca. 1:1.200.000, 1 Map in 2 parts on 1 sheet : Copperplate, 45 x 52 cm.

From: “Atlas ou representation du monde universel, et des parties d’icelui”, Gerard Mercator – Jodocus and Henricus Hondius.

Hvngaria : cum priuilegio / per Gerardum Mercatorem.

Ca. 1:1.300.000, 1 Map : Copperplate ; 35 x 43 cm.

From: “Atlas ou representation du monde universel, et des parties d’icelui”, Gerard. Mercator – Jodocus and Henricus. Hondius, Amsterdam 1633.

1634.

Tractus Danubii, Fluminis In Europa Maximi, A Fontius, Per Germaniam Et Hungariam, Belgradum Usque.

Ca. 1:1.300. 000, 1 map: copperplate; 38 x 88 cm.

From: “Atlas Novus” - Willem Janszoon Blaeu, Amsterdam 1634.

[between 1640 and 1670]

Hvngaria regnum / A Peyrounin fecit.

Paris [between 1640 and 1670] – Nicolas Sanson and Abraham Peyrounin.

Ca. 1:1.100.000, 1 Map : Copperplate, 40 x 49 cm.

1647.

Danubius, fluvius Europæ maximus, a fontibus ad ostia : cum omnibus fluminib[us], ab utroque latere, in illum fluentibus.

Amsterdam, 1647 – Willem Janszoon Blaeu.

Amsterdam, 1647 – Cornelis Danckerts.

Ca. 1:2.100.000, 1 Map on 2 sheets, Copperplate, 40 x 95 cm.

From: “Novus Atlas”, Willem and Joan Blaeu, Amsterdam, 1647.

Hvngariæ regnvm.

Amsterdam, 1647 – Willem Janszoon Blaeu.

Amsterdam, 1647 – Cornelis Danckerts.

Ca. 1:1.100.000, 1 Map : Copperplate, 40 x 50 cm.

From: “Novus Atlas”, Willem and Joan Blaeu, Amsterdam, 1647.

[between 1650 and 1680]

Totius regni Hungariæ, maximæque partis Danubii fluminis, una cum adjacentibus et finitimis regionibus novissima delineatio / per Nicolaum Visscher.

Amsterdam, [between 1650 and 1680] – Nicolas Visscher.

Ca. 1:2 100 000, 1 Map : Copperplate, 42 x 53 cm.

1657.

Noua et recens emendata totius regni Vngariæ una cum adjacentibus et finitimis regionibus.

Amsterdam, 1657 – Dancker Danckertz.

Ca. 1:1 300 000, 1 Map : Copperplate, 33 x 53 cm

With town views of “Bvda, vulgo Ofen”, upper left, 5 x 23 cm, and “Posoniensis vulgo Presbvr̃g”, upper right, 5 x 24 cm.

[between 1659 and 1688]

Regnum Hungaria in omnes suos comitatus accurate divisum et editum per F. de Wit.

Amsterdam [between 1659 and 1688] – Frederick de Wit.

Ca. 1:1 000 000, 1 Map : Copperplate, 47 x 57 cm.

1661.

Mappa über die Gränitzen von dem Adriatischen Meer bis Siebenbürgen.

Wien, 1661 – Martin Stier.

Ca. 1: 540.000, 1 map on 12 sheets : colored hand-drawing, each map 38,5 x 34 cm.

1664.

Neue und richtige Abbildung dess gantzen Königreichs Ungarn sampt denen daran stossenden Ländern : beÿ der zugleich heraus gegebenenen neuen und kurzen Beschreibung dieses Königreichs nützlich zu gebrauchen = Nova et exacta totius regni Hungariæ delineatio Wilhelm Pfann sculpsit.

Nürnberg, 1664 – Wilhelm Pfann.

Ca. 1:930 000, 1 Map : Copperplate, 35 x 53 cm.

Landkarten des Königreichs Ungarn, und dennen andern angräntzenten Königreichen, Fürstenthümen, und Landschafften : sambt dennen Gränitz-Posten, so die Röm: Kay: May: und daß Hochlöbl: Ertzhauß Österreich,

von dem Adriatischen Meer an, biß in Sibenbürgen vor Vestungen und Plö-tze gegen dem Erbfeind zu Nutz der gantzen Christenheit, stätig erhalten, und in allen versehen lassen müssen.

Wien, 1664 – Martin Stier, Mauritius Lang.

Ca. 1: 540.000, 1 map on 12 sheets : Copperplate; total size 152 x 100 cm, each sheet 38 x 33 cm.

Partie septentrionale du roy.me de Hongrie : avec priuilege po. vingt ans / tirée de divers auteurs par le S. Sanson d'Abbev.[ille] geog. de Sa Mai[esté].

Paris, 1664 – Nicolas Sanson d'Abbeville.

Ca. 1:870 000, 1 Map : Copperplate, 35 x 56 cm.

Partie meridionale du r.me de Hongrie : avec priu. po. 20. ans / tirée de divers auteurs par le S. Sanson d'Abb.[eville] geog.[raphe] de Sa Maj.; Lhuilier fecit.

Paris, 1664 – Nicolas Sanson d'Abbeville and Jan L'Huilier.

Ca. 1:870 000, 1 Map : Copperplate, 35 x 56 cm.

**Carte de la Hongrie a l'Autriche : dediée a Monsieur Monsieur Ferdinand-Ernest comte d'Abensperg et Traun, ... : auecque priuilege du roy, pour vingt ans / par son tres-humble et tres obeissant seruite. P. DuVal geogra-
phe du roy ; FD Lapointe scr.**

Paris, 1664 – Pierre Du Val (Duval), François de La Pointe (De Lapointe)

Ca. 1:870.000, 1 Map : Copperplate ; 37 x 53 cm.

[between 1664 and 1674]

Danubis Fluviorum Europae Princeps: cum omnibus acessoriis Flumi-nibus, et quae alluit Renis, Provinciis, Dynastiis, Urbibus eorumque No-minibus priscis ac recentioribus. Fonte ad Ostia Ex variis Historicor. & Geographor. Monumentis opera ac studio Sigismundi Betulii Com. Pal. C. collectu & delineatum sculpsit & Excudit Iacobus Sandrart Chalcographus Norimberbae A. C. MDCLXIV.

Nürnberg, [1664-1674] – Jacob Sandrart.

1 map on 3 sheets, additional map.

With an additional map of *Der Donau Strand*, and the title: "Der Donau-Strand mit Allen seinen Ein- und Zuflüssen angelegenen Königreichen Provinzen Herrschaften und Städten auch dererselben Alten und Neuen Nahmen vom Ursprung bis zum Ausflusse: in Dreyfacher Land Mapped vorgestellt auch samt kurtzer Verfassung einer Hungar- und Türkischen Chronik und heutigen Türken-Kriegs, beschrieben durch Siegmund von Birken C. Com. Pal."

1665.

Hongrie, Transilvanie, Esclavonie, Croacie, Bosnie, Dalmacie [et]c. et par-tie des pays circomvoisins : vers la Pologne, l'Allemagne l'Italie [et]c : lá où

ap.nt les Turcs peuvent avoir a desmesler : avec priuilege du roy pour vingt ans / tirée de tous les auteurs de ces quartiers qui en ont donné quelques memoires jusques a present par le S. Sanson d'Abbeville geogr. ord.re de Sa Maiesté ; J. Lhuilier fecit.

Paris, 1665 – Nicolas Sanson d'Abbeville and Jan L'Huilier.

Ca. 1:2.100.000, 1 Map : Copperplate, 41 x 54 cm.

[ca. 1665]

Totius regni Hungariæ maximæ que partis Danubii fluminis, una cum adjacentibus et finitimis regionibvs novissima delineation.

Franckfurt, [ca. 1665] – Wilhelm Serlin.

Ca. 1:2.300.000, 1 map on 2 sheets : Copperplate, 38 x 70 cm.

Tables at the top left - "Keyser und Koenige in Ungarn", and bottom left - "Belaegerung und Einnehmung vornehmer Örther de a.o 1444 usq[ue] 1664."

1667.

Veteris et Nova Pannoniae et Illyrici Descriptio.

Leiden, 1667 – Philippus Cluverius.

1 map : copperplate, 24 x 20 cm.

From: *Intoductio in Universum Geographiam Gvelphebiti*, – Conradus Buno.

[between 1670 and 1690]

Danvbivs, fluvius europæ maximus, a fontibus ad ostia : cum omnibus fluminib[us], ab utroque latere, in illum fluentibus

Amsterdam, [between 1670 and 1690] – Gerard Valck and Pieter Schenk.

Ca. 1:2.100.000, 1 map on 2 sheets : Copperplate, 40 x 95 cm.

Hvngariæ regnvm.

[Amsterdam] [between 1670 and 1690] – [Gerard Valck and Pieter Schenk].

Ca. 1:1.100.000, 1 Map : Copperplate ; 41 x 50 cm.

1670.

Partie septentrionale de la Turquie en Europe ou sont les beglerbeglicz, ou gouvernements de Bude, de Temeswar, de Bosnie : et partie de celuy de Romelie : dans chacun desquels so[n]t remarquées les residences de sangiacz qui en dependent : ou sont encor les principautés de Transilvanie, Moldavie, et Valaquie tributaires des Turcqs : avec privilege du roy pour vingt ans / par le Sr. Sanson.

Paris, 1670 – Nicolas Sanson d'Abbeville.

Ca. 1:2.800.000, 1 map : copperplate, 36 x 53 cm.

[1670]

Novissima et accuratissima toti[us] regni Hungariæ, Dalmatiæ, Croatiaë, Sclavoniæ, Bosniæ, Serviæ, Transylvaniæ cum adjacentib[us] regnis et provinciis tabula / autore Jacobo Sandrart chalcographo norico; Jacob

Sandrart sculpsit et excudit.

[Nürnberg], [1670] – Jakob von Sandrart.

Ca. 1:2.100.000, 1 Map : Copperplate, 40 x 51 cm.

[between 1670 and 1690]

Fluminum princeps Danubius : ab ipsa scaturigine in Suevis qui exortus, cæteras Germaniæ regiones in ortum, septentrionalem Europeam Turcicam; sinuosô flexu interlabitur; donec, multis auctus amnibus, per plura pontum in Euxinum ostia se exonerat / de nuovo delineatus à Gerardo Valk.

[Amsterdam], [between 1670 and 1690] – Gerard Valck.

Ca. 1:1.900.000, 1 map in 2 parts on 1 sheet : Copperplate, 50 x 60 cm.

[between 1670 and 1700]

Nova totius Græciæ, Italiæ, Natoliæ, Hungariæ nec non Danubii fluminis cum adiacentib[us] regnis et provinc: tabula / autore Iacobo Sandrart chalcographo norico = Neue Land Tafel von Grichenland, Italien, Natolien, Hungarn und gantzen Donaufluss sampt denen angrentzenden Königreiche[n] und Länder[n] aus den neuesten und besten Mappen zusam[m]en getragen und verfertiget von J: Sandrart Kupferstecher und Kunsthändler in Nürnberg.

Nürnberg, [between 1670 and 1700] – Jakob von Sandrart.

Ca. 1:6.200.000, 1 Map : Copperplate, 40 x 51 cm.

[between 1670 and 1720]

Nova totius Hungariæ, Transilvaniæ, Serviæ, Romaniæ, Bulgariæ, Walachia, Moldaviæ, Sclavoniæ, Croatiæ, Bosniæ, Dalmatiæ, maximæq[ue] partis Danubii fluminis, descriptio / emendata a G. a Schagen.

Amsterdam, [between 1670 and 1720] – Gerrit (Gerard Lucasz) van Schagen.

Ca. 1:2.600.000, 1 Map : Copperplate, 44 x 57 cm.

[after 1677]

Exactissima tabula, qua tam Danubii fluvii pars superior, ab ejus fontibus ad Posonium urbem et minores in eum influentes fluvii : quam regiones adjacentes, ut Austria, Stiria, Carinthia, Carniola, Bavaria, Suevia, Helvetia, Tirolis maxima pars Italiæ, nec non Gallia et Hungariæ confinia ostenduntur : cum privil: ord: gen: belgii foederati / per Nicolaum Visscher.

Amsterdam, [after 1677] – Nicolaes Visscher.

Ca. 1:2.000.000, 3 Maps : Copperplate, 46 x 55 cm.

[ca. 1680]

Hvngariæ regnum.

Amsterdam, [ca. 1680] – Joannes Jansonius.

Ca. 1:1.100.000, 1 Map : Copperplate, 41 x 50 cm.

[1683]

La Hongrie Suivant les Nouvelles Observations de Mess[ieu]rs de l'Academie Royale des Sciences, etc. Augmentees de Nouveau à Leide[n] chez Pierre Vander AA, Avec Privilege.

Leiden, [1683] – Pieter van der Aa.

1 map : copperplate, 29,5 x 22,2 cm.

1684.

Le grand royavme de Hongrie qui est aujourdhuy la Tvrquie septemtrionale en Europe : où sont la Hongrie, la Transilvanie, la Valaquie, la Moldavie: la Bosnie, la Servie, la Bvlgarie, la Romanie [et]c : avecque les routes de Vienne et de Raguse à Constantinople : avec priuilege du roy / par P. Du-Val geographe du roy.

Paris, 1684 – Pierre Du Val (Duval).

Ca. 1:2.800.000, 1 Map : Copperplate, 32 x 53 cm.

[after 1684]

Novissima et accuratissima totius Hungariæ tabula : cum privelegio ordinum hollandiæ et west-frisiæ / par P. Du Val geographe du roy.

Amsterdam, [after 1684] – Pierre Du Val (Duval) and Justus Danckerts.

Ca. 1:1.300.000, 1 Map : Copperplate, 38 x 46 cm.

1685.

Le royaume de Hongrie et les estats qui en ont esté sujets; et qui sont presentement la partie septentrionale de la Turquie en Europe : avec priuilege du roy / tiré des memoires les pl.[us] nouveaux par le Sr. Sanson, geogr.[aphe] ord.[inai]re du roy ; dedié a Monseigneur le Dauphin, par son tres humble, tres obeissant et fidel seruiteur Hubert Jaillot.

Paris, 1685 – Nicolas Sanson d'Abbeville and Alexis-Hubert Jaillot.

Ca. 1:2.000.000, 1 map on 2 sheets : Copperplate, 54 x 86 cm.

Totius regni Hungariæ et adjacentium regionum tabula : cum privil: ordin: general: belgii foederati / a.o 1685. ob res bellicas inter Christianos et Turcas de novo correcta ac innumeris locis aucta per Nicolaum Visscher.

Amsterdam, 1685 – Nicolaes Visscher.

Ca. 1:2.100.000, 1 Karte auf 2 Blatt : Copperplate, 42 x 79 cm.

Vermehrte und verbesserte Land-Karten des Königreichs Ungarn und deren andern angrenzenden Königreichen ... / Martin Stier delineavit.

[Nürnberg], 1685 – Martin Stier, [Martin Endter].

1 map on 6 sheets : Copperplate; 79 x 71 cm.

1686.

Danubius fluminum europæorum princeps : secundum naturalem suum cursum, pontes, stationes, et accessoria flumina, una cum intimatione ubi

et quinam eorum navigabilia, nec non omnia finitima regna principatus, provincias, dñastias, urbes, et pagos proximos quos alluita fonte ad ostia / ex optimis tam vetustis quam recentioribus geographorum monumentis sedulo delineatus, per P: Willium C: Rhætum ; Johan Ulrich Kraus sc[ulpsit].

Ulm, 1686 – Matthäus Wagner, Paul Wille und Johann Ulrich Kraus.

Ca. 1:1.400.000, 1 map on 2 sheets : Copperplate, 43 x 140 cm.

L' Vngaria : nuovamente descritta, et accresciuta di Varie Notizie ; con Priuo. del S. P. ; [gewidmet] Francesco II. / da Giacomo Cantelli da Vignola ... Vin.[cenzo] Mariotti sculp[sit].

Roma, 1686 – Giacomo Cantelli da Vignola, Vincezo Mariotti, and Giovanni Giacomo de Rossi.

Ca. 1:830.000, 1 Karte, 86 x 57 cm.

[after 1686]

Eigentliche Vorstellung des so berühmten König Reichs Ungarn neben Si-benbürgen, Moldau, Wallachey, Bosnien, und andern Ländern : mehr bis an Constantinopel.

[Nürnberg], [after 1686] – [Johann Christian Lochner]

Ca. 1:2.580.000, 1 Map : Copperplate, 41 x 68 cm.

1687.

Totius regni Hungariæ et adjacentium regionum tabula : cum privil: ordin: general: belgii foederati / a.o 1687. ob res bellicas inter Christianos et Turcas de novo correcta ac innumeris locis aucta per Nicolaum Visscher.

[Amsterdam] : [Nicolaes Visscher], 1687.

Ca. 1:2.100.000, 1 Map : Copperplate, 42 x 53 cm.

1688.

Cours du Danvbe depuis sa source, iusqu'a ses embouchures, ou sont partie de l'empire d'Allemagne : et des estats qui ont esté ou qui son encore de l'empire des Tvrcs en Europe : auec partie des estats de la ser.me republique de Venise : auec privilege du roy / dressé par le P. Coronelli cosmographe etc. ; corrigée et augmentée par le Sr. Tillemon[t]; et dediée a Monseigneur le Marquis de Covrtanvaux, ... par son tres humble et tres obeissant servit-eur I. B. Nolin.

Paris, 1688 – Vincenzo Coronelli, Jean Nicolas Du Tralage Sieur de Tillemont, and Jean-Baptist Nolin.

Ca. 1:1 900 000, 1 map on 2 sheets : Copperplate, 44 x 120.

Additional map up left: "Environs de la source du Danvbe" (9 x 9 cm).

Regni Hungariæ, et regionum, quæ ei quondam fuère unitæ, ut Transilvania, Valachia, Moldavia, Servia, Romania, Bulgarie, Bessarabia, Croatia, Bosnia, Dalmatia, Sclavonia, Morlachia, Ragusanæ reipublicæ

maximæq partis Danubii fluminis, novissima delineatio : cum privilegio.

Amsterdam, 1688 – Frederick de Wit.

Ca. 1:2.100.000, 1 map on 2 sheets : Copperplate, 49 x 87 cm.

Die Donau, der Fürst aller Europæischen Flüsse Das ist: Eine genaue Darstellung Aller der um und an der Donau gelegenen Königreiche, Fürstenthümer, Länder und Städte, beneben einer kurtzen Beschreibung selber. Deme Zu de Lesern Behuff, annoch ein Register aller der jenigen Oerter, so in denen Charten mit begriffen seynd, beigefüget worden.

Nürnberg, 1688 – Johann Hoffmann.

From: “Die Donau, der Fürst aller Europæischen Flüsse“ – Johann Hoffmann.

[after 1688]

Regni Hungariæ, Græciæ, et Moreæ, ac regionum, quæ ei quondam fuère christiani, ut Transylvania, Valachia: Moldavia, Bessarabia, Bosnia, Sclavonia, Servia, Bulgaria, Croatia, Romania, Dalmatia, Morlachia, Ragusanæ republicæ, maximæq partis Danubii fluminis novissima delineatio : cum privilegio ordinum holl: et west-frisiæ / per Justinum Danckerum ; D. Danckerts sculp[sit].

Amsterdam, [after 1688] – Justus and Dancker Danckerts.

Ca. 1:4.000.000, 1 Map : Copperplate, 49 x 57 cm.

Danubii fluvii sive Turcici imperii in Europa nova tabula, quâ omnia, tam Græca quam Hungarica regna et provinciæ : cum Archipelagi insulis, accuraté describuntur : cum privilegio potentiss: d. d. ordinum hollandiæ et west-frisiæ / per F. de Witt.

Amsterdam, [after 1688] – Frederick de Wit.

Ca. 1:3.800.000, 1 Map : Copperplate, 49 x 60 cm.

1693.

Le cours du Danube depuis sa source iusqu'a ses embouchures : presenté a Monseigneur le Dauphin / dressé sur les memoires les plus nouveaux du P.[ere] Coroneli et autres par le Sr. Sanson geograph du Roy.

Paris, 1693 – Nicolas Sanson d'Abbeville, Vincenzo Coronelli, and Alexis-Hubert Jaillot.

Ca. 1:2.000.000, 1 map on 3 sheets : Copperplate, 43 x 118 cm.

Additional maps upper left: Additional maps up left: “Principauté Furstemberg” (9 x 9 cm), and down right: “Le Bosphore de Thrace aujourduy le detroit ou canal de Constantinople / dressé sur les memoires de Mons.r Gallant et de plusieurs autres par le P. Coronelli cosmographe etc.” (11 x 20 cm), 5 town views at the bottom (each per 11 x 20 cm): “Varadin”, “Canise”, “Temeswar”, “Sigeth”, and “Belgrade”.

1696.

Le royaume de Hongrie et les estats qui ont esté vnis à sa couronne : à l'usage de Monseigneur le Duc de Bourgogne / par son tres humble et tres obeissant serviteur H. Jaillot.

Paris, 1696 – Alexis-Hubert Jaillot
Ca. 1:2.800.000, 1 Map : Copperplate, 41 x 54 cm.

[1696]

Exactissima totius Danubii fluvii tabula et minores in eum influentes fluvii : cum omnibus adja[ce]ntibus regionibus : cum privilegio / per T. Danckerts.

Amsterdam, [1696] – Theodorus Danckerts.
Ca. 1:1 900 000, 1 map in 2 parts on 1 sheet : Copperplate, 51 x 58 cm.

1699–1703.

Mappa geographico-limitanae in qua Imperiorum Caesarei et Ottomanici Confinia in almae pacis Carlovitziensis (1699) Congressu decreta et a duobus utriusque imperii commissariis instituta solenni expeditione partim naturaliter per montes flumina et fluviolos partim artificialiter erectis suo loco terae lapidumque cumulis stabilita atque statuta exceptis iis quae Transylvaniam a Valachia et Moldavia distinguunt iamantea notis et in antiquo suo statu permanentibus generali delineatione exhibentur in subsequentium sectionum mappis topographicis quibus heic lineolae transversales iisque interpositi numeri corespondent multo specialissime repraesentanda.– Joh.Christoph Müller, Norimbergens Fecit.

Nürnberg, 1699–1703. - Johann Christian Müller.
Ca. 1: 37.500, 39 sheets : coloured hand-drawings, each sheet 66,5 x 51 cm With 1 overview sheet, ca.: 1: 500.000, 108,5 x 50,5 cm.

[1699]

Mappa der zu Carlowitz geschlossen und hernach durch zwey geroll-machtige Commisarios vollzogen Kaiserlich – Turkischen Grantz-Scheidung.

[Nürnberg], [1699] – Christoph Weigel.
Ca. 1:850.000, 1 map: colored copperplate; 41 x 32 cm.

[between 1700 and 1720]

Théâtre de la guerre en Hongrie, Transilvanie [et]c : avec privilege / dressé sur les memoires le plus recens par Mr. Guillaume Sanson.

Amsterdam, [between 1700 and 1720] – Guillaume Sanson.
Ca. 1:1.300.000, 1 map on 4 sheets : Copperplate, 93 x 117 cm.

[between 1702 and 1715]

Regnorum Hungariæ, Dalmatiæ, Croatiae, Sclavoniæ, Bosniæ, Serviæ et principatus Transylvaniæ novissima exhibitio / facta a Io. Bapt. Homann.

Nürnberg, [between 1702 and 1715] – Johann Baptist Homann.
Ca. 1:2.000.000, 1 Map : Copperplate, 47 x 55 cm.

Fluviorum in Europa principis Danubii cum adiacentibus regnis nec non totius Græciæ et Archipelagi novissima tabula / authore Joh. Baptista Homanno.

Nürnberg, [between 1702 and 1715] – Johann Baptist Homann.
Ca. 1:4.100.000, 1 Map : Copperplate, 47 x 56 cm.

1703.

Carte de la Hongrie et des pays qui en dependoient autrefois : Dressee sur un grand nombre de memoires et cartes manuscrites ou imprimees : Rectifiez par les observations du Cte. Marsilii et quelques autre : Par Guillaume De l'Isle, Geographe de l'Academie Royale des Sciences.

Paris, 1703 – Count Luigi Ferdinando Marsigli and Guillaume Delisle (De L'Isle).
Ca.: 1:2.500.000; 1 Map : Copperplate, 45 x 63 cm.

1704.

Le theatre de la guerre sur les frontieres des deux empires depuis Vienne jusques à Constantinople ou se trouvent la Hongrie, la Transilvanie, la Valaquie, la Moldavie, l'Esclavonie, la Bosnie, la Servie, et la Bulgarie, la republique de Raguse, et partie de la Dalmatie de l'Albanie, et de la Romanie : avec privilege du roy / tiré de plusieurs voyages et ambassades par N. de Fer geographe de sa Majesté catolique et de Monseigneur le Dauphin ; H. van Loon sculp[ist].

Paris, 1704 – Nicolas De Fer and Herman van Loon.
Ca. 1:1.800.000, 1 Map : Copperplate, 48 x 63 cm.

1705.

Le cours du Danube, depuis sa source jusques a Straubing, ou sont exactement distingués les estats qui sont dessus et aux environs : avec privilege de sa M.té / par le Sr. Jaillot, geographe du roy.

Paris, 1705 – Alexis-Hubert Jaillot.
Ca. 1:440.000, 1 Map : Copperplate ; 47 x 72 cm.

Le Cours du Danube, depuis Straubing, Paussau, Lintz, jusque a Vienne. Par le Sr. Jaillot, Geographe ordinaire du Roy, A Paris, joignant les grands Augustins, aux deux Globes, avec Privilege de Sa Majesté 1705.

Paris, 1705 – Alexis-Hubert Jaillot.
Ca. 1:440.000, 1 Map : Copperplate ; 47 x 72 cm.

Regnorum Hungariæ, Dalmatiæ, Croatiaë, Sclavoniæ, Bosniæ, Serviæ, et principatus Transylvaniæ typus accuratior, et plane novus : cum privileg. regis. polon. et elect. sax. et ord. holl. et westfrisicæ / editore Petro Schenck cælatur.

Amsterdam, 1705 – Pieter Schenk.
Ca. 1:2.000.000, 1 Map : Copperplate, 47 x 55 cm.

[after 1705]

Hungaria generalis, divisa in proprie dictam Hungariam, principatum Transylvaniam, regiones Dalmatiæ, Sclavoniæ, Moldaviæ : Valachiæ, Bulgariæ, Croatiae, Bosniæ, Serviae, Romaniae et Bessarabiæ / venundantur à Gerardo et Leonardo Valk.

[Amsterdam], [after 1705] – Gerard and Leonardus Valck.

Ca. 1:2.200.000, 1 Map : Copperplate, 47 x 58 cm.

[between 1705 and 1739]

Carte ancienne et moderne des differents etats et païs situez au long du Danube : pour servir a l'intelligence de l'histoire : avec privilege de nos-seigneurs les etats de Hollande et de Westfrize.

[Amsterdam] : [s.n.], [between 1705 and 1739].

Ca. 1:4.800.000, 1 Map : Copperplate, 36 x 45 cm.

From: "Atlas historique" - Châtelain, Gueudeville, T. 2, no. 40.

1709.

Augustissimo Romanor. Imperator Josepho I. Mappam hanc Regni Hungariae propitiis elementis fertilissimi cum adjacentibus Regnis et Provinciis nova et accuratiori Forma es optimis schedis collectam D. D. D. ejusdem S. Majestatis Camera Regia Hungaria A. C. M. DCC. IV. operâ I. C. Mülleri S. C. M. Ingen. / I. A. Pfeffel et C. Engelbrechtsculp[sit].

Wien, 1709 – Johann Christoph Müller – M. Ingen, Johann Andreas Pfeffel.

1 map on 4 sheets : copperplate.

[after 1710]

Danubius et Ister cum dominio Turcico in Europa et adjacentibus regionibus descriptus a fonte ad ostia / curante Christophoro Weigelio ; Michael Kauffer sculpsit.

Nürnberg, [after 1710] – Christopher Weigel and Michael Kauffer.

Ca. 1:5 800 000, 1 map : Copperplate, 32 x 39 cm.

[after 1716]

Danubii fluminis (à fontibus prope Doneschingam usq[ue] Posonium urbem designati) pars superior : in qua Suevia, Bavaria, Austria, Stiria, Carinthia, Carniola, Tyrolis, Helvetia cum magna parte Italiæ exhibentur : cum privilegio sac. cæs. majestatis / à Ioh. Bapt. Homanno s. c. m. geographo.

Nürnberg, [after 1716] – Johann Baptist Homann.

Ca. 1:2.000.000, 1 Map : Copperplate, 46 x 54 cm.

Danubii fluminis (ab urbe Lentia usq[ue] et ultra Bydenam urbem cum influentibus fluviis delineati) pars media : in qua Hungaria, Sclavonia, Bosnia, Dalmatia et Servia cum vicinis aliis regionibus accuratè describuntur

/ a Ioh. Bapt. Homanno s. c. m. geographo.

Nürnberg, [after 1716] – Johann Baptist Homann.

Ca. 1:2.000.000, 1 Map : Copperplate, 46 x 54 cm.

Danubii fluminis (hic ab urbe Belgrado, per Mare Nigrum usq[ue] Constantinopolim defluentis exhibiti) pars infima : in qua Transylvania, Walachia, Moldavia, Bulgaria, Servia, Romania et Bessarabia, cum vicinis regionibus ostenduntur [Kartenmaterial] / à Ioh. Bapt. Homanno s. c. m. geographo.

Nürnberg, [after 1716] – Johann Baptist Homann.

Ca. 1:2.000.000, 1 Map : Copperplate, 46 x 57 cm.

1717.

Theatre de la guerre empire des Turcs roiaumes d’Hongrie et de Dalmatie avec leurs frontieres.

Paris, 1717 – Jean-Baptist Nolin.

Ca. 1:5.000.000, 1 Map : Copperplate, 43 x 55 cm.

Carte particuliere de la Hongrie de la Transilvanie de la Croatie et de la Sclavonie : avec privil. 20. may 1717 / dressée sur les observations de Mr. le comte Marsilli et sur plusieurs autres memoires ; par G. Del’isle de l’Academie r.le des sciences.

Paris, 1717 – Count Ferdinand Luigi Marsigli and Guillaume Delisle (De L’Isle).

Ca. 1:1.400.000, 1 Map : Copperplate, 47 x 57 cm.

Eigentlicher Entwurf der weltberühmten Stadt und Vestung Belgrad : samt der auf 13. Meilen sich erstreckenden Gegend, worinnen accurat gezeiget wird, sowohl die Passirung der kayserlichen königl. Majestät Kriegsschiffe, auf der Donau ... / von einem im Lager befindlichen Ingenieur Hauptmann, nach der Natur gezeichnet, was von andern übersehen worden, verbessert, und denen Liebhabern, zu besonderer Bequemlichkeit in diesen compendieusen Format gebracht.

[Nürnberg], 1717 – Christoph Weigel.

Ca. 1:300.000, 1 Map : Copperplate, 38 x 33 cm.

[after 1717]

Neu-geographisch vorgestelltes ungarisches Kriegs-Theatrum in Servien und dem Bannat Temeswar : worin[n] die glückliche Progressen kayserl. siegreichsten Waffen, unter Commando des Durchl. Princ. Eugenii von Savoyen, mit allen bisher in zweyen Feldzügen 1716 und 1717. gehaltenen Schlachten und eroberten Plätzen, in Kupfer gewiesen / von Ioh. Bapt. Homann der röm. kays. Maj.t Geographo.

Nürnberg, [after 1717] – Johann Baptist Homann.

Ca. 1:440.000, 1 Map : Copperplate, 38 x 57 cm.

Pictures of battles: on the middle of left: "Belagerung der Stadt und Vestung Belgrad ..." (16

x 17 cm), lower left "Temeswar wurde belagert ..." (9 x 14 cm) and upper right "Schlacht bey Peterwardein ..." (11 x 9 cm). Town views down middle (9 x 14 cm): "Belgrad", "Semendria". Fortress plans down right (5 x 7 cm): "Pancsova", "Vipalanka", "Sabatz", "Orsava".

[after 1718]

Regnorum Hungariae Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae Bosniae et Serviae cum principatu Transilvaniae: maximaque parte Valachiae nova et exacta tabula / ex archetypo Mülleriano, s. c. m. capit. et ingen. desumta viisq[ue] veredariis, ac novissimæ pacis passarovicensis confiniis aucta à Io. Bapt. Homanno s. c. m. geographo.

Nürnberg, [after 1718] – Johann Baptist Homann.

Ca. 1:770.000, 1 map on 4 sheets : Copperplate, 94 x 111 cm.

Regni Hungariæ tabula generalis :cum privilegio sacræ cæsareæ majestatis / ex archetypo Mülleriano s. c. m. capit. et ing. desumta, et in hanc formam contracta viis veredariis aucta, novissimæq[ue] pacis passarovicensis confiniis illustrata á Io. Bapt. Homanno sac. cæs. maj. geographo.

Nürnberg, [after 1718] – Johann Baptist Homann.

Ca. 1:1.400.000, 1 Map : Copperplate, 46 x 56 cm.

[between 1718 and 1720]

Carte ancienne et moderne des differents etats et païs situez au long du Danube : pour servir a l'intelligence de l'histoire : avec privilege de nos-seigneurs les etats de Hollande et de Westfrize.

Amsterdam, [between 1718 and 1720] – Henri Abraham Châtelain.

Ca. 1:4.800.000, 1 Map : Copperplate, 36 x 45 cm.

From: "Atlas historique" – Nicolas Gueudeville and Henri Abraham Châtelain.

[between 1718 and 1730]

Iustissimæ causæ heroica virtute propugnatae gloriosiss. triumphî præmi-um sive accurata delineatio provinciarum et urbium quæ duabus celeberrimis expeditionibus iusto domino ac victori restituta et pace Passarowizîensi a.o 1718. d. 21. Iulii à debellatis Turc. concessæ et assignatæ sunt / opera et sumtibus M. Seütterî chalcogr.

Augsburg, [between 1718 and 1730] – Matthäus Seutter.

Ca. 1:590.000, 1 Map : Copperplate, 48 x 56 cm.

1719.

Neu und verbessertes ungarisches Kriegs-Theatrum in Servien und dem Bannat Temeswar. Verfertigt und verlegt von Matth. Seutter...

Augsburg, 1719 – Matthäus Seutter.

1 map : copperplate, 25 x 19,5 cm.

[between 1720 and 1750]

Danubius fluminum Europæorum princeps, dass ist der vornehmste, und berühmteste Fluss in Teutschlandt, wird genand die Donau / in Kupffer gestoch: und zu finden bey Gottfrid Jacob Haupt.

Augsburg, [between 1720 and 1750] – Gottfried Jakob Haupt.

Ca. 1:3.500.000, 1 Map : Copperplate, 25 x 32 cm.

City plans at the top: "Aschoff, Asow", "Belgrad, Griechisch Weisenburg", "Buda, Offen, Pest", "Comora", and at the bottom: "Semendria", "Tekin Bender", "Canischa", "Stulweissenburg".

[between 1720 and 1760]

Nova et accurata tabula regnorum sup. et inf. Hungariæ : it: Slavoniæ, Bosniæ, Serviæ, Albanïæ, Bessarabiæ, ut et princip: Transylvaniae, Moldaviæ, Walachiæ, Bulgar. et Romaniae [et]c / ex optimis authoribus et relationib[us] collecta à I. L. K. I. L. ; Gabriel Bodenehr sculps[it] et excud[it].

Augsburg, [between 1720 and 1760] – Gabriel Bodenehr.

Ca. 1:2.500.000, 1 Map : Copperplate, 48 x 58 cm.

[between 1721 and 1778]

Totius regni Hungariæ maximæque partis Danubii fluminis, una cum adjacentibus et finitimis regionibus novissima delineatio / per Carolum Al-

Iard Amstelo Batavum.

Amsterdam, [between 1721 and 1778] – Carel Allard.

Ca. 1:2.200.000, 1 map on 2 sheets : Copperplate, 42 x 77 cm.

Le royaume de Hongrie, et les estats qui en ont esté sujets, et qui sont presentement : avec privilege / tiré des memoires les plus nouveaux par le Sr. Sanson.

Amsterdam, [between 1721 and 1778] – Nicolas Sanson d'Abbeville, Covens and Mortier print.

Ca. 1:1.900.000, 1 map on 2 sheets : Copperplate, 51 x 94 cm.

[between 1725 and 1730]

Tabula Geographica Europae Austriacae Generalis sive Regionum Terrarumque omnium ac singularum Augustissime Domui Austriacae Hereditariarum exacta Delineatio designate et edita a Ioh. Christophoro Homanno M.D. Noribergae.

Nürnberg, [between 1725 and 1730] – Johann Baptist Homann.

Ca. 1: 4.600.000; 1 map: colored copperplate; 55,5 x 48 cm.

From: "Atlas Cosmographicus major" – Johann Baptist Homann, 1735.

[between 1725 and 1748]

Hvngaria cvm adiacentibvs provinciis nova et accuratiori forma / exhibitur a Christoph: Weigely vidua.

Nürnberg, [between 1725 and 1748] – Christoph Weigel's widow print.

Ca. 1:1.500.000, 1 map on 2 sheets : Copperplate ; 39 x 60 cm.

[between 1725 and 1750]

Exactissima totius Danubii fluvii tabula et minores in eum influentes fluvii : cum omnibus adja[ce]ntibus regionibus : cum privilegio / per R. [et] I. Ottens.

Amsterdam, [between 1725 and 1750] – Joshua and Reiner Ottens.

Ca. 1:2.000.000, 1 map in 2 parts on 1 sheet : Copperplate, 50 x 57 cm.

[between 1725 and 1765]

Novissima tabula regni Hungariae et regionum quondam ei unitarum : ut Transilvaniae, Valachiae, Moldaviae, Serviae, Romaniae, Bulgariae, Bessarabiae, Croatiae, Bosniae, Dalmatiae, Slavoniae, Morlachiae et reipublicae Ragusanae : accedit pars magna dominii Veneti, maris Adriatici et regionum adjacentium, totus penè Danubius, regiones quas praeters: fluvii[ue] omnes qui in eum influunt / exactissime juxta meliorum geographorum observationes hic quoq[ue] demonstrantur; auctore Reinier [et] Iosua Ottens geographo amstelodamensi; J. Keyser schulpsit.

[Amsterdam], [between 1725 and 1765] – Joshua and Reiner Ottens, Jacob Keyser.

Ca. 1:2.000.000, 1 map on 2 sheets : Copperplate, 48 x 88 cm.

1726.

Luigi Ferdinando Marsigli: Danubius Pannonico-Mysicus observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus.

Den Haag, Amsterdam, P. Gosse u.a. 1726, 6 volumes.

1726.

Mappa generalis in qua Danubii fl. Caetium montem inter et Bulgariae flumen Jantram intercepti tractus integer in subsequentibus XVIII sectionibus divisim specialissime exhibendus repraesentatur, notandum sectionibus illis lineolas per transversum secantes Danubium iisque interpositos numeros respondere item per signa urbem munitam aut arcem, oppidum, pagnum indicari, Tab. I-II.

Hague, Amsterdam, 1726–1741, 6 volumes – Luigi Ferdinando Marsigli, P. Gosse.

Overview map of further 18 detailed maps, from: “Danubius Pannonico-Mysicus observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus” – Luigi Ferdinando Marsigli.

Additional maps:

Danubius quotquot in ipsum se exonerant fluvii auctus, Tab. I.

Mappa situationem fontium Danubii aliorumq. principaliorum Europae fluminum geographice prepraesetans.

Mappa potamographica in qua fluvii ac fluviioli nominatiores fere omnes qui in monarchia Hungariae ad Danubium sive immediate sive mediate confluunt, lacus item paludes idea generali repraesentantur.

Theatrum antiquitatum romanorum in Hungaria sive mappa geographica regionum Danubio circumjacentium, Pannoniarum, Daciarum, Mysiar. etc. in quibus antiquitates romanae suis singulae figuris in hoc tomo descriptae reperiuntur.

[between 1730 and 1760]

Theatrum belli sive novissima tabula qua maxima pars Danubii et praesertim Hungaria cum aliis adiacentibus regnis : nec non Graecia, Morea, et Archipelagi insulae accurate delineantur / excusa et venalis exposita à Matthæo Seutter, sacrae caesareae majestatis geographo.

Augsburg, [between 1730 and 1760] – Matthäus Seutter.

Ca. 1:3.700.000, 1 Map : Copperplate, 48 x 57 cm.

1737.

Royaume de Hongrie et Transylvanie, partie du r.e de Pologne Ukraine, etats du Czar et de la Crimée : partie des etats du Grand Seigneur en Europe, Valaquie, Bosnie, Bulgarie, Servie Romanie [et]c / dressée sur les

memoires les plus nouveaux par Crepy geographe.

Paris, 1737 – Jean Baptist Crepy, publisher.

Ca. 1:2.300.000, 1 Map : Copperplate ; 45 x 67 cm.

[between 1740 and 1760]

Nova et accurata Hungariæ cum adjacentib. regn. et principatibus tabula : cu. gr. et pr. S. R. I. vicariat[us], in part. Rheni, Sveviæ, et juris Francon / æri incisa et venum exposita à Matth.[eus] Seuttero, s. cæs. m. geogr. august.

[Augsburg], [between 1740 and 1760] – Matthäus Seutter.

Ca. 1:2.100.000, 1 Map : Copperplate, 48 x 55 cm.

1742.

Le royaume de Hongrie la Transilvanie l'Esclavonie la Croatie et la Bosnie : avec privilege / par et chez le Sr. le Rouge ingenieur geographe du roy.

Paris, 1742 – George Luis Le Rouge.

Ca. 1:2.000.000, 1 Map : Copperplate, 47 x 55 cm.

1744.

Hvngariæ ampliori significatu et veteris vel methodicæ complexæ regna: Hvngariæ propriæ, Croatiaë, Dalmatiæ, Bosniæ : Serviaë, Bvlgariæ, Cvmaniaë, principatvm: Transylvaniaë, despotatvs: Walachiaë, Moldaviaë [exclusis ab eadem alienatis Galitia et Lvdomiria] in suas provincias ac partes divisæ et quo ad imperanies ex Avstriacis, Tvrcis et Venetis distinctæ [juncta tamen propter comoditatem Romania vel Romelia tvrcica] tabvla : c. p. s. c. m / ex recentissimis pariter et antiquissimis relationibus et monumentis concinnata ac secundum leges projectionis stereographicæ legitimæ descripta a I. M. Hasio, m. p. p. ; curantibus Homannianis Heredibus.

[Nürnberg], 1744 – Johann Matthias Haas and Homann's Heirs (Homännische Erben).

Ca. 1:2.500.000, 1 Map : Copperplate, 45 x 57 cm.

1745.

Tabvla geographica exhibens regnvm Sclavoniaë cum Syrmii ducatu = Carte du royaume d'Esclavonie et du duché de Syrmie, dont l'un et l'autre est arrosé par le Danube, l'Illove, la Save et la Orave / ex mappa grandiori desumta et in lucem edita ab Homannianis Heredibus.

[Nürnberg], 1745 – Homann's Heirs (Homännische Erben).

Ca. 1:610.000, 1 Map : Copperplate, 46 x 55 cm.

1751.

Royaume de Hongrie, principauté de Transilvanie, Sclavonie, Croatie : et partie de la principauté de Valaquie, de la Bosnie, de la Servie et de la Bulgarie : avec privilège / par le Sr. Robert, géographe ordinaire du roi.

[Paris], 1751 – Robert de Vaugondy

Ca. 1:1.400.000, 1 Map : Copperplate, 46 x 53 cm.

From: “Atlas universel” – Gilles Robert and Didier Robert de Vaugondy, 1757–1758.

1752.

A new [and] accurate map of Turkey in Europe, with the adjacent countries of Hungary, Little Tartary [et]c : collected from the best authorities : the whole being regulated astron.[omica]l observations / by Eman.[ue]l Bowen.

[London] : [s.n.], [1752].

Ca. 1:5.300.000, 1 Map : Copperplate, 34 x 41 cm.

From: “A complete atlas, or, Distinct view of the known world” – Emanuel Bowen.

[after 1758]

Hungaria seraphico-observans seu provinciæ Fratrum Minoru[m] regularis, et strictioris observantiæ in Hungaria, et regionibus : ei appropriatis : sitæ juxta domicilia jurisdictionis propriæ et episcopalis, geographicè delineatæ à quoda[m] Fre. minore reform: provinciæ Tyrol: alumno / æri incisæ operâ, et beneficiô Tob. Conr. Lotter, chalc. et geogr. ; Tob: Conr: Lotter sc[ulpsit].

Augsburg, [after 1758] – Tobias Konrad Lotter.

Ca. 1:2.000.000, 1 Map : Copperplate, 48 x 57 cm.

1766.

Totius Danubii cum adjacentibus regnis nec non totius Græciæ et Archipelagi novissima tabula : ex recentissimis subsidiis concinnata et ad leges projectionis stereographicæ legitimæ : c. p. s. c. m / reducta ab Augusto Gottlob Boehmio electoris saxonie cohortis architecton: milit: mathematico et societatis cosmographiæ sodali.

Nürnberg, 1766 – August Gottlob Böhme, Homann's Heirs.

Ca. 1:4.000.000, 1 Map : Copperplate, 46 x 54 cm.

1769.

Mappa geographica novissima Regni Hungariæ divisi in suos Comitatus cum Districtibus Jazygum et Cumanorum Banatus Temeniensis eiusque Districtuum nec non Regnorum Croatiae Sclavoniae Dalmatiae Magni Principatus Transylvaniae partis Bosniae Serviae Bulgariae et Walachiae dedicata Augustissimis Mariae Theresiae imperatrici reginae et Josepho 2. Romanorum imperatori et corregenti promotore excellentissimo domino generali campi mareschallo et consilii aulae bellici praeside comite Mauritio a Lacy / ab Ignaz Müller : Johan Christoph Winkler sculpsit Viennae. - Ex accuratioribus tabulis congesta et correctata anno 1769.

Wien, 1769 – Ignaz Müller and Johann Christoph Winkler.

Ca. 1:360.000, 1 map in 12 sheets : copperplate, 242 x 215 cm.

[1771]

Nova et accurata tabula regnorum sup. et inf. Hungariæ : it: Sclavoniæ, Bosniæ, Serviæ, Albanïæ, Bessarabiæ ut et princip: Transylvania, Moldaviæ, Walachiæ, Bulgar. et Romanïæ [et]c / ex optimis authoribus et relationib[us] collecta a I. L. K. I. L. ; opera et sumtibus Ioh: Michaelis Probstii chalogr. augustani.

[Augsburg], [1771] – Johann Michael Probst.

Ca. 1:2.500.000, 1 Map : Copperplate, 48 x 57 cm.

[1775]

Cours du Danube depuis Lintz, jusqua Melck.

Paris, [1775] – Imprimerie Royale.

Ca. 1:430.000, 1 Map : Copperplate, 38 x 18 cm.

From: "Relation d'un voyage en Allemagne" – César François Cassini de Thury.

Cours du Danube depuis Donawert, jusqua Ratisbonne. Paris, [1775] – Imprimerie Royale.

1 Map : Copperplate, 26 x 24 cm.

From: "Relation d'un voyage en Allemagne" – César François Cassini de Thury.

Cours du Danube depuis Ratisbonne jusqua Passaw.

Paris, [1775] – Imprimerie Royale.

1 Map : Copperplate, 35 x 21 cm.

From: "Relation d'un voyage en Allemagne" – César François Cassini de Thury.

[1780]

Regni Hungariæ in suos circulos et comitatus divisi tabula nova : cum privilegio sacrae caes. majestatis / ex recentioribus astronomorum [et] geometrarum observationibus concinnata a Samuele Krieger regio ad excels. cons. reg. hung. mathematico ; sumtibus Antonii Loewii bibliopolae posoniensis ; Jacob Adam sculp.

Bratislava, [1780] – Samuel Kriege, Anton Loewe, and Jacob Adam.

Ca. 1:1.500.000, 1 Map : Copperplate, 46 x 67 cm.

1782.

Post Charte der Kaiserl. Königl. Erblanden durch Herrn Abbe Georg Ignaz Freyherrn vom Mezburg Kais. Königl. Professor der Mathematik an der Universität in Wien. gestochen von Mansfeld. MDCCLXXXII.

Wien, 1782 – Georg Ignatz von Metzburg and Johann Ernst von Mansfeld.

Ca. 1: 1.300.000, 1 map on 4 sheets : copperplate, 105,5 x 105,5 cm.

1785.

Carte comprenant le cours du Danube depuis Vienne jusqu'a son embouchure dans la Mer Noire / Dupuis sculp.

Paris, 1785 – Nicolas Gabriel Clerc and Louis André Dupuis.

Ca. 1:1.700.000, 1 Map : Copperplate, 35 x 72 cm.

From: "Atlas du commerce", N. G. Clerc and his son (Paris : Froullé, 1786).

[1787]

Carte générale de la Turquie d'Europe et de la Hongrie / dirigée par Mr. Philippe censeur royal, et professeur d'histoire; de l'Académie royale des sciences et belles-lettres d'Angers ; Moithey ing. del.; gravé par J. E. J. Vallet.

Paris 1787 – Etienne-André Philippe de Prétot and Jean Emmanuel Jérôme Vallet.

Ca. 1:6.900.000, 1 Map : Copperplate, 25 x 36 cm.

From: "Atlas universel pour l'étude de la géographie et de l'histoire ancienne et moderne – Etienne-André Philippe de Prétot.

1788.

Nova et accurata tabula regnorum sup. et inf. Hungariæ : it: Sclavoniæ, Bosniæ, Serviæ, Albanæ, Bessarabiæ ut et princip: Transylvaniae, Moldaviæ, Walachiæ, Bulgar. et Romaniae [et]c / ex optimis authoribus et relationib[us] collecta a I. L. K. I. L. ; opera et sumtibus Ioh: Michaelis Probstii chalogr. augustani.

Augsburg, 1788 – Johann Michael Probst.

Ca. 1:2.500.000, 1 Map : Copperplate, 47 x 56 cm.

Karte des Donaustroms von seinem Ursprung bis zum Ausfluss ins Schwarze Meer, mit allen angrenzenden Laender, Stadten, Flüssen und merkwürdigen Oertern besonders die Laender des ieszigen Kriegstheaters, als Ungarn, Siebenbürgen, Croatien, Sclavonien, Bosnie, Serwien, Moldau, Walachei, u. Bessarabien &c. Speciel vorgestellet sind. Aus zwey der bessten Handzeichnungen und den richtigsten Karten geographisch und hydrographisch entworfen von Ignatz Kibler. 1788. / I. Kiebler sculp. I. Albrecht scip.

Wien, 1788 – Kiebler and Albrecht Ignatz.

Ca. 1: 1.000.000, 1 map on 2 sheets.

Neueste Postkarte des Königreichs Ungarn, Galizien, Mähren, Oesterreich, Steyermark, Croatien, Sclavonien, Sirmien, [etc] [etc] : nebst den angränzenden türkischen Provinzen Bosnien, Serwien, Bulgarien, Walachei und Moldau : cum priv. s. c. m / nach Originalzeichnungen gestochen von F. Müller.

Wien, Artaria, 1788 – Franz Müller.

Ca. 1:2.400.000, 1 Map : Copperplate, 33 x 37 cm.

Der Lauf des Donau Stroms von Wien bis in das Schwarze Meer oder neuester Kriegsschauplatz between Oesterreich und der Pforte : welcher das Koenigreich Ungarn, Sclavonien, Sirmien, Siebenbürgen, Bukowina, Croatien, Dalmatien, Bosnien, Serwien, Bulgarien, die Walachei, Bessara-

bien, die Ukraine, Galizien, Mæhren, Oesterreich, und Steyermark, [etc.] enthält = Le cours du Danube depuis Vienne jusqu'à son embouchure dans la Mer Noire ou nouvelle carte du theatre de la guerre : entre l'Autriche et la Turquie contenant le royaume de Hongrie, Esclavonie, Sirmie, Transylvanie, Bucovine, Croatie, Dalmatie, Bosnie, Servie, Valachie, Moldavie, Bessarabie, l'Ukraine, avec une partie de la Galicie, Moravie, Autriche, Stirie [etc.] [etc.] : c. priv. s. c. m / nach den besten Karten und Handzeichnungen entworfen und gestochen von F. Müller.

Wien, Artaria, 1788 – Franz Müller.

Ca. 1:2.400.000, 1 Map : Copperplate, 33 x 50 cm.

Le royaume de Hongrie diuisé en Haute et Basse Hongrie, avec l'Esclavonie, subdivisees en leurs comtez : dedié a Monsieur Rouillé seigneur du Coudray, ... / par le P. Coronelli cosmographe de la ser.me republique de Venise.

Paris, 1788 – Vincenzo Coronelli, Louis Joseph Mondhare and Pierre Jean.

Ca. 1:1.200.000, 1 Map : Copperplate, 43 x 58 cm.

Karte der Gegend um Belgrad auf 15 bis 20 Meilen in Umkreis : nämlich von Futak, Peterwardein, Semlin gegen Sabatz, Hassan, Bassa, Palanka, Semendria, Rama und Vypalanka, auf welcher alle Hauptstrassen und wie die Flüsse Donau, Theis und Sau sich zusammen vereinigen, genau angezeichnet sind ; C. Priv. S. C. M. / Nach den besten Originalzeichnungen gestochen von Mansfeld.

Wien, : Artaria Compagnie, 1788 – Johann Ernst von Mansfeld.

Ca. 1:260.000, 1 Map : Copperplate, 68 x 47 cm.

1789.

Karte von dem Banat Temeswar und einigen Districten auf Servischer Seite. Aufgenommen von Castulus Riedl. Gest. von M. Mettenleiter.

München, 1789 – Kastulus Riedl, Joseph Georg Winter, and Johann Michael Mettenleiter.

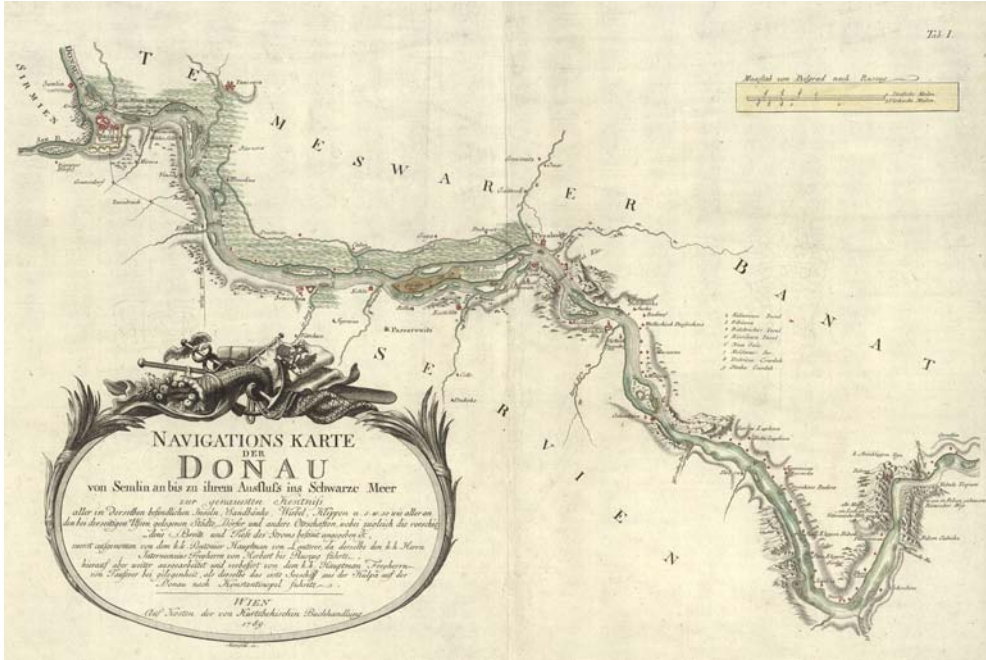
Ca. 1:427.000, 1 map : Copperplate, 47,5x55 cm.

At the bottom: "Prospect von Belgrad", with a battle scene.

Navigations-Karte Der Donau von Semlin an bis zu ihrem Ausfluss ins Schwarze Meer : zur genauesten Kenntnis aller in derselben befindlichen Inseln, Sandbänke, Wirbel, Klippen u.s.w. so wie aller an den beiderseitigen Ufern gelegenen Städte, Dörfer und andere Ortschaften, wobei zugleich die verschiedene Breite und Tiefe des Stroms bestimt angegeben ist / Mansfeld sc. Zuerst aufgenommen von dem k.k. Pontonier Hauptman von Lauterer, da derselbe den k.k. Herrn Internunzius Freyherrn von Herbert bis Ruzug führte, hierauf aber weiter ausgearbeitet und verbessert von dem k.k. Hauptman Freyherrn von Tauferer bei gelegenheit, als derselbe

das erste Seeschiff aus der Kulpa auf der Donau nach Konstantinopel führte.

Wien, 1789 – Joseph von Kurzböck, Georg L. von Lauterer, and Siegfried von Tauferer.
Ca. 1:195.000, 8 tables, copperplate, each 63 x 49 cm.

1790.

Generalkarte von Ungarn, Siebenbürgen, Slavonien [etc.] samt den angrenzenden Ländern / nach den besten Karten, Originalzeichnungen, und astronomischen Beobachtungen der Herrn Hell, Liesganig, Mikowiny, Islenief [etc.] entworfen und angefangen von Herrn I. Wussin k. k. Wegdirektor; vollendet von Herrn A. von Wenzely Hofbuchhalterei Raitoffizier im Baudepartement ; herausgegeben von Herrn F. A. Schrämbel; H. Benedicti sc.

Wien, 1790 – Joseph Wussin, Anton von Wenzely, Hieronymus Benedicti and Franz Anton Schrämbel.

Ca. 1:1.100.000, 1 map on 4 sheets : Copperplate, 85 x 109 cm.

From: "Allgemeiner grosser Atlas" – Franz Anton Schrämbel (Wien, 1786–1800).

[1790]

Karte vom Banat und der Wallachey : aus den besten Originalen mit Mühe zusammen-getragen.

S.l., [ca. 1790]

Ca. 1:480.000, 1 Map : Copperplate, 66 x 44 cm.

With 2 additional maps showing the Danube between Golubac and Kladovo, and crossing over the Danube.

1791.

Novissima regni Hungariae potamographica et telluris productum tabula – Wasser und Producten Karte des Koenigreichs Ungarn/ Nouvelle Carte de la Hongrie et particulièrement de ses Rivieres et de ses Productions Naturelles. Par Korabinsky.

Wien, 1791 – Johann Matthias Korabinsky.

Ca. 1:1.235.000, 1 Map : Copperplate, 57,5 x 44 cm.

[1795]

General Karte woraus ersichtlich wie die Koenig. privilegierte Ungar. Schiffahrtsgesellschaft mittelst 4 Kanaelen und Schiffbarmachung: der dazwischen ligenden Flusse die Ausfuhr aus dem Koenigreiche Ungarn zum Adriatischen Meere erleichtern und befoedern will / Fr. Xaver Muller sc.[ulpscit].

Wien, [1795] – Franz Xaver Müller.

Ca. 1: 750.000; 96 x 56 cm.

1796.

General Charte von Ungarn mit seinen Nebenländern Croatien, Dalmatien, Slavonien und Siebenbürgen : ingleichen Gallizien und der Bukowina nebst den angrenzenden Provinzen des Osmannischen Reichs [et]c. : mit kayserl. allergnäd. Freyheit / neu entworfen von F. L. Güssefeld ; I. Rausch sc.

Nürnberg, 1796 – Franz Ludwig Güssefeld, Johann Lorenz Jakob Rausch, and Homman's Heirs.

Ca. 1:2.400.000, 1 Map : Copperplate, 44 x 55 cm.

1799.

Charte von Ungarn und Siebenbürgen, Croatien, Slavonien, Dalmatien, Gallicien, und Lodomerien : den oesterreichischen Besizungen in ehemal. Polen nebst vielen angränzenden Ländern der Turkey / aus den besten und neuesten Hülfsmitteln a. 1797. in zwey Blättern verfertigt von C. Mannert.

Nürnberg, 1799 – Conrad Mannert, Adam Gottlieb Schneider and Weigel printers.

Ca. 1:1.400.000, 1 map on 2 sheets : Copperplate, 69 x 98 cm.

[1800]

Königreich Ungarn samt den vereinigten Ländern / F. Reisser sc.

Wien, [1800] – Franz Reisser, Tranquillo Mollo and Comp.

Ca. 1:1.300.000, 1 Map : Copperplate, 51 x 73 cm.

1802.

Charte von Ungarn, Siebenbürgen u. s. f. / nach den bewährtesten Hülfsmitteln neu entworfen und gezeichnet von F. Götze.

Weimar, 1802 – Ferdinand Götze, Landes Industrie Comptoirs.
Ca. 1:1.600.000, 1 Map : Copperplate, 42 x 60 cm.

1803.

Charte von Ungarn und Siebenbürgen, Croatien, Slavonien, Dalmatien, Gallicien, und Lodomerien : den oesterreichischen Besizungen in ehemal. Polen nebst vielen angränzenden Ländern der Turkey / aus den besten und neuesten Hülfsmitteln a. 1797. in zwey Blättern verfertigt von C. Mannert.

Nürnberg, 1803 – Conrad Mannert, Adam Gottlieb Schneider and Weigels printers.
Ca. 1:1.400.000, 1 map on 2 sheets : Copperplate, 68 x 98 cm.

[1804]

Atlas Regni Hungariae Portatilis. Neue und vollständige Darstellung des Königreichs Ungarn auf 60 Tafeln im Taschenformat. Ein geographisches Noth- und Hilfsbüchlein fürs gemeine Leben von Joh. Matth. Korabinszky.

[Bratislava], [1804] – Johann Matthias Korabinsky, Johann Berken von Ottendorff, and Samuel Czetter.
60 maps, copperplate, 18,5 x 12 cm.

1805.

Die oestreichische Erbmonarchie nach ihrem gegenwärtigen Zustande mit vorzüglicher Rücksicht auf ihre physische Beschaffenheit, und mit Benützung der zuverlässigsten astronomischen und geographischen Beobachtungen, dann einer grossen Anzahl specieller Charten, Handzeichnungen und Ortsbeschreibungen / entworfen von Ioseph Marx Freiherrn von Liechtenstern ; und unter dessen Leitung gezeichnet von Ioseph Wüstinger ; gestochen von Stöber.

Wien, 1805 – Joseph Marx von Liechtenstern, Joseph Wüstinger, and Joseph Stöber.
Ca: 1: 2.780.000, colored copperplate, 64 x 53 cm.
From: "Atlas des Österreichischen Kaiserthums" – Joseph Marx von Liechtenstern.

1806.

Mappa Generalis Regni Hungariae partium adnexarum Croatiae, Slavoniae et Confiniorum Militarium Magni item Principatus Transylvaniae geometricis partium dimensionibus recentissimisque astronomicis observationibus superstructa. adjectis finibus Provinciarum Bokuviniae, Galliciae, Silesiae, Austriae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Dalmatiae, Bosniae, Serviae, Valachiae, et Modaviae Quam honoribus Seremissimi Principis Regni Josephi Archiducis Palatini dedicat Joannes de Lipszky, Legionis Caes. et Caes Reg. Equestris Hungaricae, Lib. Bar. Kinmayer Supre. Vigil Magister. Pesthini Anno MDCCCVI. / Godofr. Prixner fecit situationem Francis. Karacs sculp. characteres.

Pest, 1806 – Johann von Lipszky, Gottfried Prixner, and Ferenc Karacs.

Ca. 1: 480.000, 1 map on 12 sheets : copperplate, 204,5 x 155,5 cm.

1809.

Die östliche Halbinsel des Mittellaendischen Meeres bis zur Save und Donau : sonst Graecia, Macedonia, Thracia etc., jetzt Die Europaeische Turkey / C. Stein sc.

Gotha, 1809 – Johann Georg Justus Perthes.

Ca. 1:3.800.000, 1 Map : Copperplate, 55 x 38 cm.

From: „Handatlas über alle bekannte Laender des Erdbodens : Nach einer auf Natur-Grenzen beruhenden Darstellung der Laender entworfen, zum Studium der Geographie und Geschichte, zum Jugendunterricht, und für jedes allgemeinere Bedürfnis der Liebhaber der Geographie bestimmt. Nebst Repertorium / Herausgegeben von Johann Heinrich Gottlieb Heusinger”.

Tabula Generalis Regni Hungariae Croatiae et Slavoniae, nec non Magni Principatus Transylvaniae conspectum Mappae generalis in IX. sectiones Moduli Majoris distributae Civitates, Oppida, Stationes et vias Postales singillatim accurateque Eshibens, secundum Geometricas partium dimensiones, recentissimasque observationes astronomicas elaborata per Joannem Lipszky de Szedliesna Lec. Caes. Reg. Equestris Hung. Archeduc. Josephi Colonellum cum revisione altissima approbationeque avi incisa Pesthini 1810. / Gedofr. Prixner fec. situat. / Franc. Karacs sc. script.

Pest, 1810 – Johann von Lipszky (Ján Lipský, János Lipszky).

Ca.1:1.400.000; 1 map; 57x71 cm.

1822.

Carte générale de la Turquie d'Europe en XV feuilles / dressée sur des matériaux recueillis par Mr. le Lieutenant-Général Comte Guilleminot ... et M. le Maréchal de Camp Baron de Tromelin ... par le Chev. Lapie ... ; gravé par Flahaut et sous sa direction ; écrit par Hacq ; la topographie gravé par Leroux.

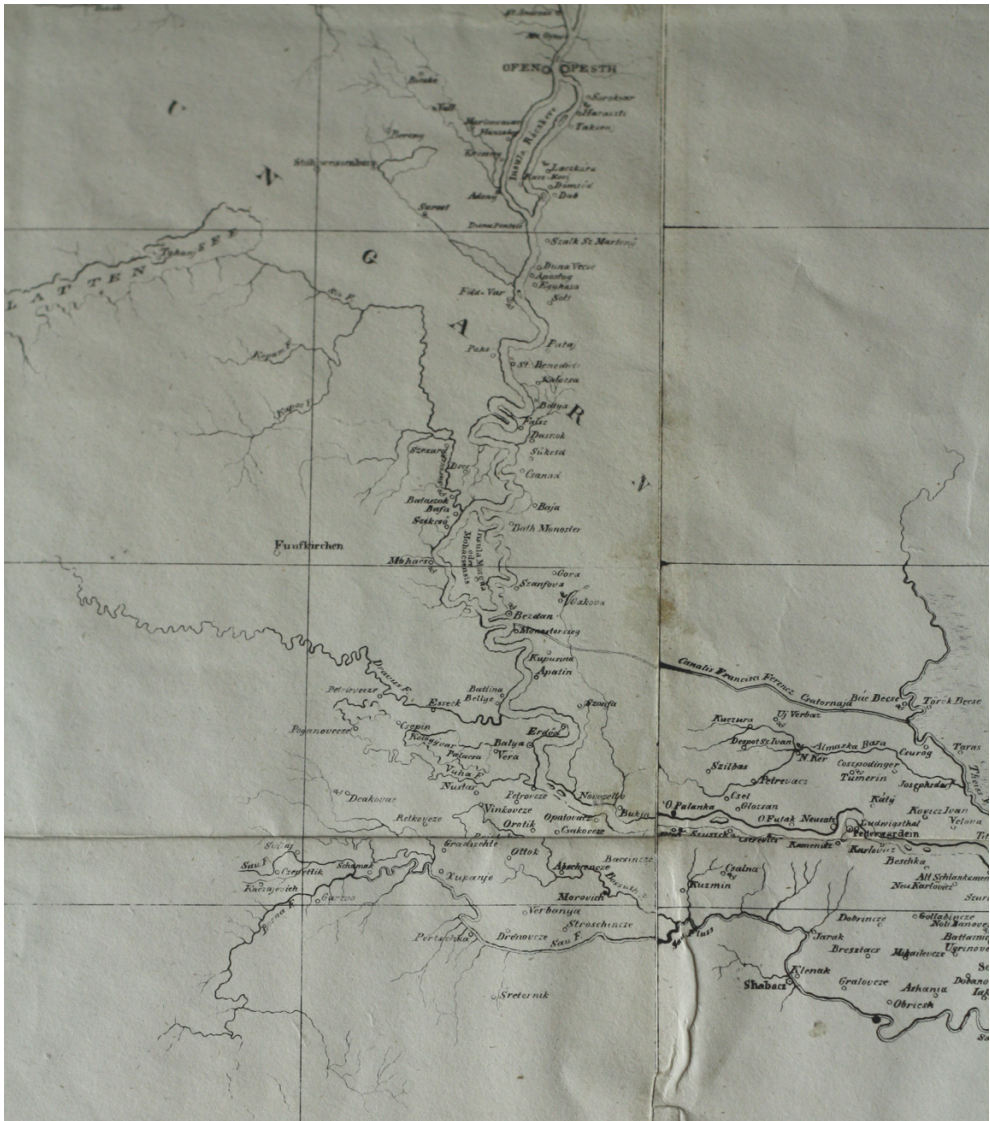
Paris, 1822 – Armand-Charles de Guilleminot, Ernest Leroux, J. M. Hacq, Jean Jacques Marie François Tromelin, Pierre Lapie, and Ch. Piquet print.

Ca. 1:800.000, 1 map on 16 sheets: Copperplate, 148 x 151 cm.

1826.

Zwey hundert vier und sechzig Donau-Ansichten nach dem Laufe des Donaustromes von seinem Ursprunge bis zu seinem Ausflusse in das schwarze Meer. - Sammt einer Donaukarte hrsg. von Adolph Kunike. Begleitet mit einer topographisch-historisch-ethnographisch-pittoresken Beschreibung von Georg Carl Borromäus Romy. Nach der Natur und auf Stein gezeichnet von Jacob Alt. Von Belgrad bis zur Mündung ins Schwarze Meer nach der Natur aufgenommen von Ludwig Ermini, Band 2, 1824-1826.

Wien, 1826 – Adolf Friedrich Kunike, Jacob Alt, Ludwig Ermini.
Ca 1:1.700.000, 1 map on 2 sheets, lithography, each sheet 75 x 44 cm.

1828.

Karte der Hauptstrassen von der nieder Donau bis Constantinopel.

Berlin: Königlich Preussisch Generalstab, 1828 – C. Zirbeck.

Ca. 1:600.000, 1 map, 98 x 68 cm.

1829.

Karte von der niedern Donau bis Constantinopel / zugetragen 1829 nach

den besten Hilfsmitteln vom Königlich Preußischen Generalstab von C. Zirbeck.

Berlin: Königlich Preußisch Generalstab, 1828 – C. Zirbeck.

1 : 600.000, 1 map on 3 sheets, lithography 96 x 56 cm.

[ca. 1830]

Der Donaustrom vom Ursprung bis an die ungrische Grenze : mit seinen nächsten Uferumgebungen und allen Zuflüssen im größten Masstabe auf 12 Bandkarten dargestellt nebst einem historisch-malerischen Taschenbuche; mit 5 gestochenen Ansichten.

Wien : Anton Doll, [ca. 1830].

1 map on 12 sheets

From: "Reisetaschenbuch für Donaufahrer" – Anton J. Groß.

1833–1836.

Vollstaendige General Posten- und Strassen-Karte des Königreichs Ungarn, der Königreiche Croatien, Slavonien, Dalmatien, des Küstenlandes, der Militaergrenze, und des Grossfürstenthums Siebenbürgen, so wie der angrenzenden Theile des Osterreichischen Kaiserstaates, ... herausgegeben von Ludwig von Schedius... und Samuel Blaschnek...

Wien, 1833–1836 – Ludwig von Schedius and Samuel Blaschnek.

Ca. 1: 470.000, 9 sheets : copperplate, 277 x 178,5 cm

1835.

Uebersichts-Karte des Stromgebiets Der Donau / Lithographie von B. Herder.

Freiburg im Breisgau : Herder'sche Kunst- und Buchhandlung, 1835.

1:2.500.000, 1 Map : Lithography, 73 x 40 cm.

From : Fr. von Kausler, "Versuch einer Militärischen Recognoszirung des gesammten Gebietes der Donau", Vol. 1.

1837.

Carte du course du Danube depuis Ulm jusqu'à son embouchure dans la Mer noire ou guide de voyage a Constantiople sur le Danube avec indication de tout ce qui a rapport à la Navigation des Pyroscahes sur cette route. Vienne chez Artaria & Compagnie. 1837. / C. Stein sc.

Wien: Artaria und Compagnie, 1837 – C. Stein.

1841.

Die Donau von Ulm bis Presburg : mit besonderer Rücksicht auf die Dampfschiffahrt / nach den besten Hilfsmitteln entworfen und gezeichnet von Rudolf Gross. In Stein gestochen v. Joh. Birmelin. Mit begleitendem Texte (Ulm bis Semlin) von Friedrich Mayer.

Pforzheim : Verlag von Dennig Finck & Co., 1841 – Friedrich Mayer.

1:400.000; 1 map on 2 sheets : lithography; 141 x 29 cm.

With 5 town views: Ulm, Regensburg, Passau, Linz, Wien, and mit 1 overview map of the whole Danube.

1843.

Carte du Cours du Danube depuis Ulm jusqu'à son embouchure dans la Mer noire ou Guide De Voyage A Constantinople sur le Danube : avec indication de tout ce qui a rapport à la Navigation des Pyroscaphes sur cette route / Deposée à la Bibliothèque I. R.

Vienne//Wien : Artaria & Compagnie, 1843.

Ca. 1:2.300.000, 1 map : lithography, 70 x 47 cm, with 1 additional map: Plan de Constantinople.

1856.

Generalkarte des Oesterreichischen Kaiserstaates mit einem grossen Theile der angrenzenden Länder. Entworfen, gez. und herausgegeben von Josef Ritter von Scheda.

Wien: Josef von Scheda, 1856.

Ca. 1:576.000, 1 map on 20 sheets, each 50 x 44 cm, copperplate.

Die russisch-türkische Grenze an den Donau-Mündungen nach den Bestimmungen des Friedens-Congresses von Paris 30. März 1856 / Gez. von F. v. Stülpnagel.

Gotha : Justus Perthes, 1856 - .

Ca. 1:1.250.000, 1 map : lithography 19 x 24 cm.

1857–1863.

Karte des Donau-Stromes innerhalb der Gränzen des Österreichischen kaiserstaates. Herausgegeben von dem k. k. Staats-Ministerium. Unter der Leitung des k.k. Ministerial-Rathes Ritter von Pasetti. Zusammengestellt, gezeichnet und in Kreide ausgeführt von k. k. Ministerial-Ingenieur Alexander Moering.

Wien, 1857–1863 – Florian Pasetti, head of the Commission for Danube River regulation; Alexander Moering.

Ca. 1: 28.000, 37 sections, 62,5 x 52 cm.

[ca. 1860]

Album der untern Donau-Gegenden / Nach der Natur gezeichnet von Carl Begenau, fürstl. walachischer Capitain.

Berlin, F. Sala / Lithoanstalt v. A. Waldow sen. [ca. 1860].

Lithography, 70 x 26 cm.

1861.

Carte ethnographique de la Turquie d'Europe et des Etats vassaux autonomes.

Gotha, Perthes, von G. Lejean, 1861.

Ca. 1:2.500.000, lithography, 50 x 42 cm.

1857–1863

Karte des Donau-Stromes innerhalb der Gränzen des Österreichischen kaiserstaates. Herausgegeben von dem k. k. Staats-Ministerium. Unter der Leitung des k.k. Ministerial-Rathes Ritter von Pasetti. Zusammengestellt, gezeichnet und in Kreide ausgeführt von k. k. Ministerial-Ingenieur Alexander Moering.

Wien, 1857–1863.

Ca. 1: 28.000, 37 sections, 62,5 x 52 cm.

[1864]

Karte der oesterreichischen Eisenbahnlinien und Course der Donau. Dampfschiffahrts Gesellschaft. Entworfen von M. Katzenschläger.

Wien, [1864].

1876.

Die Donau und ihr Gebiet : Eine geologische Skizze : Mit 71 Abbildungen in Woodcut.

Leipzig : F. A. Brockhaus, 1876 – Karl Ferdinand Peters.

Neue Karte von Bulgarien. Nach den neuesten Österreichischen und Russischen Recognoscirungen mit Benutzung von Aufnahmen für Eisenbahnprojekte durch die Ingenieure Hermann Ogleditsch und mit Berichtigung der Nomenclatur red. von H. Kiepert.

Berlin, 1877 – Hermann Ogleditsch, Heinrich Kiepert, Dietrich Reimer.

Ca. 1: 540.000, lithography, 1 map in 2 parts, 118 x 46 cm.

Dobrudja. Nordöstliche Fortsetzung von Bulgarien, von Heinrich Kiepert.

Berlin, 1877 – Heinrich Kiepert, Dietrich Reimer.

Ca. 1: 540.000, lithography, 1 map, 28 x 32 cm.

1878.

Die neuen Grenzen auf der Balkanhalbinsel nach den Bestimmungen des Vertrages von Berlin vom 13. Juli 1878. Nach amtlichen Quellen zusammengestellt von Heinrich Kiepert.

Berlin, 1878 – Heinrich Kiepert, Dietrich Reimer.

Ca. 1:3.000.000, lithography, 1 map 43,5 x 52 cm.

Übersichtskarte über die geographische Verbreitung der Deltas / von Georg Rudolf Credner. Dr. von C. Hellfarth in Gotha.

Gotha, 1878 – Justus Perthes.

1 Map : Lithography, 30 x 24 cm, with 6 additional maps, such as: "Delta der Wolga", and "Delta der Donau".

From: Mittheilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie, Gotha 1878.

Ethnographische Karte der Europäischen Türkei und ihrer Dependenz zu Anfang des Jahres 1877.

Carl Sax, k.u.k. österreichisch-ungarischer Consul in Adrianopel.
Wien, Mittheilungen der k. u. k. Geographischen Gesellschaft, 1878.
1 map, 35 x 25 cm.

1881.

Die Donau, Stromkarte, in 16 Sectionen.

Wien: Aitaria, 1881.
From: „Die Donau. Umfasst neben dem Strome nur die nächste Umgebung von der Quelle bis zur Mündung“ – Alexander F. Heksch.

1891.

Übersichts-Karte der Betriebslinien der ersten k.k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft.

Wien : K. und K. Militär. Geogr. Institut, 1891.
Ca. 1 : 2.500.000, 1 map, 630 x 360 mm.

1896.

Plan général des cataractes du Bas-Danube: dressé en 1896 par la Direction royale hongroise des travaux de regularisation.

[S.l.], 1896 – Direction royal hongroise.
1 map on 7 sheets.

Текст је настао током рада спољних сарадника на пројекту „Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе“ (пројекат број 177006) у Балканолошком институту САНУ.

S u m m a r y

Jelena Mrgić

The Danube – a Sketch for a Cartographic Portrait of the River

Cartographic representations of the Danube are thematically very diverse and full of layered symbolism, meanings and interpretations, from geographic recognition of the mythical and real-political space and the borders of Europe as a reflection of individual and collective fantasies, to cultural, confessional, social and ideological deposits. The development of cartography on the course of the Danube has followed the general progress of natural, technical and humanistic sciences. The mapping of the inhabited world or certain regions, states and nations has been until recently only a practical aspect of „geography“ as a chorographic and topographic essay which defines their positions in the physical space and then describes all the phenomena and presents all the knowledge gathered from old books and records of rare observers. And so, from Strabo and Ptolemy to Alexander von Humboldt, the symbolic language of visual and literary communications between the cartographer and the „observer“ has been changing in the multiplication of represented information, organized according set principles, e.g. the principles of mathematics, natural sciences or historic events, but, in accordance with the changes in *Zeitgeist* or the spirit of time, and everything it carries along. Draughtsmen had a much more difficult task in technical challenges or the contents, since the authorities from classical antiquity – and primarily the newly rediscovered Ptolemy – were almost daily contested by the reports of travellers, emissaries and spies, so that the already mythical landscapes and nonexistent peoples had to be brought into accord with the coming news.

A good part of historic cartography of the Danube belongs to individual „national“ histories of this profession where cartographers and their disciples from Italian, Germanic and Austrian lands played the leading parts.

Practical needs of merchants, along with the interests and curiosity of the rulers, statesmen, ambassadors, military strategists, but also intellectual adventurers seeking excitement, instigated the gathering of old models along with new interpretations of the data and new visual representations.

An objective hydrographic and topographic representation of the Danube, its tributaries, peoples and countryside was not always a clearly proclaimed nor consciously formulated intention and many centuries passed before cred-

ible geographic knowledge was gathered and enlarged in order to be spread and transmitted. Old maps could be corrected and completed only after detailed observations and precise instrumental measurements in the field had been finished. The first steps forward were made in the upper Danube basin to Vienna and Bratislava, as far as it was safe to wander around and measure, so that the top of the Danube, near the hamlet of Donaueschingen was relatively quickly determined and reliably marked in the first atlases.

The Great Viennese War (1683–1699) brought about a turn not only in territorial acquisitions of the Habsburg Monarchy, but also in the understanding and application of visual representations of the geographic space which is at the same time political, cultural, confessional, ideological and economic. Every map is a real representation of the ruler's power, its physical reflection, an instrument of successful government and a means of propaganda against the rivals of any faith or nationality. The mathematical–geographic revolution was transported from the French court to Vienna and the emperor desired to have a clear overview of all the wide space under his authority, all the vassals, all the land, waterways and borders, all tax payers, all mineral resources. A great progress in Danubian cartography was made with systematic measuring and detailed surveying of the Habsburg Empire, also with hydrologic–hydro-technical plans for the regulation of waterways in the Pannonic plains, including the first designs for the Danube–Tisa canal.

Steamships in the Danube brought along drastic changes in the life on the river and in it, and all of that was recorded in thematic cartography. In order to facilitate a regular, reliable and undisturbed traffic, it was necessary to establish a network of measuring stations to follow water level, its seasonal oscillations, it was also necessary to draw the islands, sandbars and shallow places, to remove the river mills, to build and mark on maps the ports where ships could fill up the fuel and collect passengers. Such business and scholarly goals influenced the development of a specific cartography intended for the production of correct and reliable navigational maps of the Danube.

Воз на броду преко Дунава

Воз на броду преко Дунава

Алексов 2010

Б. Алексов: *Назарени међу Србима, верска првења у јужној Угарској и Србији од 1850. до 1914.* Београд: Завод за уџбенике, 2010.

Ауторизоване дискусије 1986

Ауторизоване дискусије учесника скупа о Мануилу Козачинском и његовој „Траедокомедији”. *Свеске Мајице српске. Грађа: прилози за културну и друштвену историју*, 3. Нови Сад 1986, 7–43.

Бабић 2008

С. Бабић: *Грци и дрући - античка перцепција и перцепција антике.* Београд: Сlio, 2008.

Бакић 2006

М. Бакић Хајден: *Варијације на тему Балкан.* Београд: Институт за Филозофију и друштвену теорију, И. П. Филип Вишњић, 2006.

Бирвиш 2011

А. Бирвиш: *Интервју у Баптистичкој цркви у Новом Саду*, јун 2011.

Бјелајац 2003

Б. Бјелајац: *Протестантизам у Србији: прилози за историју реформацијског наслеђа у Србији – I део.* Београд: Алфа и Омега, 2003.

Бјелајац 2010

Б. Бјелајац: *Протестантизам у Србији: прилози за историју реформацијског наслеђа у Србији – II део.* Београд: Сотериа, 2010.

Веселиновић 1983

А. Веселиновић: *Пловидба Дунавом и његовим њришокама у ујоворима између Аустрије и Турске у XVII и XVIII веку. У: Пловидба на Дунаву и његовим њришокама кроз векове*. Београд: САНУ, 1983, 241–259.

Вулић 1933

Н. Вулић: *Антички споменици у Србији. Сјоменик СКА, LXXV*. Београд: СКА, 1933.

Вулић - Премерштајн 1900

Н. Вулић – А. ф. Премерштајн: *Антички споменици у Србији, Сјоменик СКА, XXXVIII*. Београд: СКА, 1900.

Вулић - Ладек - Премерштајн 1903

Н. Вулић – Ф. Ладек Ф. – А. ф. Премерштајн: *Антички споменици у Србији, Сјоменик СКА, XXXIX*. Београд: СКА, 1903.

Гавански 1989

Ђ. Гавански: *Пејроварадинска тврђава*. Нови Сад: Музеј града Новог Сада, 1989.

Гајић 2003

Г. Гајић: *Пејроварадинска тврђава. Гибралтир на Дунаву* (друго допуњено издање). Сремски Карловци: Кровови, 2003.

Голдсворти 2005

В. Голдсворти: *Измишљање Руријаније*. Београд: Геопоетика, 2005.

ДК 2003

Стајистически сјравочник Дунајској Комиссии за њериод 1950 – 2000. Будапешт: Дунајскај Комиссия, 2003.

ДК 2004

Д. Надялков - Я. Шпигельман - В. Воронцов - Э. Шульце-Раушенбах: *Дунајскај Комиссия и Дунајскоје судоходсјво*. Будапешт: Дунајскај Комиссия, 2004.

Душанић 1995

М. Душанић: *Сјановнишјво фрушкојорске обласии њрема еијграфским изворима. У: Фрушка Гора у анјичко доба*. Нови Сад - Београд: Матица српска - САНУ, 1995.

Душанић 1965

С. Душанић: *Три епиграфска прилога. Жива анјика, XV*. Скопље, 1965.

Душанић 1967

С. Душанић: Нови и ревидирани натписи источног Срема. *Жива антика*, XVIII. Скопље, 1967.

Ђурић 2003

Ђ. Ђурић: Петроварадинска тврђава, дунавски Гибралтар на размеђу светова. *Споменица историјског архива Срем*, 2. Сремска Митровица, 2003, 58-72.

Ердуђељи 2002 [1894]

М. Ердуђељи: *Историја Новог Сада*. Ветерник: дијам-М-прес, 2002.

Ерчић 1980

В. Ерчић: *Мануил Козачинскиј и његова „Трагедокомедија“*. Нови Сад: Матица српска, 1980.

Живковић 1990

С. Живковић: *Јуџословенске земље на старим географским картама (XVI, XVII и XVIII век)*. Београд: НИП Југославија ЕКО - Народна библиотека Србије, 1990.

Језерник 2007

Б. Језерник: *Дивља Европа*. Београд 2007 (Едиција XX век).

Јовановић 2003

В. Јовановић: *Географске карте и планови Београда у илустрованим делима*. У: *Београд у делима европских илустратора*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2003, 31-44.

Калић 1986

Ј. Калић: Најстарија карта Угарске. *Зборник радова Византолошког института*, 24-25. Београд 1986, 423-435.

Конвенција 1948

Конвенција о режиму пловидбе на Дунаву и додаци Протокол. Београд, 1948.

Костић 2005

Ђ. С. Костић: *Бедекери као оледало историјских времена на Балкану*. У: *Са бедекером по Југоисточној Европи*. Београд: Балканолошки институт САНУ – Народни музеј у Београду, 2005, 9-32.

Костић 2005b

Са бедекером по југоисточној Европи. Ур. Ђ. С. Костић. Београд: Балканолошки институт САНУ – Народни музеј у Београду, 2005, 2005.

Костић 2009

Ђ. С. Костић / Ђ. S. Kostić: *На бреју изнад река. Београд у водичима за џуџиике (1800 – 1945) / On the Hill above the Rivers. Belgrade in Guidbooks for Travellers (1800 – 1945)*. Београд: Музеј града Београда / Belgrade: Belgrade City Museum, 2009.

Лехотски 2004

Т. Лехотски: Прилог историји баптистичког теолошког образовања у нас. *Теолошки часопис*, 4. Нови Сад, 2004.

Лешић 1987

Ј. Лешић: Исусовачко казалиште у Београду и Петроварадину у првој половини столећа. *Зборник Мајнице српске за сценске уметности и музику*, 1. Нови Сад 1987, 65–76.

Милин 1982

Л. Милин: *Научно ојравдање релијије. Цркве и секте*. Београд: Епархија Жичка, 1982.

Мирковић 1981

М. Мирковић: *Римско освајање и ојранизација римске власи*. У: Сима Ђирковић, ур.: *Историја српској народа*. Београд: Српска књижевна задруга, 1981, 66-76.

Михаиловић 2009

Д. Михаиловић: *Средњоалеолијско насеље на Пејроварадинској џврђави: окресана камена индустрија из сектора I и II (искојавања 2003. и 2004. јодине)*. Нови Сад: Музеј града Новог Сада, 2009.

Мицић 2005

М. Мицић – Т. Пал – К. Кунтић: *Колико се јознајемо? Из историје националних заједница Војводине*. Нови Сад: Извршно веће АП Војводине, 2005.

Пековић 2001

С. Пековић: *Путопис - условљеност жанра*. У: Слободанка Пековић, ур.: *Књија о јутопису*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2001, 11-26.

Петровић 1978

Н. Петровић: *Пловидба и јривреда средњеј Подунавља у доба меркантилизма: изјрадња канала Дунав–Тиса и најори за јовезивање средњеј Подунавља са Јагранским морем крајем XVIII века*. Београд: Историјски институт, 1978.

Петровић 1990

С. Петровић: *Слика измењене свесћи*. Горњи Милановац: Дечије новине, 1990.

Петровић 1986а

Д. Петровић: *Српска музика и руско-српске културне везе у XVIII веку*. У: *Југословенске земље и Русија у XVIII веку*. Београд: САНУ, 1986, 303–319.

Петровић 1986б

Д. Петровић: *Музика у Орфелиновом делу „Поздрав Мојсеју Путнику“*. У: *Српска графика XVIII века*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 1986, 175–181.

Поповић б.г.

Београд у XVIII веку (од 1717–1739). Приредио Д. Ј. Поповић. Београд: ЗД+, б.г. [прештампано прво издање: Д. Ј. Поповић: *Београд пре 200 година*. Београд: Г. Кон, 1935]

Протокол 1998

Протокол юбилејној сесии Дунајској Комисији, посвећеној 50-ој годишнини потписанија Конвенцији о режиму судоходства на Дунае. Будапешт: Дунајска Комисија, 1998.

Протокол 2001

Протокол Дунајској Комисији, том 57. Будапешт: Дунајска Комисија, 2001.

Протокол 2003

Протоколи Дунајској Комисији, том 60 и том 61. Будапешт: Дунајска Комисија, 2003.

Саид 2008

Е. Саид: *Оријентализам*. Београд 2008 (Едиција XX век).

Самарцић 1961

Р. Самарцић: *Београд и Србија у свисима француских савременика: XVI и XVII век*. Београд: Историјски архив Београда, 1961.

Симољевић 1955

Н. Симољевић: Римска ара из Катјасова. *Раг војвођанских музеја*, 4. Нови Сад, 1955.

Стефановић 2003

О. Стефановић: Српска картографија 19. века. *Гласник Народне библиотеке Србије*, 1. Београд: Народна библиотека Србије, 2003, 99–106.

Тодоровић 2010

Ј. Тодоровић: *Енџинџеј у сенци. Маџирање моћи и државни сџекџакл у Карловачкој миџрополији*. Нови Сад: Платонеум, 2010.

Томашевић 1996

К. Томашевић: Музичка делатност језуита у Београду и Петроварадину током XVII и XVIII века. *Зборник Маџице срџске за сценске уметносџи и музику*, 18–19. Нови Сад 1996, 69–78.

Томашевић 1997

К. Томашевић: Значај Велике сеобе за развој музике у српским позоришним облицима XVIII века. *Сенџандрејски зборник*, 3. Београд: САНУ, 1997, 191–199.

Томовић 1991

Г. Томовић: *Србија на сџарим џеоџрафским карџама од анџике до краја XVI века. У: Србија и суседне земље на сџарим џеоџрафским карџама*. Каталог изложбе Галерије САНУ. Београд 1991, 21–49.

Ђираковић 2006

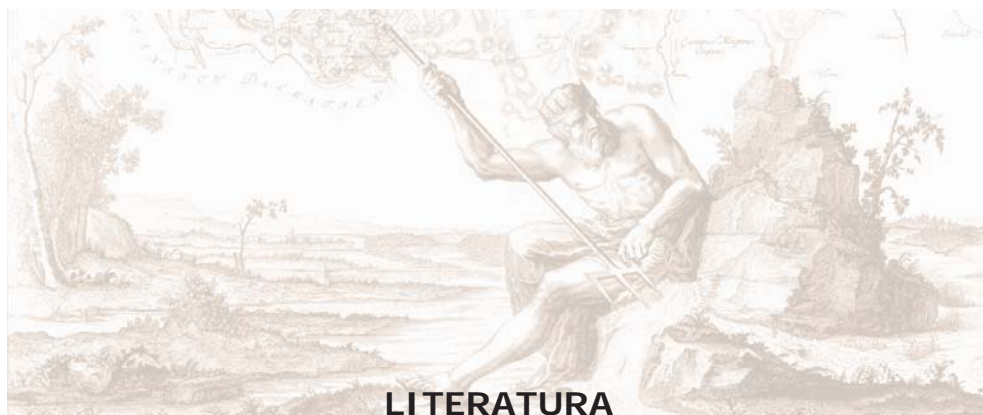
Д. Ђираковић: Преглед историје цистерцитског реда на Петроварадинској стени. *Рад Музеја Војводине*, 47-48. Нови Сад, 2006, 105-112.

Ђирковић 1991

С. Ђирковић: *Сведочење карџе*. У: *Србија и суседне земље на сџарим џеоџрафским карџама*. Каталог изложбе Галерије САНУ. Београд 1991, 11–17.

Џонсон 2008

М. Џонсон: *Археолошка џеорија*. Београд: Слио, 2008.

Alföldy 1967

G. Alföldy: *Die Legionslegaten der Römischen Rheinarmeen*. Köln 1967.

Alföldy 1992

G. Alföldy: *Sociale Mobilität um Römischen Keiserreich: eine Datenbank in Heidelberg*. In: *La mobilité dans le monde romain*. Strasbourg 1992.

Andrews 1999

M. Andrews: *Landscape in Western Art*. Oxford, 1999.

Baroque military music 2012

http://www.lipscomb.edu/windbandhistory/RhodesWindBand_03_Baroque.htm#military_music (прегледано 22. фебруара 2012).

Baeck 1735

E. Baeck: *Accurat aufgezeichneter Donau-Strom : von dessen Ursprung biß zu dem Einfall in das schwarze Meer, samt allen darein sich ergiessenden Flüssen, daran liegenden Königreichen, Provinzen, Städte und Vestungen, allwo jezo das Kriegs-Theatrum eröffnet worden; Allen so dermahlen in Ungarn zu Felde gehen auch denen Liebhabern der Novellen in 29 Tabellen in so kleinen Format gebracht, so ganz bequem bey sich zu tragen*. Augsburg 1735.

Barell 1972

J. Barell: *The Idea of Landscape and the Sense of Place*. Cambridge, 1972.

Bardion 1985

M. Bardion: Ruins as a mental construct. *Journal of Garden History*, V. 1985, 84-96.

Baedeker 1873

Oesterreich und Ungarn. Handbuch für Reisende von Karl Baedeker. Sechzehnte neu bearbeitete Auflage. Coblenz – Leipzig: Verlag von Karl Baedeker, 1873.

Beattie 1844

W. Beattie: *The Danube its history, scenery and topography.* London, 1844.

Bašlar 2005

G. Bašlar: *Poetika prostora.* Čačak: Gradac, 2005.

Bebbington 1989

D. W. Bebbington. *Evangelicalism in Modern Britain: a history from the 1730s to the 1980s.* London: Unwin Hyman, 1989.

Biedermeier 2004

Vom Biedermeier ins dritte Jahrtausend - Versunken in der blauen Donau. 175 Jahre Erste Donau Dampfschiffahrts-Gesellschaft 1829 – 2004. Regensburg, 2004.

Biggs 1999

M. Biggs: Putting the State on the Map: Cartography, Territory and European State Formation. *Comparative Studies in Society and History*, 41/22, 1999, 374–405.

Birken 1664

S. von Birken: *Der Donau Strand mit allen seinen Ein- und Zuflüssen, angelegenen Königreichen, Provinzen, Herrschaften und Städten auch derer selben alten und neuen Namen vom Ursprung bis zum Ausflusse in Dreyfacher Land Mappe vorgestellt auch samt kürzer Verfassung einer Hungar(ischen) und Türkischen Chronik und Heutigen Türken-Kriegs...* Nürnberg, 1664.

Buisseret 1992

D. Buisseret: *Monarchs, Ministers, and Maps: The Emergence of Cartography as a Tool of Government in Early Modern Europe.* Chicago: University of Chicago Press, 1992.

Bourdieu 2002

P. Bourdieu: *Distinction: a social critique of the judgment of taste.* London: Routledge, 2002.

Budakov 1983

Lj. Budakov – V. Pujin – S. Maletin – V. Mučenski: Prilog poznavanju ihtiofaune Koviljskog rita. *Biosistematika*, 9/1. Beograd 1983, 51-59.

Budakov 1995

Lj. Budakov: *Predlog za zaštitu prirodnog dobra Koviljsko-Petrovaradinski rit kao Specijalnog rezervata prirode*. Beograd: Zavod za zaštitu prirode Srbije, 1995, 62-70.

Budakov 1997

Lj. Budakov – N. Sekulić – D. Branković: *Die Rolle des Ueberschwemmung sgebietes von Apatin in der Biodiversitaet der Fische in der Donau*. Wien: 32. Konferenz der IAD, 1997, 359-362.

Budakov 1999

Lj. Budakov: *Predlog za zaštitu prirodnog dobra Begečka jama kao parka prirode*. Beograd: Zavod za zaštitu prirode Srbije, 1999, 26-29.

Budakov 2000

Lj. Budakov: *Predlog za zaštitu prirodnog dobra Gornje Podunavlje kao Specijalnog rezervata prirode*. Beograd: Zavod za zaštitu prirode Srbije, 2000, 52-56.

Bukurov 1951

B. Bukurov: Geomorfološke osobine novosadske okoline. *Naučni zbornik Matice srpske, ser. prirodnih nauka*, I. Novi Sad, 1951.

Brunšmid 1908/9

J. Brunšmid: Kameni spomenici Hrvatskog Narodnog muzeja u Zagrebu. *VHAD*, X. Zagreb, 1908/1909.

Brunšmid 1910/1911

J. Brunšmid: Kameni spomenici Hrvatskog Narodnog muzeja u Zagrebu. n.s. *VHAD*, XI. Zagreb, 1910/1911.

Brunšmid – Kubitschek 1880

J. Brunšmid – W. Kubitschek: Bericht über eine Reise in die Gegend zwieschen Esegg und Mitrovica. *AEM*, IV. Wien, 1880.

Burr 1935

M. Burr: *The Slouch Hat*. London: George Allen & Urwin, 1935.

Busch 1870

M. Busch: *Die Türkei. Reisehandbuch für Rumelien, Die untere Donau, Anatolien, Syrien, Palästina, Rhodus und Cypem*. Zweite verbesserte Auflage. Triest: Literarisch-artistische Anstalt, 1870.

Caftritz 1988

C. Caftritz: *Places of Delight: The Pastoral Landscape*. Washington, 1988.

Carter 2001

J. Carter (ed): *A Sense of Place – An Interpretative Planning Handbook*. Tourism and Environment Initiative, 2001. www.scotinterpnet.org.uk

Cermanović-Kuzmanović 1965

A. Cermanović-Kuzmanović: Die dekorierten Sarkophage in der römischen provinzen von Jugoslawien. *Archaeologia Jugoslavica*, VI. Beograd, 1965.

Christian 1986

M. Christian: Bernini's 'Danube' and Pamphili Politics. *The Burlington Magazine*, Vol. 128, No. 998, 1986, 352–355.

Clark 1949

K. Clark: *Landscape into Art*. London, 1949.

Convention 2010

Convention regarding the Regime of Navigation on the Danube and Draft amending Protocol to the Convention regarding the Regime of navigation on the Danube of 18 August 1948. Budapest, 2010.

Crkva Snežne Gospe 2012

http://sh.wikipedia.org/wiki/Crkva_sne%C5%BEne_Gospe_na_Tekijama, прегледано 12. фебруара 2012.

Cunninham 1966

P. Cunninham, (ed.): *The Letters of Horace Wallpole*. Edinburgh, 1966.

Cvekan 1985

P. Cvekan: *Franjevci u Baču*. Virovitica, 1985.

DDSG 1895 – 1917

Die Donau von Passau bis zum schwarzen Meere. Den Freunden der Donau gewidmet von der I. k.k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft. Wien, 1895.

Darmstädter 1988

J. K. Darmstädter: *Die Donau und ihre Weisse Flotte. Geschichte der Donaupa ssagierschiffahrt. Register, Bilder, Pläne aller Passagierschiffe der Donau*. Wien: Norden Verlag, 1988.

Dautova Ruševljan 1983

V. Dautova Ruševljan: *Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*. Novi Sad, 1983.

Davidson 2007

P. Davidson: *The Universal Baroque*. Manchester: Manchester University Press, 2007.

Dietler 2005

M. Dietler: *The archaeology of Colonization and the Colonization of archaeology – Theoretical Challenges from an Ancient Mediterranean Colonial Encounter*. In: Gil J. Stein, ed.: *The Archaeology of Colonial Encounters – Comparative Perspectives*. Santa Fe: School of American Research Press, 2005, 33-68.

Domaszewski 1967

A. v. Domaszewski: Die Rangordnung des römischen Heeres. *Beihefte der Bonner Jahrbücher*, 14. Bonn 1967.

Donnan 2001

H. Donnan: *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford and New York: Berg, 2001.

Dosch 2009

F. Dosch: *180 Jahre Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft*. Wien: Sutton Verlag, 2009.

Dušanić 1961

S. Dušanić: A roman inscriptions from Taurunum. *Жива антика*, XI, 1. Скопље, 1961.

Dušanić 1967

S. Dušanić: Bassianae and its Territory. *Archaeologica Jugoslavica*, VIII. Beograd, 1967.

Đurić-Klajn 1962

S. Đurić-Klajn: *Razvoj muzičke umetnosti u Srbiji*. U: J. Andreis, D. Cvetko, S. Đurić-Klajn: *Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji*. Zagreb: Školska knjiga, 1962, 529–709.

Đurić-Klajn 1981

S. Đurić-Klajn: *Tragom srpske muzike u XVIII veku*. U: S. Đurić-Klajn: *Akordi prošlosti*. Beograd: Prosveta, 1981, 7–22.

Eliade 1967

M. Eliade: *Paradise and Utopia – Mythical Geography and Eschatology*. In: *Utopias and Utopian Thought*. ed. F. E. Manuel. Boston: Beacon Press, 260-281.

Eliott 1838

C. B. Eliott: *Travels in Three Great Empires of Austria, Russia, and Turkey*. London, 1838.

Edwards 1938

L. F. Edwards: *Profane Pilgrimage*. London: Duckworth, 1938.

Edwards 1939

L. F. Edwards: *A Wayfarer in Yugoslavia*. London: Robert McBride and Co., 1939.

EC 2010

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Region, COM (2010)715 final. European Union Strategy for Danube Region. Brussels: European Commission, 2010.

Footman 1935

D. Footman: *Balkan Holiday*. Toronto – London: William Heineman, 1935.

Genovese 1983

E. N. Genovese: *Paradise and Golden Age: Ancient Origins of the Heavenly Utopia*. U: *The Utopian Vision*. ed. E. D. Sullivan. San Diego: State Uni. Press, 1983, 9-29.

Glasnik 1993

Vrste kolousta i riba koje su zaštićene kao prirodne retkost. *Službeni glasnik republike Srbije*, broj 50 od 9. jula 1993.

Heidegger 1985

M. Heidegger: *Bitak i vrijeme*. Zagreb: Naprijed, 1985.

Heinz 1994

M. Heinz: *Über Zweck und Verwendung der Karten Johann Baptist Homanns anhand seines „Neuen Atlas üüber die gantze Welt“ (1707)*. In: 6. *Kartographiehistorisches Colloquium*. Berlin 1994, 153–165.

Handbuch 1935 – 1939

Handbuch für Donaureisen 1935. Jubiläumsausgabe 1835-1935. Redaktion: Die Pressestelle der Ersten Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft. Wien, 1935.

Heathcote 1925

D. Heathcote: *My Wanderings in the Balkans*. London: Hutchinson & CO., 1925.

Hehl 1836

J. Hehl: *Der Begleiter auf der Donaufahrt von Wien bis zum Schwarzen Meere*. Wien, 1836.

Heksch 1881

A. F. Heksch: *Illustrierter Führer auf der Donau von Regensburg bis Sulina*. Wien: Hartleben, 1881.

Heppner 1996

H. Heppner (Hg.): *Der Weg führt über Österreich. Zu Geschichte des Verkehrs- und Nachrichtenwesens von und nach Südosteuropa (18. Jahrhundert bis zur Gegenwart)*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 1996.

Hering 1838

G. Hering: *Croquis of the Danube*. London, 1838. (G. E. Herring: *Sketches on the Danube*, London 1838)

Heritage 2005

Heritage Interpretation Centers – The Hichira Handbook. Institut d' Edicions de la Diputació de Barcelona, 2005.

Hobsbaum 2003

E. Hobsbaum: *O istoriji. O teoriji, praksi i razvoju istorije i njenoj relevantnosti za savremeni svet*. Beograd: Otkrovenje, 2003.

Hobsbawm 1976

E. Hobsbawm: *Industry and Empire*. London: Penguin Books, 1976.

Holder 1980

P. A. Holder: *Studies in the Auxilia of the Roman Army from Augustus to Trajan*. Oxford, 1980.

Hopper 1977

J. D. Hopper: *A history of baptists in Yugoslavia 1862-1962*. Forth Worth: Southwestern Baptist Theological Seminary, 1977.

Hopper 1997

J. D. Hopper: *A history of baptists in Yugoslavia 1862-1962*. Fort Worth: Southwestern Baptist Theological Seminary, 1997.

Hunt 1989

J. D. Hunt: *The Figure in the Landscape: Poetry, Painting and Gardens during the 18th century*. Baltimore and London, 1989.

Hussey 1927.

C. Hussey: *The Picturesque; A Study in the Point of View*. London and New York, 1927.

Jambrek 2007

S. Jambrek: *Leksikon evanđeoskog hrišćanstva*. Zagreb: Bogoslovni institut i Prometej, 2007.

Janković 1995

D. Janković – J. Krpo-Četković: *Diverzitet kolousta i slatkovodnih riba SR Jugoslavije sa pregledom vrsta od međunarodnog značaja*. U: *Biodiverzitet Jugoslavije*. Beograd: Biološki fakultet Beograd, 1995, 425-445.

Jankulov 1961

B. Jankulov: *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*. Novi Sad: Matica srpska, 1961.

Jelavich 1963

The Balkans in Transition, ed. Charles and Barbara Jelavich. Berkley and Los Angeles: Univeristy of California Press, 1963.

Jesuit Missions 2012

http://en.wikipedia.org/wiki/Jesuit_Missions_of_the_Chiquitos#Music, прегледано 23. фебруара 2012.

Jones 1996

D. L. Jones: *Music in Eighteen Century Austria*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Kanitz 1875-1882

F. Ph. Kanitz: *Donau-Bulgarien und der Balkan. historisch-geographisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1860–1875*. Erste Auflage Bd. I–II, 1860–1879, Zweite Auflage Bd. I–II, Leipzig: Fries, 1875-1882.

Karović, G. 2008

G. Karović: *Trajan's bridge over the Danube. The current results of underwater archaeological research*. In: *Proceedings of the 13th annual meeting of the European Association of Archaeologists – Session: Underwater Archaeology*. Eds. I. Radić Rossi, A. Gaspari and A. Pydyn, Zagreb 2008, 281–289.

Keller 2002

P. Keler: *Ekonomski uticaji turizma. Turistički pregled*, 2. Beograd 2002, 6-13.

Kljajić 2004

M. Kljajić: *Sveti Juraj u Petrovaradinu*. Novi Sad: Rimokatolički župni ured svetoga Jurja, 2004.

Konjikušić 1990

V. Konjikušić: Litografije naših naselja i predela u mapi „Donau-Ansichten” Adolfa Kunikea. *Rad voјвођанских музеја*, 32. Нови Сад: Војвођански музеј, 1990, 225-242.

Kostić 1997

D. Kostić – N. Sekulić – E. Popović – M. Ćirković: *Varierungen taxonomischer Merkmale von Carassius auratus gibelio Bloch, 1783 im “Dubovački rit”*. Wien: 32. Konferenz der IAD, 1997, 363-366.

Kostić 1998

D. Kostić – E. Popović – M. Ćirković – N. Sekulić: *Carassius auratus gibelio Bloch, 1783 an der Mündung von Karaš in die Donau*. Timisoara: Simpozion Inetrnational „Cercetarea interdisciplinara zona la” Romania-Yugoslavia-Ungaria Editia a II-a, 1998, 310-317.

Kostić 2002

D. Kostić – E. Popović – B. Miljanović: *Fish fauna of the section D-T-D canal mouth Subić and Koviljski rit area as indikator of water quality*. Novi Sad: 6 th International symposium interdisciplinarny regional research Hungary-Romania-Yugoslavia. Section 1 – Environmental protection and ecology, 2002, CD Nr paper 122.

Kostic 2005

D. Kostić – E. Popović – B. Miljanović – J. Lujic: *Ichthyofauna of protected area Koviljsko Petrovaradinski rit as a saprobiological indicator*. Novi Sad: 9th International Symposium Interdisciplinary regional research ISIRR, 2007, Abstract pp. 35.

Kostić 2003

Đ. S. Kostić: Baedeker und Meyer – Ein Bild der Balkanhalbinsel für Reisende. *Balcanica*, 34. Beograd, 2003, 221–235.

Kuburić 2010

Z. Kuburić: *Verske zajednice u Srbiji i verska distanca*. Novi Sad: CEIR, 2010.

Kuburić 2001

Z. Kuburić: *Većine-manjine i versko polje*. U: D. Đorđević – D. Todorović – J. Živković: *Vere manjina i manjiske vere*. Niš: Junir, 2001.

Kunike 1826

A. Kunike: *Zwey hundert vier und sechzig Donau-Ansichten nach dem Laufe des Donaustromes von seinem Ursprünge bis zu seinem Ausflusse in das schwarze Meer*. Sammt einer Donaukarte herausgegeben von Adolph Kunike. Historienmaler und Inhaber eines lithographischen Institutes. Begleitet mit

einer topographisch-historisch-ethnographisch-pittoresken Beschreibung von Dr. Georg Carl Borromäus Romy. Wien: auf Kosten des Herausgebers, gedruckt bey Leopold Grund, 1826.

Lehotski 1997

R. Lehotski: *Dovde nas je Gospod doveo 1875-1997*. Novi Sad: Hrišćanska baptistička crkva, 1997.

Lehotski 2009

R. Lehotski: *Priča o jednom pokretu. Baptističke zajednice podunavskih Švaba između 1923 i 1944*. Novi Sad: neobjavljena studija, 2009.

Lowenthal 1985

D. Lowenthal: *The Past is a Foreign Country*. London, 1985.

Lörincz 2001

B. Lörincz: *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. Teil I: Die Inschriften*. Wien, 2001.

Magris 1988

C. Magris: *Donau. Biographie eines Flusses*. Wien: Wiener Verlag, 1988.

Magris 1986

C. Magris: *Danubio*. Milano: Garzanti, 1986.

Magris 2007

K. Magris: *Dunav*. Beograd: Otkrovenje, 2007.

Maletin 1988

S. Maletin – D. Kostić: *Der Fischbestand des Donaustroms und Ueberschwemmungsgebietes in der Vojvodina (Jugoslavien)*. Konstanza-Mammaia: 27. Arbeitstagung der IAD, 1988, 167-172.

Maletin 1997

S. Maletin – N. Djukić – B. Miljanović – A. Ivanc – V. Pujin: *Composition of fish communities in the Danube river and its floodplaine nearby Novi Sad (1228-1278 rkm)*. Wien: 32. Konferenz der IAD, 1997, 353-357.

Maletin 2001

S. Maletin – B. Miljanović – N. Djukić – Š. Šipoš: *Zajednica riba kao indikator kvaliteta vode Koviljskog rita*. Arandjelovac: 30. Konferencija o aktuelnim problemima zaštite voda, 2001, 237-242.

Mandić 2002

Đ. Mandić: *Vojvođanske orgulje*. Novi Sad: Agapé – Zavod za kulturu Vojvodine, 2005. [1. izdanje na mađarskom jeziku: isti izdavači, 2002].

Marketing 2009

Marketing strategija turizma Vojvodine. Novi Sad: Sekretarijat za privredu Izvršnog Veća AP Vojvodine, 2009.

Marković 1966

M. Marković: *Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine za period od 1853. godine do danas*. Novi Sad, 1966.

Marsigli 1726

L. F. Marsigli: *Danubius pannonico-mysicus observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus*, II. Hagrae, 1726.

Marsigli 2004

A. A. Déak: *A Duna Fölfedezése (The Discovery of the Danube)*, Luigi Ferdinando Marsigli, *Danubius Pannonico-Mysicus*. Tomus Primus. Esztergom, 2004.

Master plan 2007

Master plan turističke destinacije Gornje Podunavlje. Beograd: Naučno-istraživački centar Ekonomskog fakulteta, 2007.

Matković 1892

P. Matković: Putovanja po balkanskom poluotoku XVI vijeka (putopis J. B. Taverniera). *Rad JAZU*, 112. Zagreb: JAZU, 1892, 154–243.

Mayhew 2001

R. Mayhew: The Effacement of Early-modern geography (ca. 1600-1850): a historiographical essay. *Progress in Humang Geography*, 25-3, 2001, 383–401.

Mcleod 1990

H. Mcleod: *Religion and people of western Europe*. Oxford: Oxford University Press, 1990.

Meyer 1892

Meyers Reisebücher. I. Band. Untere Donauländer und Türkei. Türkei, Rumänien, Serbien, Bulgarien. Vierte Auflage. Leipzig – Wien: Bibliographisches Institut, 1892.

Mirković 2005

M. Mirković: *Römische Städte und Festungen an der Donau*. Akten der Regionalen Konferenz organisiert von Alexander von Humboldt Stiftung, Beograd 16-19 Oktober 2003, Hrsgb. von M. Mirković. Beograd 2005.

Mirković 1971

M. Mirković: Sirmium – its History from the I century A.D. to 528 A.D. *Sirmium*, I. Beograd, 1971.

Mitrović 2006

M. Mitrović: *Il fuime dei ricordi*. In: *Sapore, Incontri, Fraganze*. A cura di: L. Dugalin i M. Richter Mellabrotte. Trieste: CACIT, 2006, 89–94.

Mitchell 1994

W. J. T. Mitchell (ed.): *Political Landscape*. Chicago, 1994.

Mócsy 1957

A. Mócsy: Zur Geschichte der peregrinen Gemeinden in Pannonien. *Historia*, 6. Stuttgart, 1957.

Monk 1962

S. H. Monk: *The Sublime*. Michigan, 1962.

Morris 1994

I. Morris: *Archaeologies of Greece*. In: I. Morris (ed.): *Classical Greece: Ancient Histories and Modern Archaeologies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, 1-47.

Mrgić 2011a

J. Mrgić: *Tracking the Mapmaker – The Role of Marsigli's Itineraries and Surveys at Karlowitz and Passarowitz*. In: *The Peace of Passarowitz 1718*. Ch. W. Ingrao – N. Samardžić – J. Pešalj (eds.). Purdue University Press, 2011, 221–238.

Mrgić 2011b

J. Mrgić: Criss-crossing the Danube with Marsigli. *Beogradski istorijski glasnik*, 2. Beograd, 2011, 165-175.

Mrozewicz 1992

L. Mrozewicz: *Soziale Mobilität der Munizipalaristokratie in den Rhein-Donau provinzen: Aufstieg in den Ritterstand (I-III JH)*. U: *La mobilité dans le monde romain*. Strasbourg 1992.

Müller 1841

A. Müller: *Die Donau vom Ursprunge bis zu den Mündungen: Zugleich ein Handbuch für Reisende, welche diesen Strom befahren*. Regensburg: Joseph Manz, 1841.

Mučibabić 2011

D. Mučibabić: Virtuelni muzej Dunava – ideja „Beogradske tvrđave”. *Politika*, 05. 02. 2011, 19.

Mumford 1967

L. Mumford: *Utopia, The City and the Machine*. In: *Utopias and Utopian Thought*. ed. Frank E. Manuel. Boston: Beacon Press, 3-25.

Murray 1837

A Handbook for Travellers in Southern Germany. Being a Guide to Württemberg, Bavaria, Austria, Tyrol, Salzburg, Styria, &c, The Austrian and Bavarian Alps, and the Danube from Ulm to the Black Sea. London – Leipzig – Paris: John Murray and Son – Black und Armstrong – Galignani, 1837.

Muršič 2007

R. Muršič: The Balkans and Ambivalence of its Perception in Slovenia: The Horror of Balkanism and Enthusiasm for its Music. In: *Balkan and Its Other*. Ljubljana: Filozofska Fakulteta, 2007.

Nacrt PPRS 2010

Nacrt Prostornog plana Republike Srbije. Beograd: Republička agencija za prostorno planiranje, 2010.

Neuffer 1886

E. Neuffer: *Illustrierter Donau-Führer von Passau bis Sulina.* Wien, 1886.

Norberg-Šulc 1975

K. Norberg-Šulc: *Egzistencija, prostor i arhitektura.* Beograd: Građevinska knjiga, 1975.

Novaković 2003

P. Novaković: *Osvajanje prostora: razvoj prostorske in krajske arheologije.* Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2003.

Novaković 2008

P. Novaković: *Arheologija prostora i arheologija krajolika.* U: B. Olujić, ur.: *Povijest u kršu: zbornik radova projekta „Naselja i komunikacije u kontekstu veza jadranskog priobalja i unutrašnjosti“.* Zagreb: FF Press, 2008, 15-54.

Olsen 2002

B. Olsen: *Od predmeta do teksta. Teorijske perspektive arheoloških istraživanja.* Beograd: Geopoetika, 2002.

Panjković

B. Panjković – J. Stojšić – B. Delić – N. Kovačević – Lj. Stojnić – D. Budakov – V. Branković – N. Habijan Mikeš – S. Sekulić – J. Marinčić – N. Pil. Korać: *Zaštićena prirodna dobra duž Dunava u Srbiji.* Beograd: Zavod za zaštitu prirode Srbije, Kompakt disk.

Parker 1998

C. Parker: *Modern popular religion. A complex object of study for sociology.* *International sociology*, 13/2, 1998, 195-212.

Parshall 1998

P. Parshall: Prints as Objects of Consumption in Early Modern Europe. *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 28, no. 1, 1998, 19–36.

Patay 1987

K. Patay: Die kartographische Darstellung Ungarns im 16. und 17. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Türkenkriege. *Kartographiehistorisches Colloquium Wien '86, Vorträge und Berichte*, ed. W. Scharfe, I. Kretschmer, and F. Warwik. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 1987, 69–80.

Peterlin 2007

D. Peterlin: *Leksikon evanđeoskog hrišćanstva*. Priredio S. Jambek. Zagreb: Bogoslovni institut – Prometej, 2007.

Petrović 1973

D. Petrović: Svedočanstva o putovanjima po Balkanskom poluostrvu od XV do XVIII veka kao izvori za istoriju srpske muzike – crkvena muzika. *Arti musices*, 4. Zagreb: 1973, 101–108.

Petrović 1982

N. Petrović: *Die Schifffahrt und Wirtschaft im mittleren Donaauraum in der Zeit des Merkantilismus. Der Bau des Donau-Theiß-, des Franzens-Kanals und die Bestrebungen gegen Ende des XVIII. Jahrhunderts, den mittleren Donaauraum mit dem Adriatischen Meer zu verbinden*. Akad. d. Wiss. u. Künste d. Wojwodina, Inst. für Geschichte. [Übers. aus d. Serbokroat. von Martin Zöller]. Beograd [u.a.]: Inst. f. Geschichte, 1982.

Pinterović 1958

D. Pinterović: Novi i neobjavljeni rimski kameni spomenici s terena Murse i okolice. *Osječki zbornik*, VI. Osjek, 1958.

Pirch 1830

O. D. von Pirch: *Reise in Serbien im Spätherbst 1829*. Berlin: Reimer, 1830.

Pope-Hennessy 1966

J. Pope-Hennessy: *Renaissance Portrait*. London, 1966.

Popović 2000

E. Popović – M. Vučković – S. Radulović – S. Pajević – D. Kostić – O. Bjelić-Čabrilo – B. Miljanović: *Dominant plant and animal species in aquatic biotopes of Koviljski rit marsh area (Voivodina Yugoslavia)*. In: *Ecology of River Valleys*. Szeged: Tiscia monograph series, 2000, 197–201.

Popović 2002

E. Popović – D. Kostić: *Age and sex structure of the species *Carassius auratus**

gibelio Bloch, 1783 from the aquatic ecosystems of Vojvodina (Yu). Tulcea Romania: 34. Konferenz der IAD, 2002, 499-503.

PPRS 2010

Zakon o Prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020. *Službeni glasnik RS*, 88/10. Beograd 2010.

Predragović 1939

J. Predragović: *Isusovci u Petrovaradinu 1693–1773. Vrela i prinosi*, 9. Sarajevo 1939, 1–49.

Primorac 2006

Z. Primorac – A. Ule: Mjesto i uloga metafora i analogija u kompleksnom i pojmovnom mišljenju. *Prolegomena*, 5/1, 29-51, Zagreb, 2006.

Program 2005

Program uređenja osnovnog nautičkog puta Dunavom kroz Srbiju „Dunav 2005”. Beograd: Međunarodni naučni forum Dunav – reka saradnje, 2005.

Pujin 1997

V. Pujin – S. Maletin – N. Djukić – A. Ivanc – B. Miljanović – D. Božidarević – J. Marko: *Srednjeročni program unapređenja ribarstva na ribarskom području „Dunav II” (1315-1303 rkm) za period 1996-2000*. Novi Sad: Agencija „Pro Eko”, 1997.

Quin 1835

M. J. Quin: *A Steam Voyage down the Danube, with sketches of Hungary, Willachia, Servia, Turkey, etc.*, I–II. London – Paris: R. Bentley, 1836.

Radić 2002

R. Radić: *Država i verske zajednice 1945-1970 (I deo)*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2002.

Radman 1995

Z. Radman: *Metafore i mehanizmi mišljenja*. Zagreb: HFD, 1995.

RPP APV 2011

Regionalni prostorni plan Autonomne Pokrajine Vojvodine 2009-2020. – predlog plana, Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za urbanizam, graditeljstvo i zaštitu životne sredine, 2011. <http://www.arhiurb.vojvodina.gov.rs/postavljen/33/PRR%20APV%20PREDLOG%20PLANA1.pdf> , pristup 02. 12. 2012.

Schama 2003

S. Schama: *Landscape and Memory*. London, 2003.

Serban 2009

M. Serban: Trajan's Bridge over the Danube. *The International Journal of Nautical Archaeology*, 38-2, 2009, 331–342.

Schmid 2009

M. Schmid: *Die Donau als sozionaturaler Schauplatz. Ein konzeptueller Entwurf für umwelthistorische Studien in der Frühen Neuzeit*. In: S. Ruppel - A. Steinbrecher (eds.), „Die Natur ist überall bey uns“. *Mensch und Natur in der Frühen Neuzeit*. Zürich: Chronos Verlag, 2009, 59–79.

Shanks 1996

M. Shanks: *Classical Archaeology of Greece - Experiences of the Discipline*. London: Routledge, 1996.

Shurden 1993

W. Shurden. *The Baptist Identity: Four Fragile Freedoms*. Macon, Georgia: Smyth & Helwys Publishing, 1993.

Simonović 2001

P. Simonović, *Ribe Srbije*. Beograd: NNK International – Zavod za zaštitu prirode Srbije – Biološki fakultet, 2001.

Spender 1925

H. Spender: *The Cauldron of Europe*. London: H. F. & G. Whiterby, 1925.

Sremac 2010

S. Sremac: *Razumevanje teologije obraćenja u svehrišćanskoj tradiciji*. U: T. Lehotski: *Ekumenski zbornik*. Novi Sad, 2010.

Stoye 1994.

J. Stoye: *Marsigli's Europe, 1680-1730. The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso*. New Heaven & London: Yale University Press, 1994.

Strategija 2006

Strategija razvoja turizma Republike Srbije. Beograd: Vlada Republike Srbije, 2006. www.srbija.gov.rs

Strong 2000

R. Strong: *The Artist and the Garden*. London, 2000.

Szathmáry 1987

T. Szathmáry: *Descriptio Hungariae. Magyarország és Erdély nyomtatott térképei 1477-1600*. Fusignano, 1987.

Šašel 1963

A. et J. Šašel: *Inscriptiones Latinae quae inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt. Situla*, 5. Ljubljana, 1963.

Šašel 1978

A. et J. Šašel: *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter anno MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt. Situla*, 19. Ljubljana, 1978.

Šašel 1986

A. et J. Šašel: *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter anno MCMII et MCMXLL repertae et editae sunt. Situla*, 25. Ljubljana, 1986.

Špehar 2008

J. Špehar: *Franjevački samostan u Baču*. Novi Sad: Platoneum, 2008.

Thomas 2000

J. Thomas: *Introducion to Part VII: Space and Landscape*. In: Julian Thomas, ed.: *Interpretative Archaeology: A Reader*. London: Leicester University Press, 2000.

Tilden 2008

F. Tilden: *Interpreting Our Heritage*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1977, 2008.

Tilley 1994

C. Tilley: *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Oxford: Berg, 1994.

Tilley 1999

C. Tilley: *Metaphor and Material Culture*. Oxford: Blackwell, 1999.

TOB 2011

Nautičko – Turistička sezona 2011, Turistička organizacija Beograda, 2011. <http://www.tob.co.rs/sr-lat/news.php?id=112> (приступ 02. 12. 2012).

Tomašević 1990

K. Tomašević: *Muzika i pozorišni život Srba u XVIII veku*. Magistarska teza odbranjena 1990. na Odseku za muzikologiju FMU u Beogradu. Rukopis kod autora.

UNWTO 2010

Diagnostic of Rural Tourism in Serbia, Master plan of Sustainable Rural Tourism in Serbia. Madrid 2010.

Uskoković 2005

S. Uskoković: Treći prostor kao egzistencijski habitat ili poetska imaginacija. *Zarez*, 155. 2005.

Vanino 1934

M. Vanino: Isusovci u Beogradu u XVII i XVIII stoljeću. *Vrela i prinosi*, 4. Sarajevo 1934, 1–47.

Vecchi 2011

R. Vecchi: *The Major Basilicas of Rome*. Firenze: Scala, 2011.

Vidović 2005

D. Vidović: *Društvo i evanđeosko hrišćanstvo u Srbiji*. U: M. Sitarski - M. Vučinić: *Vera – znanje – mir*. Beograd: Beogradska otvorena škola, 2005.

Vučković 2002

M. Vučković – E. Popović – S. Pajević – M. Matavulj – D. Kostić – S. Radulović – O. Bjelić-Čabrilo – B. Miljanović: *Floral-faunistic characteristics of the Begečka jama pond as the natural park in the vicinity of Novi Sad*. Tulcea Romania: 34 Konferenz der IAD, 2002, 887-892.

Wawrik 1889

F. Wawrik: *Austria picta – Österreich auf alten Karten und Ansichten*. Ausstellung der Kartensammlung der Österreichischen Nationalbibliothek, Handbuch und Katalog. Graz, 1898.

Wawrik 1994

F. Wawrik: *Die Donau im Kartenbild*. In: *Flüsse im Herzen Europas, Rhein – Elbe – Donau. Kartographische Mosaiksteine einer europäischen Flußlandschaft*. Berlin: Kartenabteilung der Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, 1994, 140-141.

Wawrik 1995

F. Wawrik: *Renaissance- und Barockatlanten*. In: *Vierhundert Jahre Mercator – Vierhundert Jahre Atlas*, hrsgb. von H. Wolf im Auftrag der Bayerischen Staatsbibliothek, 1995.

Weigel 1719

J. Chr. Weigel: *Bequemer Schul- und Reisen-Atlas Aller Zu Erlernung der Alten, Mittlern und Neuen Geographie dienlichen Universal- und Particular-Charten, Welche alle Auf eine solche neue und besondere Art illuminirt, daß man nicht nur alleine nach denen verschiedentlich aufgetragenen Farben, deren Abtheilung und Gränzen alsobald genau unterscheiden, Sondern auch noch über dieses dabey gleich bey den ersten Augenblick erkennen kan Wem erstlich jegliches Land in denen Welt-Theilen zugehöre, Und dann auch Was solches für einer*

Religion beygethan, Nebst Einer im Druck beygefuegten kurtzen Geographischen Anleitung Und Etlichen Heraldischen Charten..., Nürnberg, 1719.

WHC 2011

Tentative Lists, UNESCO World Heritage Centre, 2011.

<http://www.whc.unesco.org/en/tentativelists> (приступ 06. 02. 2011)

Zögner 1996

L. Zögner: *Imago Germaniae - Das Deutschlandbild der Kartenmacher in fünf Jahrhunderten*. Aus der Kartenabteilung der Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz und der Collection Niewodniczanski, Bitburg, Ausstellungskataloge der Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz. Berlin: A. H. Konrad Verlag, 1986.

Zotović 2002

R. Zotović: *Population and Economy of the Eastern Part of the Roman province of Dalmatia*. Oxford 2002.

Zotović 2007

R. Zotović: *Građa za proučavanje društvene hijerarhije na tlu Srbije u periodu rimske vladavine / Material for Studying Social Hierarchy in the Territory of Servia in the Period of Roman Government*. Beograd/Belgrade, 2007.

Zucker 1961

P. Zucker, Ruins: An Aesthetic Hybrid. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 20/2, 1961, 119-130.

Воз на броду преко Дунава

МА Александра Ђурић-Миловановић, истраживач-сарадник; Балканолошки институт САНУ, Београд; сарадник на пројекту „Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе” (пројекат број 177006).
E-mail: saskadjuric@yahoo.com

Др Радмила Зотовић, виши научни сарадник; Археолошки институт, Београд; сарадник на пројекту „Романизација, урбанизација и трансформација урбаних центара цивилног војног и резиденцијалног карактера у римским провинцијама на тлу Србије” (пројекат број 177007).
E-mail: r.zotovic@ai.sanu.ac.rs

Др Верка Јовановић, редовни професор; Универзитет Сингидунум, Београд; сарадник на пројекту „Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе” (пројекат број 177006) у Балканолошком институту САНУ.
E-mail: vjovanovic@singidunum.ac.rs

Др Десанка Костић, доцент; Природно-математички факултет, Департаман за биологију и екологију, Нови Сад; спољни сарадник на пројекту „Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе” (пројекат број 177006) у Балканолошком институту САНУ.
E-mail: desanka.kostic@dbe.uns.ac.rs

Др Ђорђе С. Костић, научни саветник; Балканолошки институт САНУ, Београд; руководилац пројекта „Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе” (пројекат број 177006) у Балканолошком институту САНУ.
E-mail: jmkostic@eunet.rs

Ивана Кунц, Дунавска комисија, Будимпешта; спољни сарадник на пројекту „Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе” (пројекат број 177006) у Балканолошком институту САНУ.

E-mail: ivana@aprondata.com

Др Сања Лазаревић Радак, научни сарадник; Балканолошки институт САНУ, Београд; сарадник на пројекту „Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе” (пројекат број 177006).

E-mail: sanjaradak@yahoo.co.uk

МА Јелена Лујић, истраживач-сарадник; Природно-математички факултет, Департман за биологију и екологију, Нови Сад. Сарадник на пројектима: „Вештачки мрест и амбијентални услови као најбитнији фактори за успешну производњу лињака” (пројекат покрајинског секретаријата за науку, број 114-451-2104/2011); „Утицај квалитета компонената у исхрани ципринида на квалитет меса, губитке и економичност производње” (пројекат Министарства просвете и науке, број 31011).

E-mail: jelena.lujic@dbe.uns.ac.rs

Др Марија Максин, редовни професор; Универзитет Сингидунум, Департман за туристички и хотелијерски менаџмент, Београд; сарадник на пројекту „Одрживи просторни развој Подунавља у Србији” (пројекат број 036036).

E-mail: mmmicic@singidunum.ac.rs

Др Саша Милијић, виши научни сарадник, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд; сарадник на пројекту „Одрживи просторни развој Подунавља у Србији” (пројекат број 036036).

E-mail: sasam@iaus.ac.rs

Др Бранко Миљановић, ванредни професор; Природно-математички факултет, Департман за биологију и екологију, Нови Сад.

E-mail: branko.miljanovic@dbe.uns.ac.rs

МА Владимир Михајловић, истраживач-сарадник; Балканолошки институт САНУ, Београд; сарадник на пројекту „Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе” (пројекат број 177006).

E-mail: v.mihajlovic@gmail.com

Др Јелена Мргић, асистент; Филозофски факултет у Београду; спољни сарадник на пројекту „Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе” (пројекат број 177006) у Балканолошком институту САНУ.

E-mail: jmrgic@yahoo.com

Др Јелена Тодоровић, ванредни професор; Факултету ликовних уметности, Београд; сарадник на пројекту „Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе” (пројекат број 177006) у Балканолошком институту САНУ.

E-mail: jelena.a.todorovic@gmail.com

Др Катарина Томашевић, виши научни сарадник; Музиколошки институт САНУ; сарадник на пројекту „Идентитети српске музике од локалних до глобалних оквира: традиције, промене изазови” (пројекат број 177004).

E-mail: katarina.tomashevic@gmail.com

**CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд**

930.85(497.11)
908(282.243.7)

**ДУНАВОМ од Бездана до Београда / уредник
Ђорђе С. Костић. - Београд : Балканолошки
институт САНУ, 2012 (Београд : Чигоја
штампа). - 289 стр. ; 24 см. - (Посебна
издања / #САНУ, #Балканолошки институт ;
118)**

**На спор. насл. стр.: Down the Danube from
Bezdan to Belgrade. - "... у оквиру рада на
на пројекту Балканолошког института САНУ
'Дунав и Балкан : културно
историјско-наслеђе' (пројекат број 177006)."
--> колофон. - Тираж 500. - Аутори текстова:
стр. 287-289. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Summaries. -
Библиографија: стр. 261-285.**

ISBN 978-86-7179-075-8

**1. Костић, Ђорђе С., 1947- [уредник]
а) Подунавље - Културна историја б)**

Дунав

COBISS.SR-ID 192944396